

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

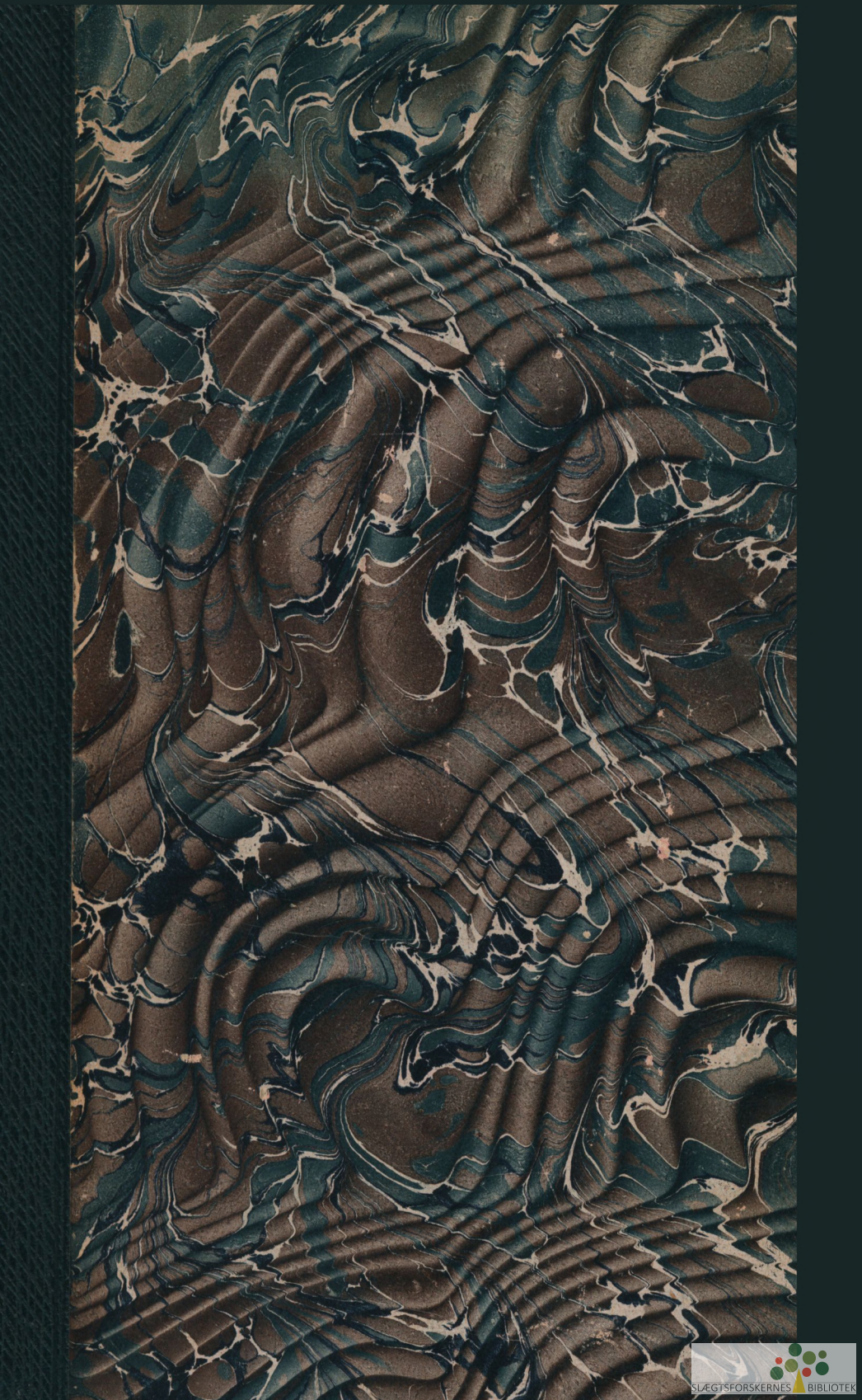
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FESTSKRIFT

TIL

HUGO MATTHIESSEN

DEN 19. DECEMBER 1941

1941

**GYLDENDALSKE BOGHANDEL
KØBENHAVN**

Høj, Mauriesen.

KULTURMINDER

1941

REDAKTION: CHRISTIAN ELLING

PRINTED IN DENMARK
GYLDENDALS FORLAGSTRYKKERI
KØBENHAVN

INDHOLD

<i>Eiler Nystrom</i> : Problemer i Københavns Historie	1
<i>Svend Aakjær</i> : Kulsviere og Krejlere i Kvols	17
<i>H. C. Broholm</i> : En jydsk Topograf og hans Venskab med C. J. Thomsen	32
<i>Georg Galster</i> : De forstenede Brød	47
<i>H. P. Hansen</i> : Jens Frederik Blicher	57
<i>Chr. Axel Jensen</i> : Bevarede danske Bislagsten	70
<i>Hans Knudsen</i> : Blade af den hjemlige Tobaksavl's Historie	77
<i>Bjørn Kornerup</i> : To Visitatsbesøg paa Bornholm i Christian IV's Tidsalder	91
<i>Torben Krogh</i> : Hofviolonerne spiller op	103
<i>Peter Linde</i> : Fyrstaalet	119
<i>Otto Norn</i> : Gamle Porthamre i Horsens	126
<i>Georg Nygaard</i> : Fra den gamle Farvergaard paa Vestergade	138
<i>Albert Olsen</i> : Landsbytømreren	151
<i>K. F. Plesner</i> : Mathias Winther, Poet og Skandskriver	165
<i>Godtfred Skjerne</i> : Det kgl. Kapels ældre Strygeinstrumenter	177
<i>Christian Elling</i> : Jens Juels Gennembrud	191
Fortegnelse over Hugo Matthiessens Skrifter ved <i>Victor Hermansen</i>	208

TIL
HUGO MATTHIESSEN
PAA HANS 60-AARS DAG
I
BEUNDRING OG TAKNEMMELIGHED
FRA
LÆSERE, FAGFÆLLER, VENNER

- OTTO C. AAGAARD**
Dr. med., Kbhvn.
- ERLING ALBRECHTSEN**
Museumsassistent, cand. mag., Odense.
- DANNESBOE ANDERSEN**
Apoteker, Hellerup.
- INGEBORG ANDERSEN**
Forlagsdirektør, Kbhvn.
- INGVARD ARENT**
Borgmester, Fredericia.
- VIGGO BANG**
Tegner, Gentofte.
- C. J. BECKER**
Museumsinspektør, mag. art., Kbhvn.
- CARL BEHRENS**
Redaktør, Kbhvn.
- POUL BILLGREN**
Kommunelærer, Kbhvn.
- EMIL BLOCH**
Forstassistent, Dejbjerg.
- GUDMUND BOESEN**
Museumsinspektør, Kbhvn.
- H. BOJSEN-MØLLER**
Arkitekt, Kbhvn.
- LAURITS PLOUG BORBERG**
Direktør for Sygekassevæsenet, Hellerup.
- MERETE BODELSEN**
Kunsthistoriker, Charlottenlund.
- TH. AAQUIST**
Afdelingschef, Hellerup.
- ANSGAR ANDERSEN**
Skomager, Museumsejer, Mjering.
- EINER ANDERSEN**
Rektor, Gentofte.
- OTTO ANDRUP**
Museumsdirektør, Hillerød.
- A. AVNHOLT**
Gartner (Søllerød Mus.), Vedbæk.
- AUGUST BECH**
Forpagter, Vallø.
- CHR. BEHRENDT**
Branddirektør, Middelfart.
- SOPHUS BENGTTSSON**
Museumsfotograf, Kbhvn.
- CHR. BLINKENBERG**
Professor, Dr., Hellerup.
- JOHS. C. BOCK**
fhv. Prof. v. Univ., Dr. med., Kbhvn.
- NIELS BOHR**
Professor, Kbhvn.
- CHR. BOKKENHEUSER**
Oberstløjtnant, Kbhvn.
- CHRISTEN BORCH**
Arkitekt, Kbhvn.
- HARALD C. BORREGAARD**
Civilingeniør, Kbhvn.

W. BRACHER
Forstander, Kastrup.

C. V. BRAMSNÆS
Nationalbankdirektør, Kbhvn.

R. BROSTRÖM
Planteskoleejer, Viborg.

W. BRÖCHNER-MORTENSEN
Consul, Skibsmægler, kgl. Vejer og Maaler,
Fredericia.

PAUL BUHL
Overretssagfører, Randers.

CHR. CHRISTENSEN
adm. Direktør, Kbhvn.

PEDER CHRISTENSEN
Borgmester, Helsingør.

CARL S. CHRISTIANSEN
fhv. Arkivar ved Rigsarkivet,
Charlottenlund.

TAGE E. CHRISTIANSEN
stud. mag., Kbhvn.

MOGENS CLEMMENSEN
Kgl. Bygningsinspektør, Arkitekt, Kbhvn.

K. CRAMER-PETERSEN
Arkitekt, M. A. A., Kbhvn.

KNUD DAHL
Kbhvn.

J. DALGAARD-KNUDSEN
Landsretssagfører, Ringkøbing.

EDVIN DREWES
Revisor, Aarhus.

V. EILSCHOU-HOLM
fhv. Kommunalæge, Kbhvn.

HANS ELLEKILDE
Arkivar, mag. art., Holte.

SVEND BRAMSEN
Direktør, Kbhvn.

FRITHIOF BRANDT
Professor, Holte.

GEORG BRÖCHNER-MORTENSEN
Direktør for Statens Sindssygehospitaller,
Kbhvn.

OLGA BUCHHOLTZ
Struer.

ALFRED CHRISTENSEN
Forlagsboghandler, Fredericia.

N. P. CHRISTENSEN
Overassistent, Kbhvn.

R. E. CHRISTENSEN
Overlæge, Faaborg.

NIELS A. CHRISTIANSEN
cand. mag., Roskilde.

KNUD-MOGENS CHRISTOPHERSEN
Tandlæge, Kbhvn.

VILH. LA COUR
Dr. phil., Birkerød.

FLEMMING DAHL
Stadsarkivar i Kbh., Hellerup.

SVEND DAHL
Overbibliotekar v. Universitetsbiblioteket,
Kbhvn.

L. G. DALHOFF
Direktør, Civilingeniør, Holte.

EJNAR DYGGVE
Arkitekt, Kbhvn.

FRITS ELDON
Finansdirektør, Hellerup.

CHRISTIAN ELLING
Professor, Dr. phil., Kbhvn.

LAVRIDS ENGELSTOFT
Formand f. Køge Museum, Køge.

L. P. FABRICIUS
Sognepræst, Charlottenlund.

A. FALK-JENSEN
Kontorchef i Finansmin., Kbhvn.

HARRY FETT
Riksantikvar, Oslo.

HELGE FINSEN
Arkitekt, M. A. A., Charlottenlund.

N. FLEDELIUS
Borgmester, Bogense.

V. C. FREDERIKSEN
Sognepræst, Toreby.

HOLGER FRIIS
Tandlæge, Hjørring.

M. L. FRIMODT
Grosserer, Kbhvn.

H. H. FUSSING
Lektor, Hellerup.

JOHANNES GLOB
Maler, Hellerup.

V. GODSKE-NIELSEN
Afdelingsleder, Charlottenlund.

BREDO GRANDJEAN
stud. mag., Hellerup.

H. GRÜNER-NIELSEN
Arkivar, Kbhvn.

MARGRETHE HALD
Assistent ved Nationalmuseet, Kbhvn.

SVEND HAMMERSHØI
Kunstmaler, Kbhvn.

ARNOLD HANSEN
Apoteker, Børkop.

AXEL ERNST
Sagfører, cand. jur., Odense.

ALBERT FABRITIUS
Bibliotekar, mag. art., Kbhvn.

ARTHUR FANG
Direktør, Roskilde.

C. H. HOUGAARD FEY
Trykkeribestyrelse, Aarhus.

K. FISCHER-MØLLER
Læge, Holte.

ANDREAS FLENSBORG
Boghandler, Roskilde.

AAGE FRIIS
Professor, Dr. phil., Hellerup.

NIELS FRIIS
Redaktør, Kbhvn.

H. C. FRYDENDAHL
Lærer, Krarup, Espe.

ERIK GANGSTED
Landsretssagfører, Kbhvn.

P. V. GLOB
Museumsinspektør, Nationalmuseet.

J. C. NIELSEN GRAAGAARD
Rentier, Thorning.

SIGURD GRIEG
Dr. phil., Oslo.

ERIK A. HAGBORG
Direktør, Göteborg.

P. L. HALD
Viceinspektør, Thisted.

ALBERT HANSEN
Laboratoriedirektør, Kbhvn.

AXEL HANSEN
Dr. med., Kolding.

HENNING HANSEN
Arkitekt, Kbhvn.

M. HANSEN,
fh. Bogtrykker, Glamsbjerg.

GUDMUND HATT
Professor, Dr. phil., Kbhvn.

C. C. HAUGNER
Redaktør, Nakskov.

NIELS HEDIN
Apoteker, Brovst.

H. S. HENDRIKSEN
cand. polyt., Kbhvn.

HARALD HESS
Fabrikant, Vejle.

SVEND A. HOLBÆK
Kbhvn.

H. BERNER SCHILDEN HOLSTEN
Lehnsbaron, Langesø.

CHR. HOLTET
Overretssagfører, Skanderborg.

JOHANNES HØIRUP
Skoleinspektør, Nyborg.

CARL VILH. TH. HØPFNER
Fagskoleforstander, Slagelse.

NIELS JACOBSEN
Byraadssekretær, Kolding.

ERNST JENSEN
Malermester, Fredericia.

HANS BUCK JENSEN
Gaardejer, Havnelev, Rødvig.

SØREN JENSEN
Købmand, Aalborg.

J. K. JEPSEN
Arkitekt, M. A. A., Kolding.

JOHAN HANSEN
Skibsreder, Generalkonsul, Kbhvn.

MARIUS HANSEN
Førstelærer, Bredballe.

HARALD HATT
Landsarkivar, Odense.

EJLER HAUGSTED
Bibliotekar v. Statsbibl., Aarhus.

HENRY HELLSSEN
Redaktør, Kbhvn.

KNUD HENDRIKSEN
Xylograf, Kbhvn.

ARNE HOFF
Museumsinspektør, Underbestyrer, Kbhvn.

A. G. HOLM
Borgmester, Ebeltoft

POUL HOLSØE
Stadsarkitekt, Hellerup.

KAY HØEG
Assurandør, cand. jur., Kbhvn.

AAGE HØISGAARD
cand. mag., Kbhvn.

HOLGER HØYMARK
Grosserer, Kbhvn.

A. V. JENSEN
Borgmester, Nykøbing F.

HANS JENSEN
Dr. phil., Kbhvn.

JENS TORVALD JENSEN
Frm. f. Hjemstavnsmus., Asnæs.

FR. E. JEPPESEN
Murermester, Kbhvn.

KNUD JESSEN
Professor, Dr. phil., Kbhvn.

C. NØRGAARD JOHNSEN
Korrespondent, Kolding.

RAGNAR JOSEPHSON
Professor, fil. dr., Lund.

AAGE JØRGENSEN
Tegner, Kbhvn.

POUL JOHS. JØRGENSEN
Professor v. Kbhvn.s Universitet.

K. KIEFER
Direktør, Charlottenlund.

HELGE KJELLIN
Professor, Värmlands Mus., Karlstad.

KNUD KLEM
Museumsdirektør, Kronborg Slot.

V. KOLBYE
fhv. Driftsbestyrer, Maribo.

JOHS. E. TANG KRISTENSEN
Bibliotekar, Esbjerg.

HOLGER KYSTER
Guldsmed, Kolding.

OTTO LANGBALLE
Arkitekt, Køge.

HANS LANGKJÆR
Bogtrykker, Kbhvn.

SVEND LARSEN
Museumsinspektør, Odense.

H. LAUSTEN-THOMSEN
Amtslæge, Dr. med., Tønder.

AXEL LINVALD
Rigsarkivar, Hellerup.

ERIK LUND
Adjunkt, cand. mag., Ribe.

JACOB LÖBER
Skoleinspektør, Kbhvn.

H. JONASSEN
Adjunkt, Holte.

S. JUNGENSEN
Landinspektør. Maribo.

CHR. JØRGENSEN
fhv. Bankdirektør, Aalborg.

HENNING KEHLER
Forfatter, Kbhvn.

THOR KIELLAND
dr. phil., Museumsdirektør, Oslo.

JOHS. KJØLBYE
Øjenlæge, Kolding.

C. KLITGAARD
fhv. Postmester, Hjørring.

H. K. KRISTENSEN
Lærer, Lunde.

H. KROGH-JOHANSEN
Kontorchef, Charlottenlund.

C. LAKJER
Lektor, Rungsted Kyst.

HARALD LANGBERG
stud. mag., Kbhvn.

SV. BØRRE LARSEN
Overlæge, Kbhvn.

VALDEMAR LARSEN
Tømremester, Hillerød.

BODIL LEBECK
Museumssekretær, Kbhvn.

A. CH. LOUW
Direktør, Kbhvn.

TORBEN LUND
Kontorchef, Nationalmuseet, Kbhvn.

H. LØNBORG-JENSEN
Arkitekt, Kbhvn.

O. LØYE
cand. pharm., Randers.

MARIANE MADSEN
Skolebestyrerinde, Odense.

E. MARQUARD
Arkivar i Rigsarkivet, Kbhvn.

K. MILLECH
Arkivassistent, Kbhvn.

L. MOLTESEN
Dr. phil. & theol., Charlottenlund.

ERIK MUNCH
Skolebestyrer, Sogneraadsformand,
Ryomgaard.

HENRIK MØLLER
Kommunelærer, Haals, Fjellerad.

KRISTIAN MØLLER
Arkitekt, Bygningsinspektør, Aarhus.

SVEND MØLLER
Stadsbygmester, Arkitekt, Kbhvn.

FERDINAND NIELSEN
Muremester, Jerslev.

LAURITZ NIELSEN
Dr. phil., Bibliotekar ved det kgl. Bibl.,
Kbhvn.

NIELS NIELSEN
Borgmester, Landstingsmand, Rønne.

S. W. NIELSEN
Direktør, Moesgard, Højbjerg.

HANS NORLING-CHRISTENSEN
Museumsinspektør, Nationalmuseet.

ESKILD NYLEV
Forstander, Jerslev.

POUL NØRLUND
Direktør for Nationalmuseet.

M. MACKEPRANG
Dr. phil., Hellerup.

L. MALCHOW-MØLLER
Stadsingeniør, Holbæk.

HJALMAR MATTHIESSEN
Konservator, Kbhvn.

ELLY MOGENSEN
stud. mag., Kbhvn.

ERIK MOLTKE
cand. mag., Redaktør, Kbhvn.

AXEL R. MØLLER
Pianofabrikant, Kbhvn.

J. S. MØLLER
Fhv. Kredslæge, Kbhvn.

POUL MØLLER
Fabrikant, Borup.

HANS NEUMANN
Museumsinspektør, Haderslev.

K. BRÜNNICH NIELSEN
Dr. phil., Stabslæge, Kbhvn.

MARIUS P. NIELSEN
Borgmester, Nakskov.

NIELS NIELSEN
Professor, Dr. phil., Kbhvn.

V. NORDMANN
Statsgeolog, Dr. phil., Kbhvn.

V. NORN
Kgl. Bygningsinspektør, Horsens.

ARNE NYSTRØM
Arkitekt, Kbhvn.

ANKER OLSEN
stud. mag., Regensen, Kbhvn.

- A. ROVSING OLSEN
Civilingeniør, Randers.
- K. K. ORTMANN
Reservekirurg, Kbhvn.
- E. PAGH
Bibliotekar, Vemmetofte Kloster.
- P. PEDERSEN
pens. Landpostbud, Uggerløse.
- AXEL ERHARD PETERSEN
Slotsforvalter, Arkitekt, Kbhvn.
- JAN PETERSEN
Museumsdirektør, Stavanger.
- L. PETERSEN
Overassistent, Fredericia.
- ROBERT STORM PETERSEN
Tegner, Kbhvn.
- WILLIAM PETERSEN
Sparekassefuldmægtig, Kbhvn.
- MARIUS PINDBORG
Fabrikant, Kbhvn.
- C. POPP-MADSEN
Dr. jur., Charlottenlund.
- J. C. POULSEN
Læge, Tørring.
- V. B. QVIST
Lærer, Aalborg.
- JUL. S. RAKLEV
Konservator v. Nationalmuseet, Kbhvn.
- CHR. RASMUSSEN
Muremester, Borup.
- MARIUS RASMUSSEN
Sagfører, Aalborg.
- RAUN-BYBERG
Apoteker, Gesten.
- R. OLUFSEN
Apoteker, Nykøbing Mors.
- EJNAR PACKNESS
Kgl. Bygningsinspektør, Aalborg.
- JØRGEN PAULSEN
Museumsinspektør, Hillerød.
- VALD. PEDERSEN
Bogtrykker, M. B., Kbhvn.
- H. F. PETERSEN
Førstepræst, Flensborg.
- KNUD LEHN PETERSEN
Arkitekt, kgl. Bygningsinsp., Odense.
- OLUF PETERSEN
Højesteretsadvokat, Kbhvn.
- THEODOR PETERSEN
Museumsbestyrer, Trondheim.
- CHR. PETRESCH-CHRISTENSEN
Expeditionssekretær i Byretten, Kbhvn.
- A. POPP
Sognepræst, Hygum.
- FREDERIK POULSEN
Museumsdirektør, Dr. phil., Hellerup.
- HANS POVLSEN
Forfatter, Støvring.
- OVE RAHBEK
Apoteker, Middelfart.
- H. U. RAMSING
Generalmajor, Kbhvn.
- LOUIS RASMUSSEN
Bogtrykker, Ringkøbing.
- STEEN EILER RASMUSSEN
Arkt., Prof. v. Kunstak., Rungst. Kyst.
- J. J. RAVN
pens. Lærer, Mølholm pr. Vejle.

O. E. RAVN
Professor ved Københavns Universitet.

A. REIMANN-HANSEN
Grosserer, p. t. Montebello, Helsingør.

SVEN RISOM
Arkitekt, Statsinventarieinsp., Kbhvn.

AA. ROUSSELL
Arkitekt, Kbhvn.

C. SASS-NIELSEN
Forstander, Frugtavlsskolen, Frejlev.

J. SCHEEL-POULSEN
Lokomotivfører, Skern.

C. SCHMIDT
Sparekassedirektør, Broager.

SIGURD SCHULTZ
Museumsdirektør, Kbhvn.

GODTFRED SKJERNE
Direktør, Kbhvn.

VILH. SLOMANN
Direktør for Kunstindustrimuseet, Kbhvn.

N. C. SPANDET
Førstelærer, St. Jyndeved.

K. STEPHENSEN
Museumsbestyrer, Hellerup.

S. STIGAARD
Dyrlæge, Lemvig.

ARNE SUNDBO
Borgmester, Kbhvn.

ELLEN SØRENSEN
Lærerinde, Nakskov.

V. P. B. TEGNER
Civilingeniør, Kbhvn.

A. THOMSEN
Overlærer, Nørresundby.

M. M. REFFSGAARD
Repræsentant, Skive.

PETER RIISMØLLER
Museumsinspektør, Aalborg.

CARL ROOS
Professor, Dr. phil. Kbhvn.

H. V. RYGNER
Stadsingeniør, Odense.

GEORG SAXILD
Landsarkivar, Sorø.

CHR. B. SCHJØRRING
Skovejer, Dr. phil., Nøruphus pr. Vejle.

C. G. SCHULTZ
Arkitekt, Red. ved „Danmarks Kirker“,
Kbhvn.

HENNING SIBBERN
Prokurist, Kbhvn.

KAY SKOVGAARD-PETERSEN
Kgl. Dispachør, Kbhvn.

C. M. SMIDT
Arkitekt, Lyngby.

JAN STEENBERG
Lektor, Dr. phil., Hillerød.

JØRGEN STHYR
Museumsinspektør, Kbhvn.

N. JENSEN STILLING
fhv. Stationsforst., Kbhvn.

HELGE SØGAARD
Museumsinspektør, Dr. phil., Aarhus.

KAJ SØRENSEN
Landinspektør, Hillerød.

NIELS TERMANSEN
Maler, Frederikssund.

ALBERT THOMSEN
Kommunelærer, Holbæk.

EJNAR THOMSEN
Professor ved Københavns Universitet.

HOLGER THORBORG
Overlæge ved Amtssygehuset, Hornslyd.

C. J. TIDEMAND-DAL
Arkitekt, M. A. A., Næstved.

E. TOFT
Sygehuslæge, Vestervig.

ERNST ADAM TRYDE
Læge, Kbhvn.

ANDERS UHRSKOV
Bibliotekar, Forfatter, Hillerød.

POUL UTTENREITTER
Forfatter, Lyngby.

ANDR. WARBERG
Overretssagfører, Brædstrup.

CHRISTEN LEIF VEBÆK
cand. mag., Nationalmuseet, Kbhvn.

LAURITZ WEIBULL
Professor, Lund.

C. WILLEMOËS
fhv. Redaktør, Ribe.

FRODE WIRRING
Læge, Odense.

H. ZACHARIASSEN
Arkitekt, Fredericia.

AMAGERMUSEET
Store Magleby.

BIBLIOTEKET
Silkeborg.

**BIBLIOTEKET FOR VEJLE BY OG
AMT**

TH. SV. THOMSEN
Apoteker, Kbhvn.

BENGT THORDEMAN
Antikvarie, Fil. Dr., Stockholm.

FR. TOBIESEN
Dr. med., Overlæge, Kbhvn.

T. TROENSEGAARD
Prokurist, Kbhvn.

E. TULINIUS
Læge, Snertinge.

KAI ULDALL
Museumsinspektør, Frilandsmuseet,
Lyngby.

FREDRIK B. WALLEM
dr. philos., museumsdirektør, Trondheim.

DORIS VARMING
Museumsassistent, Kbhvn.

CURT WEIBULL
Professor, Göteborg.

POUL WILLADSEN
Grosserer, Gentofte.

JOHS. VILLUMSEN
Seminarlærer, Jelling.

TAGE WORSAAE
Dommerfuldmægtig, Kbhvn.

I. C. B. ØHLENSCHLÆGER
Arkitekt, Esbjerg.

**BIBLIOTEKET FOR HOBRO OG
OMEGN**

**BIBLIOTEKET FOR THISTED BY
OG AMT**

BROVST SOGNS BIBLIOTEK
Halvrimmen.

CENTRALBIBLIOTEKET FOR
HJØRRING AMT
Hjørring.

DANSK
POST- OG TELEGRAF-MUSEUM
København.

DET NATIONALHISTORISKE
MUSEUM PAA FREDERIKSBORG

FREDERICIA BIBLIOTEK
Fredericia.

GILLELEJE MUSEUM
Gilleleje.

HOBRO MUSEUM
Hobro.

KUNGL. VITTERHETS, HISTORIE
OCH ANTIKVITETS AKADEMIENS
BIBLIOTEK,
Stockholm.

KØBENHAVNS
KOMMUNEBIBLIOTEKER
København.

KØBSTADMUSEET
„DEN GAMLE BY“
Aarhus.

LANDSARKIVET FOR SJÆLLAND M. M.
København.

LØGSTØR FOLKEBIBLIOTEK
Løgstør.

MIDDELFART FOLKEMUSEUM
Middelfart.

MUSEET FOR KOLDINGHUS LEHN
Kolding.

MUSEET PAA SØNDERBORG SLOT
Sønderborg.

CENTRALBIBLIOTEKET FOR
SYDVESTJYLLAND
Esbjerg.

DET DANSKE
KUNSTINDUSTRIMUSEUM
København.

FOLKEBOGSAMLINGEN
Holstebro.

FREDERIKSBERG
KOMMUNEBIBLIOTEKER
København F.

HERNING MUSEUM
Herning.

HOLBÆK AMTS
FOLKEBOGSAMLING
Holbæk.

KUNSTAKADEMIETS BIBLIOTEK
København.

KØBENHAVNS STADSARKIV
København.

KØGE MUSEUM
Køge.

LOLLAND-FALSTERS
STIFTS-MUSEUM
Maribo.

MALMÖ STADS-BIBLIOTEK
Malmö.

MUSEET FOR HADERUP OG
OMEGN
Faarbæk pr. Karup.

MUSEET FOR VARDE OG OMEGN
Varde.

MØNS MUSÆUM
Stege.

NATIONALMUSEETS II. AFD. København.	NY CARLSBERG GLYPTOTEK København.
ODENSE CENTRALBIBLIOTEK Odense.	ODSHERREDS FOLKEMUSEUM Nykøbing S.
RAADHUSBIBLIOTEKET København.	RIBE KATEDRALSKOLE Ribe.
SORØ AKADEMIS BIBLIOTEK Sorø.	STADSARKIVET Malmö.
STATSBIBLIOTEKET Aarhus.	STEVNS MUSEUM Store Hedinge.
SVENDBORG AMTS MUSEUM Svendborg.	THORVALDSENS MUSEUM København.
TURIST- OG FORSKØNNELSEFORENINGEN Fredericia.	UNIVERSITETSIBLIOTEKET Uppsala.
VIBORG MUSEUM Viborg.	

PROBLEMER I KØBENHAVNS HISTORIE

AF EILER NYSTRØM

FØRSTE Gang jeg fik et Blad af Hugo Matthiessens Forfatterskab i Hænde var i 1909. Begge havde vi vovet os til Gyldendal med vore hidtil omfangsrigeste Produkter — til det store Forlag, der den Gang beherskede ikke blot Danmarks men ogsaa hele Norges Bogmarked. Det var i Bojesens og Nansens Tidsalder. Den Slags kulturhistoriske Skildringer vi havde at tilbyde Forlaget hørte til den vennesæle og hyggelige Ernst Bojesens Direktionsomraade, medens Peter Nansen røgtede Departementet for Lyrik og den højere Æstetik. Bojesen, der efterhaanden blev vor gode Ven, var inkarneret Københavner — skønt han havde set Dagens Lys i Sorø — og elskede sin By, som han havde set folde sig ud af Svøbet da Voldene faldt, og havde alle Dage trods sin moderne Indstilling og Hittepaasomhed en udpræget Kærlighed til Fortiden og dens Minder. Man skønnede det straks, naar man traadte ind i hans gammeldags møblerede Empirekontor med de indrammede Forfatterautografer paa Væggen og hvor Duften fra svundne Dage ligesom hang i Luften.

Matthiessen og jeg var altsaa draget til Bojesen med vore Manuskripter. Der var ikke Tale om at lade Forlagets Konsulenter bedømme dem. Bojesen var personlig interesseret og tog dem selv med hjem til Gennemlæsning. Han gjorde det saa grundigt, at han for mit Vedkommende opspiste et helt Afsnit, der fattedes i Manuskriptet, da vi skulde til at trykke. I saadanne Tilfælde er et Forlag forpligtet til at yde Erstatning, men slikt nænnede man ikke at pukke paa over for Bojesen, der iøvrigt havde læst det paagældende Afsnit saa omhyggeligt, at han kunde gøre Rede for hele Gangen i Fremstillingen. Det varmede mit Hjerte og jeg gik med god Vilje til det trælsomme Arbejde at skrive de halvandet Ark om. Matthiessen og jeg var omsider færdige med Tekstens Sætning og var naaet til Noterne, da jeg en mørk Efteraarsaften fik en Korrektur

ind ad Døren som jeg ikke vilde kendes ved; men jeg saa straks af de citerede Kilder, at det stammede fra en Forsker med beslægtede Interesser og en Mand der kendte sit Materiale til Bunds. Damen hos Gylden-dal havde for en Gangs Skyld gjort en Fejl og stoppet Korrektoren i en gal Konvolut, og da jeg interesseret spurgte i Trykkeriet, hvem den kyn-dige Forfatter kunde være, fik jeg at vide, at det var den unge Magister Hugo Matthiessen. Og saa udkom den 2. Februar 1910 hans „Bøddel og Galgefugl“, Ugedagen efter min „Casorti og Forstadsteatrene“. Ukendt for hinanden havde vi pænt fulgtes ad hele Vejen.

Matthiessen havde dermed indledet et Forfatterskab, der har gjort ham til den mest læste blandt nulevende danske Kulturhistorikere. Og med Rette. Hans lange Række af Kulturskildringer behandler mange egenartede Sider af Fortidens Kulturliv, han forstaar at drage den rette Generalnævner i Fænomenernes Mangfoldighed, at skille Avnerne fra i det brogede Kildestof og ikke overlæse sin Fremstilling med Eks-empler — i Reglen Kulturhistorikerens Akilleshæl. Og saa er Matthiessen en Skribent med en levende Fremstillingsevne — en Evne der desværre ikke altid er Faghistorikeren beskaaret.

Man har ofte kaldt Matthiessen for Elev af Troels-Lund, men det er ikke rigtigt. Vel er der Slægtskab i Studier, men Matthiessens Forfatter-skab er noget for sig selv, for ham typisk. I den senere Halvdel af hans Værker, hvor han fra Bylivets Mysterier er traadt ud i det aabne Lands Kultur og hvor man følger ham paa hans Vandringer gennem Jylland, sidst i „Den sorte Jyde“, der snart vil faa et sjællandsk Sidestykke — mærker man Kærligheden til den fædrene Jord og de nationale In-stinkter der rent umiddelbart griber Læseren. Og alle disse Bøger, ens-artede i Opbygning men mangfoldige i Indhold, udgør en fasttømret Enhed, i Virkeligheden et samlet Værk, der skildrer Sider af Danmarks Kulturhistorie som ikke tidligere er taget op til Behandling. Han afviser altid den Tanke at udgive dem som et samlet Hele, men det er nok et Standpunkt han paa et eller andet Tidspunkt kommer til at revidere. Ogsaa Troels-Lund begyndte med at udsende Bind efter Bind, indtil de alle samledes i „Dagligt Liv i Norden“, og Hugo Matthiessens Kultur-skildringer, grupperet i den rette organiske Følgerække og udsendt som et samlet Værk, vil utvivlsomt opnaa den store Udbredelse, de har et naturligt Krav paa.

Tiderne er nu ændret, men da Matthiessen begyndte var det ikke let

at vinde Paaskønnelse inden for de faglige Historikerkredse for et Forfatterkab som hans. Man respekterede det, Gudbevares, men rigtig Videnskab var det ikke. Endnu havde Bismarcktidens Grundsætninger for Historieskrivning Fodfæste ved Universitetet — den Mand der ikke holdt

En Pause under Studierne til Fredericias Historie.
(Interiør fra Landsarkivet i Viborg. Fot. Henry Bruun 1910)

Fra Venstre. Siddende: *Hugo Matthiessen* og nuværende Landsarkivar *Hans Knudsen*; staaende: Oberstlt. *Thyge J. Søegaard* † 1911 („Vider og Vedtægter“), Landsarkivar *Georg Saxild* og den altfor tidligt afdøde lærde Filolog *Anders Pedersen*, paa det Tidspunkt Registratør i Landsarkivet.

sig til den politiske Historie maatte vide, at han vandrede paa Afveje og at man ikke kunde vente noget større fra hans Haand. Nu forstaar man imidlertid at skatte Kulturhistorien. Naar man kalder Matthiessen Historiker, svarer han med et underfundigt Blink i Øjet, at det da højst kan blive til Topograf. Thi ogsaa Topografien betragtes som hørende til Videnskabens Udenværker. Matthiessen har foruden Kulturtopografien, som han behandler i flere af sine Bøger, bl. a. ogsaa skrevet en Fredericia-Historie, hvor han skildrer sin Fødebys Udvikling i dens første Aarhundrede paa den samme indtagende Maade som i sine andre Værker; den flyder ikke over af løst og fast som den Lokalhistorie, der stadig sværger til „Lægdsgaarden i Ølsebymagle“, men er netop saaledes

som kulturhistorisk orienteret Topografi skal være. Og lad saa være, at Matthiessen foruden meget andet tillige er en habil Topograf, det er heller ikke saa lidt endda. Ogsaa jeg maa, for mine boglige Synders Skyld, siges at være i samme Baad, og jeg vælger derfor et topografisk Emne som Bidrag til den Hyldest, der tilkommer ham, naar han nu opnaar 60 Aars-Maalet paa Livets Rendebane.

Efter disse indledende Bemærkninger gaar jeg over til Dagens Tekst og indbyder Matthiessen til at aflægge en fransk Visit i mit Laboratorium. Det er kun nogle smaa, let fordøjelige Værksteds-Betragtninger jeg har at byde paa.

I. HAMMERSTRUP

Den nyeste Forskning har fastslaaet, at den gaadefulde Lokalitet Hammerstrup oprindeligt er udskilt som en Torp fra Valby, men at den allerede paa Vendertogenes Tid er blevet nedlagt og dens Jord fordelt mellem Valby og København.

Hvorledes er man nu kommet til dette Resultat?

Generalmajor H. U. Ramsing, gennem en lang Række Aar en meget flittig Forsker af Københavns ældre Historie, var i Matrikulsarkivet stødt paa et Udskiftningskort fra 1781, der forekom ham at have Interesse for Beliggenheden af Hammerstrup og Udstrækningen af Kongens Enghave. Paa Kortet fandtes en „Hammerstrup Eng“ og en „Byes Jord“, som han mente maatte være Stedet for den forsvundne By. I en Artikel i Hist. Meddel. om Kbhvn. 1927 fastslaar han paa Grundlag heraf Hammerstrups rette Beliggenhed og konstaterer at Byen ikke findes i Roskildebispens Jordebog fra 1370erne, og at den heller ikke nævnes i noget Dokument før den glimtvis dukker op i Matriklens Markbog fra 1682 og i Processen 1694-95 — hvorefter mere nedenfor. Han mener derfor paa det Tidspunkt, at dens Eksistens højst kan have strakt sig over 150 Aar, og at den rimeligvis er blevet ødelagt under Belejringen 1523.¹⁾

I 1928 giver derefter Ingeniør Vilh. Marstrand i Form af et Indlæg mod Ramsing nye Bidrag til Oplysning om den mystiske By.²⁾ Marstrand er aldrig kedelig, men det morer ham sjælden at færdes saa langt nede i den historiske Tid — han ynder som den Sturvildtjæger han er at kaste sig ud paa de store Vidder i en fjern og lidet kendt Fortid. Det har ingen Rimelighed for sig, hævder han, at Hammerstrup skulde være nedlagt

saa sent som i 1523: „Hammerstrup maa for det første som Hovedparten af Torperne være opstaaet c. 1090, og er ganske sikkert nedlagt c. 1158, da de tyske Købmænd i Roskilde blev flyttet til Havn. Det var da naturligt, for ikke at sige nødvendigt, at udvide Byens Jordtilliggende. Dette er sikkert sket ved at tillægge Vesterfælled; og for at kunne dette har man maattet nedlægge Hammerstrup“. Og den nævnte „Byes Jord“ mener Marstrand maa være Toften til en Færgegaard „fra Tiden før Kristendommens Indførelse, da de Folk fra Amager i Store Magleby og Taarnby ikke søgte Kirke i Havn, men holdt Gudsdyrkelse og søgte Ting paa Solbjerg“. Ja, det gælder bare om at stille Fænomenerne rigtig sammen!

I en Duplik ³⁾ opretholder Ramsing dog endnu sit Standpunkt — han afviser Marstrands Indvendinger og hævder, at den omtalte „Byes Jord“ hidrører fra en 1523 nedlagt By Hammerstrup. Men i 1940, da han udsender sin store „Københavns Historie og Topografi“, er han slaæet om og er helt og fuldt enig med Marstrand. Hammerstrup er — mener han nu — „formodentlig ødelagt af Venderne eller paa anden Maade nedlagt før Kong Valdemar overdrog Støvnæs Herred og dets Gods til Absalon“, og „vi har al Grund til at tro, at det er Absalon, som snart efter Borgens Anlæg udvidede Byens Jord ved Tillæg af Vester Fælled, som oprindelig tilhørte dels Solbjerg, dels Valby og den nedlagte Torp Hammerstrup“. Dog er muligvis „Grænsedragningen først sket efter Venderplyndringerens Ophør ved Udgangen af 1176“. Og for at det ikke skal misforstaaes, erklærer han i en Fodnote, at hvad H. U. Ramsing tidligere har ment om den Ting, er forkert.⁴⁾

Men hvad ved man nu egentlig om denne Lokalitet og hvorpaa er disse Hypoteser bygget? Paa saare lidet og paa Kilder fra de seneste Aarhundreder, som har været kendt længe — intet som helst nyt er fremdraget. Den første Efterretning om et „Himmelstrup“ findes i Chr. Olufsens Collectanea til et antikvarisk-topografisk Leksikon fra 1829, og her henlægges Byen til Dronningens Enghave, de Arealer hvor nu Hovedbanegaarden ligger. Olufsens Kilde har aabenbart forvekslet Dronningens og Kongens Enghave, og det er muligt, at ogsaa dette Himmelstrup maa føres tilbage til de eneste Aktstykker, hvori Byen omtales, en Række Indlæg i en Markstrid mellem Københavns Magistrat og Valby, der stod paa i 1694-95. Oluf Nielsen har allerede i 1870 i Danske Samlinger trykt de paagældende Udsagn i Retssagen, der her atter citeres efter de originale Akter. Der maatte optages en Mængde Tingsvidner, da der over-

hovedet intet forelaa fra gammel Tid om disse Grænseforhold. Bl. a. erklærede et Vidne, der hørte hjemme i Vallensbæk og kunde huske omtrent fyrretyve Aar tilbage i Tiden, at han havde hørt i sin Ungdom, at der „nedre imod Kongens Enghave haver staaet tvende Gaarder, som skal have haft Sædeland og Fællede med Valby, og kender endnu Ryg og Ren, hvor Agre haver været, som nu regnes til Københavns Fællede“ — d. v. s. man kunde endnu skelne de gammeldags højryggede Plovfurer i Græsmarkens svagt bølgende Overflade, ligesom det endnu er Tilfældet paa den fredhellige Eremitageslette, hvor Landsbyen Stokkerup en Gang har ligget. Vidnet forklarede videre, at de to Gaarde skulde være kaldt „Hammerstrup“. Et andet og yngre Vidne havde hørt noget lignende af sin Fader, men kendte ikke Navnet, og Amtsforvalterens Advokat — Valby var den Gang kgl. Fæstegods under Københavns Amt — sammenfattede i sit Indlæg Forholdet saaledes: Der har ikke ligget nogen By, men kun to Gaarde, der kaldtes „Hammerstrup“, og noget af Jorden var kommen til Valby, noget til Kongens Enghave, og noget skal „være blevet beliggende fra samme tvende Gaarde til et frit Bed for alle, som Magistraten sig nu alene tilegner“. Oluf Nielsen anfører ogsaa Markbogens Omtale af „Hammerstrup Aas“ — saaledes at alt hvad der positivt vides er samlet her paa eet Bræt.⁵⁾ Om den „Byes Jord“, der anføres paa Kortet 1781, maa nemlig bemærkes, at „Byes Jord“ eller „Byens Jord“ i disse Egne i Reglen betegner Købstadjorder, der tilhører København.

Hammerstrup nævnes intet Steds i Jordebøger eller Skattelister. At den ikke opføres i Roskildebispens Jordebog fra 1370erne behøvede kun at betyde, at den endnu ikke var udflyttet paa det Tidspunkt, men den findes heller ikke i en tilfældig bevaret Jordebog fra 1492, hvor dog ellers alle Københavns Birks Landsbyer og Gaarde opregnes lige til den ensomme Gaard paa Saltholm. Ramsing har ikke kendt denne Jordebog. Selv om Byen var lagt øde i Belejringen 1523 og dermed forsvundet, saa var det allerede for langt tilbage til at kunne mindes i 1694 — thi man maa erindre, at der kun er Tale om mundtlige Vidnesbyrd, ikke om aktmæssige Bevisligheder; og at den skulde være nedlagt i det tolvte Aarhundrede, „efter Venderplyndringernes Ophør“, er fast utrolig. Det er en ualmindelig dristig Tanke, at Bønder i de traditionsfattige Egne omkring København, hvor Forholdene idelig skifter, skulde kunne bevare Mindet om et Par nedlagte Gaarde og Fordelingen af deres Jorder, fra Mand til Mand gennem et halvt Aartusinde! Tingsvidnerne giver det

umiddelbare Indtryk, at det er Forhold der i 1694 ligger tre-fire Generationer tilbage i Tiden.

De vaklende Opgivelser af hvad Byen eller Gaardene kaldtes, Hammelstrup eller Hammerstrup, har heller ingen rigtig Klang som oprindeligt Torpnavn. I Matriklens Markbog fra 1682 findes Gaardene naturligt nok ikke, men som nævnt er der en Mindelse om dem i „Hammerstrup Aas“, Navnet paa en af Valbys Markaase. Hammelstrup og Hammerstrup kunde for saa vidt være lige gode, da de Folk, der under Matrikuleringen foretog Arbejdet i Marken, fik Oplysning om de lokale Stednavne (og da især paa Marker og Aase) af Bønderne selv — af andre kunde de nemlig ikke faa dem. Der var ingen tidligere Matrikel at holde sig til. Men Hammerstrup kom altsaa ind i Markbogen og genfindes derfra paa senere Kort.

Det er saaledes let nok at fastslaa, at de nyeste Forklaringer af Fænomenet Hammerstrup ikke kan være rigtige, men ulige vanskeligere er det at forklare hvad det i det hele taget er for en mystisk Lokalitet. Jeg er tilbøjelig til at tro, at vi her har at gøre med de sidste Rester af Torpen Nyby, der i det fjortende Aarhundrede — det ved vi sikkert — udskiltes fra Moderbyen Solbjerg. Men hele Spørgsmaalet om Nybys Beliggenhed hænger sammen hermed, og jeg kan derom blot henvise til første Del af min Frederiksbergs Historie, der udkommer i den nærmeste Fremtid — det vilde føre alt for vidt her at gøre Rede for disse indviklede Forhold. Saa meget kan dog siges, at Antagelsen om Nybys Beliggenhed ved det senere Grøndal (oprindeligt lanceret af A. D. Jørgensen)⁴⁾ ikke passer, og at det heller ikke kan være rigtigt, at dens Jorder strakte sig den Vej ud, som man formodede efter at det var fastslaaet, at Nyby Ladegaard, den gamle Ladegaards Forgænger, laa langt nærmere Hovedstaden — næppe som Ramsing mener ved nuværende Bülowvej, men helt inde mellem Sofievej og Ørstedesvej. Nyby Ladegaards Beliggenhed kan imidlertid ikke være afgørende for, hvor den oprindelige Torp laa, kun maa Ladegaarden nødvendigvis have ligget inden for Grænserne af dens Omraade. Nyby var i 1492 skrumpet ind til een (eller maaske to) Gaarde — og bestod 1532 næppe af mere end den „Nybygaard“, som Kongen dette Aar gav sin Bøssesløber (hvilket her vil sige Kanonfabrikant) Brev paa og hvortil laa Kongens Enghave, som han skulde hegne og frede, „saa at der ikke vorder nogen Brøst oppaa for hans Forsømmelse Skyld“. Man maa da nødvendigvis antage, at Jorderne

har ligget op til Enghaven, og i Tidens Løb, efter at Kongen forlængst havde taget Nyby tilbage og indrettet Ladegaard ved den nordre Ende af den gamle Torps Omraade, kan den være reduceret til et Par mindre Fæstegaarde, saaledes at Bøssesmedens Gaard kan være blevet til den omstridte og mystiske Lokalitet Hammerstrup. Det er en Mulighed, og endda en meget rimelig Mulighed, naar man ser hele Udviklingen i Sammenhæng. Derimod skal jeg ikke driste mig til at forklare, hvorfor Bønderne kaldte disse Gaarde for Hammerstrup, og navnlig ikke, om den længst henfarne Bøssesmed paa denne Maade skulde gaa igen paa sine gamle Enemærker.

II. GJEVEHOLMEN OG GJEVEAAEN

I Ramsings nye Københavns-Historie overraskes man ved at støde paa et Par nye og i den københavnske Topografi hidtil ukendte Lokalteter „Gjeveholmen“ og „Gjeveaaen“, hvoraf den sidste forekommer meget hyppig gennem hele Værket. Gjeveholmen skal være det gamle Navn for Bispeengen, den nordligste Spids af det nuværende Frederiksbergs Omraade, og med Gjeveaa betegner Ramsing det oprindelige Afløb fra dette Mosedrag, som siden Isens Nedsmeltning i en fjern Fortid havde bugtet sig frem til Stranden, indtil det omsider blev afløst af gravede Skelgrøfter.

Hvor kommer nu disse Navne fra og hvad er deres etymologiske Betydning? Derom giver Borgmester Arne Sundbo, ogsaa en flittig og interesseret Forsker af Hovedstadens Topografi i ældre Tid, Oplysning. Han forklarer, at Bispeengen „var givet Bispestolen 1561, indtil hvilket Aar den hørte til Utterslevgaardene, og dens gamle Navn var indtil da Gieveholmen. Det Hjørne af Utterslev Mark, hvoraf Gieveholmen (Navn af samme Rod som Navnet paa Gudinden Gevn = Gefion) var en Del, synes i gammel Tid at have været et helligt Sted“. ⁷⁾ Ramsing akcepterer Navnet, til Dels ogsaa Forklaringen — „Gjeveholm, mulig et Hellignavn“, siger han — og annekterer det til sin oprindelige Naturaa.“)

Sundbo citerer ikke sin Kilde, men man maa antage, at han har Navnet fra H. F. Rørdams Danske Kirkelove.⁹⁾ Her gengives Frederik II's Brev af 15. Juni 1560 (ikke 61), hvorved Kongen udlægger en Del Jordegods til Underholdning for Superintendenterne i Sjællands Stift, bl. a. „en Eng paa Gieffueholmen liggendes ved Ottersløff“. Mærkelig nok har

Rørdam ikke faaet Kristian IV's Mageskifte af 22. Aug. 1623 med, hvorved Kongen atter overtager fra Bispeembedet „en Eng paa Grefveholmen ved Ottersløf“, som lægges ind under den nye Ladegaard. Rørdams Kirke- love udkom i Firserne, men snart efter tryktes udførlige Regester af begge Breve i Kancelliets Brevbøger og i Kronens Skøder. I Kancelliets Brevbøger (1888) læser den daværende Udgiver C. F. Bricka i Brevet fra 1560 Grefueholmen, men sætter af skyldigt Hensyn til Rørdam et Spørgsmaalstegn ved og anfører nedenfor, at denne har læst Gieffueholmen; medens Laursen i Kronens Skøder (1890) stryger Spørgsmaalstegnet og blot hidsætter, som en Cadeau til Rørdam, den samme Fodnote som Bricka. Rørdam nød jo stor og berettiget Anseelse inden for Historikernes Verden.

Det er imidlertid hævet over al Tvivl, at Rørdam, der havde saa meget om Ørene og i sit lange Liv overkom det utrolige, har læst fejl — hvad vi alle kan komme ud for. Havde han ikke overset Brevet af 1623, havde han ogsaa nok anet Uraad. Kyndige Arkivmænd havde straks lagt Mærke til Fejllæsningen, og det fremgaar ogsaa klart af den originale Kancelliregistrant, naar man ser omhyggeligt efter og sammenligner med Konteksten, at der staar „Greffueholmen“ i Brevet af 1560 ligesom i Mageskiftet af 1623, hvilket ogsaa var at vente. Greveholmen, hvoraf Bispeengen er en Del, er altsaa det gamle Navn og ikke Gieveholmen. Heller ikke her skal jeg forsøge at forklare Navnet, men blot gøre opmærksom paa, at det ligesom flere lignende kan stamme fra Grevefejdens Tid — hvis det da ikke er meget ældre.

Herefter maa ogsaa Gjeveaaen forsvinde igen af Hovedstadens Topografi. Og Greveaaen kan heller ikke være noget passende Navn for en saa ærværdig Naturaa.

III. VESTERFÆLLED

Vesterfælleds Oprindelse har altid været et mørkt Punkt i Københavns Historie. Som anført i Citaterne ovenfor mener Ramsing, at der er al Grund til at tro, at Absalon kort efter Borgens Anlæg udvidede Byens Jord med Vesterfælled, og Marstrand kan ikke se andet, end at det var nødvendigt at erhverve dette Tillæg til Byens gamle Omraade for at skaffe de tyske Købmænd Livsrum. Ganske vist erklærer Ramsing, at det er ham en Gaade, hvad Vesterfælled og de tyske Købmænd har at gøre

med hinanden — hvad man unægtelig maa give ham Ret i — men hævder iøvrigt, at St. Jørgens Gaard, som nævnes første Gang i 1261, laa paa Vesterfælleds Østside og at Fælleden altsaa da var bleven Byens.¹⁰⁾ Oluf Nielsen, der ikke indlader sig paa detaillerede Kombinationer, har den Opfattelse, at Vesterfælled var Københavns Ejendomsjord „fra Oldtiden“.¹¹⁾

Vi skylder Oluf Nielsen den første sikkert dokumenterede Viden om vor Hovedstads Fortid. Han var en skolet Historiker, som ikke gerne vovede sig ud paa Is der ikke kunde bære, men der er saa mange mørke Punkter i Københavns ældste Historie som han nødvendigvis maatte tage Stilling til, og han kom derfor undertiden til Resultater, som den nyere Forskning har omformet. Dertil er intet at sige. Skønt vi ikke ved noget derom, synes det mest naturligt, at Stadens Omraade fra først af kun strakte sig til Søerne, der oprindelig var et sammenhængende Engdrag fra Sundet til Kalvebodstrand, med en vandførende Rende i Midten, hvis Vandstand skiftede efter Aarstiderne og som dannede en naturlig Grænse for den Landsby eller Markedsplads — hvad det nu kan have været — der ned i Tiden skulde blive Landets Hovedstad. Gaar man ud derfra — hvad Ramsing ogsaa gør — maa Vesterfælled, der jo ligger uden for Søerne, være et senere Tillæg til Byens oprindelige Jord.

Tidspunktet for Indlemmelsen er imidlertid det springende Punkt og her maa vi først indskyde et Par Ord om Forholdet mellem St. Jørgens Gaard og Vesterfælled. Undersøger man den ældste Efterretning om Hospitalet, saa er den i sig selv problematisk. Det er rigtigt, at et „hospitale in Hafn“ nævnes i et Testamente fra 1261,¹²⁾ men hvad det er for et Hospital — Spedalskhedshospitalet St. Jørgen eller Helligaands Hospital — kan ikke afgøres med Sikkerhed. Rørdam ræsonnerer sig til, at det er St. Jørgen, men selv om han har Ret heri, saa tør man ingenlunde deraf slutte — hvad Rørdam synes at mene — at det i 1261 laa paa samme Plads som i 1580erne, da vi af det noksom bekendte Prospekt i Braunius' Theatrum urbium kan se, at dets Plads var ved den søndre Ende af St. Jørgens Sø omtrent ved nuværende Bagerstræde. Der kan være sket mangt og meget gennem de tre Aarhundreder.

For det første tyder Testamentets Udtryk paa, at Hospitalet oprindelig laa i Byen, og i 1368 nævnes det ogsaa paa en saadan Maade, at man maa tro det samme. Dette Aar hærgedes Byen af Lybækkerne og Hospitalet blev ødelagt. Roskildebispens Jordebog fra Tiden umiddelbart efter

nævner den „Byens Grund (terra ville) hvor St. Jørgens Hus stod“ under Afsnittet: Fundi in villa desolata. Det tyder unægtelig heller ikke paa, at det den Gang laa uden for Søerne; det er muligt at man af den øvrige Tekst kan slutte, at det laa nær Vesterport, men heller ikke mere. I 1415, da Hospitalet atter var opbygget, ligger det derimod „ved København“ (penes Hafn) — her er Udtrykket klart.¹³) Man maa altsaa nærmest tro, at Hospitalet ved Genopførelsen er flyttet uden for Byen ligesom andre St. Jørgensgaarde i Landet, f. Eks. i Roskilde og Næstved, hvor de laa i helt andre Sogne. At anføre Hospitalets noget problematiske Eksistens i 1261 og dets endnu mere problematiske Beliggenhed ved St. Jørgens Sø i samme Aar som et Bevis for, at Vesterfælled da hørte Byen til — er at vende Tingene paa Hovedet. Hospitalets Beliggenhed netop her skulde snarere føre til en Formodning om, at dette Sted maatte ligge *uden for* Byens Omraade. Det gjaldt jo om at holde de stakkels spedalske Mennesker fjernet fra den øvrige Befolkning.

Men hvornaar blev da disse Arealer, der først langt ned i Tiden kaldtes Vesterfælled, inkorporeret i Hovedstaden? Spørgsmaalet kan næppe besvares med Sikkerhed, men forskellige Tegn peger hen paa første Halvdel af det sekstende Aarhundrede, da den nye Tid brød saa mange gamle Skranker ned. Vi ved at Byens Borgerskab i 1525 af Kongen havde faaet tilskødet Serrislev til „Forte og Fægang“ — og saaledes henlaa ogsaa største Parten af dens Tilliggende lige til vore Dage. Borgerne fik disse Arealer fordi Græsgangene langs Engdraget (d. v. s. Søerne) var ødelagt ved Foranstaltninger til Bedste for Byens Forsvar, thi, hedder det i Borgerskabets Andragende af 9. Maj 1525, „vor Oredrift, som vi havde her til København, have vi bestemmet med Damme og Vand, saa at den bedste Part af vor Græsgang er os dermed betaget“.¹⁴) Man tør derefter, saaledes som Udtrykkene falder, næppe tro, at Borgerne paa dette Tidspunkt yderligere kan have disponeret over store Græsningsarealer ved Byens anden Ende ad Valby til.

Der foreligger imidlertid intet direkte Overdragelsesdokument angaaende Vesterfælled og der har rimeligvis heller aldrig eksisteret noget. Deraf hele Maløren. Mest sandsynlig er det, at Vesterfælled er det gamle Nyby Fang — men ogsaa her maa jeg om Gangen i Udviklingen henvise til mit snart foreliggende Arbejde om Frederiksbergs Historie. Naar Oluf Nielsen havde den Opfattelse, at Vesterfælled var Københavns Ejendomsjord fra Oldtiden, var det fordi han aldrig havde stødt paa noget gam-

melt Aktstykke om denne Lokalitet. Han kendte meget vel det Benaadningsbrev, som Borgmestre og Raadmænd i København, efter den ovennævnte Bøssesløbers Død, den 11. Oktbr. 1539 fik af Kongen „ad gratiam“ paa Nyby og Nyby Fang — hvilket vil sige Nyby med tilliggende Agerjord og desuden Overdrevet eller Græsmarken. Men han mente kun det lød paa en midlertidig Besiddelse.¹⁵) Man kender nemlig ikke Ordlyden, da det (ligesom talrige andre Kongebreve fra den Tid) ikke er indført i Kancelliregistranten in extenso, men kun i et kort Udtog.

Denne Slutning kan være rigtig nok, for saa vidt som saadant et ad gratiam-Brev var en kongelig Naadesbevisning og intet Skøde, men i Reglen blev dog Indehaveren holdt skadesløs paa anden Maade, om Kongen krævede Godset tilbage. Saaledes ogsaa her. I Juli 1548 fik Bystyret et andet ad gratiam-Brev paa Emdrup By, og samme Maaned lod Kongen udgaa en Kundgørelse om, at han agtede „at lade holde en Avlsgaard til Vort Slot København udi Nyby“. Altsaa: Kongen faar Brug for Plads til en Ladegaard i Nyby og forlanger Byen tilbage af Magistraten, som faar Emdrup i Stedet; derimod har Kongen næppe Anvendelse for det hele Jordtilliggende, da der ikke behøves Mark til Kornavl, fordi to Herreders Bønder skal aflevere deres Tiender paa Ladegaarden. Og Staden beholder saa Fanget. Nogen brevmæssig Ret har næppe foreligget, og Markskelsagen 1694-95 viser, at der var Strid om, hvor langt Byens Rettigheder strakte sig. Nyby Fang nævnes ikke ved Transaktionen i 1548 og i bevarede Regnskaber og Jordebøger indtil 1620 tales ikke om Torpen Nyby, kun om Nyby Ladegaard. Hvorefter man maaske nok tør drage den Følgeslutning, at Byens Magistrat, der i 1525 havde faaet Fælleder og Overdrev ved Byens nordøstre Ende, paa denne Maade, ved Brug og ved Alders Hævd, har skaffet sig et lignende Areal ved den sydvestre Ende ogsaa.

Det er i al Fald en naturlig Forklaring paa Oprindelsen til Vesterfælled — „Byens Fang imellem Skyttepladsen og Valbybjerg“ som den kaldes 1633.¹⁶) Den kan ikke direkte bevises, men vi faar ligesom et Fingerpeg af Jordebogen 1492, hvori Serrislev og Solbjerg nævnes sammen, medens Vigerslev, Valby og Nyby opføres i den her nævnte Orden. Det tyder dog paa et Naboskab mellem Vigerslev-Valby og Nyby, i en Egn hvor ogsaa den senere Vesterfælled hører til.

IV. KALVEHAVEN

Ogsaa til Oplysning om Kalvehaven har Sundbo og Ramsing givet nye Bidrag. Bl. a. har Sundbo gjort opmærksom paa en Opmaaling fra 1621 af den hollandske Ingeniør Paul Buysser — der stod i dansk Tjeneste som kgl. Voldmester — i Anledning af det velkendte Mageskifte om Ryvangen og Kalvehaven. To Arealer findes her indtegnet, det ene er Ryvangen, det andet „het Hagen“, som Sundbo mener er et Indelukke eller en Enklave, der maa identificeres med St. Jørgens Mark. Da det imidlertid ikke gælder St. Jørgens Mark, men Kalvehaven, kan han ikke forklare det paa anden Maade, end at Ingeniøren har taget fejl og opmaalt et galt Stykke Jord.¹⁷⁾

Ramsing imødegaa ham, men bringer heller ikke Sagen paa det rene. „Het Hagen“ kan ikke være St. Jørgens Mark, der aldrig er kaldt Have, hævder han — det maa øjensynlig virkelig dreje sig om den sidste Rest af Kalvehaven, som Kongen overtog ved Mageskiftet, og for at komme Kildens Udsagn saa nær som mulig, aftrykker han Opmaalingens paa-skrevne Vedtegning med stor Omhyggelighed saaledes: „het Haegen Is groet befunden 14664 Roede ofte $24^{11}/_{25}$ morgen dy naest $24^{1}/_{2}$ morgen ofte 14664 Roeden zu quadraett“.¹⁸⁾

Ser man nærmere til, er der imidlertid intet som helst at strides om — begge de to Forskere har bare læst galt. Der staar ikke „het Haegen“ men „Calhaegen“, ikke „dy naest“ men „bijnaest“ og ikke „zu quadraett“ men „jn quadraett“. Og Vedtegnings Ordlyd kan derefter oversættes: Kalvehaven er befunden at være 14664 Roder eller $24^{11}/_{25}$ Morgen [altsaa] næsten $24^{1}/_{2}$ Morgen eller 14664 Roder i Kvadrat. Det tilsvarende Stykke af Ryvangen var nemlig maalt til $24^{1}/_{2}$ Morgen. Ramsing er som sagt klar over, at det kun er den sidste Rest af Kalvehaven der er Tale om, og ved geometrisk at lægge den ind paa Ladegaardens Grund — i et Kort han selv har opkonstrueret — viser det sig som han skriver, „at den passer som en Sten i sin Indfatning“.¹⁹⁾ Det er meget mulig, men paa selve Opmaalingen findes i hvert Fald ingen Angivelse af tilstødende Jorder, saa nogen Sikkerhed for rigtig Anbringelse har man ikke.

At Kristian IV's Ladegaard — hvis Rester først er fjernet for nogle Aar siden — laa i Kalvehaven, det er sikkert nok. Men hvor langt strakte den sig iøvrigt? Resultatet af Ramsings Studier paa dette Punkt finder man i hans nye Værk om Københavns Historie dèr hvor han taler om

Kalvebodstrand. Ældre Forfattere, siger han, har formodet en Forbindelse mellem dette Navn og Københavns Kalvehave, men det er ikke rigtigt; Kalvehaven „laa umiddelbart Syd for Ladegaardsaaen og ikke ved Stranden, og er først indhegnet i Tiden omkring 1580, saaledes at den er yngre end Strandens Navn. Mulig stammer Navnet fra Kalveboder i Kongens Enghave, thi i dennes nordøstlige Hjørne fandtes i al Fald en Kalvehaveeng, som gik ned til Stranden“.²⁰) Den sidste Oplysning skriver sig fra det ovenfor omtalte Matrikuls kort fra 1781.

Ramsing mener altsaa, at Kalvehaven ikke naaede ud til Stranden; derfor kan den ikke have givet Stranden Navn, og da dette forekommer allerede tidligt i det sekstende Aarhundrede, maa Kalvehaven være indrettet senere. Det beror imidlertid paa en Misforstaaelse af de Akter, han støtter sig til. I 1580 besværede Borgerskabet sig over, at Bystyret uden Borgernes Indvilligelse havde „indtaget“ Kalvehaven, d. v. s. indlemmet den i de Byen tilhørende Jorder, hvoraf Staden og dermed Borgmestre og Raad fik deres Indtægter. Hertil svarer Magistraten, at Grunden til denne Fremfærd er Frygt for, at den skulde komme i Enkeltmands Værge; vil Borgerne ikke lade Magistraten beholde den, er man villig til at yde Jordskyld eller igen at udlægge den. Med andre Ord: Magistraten har disponeret over Kalvehaven, der tidligere har ligget hen som Alminding til alle Borgernes Brug, og herimod har man gjort Indsigelse, hvorefter det bestemmes, at den for Fremtiden skal bortlejes til de højstbydende og kun for fem Aar ad Gangen. Det er altsaa et Indgreb i Borgerskabets gamle Rettigheder, der ordnes i Mindelighed paa denne Maade.²¹) Det vilde ogsaa være mærkeligt, om man i 1580 oprettede en Kalvehave.

Vi har imidlertid endnu ikke faaet fastlagt Kalvehavens Udstrækning, hvilket heller ikke er nemt, da Grænserne sikkert altid har været flydende. Her er imidlertid Sundbo, der identificerer Kalvehaven med St. Jørgens Sø, utvivlsomt langt nærmere det rette end Ramsing. Det Stykke Kalvehave paa ca. 26 Tdr. Land, som Buysser opmaalte og som Kongen manglede til Afrunding af sin Ladegaardsmark, kan kun have været en forsvindende Del af det hele. Kalvehaven maa utvivlsomt forstaaes som hele Søens Engareal og maa i saa Fald have strakt sig langt videre end til de Dele af den, der gik ind under Ladegaarden, ikke blot paa begge Sider af Søen, men ogsaa ud over Dæmningen, hvor Adelvejen fra København til Roskilde gik, og ud til Stranden. Paa Prospektet hos Braunius ser man St. Jørgens Sø fortsætte i næsten hele sin Bredde ud til Stranden saaledes

som det maa have været Tilfældet i Vaar og Høst, naar Vandstanden var højst. Endnu ved Midten af det attende Aarhundrede var man klar over, at Dronningens Enghave (nu Hovedbanegaardens Terræn), altsaa netop Arealerne ude ved Stranden, var en Del af den gamle Kalvehave. Det fremgaar af Københavns Jordebog 1746, men da den f. T. er evakueret, maa jeg støtte mig til Oluf Niensens Udsagn.²²⁾ Hertil maa dog bemærkes, at Omraadet ved Stranden ikke den Gang var saa vidtstrakt som nu, da der i Tidens Løb er foretaget store Opfyldninger.

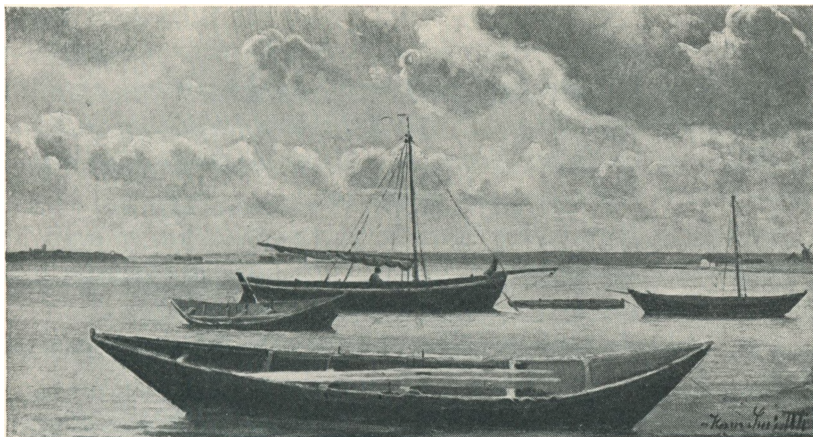
Hvad Navnet angaar tør man vist her rolig paastaa, at det stammer „fra Oldtiden“ ligesom talrige andre Kalvehaver og Hestehaver i sjællandske Landsbyer, og man maa vistnok ogsaa helst slutte sig til de „ældre Forfattere“, der afleder Kalvebodstrand af Kalvehaven. Intet er rimeligere end at der her ude ved Stranden har staaet Fæboder, hvor Dyrene kunde søge Læ i ondt Vejr — ligesom paa Sætrene i vore nordlige Nabolande. Meget mulig har der ogsaa været saadanne Boder i Kongens Enghave, men naar man sikkert ved, at Kalvehaven gik helt ud til Stranden, er det rimeligst at søge Oprindelsen til Navnet dèr. Der er ingen Grund til at gaa over Aaen efter Vand.

Løvrigt har vi en aldeles tilsvarende Pendant til ældre Tidens St. Jørgens Sø i Damhussøen, den gamle Langvaddam, saaledes som den endnu laa hen for mindre end en Snes Aar siden. Den nordre Del (eller „Bagsøen“ som den ogsaa kaldtes) var da helt oversvømmet om Vinteren, men om Sommeren dannede den et vidtløftigt Engdrag mellem den gamle Vanløse By og Rødovre, og endnu tidligere, før Inddæmningen af den saakaldte Kildeaa, var Vinterens Oversvømming og Sommerens Udtørring endnu mere udpræget. Og i gammel Tid, navnlig før Slusen ved Damhuset blev anlagt, strakte ogsaa Langvaddam sig helt ud til Stranden. Endnu paa Kort fra omkr. 1700 ser man Engdragene fortsætte ud mod Stranden paa den anden Side af Landevejsdæmningen i hele Søens Bredde — akkurat som paa Braunius' Prospekt af St. Jørgens Sø.

Ligesom Kalvehaven blev udtørret og kom til at udgøre Dele af Vesterbro og det inderste Frederiksberg, saaledes bliver nu Bagsøen og Kildeaaen forvandlet til Park, og den inddæmmede Søndre Damhussø vil da være den sidste Rest af Dammen ved det lange Vad ligesom den inddæmmede og geometrisk afstukne St. Jørgens Sø er Resten af det store Engdrag, der under Navn af Kalvehave fra Arilds Tid havde hørt til København og strakte sig helt ud til Kalvebodstrand.

HENVISNINGER

¹⁾ Hist. Medd. om Kbhvn. 2. R. III, 199 ff. — ²⁾ Smstds. 410 ff. — ³⁾ Smstds. 414 ff. — ⁴⁾ H. U. Ramsing, Kbhvns. Hist. og Topografi I (1940), 53 f. og 98. — ⁵⁾ Olufsens Collectanea S. 62 og D. Saml. VI, 309 f. — ⁶⁾ O. Nielsen, Kbhvns. Hist. og Beskr. I, 6. — ⁷⁾ Hist. Meddel. om Kbhvn. 2. R. III, 163. — ⁸⁾ Ramsing I, 22 ff., 45 ff.; Gieveholmen er ogsaa sluppet ind i Traps Danmark 4. Udg. (I, 659). — ⁹⁾ Rørdam, Danske Kirkelove II (1886), 49. — ¹⁰⁾ Hist. Meddel. om Kbhvn. 2. R. III, 415. — ¹¹⁾ O. Nielsen, Kbhvns. Hist. og Beskr. IV, 346. — ¹²⁾ Erslev, Testamenter fra Middelalderen, 9. — ¹³⁾ Rørdam, Kbhvns. Kirker og Klostre i Middelalderen, 331 ff. — ¹⁴⁾ Kbhvns. Dipl. I, 360. — ¹⁵⁾ D. Saml. VI, 310. — ¹⁶⁾ Kbhvns. Dipl. V, 138. — ¹⁷⁾ Hist. Meddel. om Kbhvn. 2. R. III, 182 f. — ¹⁸⁾ Samme 2. R. IV, 289 f. — ¹⁹⁾ Smstds. 294. — ²⁰⁾ Ramsing, I, 34, jvfr. Hist. Meddel. om Kbhvn. 2. R. IV, 288. — ²¹⁾ Kbhvns. Dipl. II, 394, 398 f., 405 f.; allerede Carl Bruun (Kjøbenhavn I, 400) er fuldt klar over Forholdet. — ²²⁾ O. Nielsen, Kbhvns. Hist. og Beskr. IV, 356. — Alle andre Kildehenvisninger vil findes i den snart udkommende Frederiksbergs Historie.

Hans Smidth: Limfjordsbaade. Skitse, Begyndelsen af 1870'erne.

KULSVIERE OG KREJLERE I KVOLS

AF SVEND AAKJÆR

SELV om Heden satte sit Præg paa Størstedelen af Fjends Herred, hvis sydlige Sogne rækker helt ind i Alheden, saa bugter Limfjorden sig dog om Herredets nordlige brede Næs fra Karup Aas Munding ved Skive til Fiskbæk Aas Udløb mellem Kvols og Fiskbæk.

Fjorden sender en bred Vig mod Syd ind til Skive, runder sig Nord paa om Næsset ved Staarup, skærer sig saa dybt ind i Landet ved Baadsgaard Vig, at den næsten afskærer Fjends Herreds Forbjerg Lundø, breder sig saa ud i Lovns Bredning imellem Lundø og Fjends Herreds nordøstlige Skulder, smalner ind ved Virksund, og sender sluttelig en Fjordarm dybt ind Øst om Herredet i Hjarbæk Vig.

De store sammenhængende Hedeflader midt inde i Herredet, især i Sognene Kobberup, Højslev, Ørum, Taarup, Borris og Feldingbjerg, prægede endnu Landskabet ved Overgangen til dette Aarhundrede, ligesom Hederne mod Syd paa Randen af Alheden. Men nu har Plantagerne og den kraftige Hedeopdyrkning i de sidste 30 Aar gjort saa store Indhug i Heden, at den næsten er i Færd med at forsvinde.

Langt tidligere, allerede i det 17. Aarhundrede, svandt de sidste Rester af de ret betydelige Skove, som maa have dækket store Dele af Sognene

i det østlige Fjends Herred. Nu er der næsten kun to-tre større Krat i Fjends Herred, som har bevaret lidt af Skovens Karakter: Kvosted Lund i Taarup Sogn, Daubjerg Krat og Harrestrup Lund i Daubjerg Sogn; og man skal sikkert helt tilbage til tidlig Middelalder for at finde de Skove, Ris, Holter og Lunde paa Roden, som talrige Skovnavne i det østlige Fjends Herreds Stednavne endnu minder om.

Begynder vi Nord i Herredet og bevæger os mod Syd, da møder vi i Landmaalingens Markbøger og Engbøger 1683 Skove og Skovnavne hele Herredet igennem.¹⁾

Vest for *Lundø* Kirke ses endnu Skov paa Th. Gliemanns Amtskort 1825.

I *Højslev* Sogn minder Bostedsnavnene Skovgaard, Halskov, Østerris og Skovmølle om Skov. Under Staarupgaard minder Halskov Lund, og under Halskov „en liden Skov kaldet Halskov Skifte“ om, at Skoven var til endnu, og Navnene Skov-Fald ved Halskov og Baadsgaard, Lund-Fald og Lundagre ved Staarup, Meldskov Agre og Holmgaard Skovfald ved Majgaard og Grelund ved Skovmølle minder om, at den ikke var langt borte i Tid.

I *Ørslevkloster* Sogn findes Bostedsnavnene Hejlskov og Lund, ved Ørslevkloster minder Vesterskov, Vissenskov og Kvindsnap om Skov og Lund; ved Hejlskov nævnes Sønderskov, Skovbak og Tulsnap; ved Lund: Lundevang og Lundetorn; ved Lund og Bøstrup: Elmholt, Esholt, Skovagre; ved Hald: Gammelholt, Herholt, Skovager og Skovjord.

I *Ørum* Sogn nævnes Unneskovs Agre, og Hovedgaarden Strandets Navn minder vel om en Strandskov (Strandved).

I *Taarup* Sogn findes, foruden Skovhuset, Kvosted Lund og Revn Ris, Rismølle, Riskjær, tillige Krat-Fald og Krat-Eng ved Revn, Skoveng ved Kvosted, Skallelund og Lundager ved Borup.

I *Gammelstrup* Sogn findes Hovedgaarden Lundgaard, Lundhøj og Lundeng, og ved Fusager: Skovshøj og Leplund.

I *Borris* Sogn nævnes Skoven og Bøgedal ved Lille Taarup.

I *Feldingbjerg* Sogn fandtes Gaarden Faurholt ved Nørre Feldingbjerg, og ved Kardyb og Tastum i *Kobberup* Sogn nævnes Lundagre, Lundeng og Lundkjær; ved Smøllerup og Laanum i *Smøllerup* Sogn nævnes Lund og Lundvang.

I *Daubjerg* Sogn findes der endnu Skov i Daubjerg Krat og Harrestrup Lund, og Vedhoved (med Rishøj) minder om gammel Storskov (With,

Ved), medens der paa Daubjerg Mark fandtes Navne som Sortlund og Lunddige.

I *Mønsted* Sogn minder Gaardnavnene Gundelund og Langskov (med Bøgesbjerg) endnu om Skov, ligesom Mønstedlund ved Mønsted, Rishøj ved Rosgaard og Skovshøj ved Bryrup. I det under Fusager nævnte Lep-lund havde ogsaa Gaardene Mørup og Møgelbjerg Part.

Disse Skovnavne trækker Konturerne op om et nogenlunde sammenhængende Skovbælte i Herredets østlige Del, som fortsætter i Fiskbæk, Vorde og Romlund Sogne i Nørlyng Herred, helt ind imod Viborg, og som over Skovrester i Ravnstrup og Finderup Sogne, bl. a. Hellerup og Bredsgaard (1492: Bredskoff), næsten maa have haft Føling med de endnu frodige og skønne Løvskove ved Hald i Dollerup Sogn. Udenfor dette Bælte i Fjends Herred findes der kun ett Sted endnu et Skovnavn. I Herredets sydligste By, Høgild i *Resen* Sogn, ved Karup Aa nævnes 1683 en Skovhøj, og Byen har sikkert Navn af Høgholt, som Bøgild af Bøgholt.

Som den sydligste Udløber af Fjends Herreds Strandskov langs Limfjorden fandtes der ogsaa paa Fjordnæsset i *Kvols* betydelige Skove. En større Strækning af Byvängen Nord for Byen hedder endnu slet og ret Skoven (æ Skow),²⁾ og indtil 1579 fandtes sydligst i Taarup Sogn ved Kvols Skel Hovedgaarden Skovsgaard, om hvilken Traditionen siger:

Taarupgaard den røde
lagde Skovsgaard øde.

Der er dog sandsynligvis endnu i selve Byens Navn gemt et Minde om Skovens Møde med Fjorden.

Navnet Kvols, der 1438 staves *Kolls*,³⁾ indeholder utvivlsomt i sit sidste Led, ligesom Skals (af Skalnæs), Als (af Alnæs), Hals (af Halnæs), Ordet *Næs*. Byen ligger jo ved Roden af et lille Næs ud i Fjorden, Kvolsøre, Kvolshage, og Forleddet udtales ganske som Ordet *Kul* (kwol). Da der netop i Nærheden af „Skoven“ og Brunbjerg ved Taarup Skel i 1683 og 1690 nævnes et Marknavn Kulgrav, Kolgrav (Kollgrauff Wang), som vel sagtens betyder en „Kulmile“, saa er der vist Grund til at formode, at der i Skoven er blevet brændt Trækul, og det i saa stort et Omfang, at hele Næsset kunde faa Navn deraf: Kolnæs, Kolls, Kvols.

Nord og Syd for Havnen synes Stranden at have været sivklædt og sumpet, at dømme efter Stednavnene Rørsig og Flægsig; men at der har

været Ud- og Indskibning paa en Brygge, derom vidner Navnet „æ Brøgg“ ved Havnen. Baade den lille Vig ved Mundingen af Ørum Aa længere mod Nord, og Vigen fra Kvols Brygge til Fiskbæk Aas Munding hed Haabet (æ Ho'b),²⁾ af et Ord *hóp* „smal Vig, lille indelukket Vig, Vandhul, Rest af fordums Aaløb“.

Medens det kun er lidt, de historiske Kilder har at melde om Sejlads og Fiskeri i Kvols, saa hører vi allerede fra Middelalderen ofte om Fiskeriet i Viborg Domkapitels frie Birk, Vorde Birk. Kannikerne i Viborg havde fra gammel Tid Ret til en vis Del af de Fisk, navnlig Helt, som fiskedes i „Capitels fri Vand og Eendels Fiskeri“ inderst i Hjarbæk Vig, ud for Vorde, Kølsen, Hjarbæk, Ørregaard og Fiskbæk.

Herinde i Nørlyng Herreds vestligste Sogne bor en gammel og bofast Stamme af Bønder, der igennem Aarhundreder har bevaret deres ejendommelige Slægtsnavne, baade Fornavne og Tilnavne som Orm, Villum og Bojle (Bolle) — de to sidste lever blandt Bønderne endnu — eller Stub og Fri. En Ætling af disse Bønder var Bolle Willum Luxdorff, hvis Slægtsnavn stammer fra Løgstrup, og hvis Fornavne er saa karakteristiske for denne Egn. I et Mandtal paa Kongeskat 1524, fra den sidste katolske Tid, nævnes f. Eks. Bønderne Worm i Løgstrup, Jens Wormsen i Fiskbæk, Mikkell Stub og Jens Fri i Fiskbæk, Jep Fri i Boller, Mikkell Fri og Anders Stub i Romlund; og Gaardnavnene Vormstrup ved Fiskbæk og Fristrup mellem Navntoft og Viborg minder om, at disse Navne rækker helt tilbage til tidlig Middelalder, til den Tid, da disse Torper skabtes ved Rydning af Skov og Ødemark.

Som det flere Steder i Viborg-Eggen er Tilfældet, skimter man bag Viborg Kapitel som Godsejer Kongen og Kronen.

En Del af det Gods, som i Kong Valdemars Jordebog 1231 nævnes som Kongens Fæderne (patrimonium), tilhører siden Viborg Kapitel. Det gælder saaledes Gods i Trevad, Vester Børsting og Fly; det gælder ogsaa Lundø, hvor Navnet paa Halvøens nordlige Spids Jelsø Odde, Jelser Tap, (nu som oftest Lundø Tap), sikkert minder om en Jarls-Ør, ligesom Jersøre paa Fyn er et ældre Jarls Oræ, Jels i Sønderjylland et ældre Jarlsæ, og har Ordet Jarl i Forleddet. Da en Høj Nord for Skive i Resen Sogn 1683 hedder Jelshøj, har denne Jarl formodentlig haft Sæde paa den gamle Værneborg for Broen ind til Salling, Gammel Skivehus (1231 Skivegaard), hvorfra Salling Syssels tre Omraader, Mors, Salling og Fjends Herred endnu først i det 15. Aarhundrede blev styret.

Kongens Fæderne i Højslev hørte derimod endnu 1541—46 under Hald Slot, men kom siden til Kaaserne paa Staarupgaard, en Hovedgaard, der var udflyttet fra Byen Staarup ved Limfjorden, hvis Navn (1410: Stattorp, 1438: Stadorphgardh)⁴⁾ sandsynligvis minder om et gammelt Landingssted (stath) ved Fjorden.

Ved Vorde Birk skal man derimod helt bag om alle historiske Kilder for igennem Stednavnene at kunne skimte den Tid, da Kongen, hans Jarl og Aarmand her havde noget at udrette. Dog beretter Ryd-Aarbogen, at Knud den Hellige 1085 ved Fiskbæk samlede den jyske Ledingsflaade til et paatænkt Ledingstogt mod England. Navnet Vorde, af Warthhøgh, betyder enten „Vagthøj“ eller „Bavnehøj“, og baade Byens Kirke og den vældige Knude Vorde Bavnehøj ligger da ogsaa højt og herskende i Egenen, med prægtigt Udsyn op ad Fjorden og langt ind i tre Sysler: Sallingssyssel, Ommersyssel og Himmersyssel.

Da Viborg Kapitels Ærkedegn Mester Anders Skovgaard i 1548 lod sværge Thomas Pedersen og hans Medbrødre i Kølsen fuld Vold over, fordi de havde fisket i Kapitels fri Vand og Eendels Fiskeri, nævnes Grænserne for dette Fiskevand. Det var bl. a. „østen de Steeg og Pæle, som er sat imellem den store Vrang, som gaar sønden ud af Skals Land og saa lige imod en Sten i Kølsen Kjær, som stander en Jern-Nagle udi, og kaldes almindelig *Aarmands Steen*“.⁵⁾

Kongens Aar eller Aarmand var en kongelig Ombudsmand, en Sendemand (Ærindemand), der blandt andet ses at have til Opgave at udbyde Leding. Det er vel ikke usandsynligt, at Aarmanden i Oldtiden har for-tøjet sin Snække ved den gamle Sten med Jernnaglen i. Derimod er det mere tvivlsomt, om en anden kongelig Ombudsmand, Kongens Gældkær (gialdkori) har givet Navn til Gieldkor, Gieldkur Agre i Fiskbæk Sogns Udmark, mellem Boller og Løgstrupgaard. Der er dog i Stednavnene indenfor det gamle Birks Omraade flere Spor af, at her har været et Ting- og Kultsted ved den gamle Vagthøj ud mod Fjorden. Birketinget holdtes ved Vorde Kirke, og de dybe Istidsdale, som furer Landet ned mod Fjorden, især ved Hjarbæk og Kølsen, havde Navnene Kongedal, Visdal, Skibdalen og Skovdal.⁶⁾ Mon man tør tro, at en Del af den forsvundne Skov i Skovdal har givet Tømmer til de Skibe, der byggedes i Skibdalen, og siden som Ledingssnækker stævnedes ud paa Englandsfærd fra Vigen mellem Fiskbæk og Hjarbæk, naar Skovl og Spade var bragt til Tingene, naar Bavnen brændte paa Vord-Høj og Leding blev udbudt af Aarmanden paa Nørrejyllands

Landsting? Vi veed det ikke, men endnu 1816 kunde der i Vesbæk bygges en Jagt paa 32 Tons, og Oldtidens Skove var ikke saa lidt større end Boller Krat ved Vesbæk.

Paa Skellet mellem Romlund og Vormstrup laa 1683 Jelleshøj.⁷⁾ Det er muligt, at dette Navn, ligesom Jelshøj ved Skive og Jelsør paa Lundø, kunde minde om Jarlen. Han vilde passe godt i Selskab med Kongens Aarmand og Gældkær; men man kunde jo ogsaa tænke paa det jyske Mandsnavn Jelle (Elev, Elof, Eilif).

Vekjeld Hov ved Vormstrup, Danshøj paa Skellet mellem Vorde, Rogenstrup og Kølsen, Uldhøj paa Skellet mellem Vorde og Hjarbæk, Torsbjerg i Hulagre ved Vorde, og Skjoldshøj ved Kølsen minder vel alle om hedensk Gudsdyrkelse.⁸⁾

Navnene Viskum Toft og Viskum Mose langs Fiskbæk Aa i Romlund⁸⁾ kunde tyde paa, at der ved denne Aa en Gang har ligget en gammel Bebyggelse af Navnet Viskum, der sandsynligvis, ligesom Viskum ved Nørre Aa, har Navn af et gammelt Navn for selve Aaen: *Viska*,⁹⁾ et Ord, der rimeligvis er beslægtet med Vese (veisa) „Sump“ el. lign. og med neder-tysk wisch „Eng“. Veesebæk hedder en Gaard ved Fiskbæk Aa i Nærheden af Viskum Mose den Dag i Dag.

*

Paa denne Baggrund af livlig Sejlads, Fiskeri, Kulbrænding, Skovrydning, Skibsbygning, Leding, Orlog og Vagttjeneste i Oldtid og Middelalder, rundt om Vigen mellem Kvol, Fiskbæk og Hjarbæk, i Tider hvor Skov og Fjord her mødtes, skal senere Tidens Handelssejlads og Fiskeri ved Kvol og Hjarbæk ses. Der var maaske Tider, da der herfra kunde *udføres* Tømmer og Trækul; men da vi atter hører om Sejladsen paa Vigen, da er det, ligesom i Nutiden, *Indførsel* af Tømmer der er Tale om.

1622 besluttede „Viborgs Borgemestere og Raad med en Part af de fornemste Borgere og Købmænd“ at genoprette og paa ny „stifte en ærlig og gudfrygtig brøderlig og kærlig Samkvem og Købmandslav“. Man betænkte „de herlige og skønne Ord og Lærdom, som Kong David haver i den 133. Psalme fremsæt: See! hvor deyligt og lystigt er det, at Brødrene boe samdrægtelige tilsammen!“ Foreløbig var nu den fornemste Idræt at skyde til Papegøjen een Gang om Aaret, og derefter pokulere sig fra Sans og Samling, og dette skete i dejlig og lystig Endragt; men saa snart den davidske Samdrægtighed i Krigsaarene kom ud for sin første Belastningsprøve, saa viste det sig desværre, at den

havde ondt ved at holde. Allerede under Torstensson-Krigen gik Lavet i Stykker; men det kom dog i Gang igen 1650. Nogle Aar efter Carl Gustav-Krigen maatte det dog atter indrømmes (1665), at „udi disse forløbne ufredelige og besværlige Tider haver indsnegen sig adskillige Uordener“. Især kneb det med Endrægtigheden, naar der i de vareknappe Tider viste sig en længe ventet Tømmerskude ved Hjarbæk. Saa kørte Købmændenes Kuske om Kap i vild Vædekørsel ud ad Hjarbæk-Vejen for at sikre sig Ladningen for Husbond, uden overdreven brøderlig Kærlighed til Konkurrenterne i Lavet. Lavsbogen maatte have en ny Paragraf (§ 12) med høje Bøder for Brud paa Lavsaanden:

„Mens som ofte sker, at naar nogen Skib med Deler eller andet Tømmer-Last for Hierbech indkommer, da nogle faa Mænd, ofte en eller to, ganske Skibsladninger opkøber, saa andre, som det til deres Bygning behøver, ganske intet kan bekomme, derom er saaledes vedtaget, at saa snart nogen Skippere med Skibsladninger Tømmerlast ved Hierbech ankommendes vorder, som de her ved Byen agter at forhandle, skal de dennem strax hos Oldermænden angive, og til hannem overlevere en rigtig Fortegnelse paa alle de Slags Tømmer, de inde haver, og hvor meget af hver Slags, som strax Lavet haver at sammenkalde, og det til Kende give, saa enhver til sin Fornødenhed der udi kan blive delagtig, og haver de dennem tilforn med samme Skibsladning ej med at befatte udi nogen Maader, mens saa snart Skipperen hid til Byen kommendes vorder, haver enhver, han sig hos angiver, hannem til Oldermænden at henvise. Befinder sig nogen her imod at gøre, og enten ved sig selver eller formedelst andre sig dermed befatter, skal have forbrudt til Lavet hver Sinde det sker 4 Rdl.“

Nogen Toldbog med stadig tilbagekommende Lister over Ind- og Udførsel haves desværre ikke fra Hjarbæk, og endnu mindre fra Kvols, fra det 17. og 18. Aarhundrede.

Kvols var, saa langt tilbage vi kan spore, i adeligt Eje. I det 15. Aarhundrede tilhørte Byen Medlemmer af Slægterne Banner og Gyldenstjerne; i det 16. Aarhundrede hørte den under Skovsgaard, indtil denne Hovedgaard lagdes under Taarupgaard og Kansleren Niels Kaas. En Datter af Fru Anne Kaas, Vibeke Bild, solgte 1642 Taarupgaard til Fru Ingeborg Parsberg, og hendes Søn Tønne Juul oprettede 1681 den Taarupgaardske Stiftelse, hvorunder de Kvols Bønder og Fiskere hørte til de blev Selvejere.

I anden Halvdel af det 17. Aarhundrede nævnes der som Regel 6—8 Huse i Kvols, „som lever af deres Fiskeri“, og til de 3 er der tillige „en ringe Ting Avl“; ¹¹) men Hovedparten af Bønderne var Gaardmænd og Landbrugere. Om nogle af Fiskerne allerede den Gang tillige har sejlet i Fragtfart eller som Krejlere, omrejsende Handelsmænd, har sejlet omkring i Limfjorden for at handle med Fisk og andre Varer, hører vi desværre intet om; men i den første Folketælling, der er bevaret, nævnes i 1787 syv Mænd i Kvols under Betegnelsen „Huusmand, har nogen Avling og seiler med en Kaag udi Liimfiorden“. De er alle gifte Folk, og deres Navne skal anføres (med Alderen i Parentes): Søren Sørensen (23), Niels Sørensen (51), Hans Laursen (44), Peder Sørensen (43), Niels Sørensen (31), Søren Nielsen (63), Tonne Laursen (41). Ellers findes ikke andre Kaagmænd i Fjends Herred, og kun een Mand til betegnes som Fisker: Niels Jensen i Sundhuset ved Virksund (45 Aar); derimod ingen af Mændene paa Lundø.¹²)

Gennemgaar man Kvols-Skifterne i Taarupgaards ældste Skifteprotokol 1763—90, ser man, at baade Husmænd og Gaardmænd i Kvols har Fiskegrejer, men, med en enkelt Undtagelse, er det Husmændene, der har Kaage og Jagter.¹³)

Det er især Net („Need“ kaldes de) til Helt, Skaller og Brasen, der nævnes, oftest 4—5 Net af hver Slags; men ogsaa Bøjle-Net, Pinde-Net og Ruser. Bundgarn, „dyb Fiske Garn“, „Fiske dyb Garn“, „Fiske Grund Garn“ nævnes bl. a. i Skifte ¹⁷/₇ 1769 efter Laurs Tonnesen, der havde 3 Fold Bundgarn, 16 Brasen-, Helt- og Skalle-Netgarn, 4 Bøjlenet („Böule Need“), 3 gamle Ruser og en Algjer (Aale-Lyster), foruden 2 Kaage. Hos Husmand Peder Sørensen Skrædder var der ved Skiftet ¹⁴/₅ 1774, foruden Fiskegarn og Kaag, tillige en liden Fisker Kedel og en liden Messing ditto, og Gaardmand Niels Sørensen Plet havde ³/₅ 1779 til „Fjordbrug“: ³/₂ Fold Bundgarn med behørig Tømmer, 3 Ruser, 4 Brasen-Net, 4 Bøjle-Net, 6 Skallenet og 3 Helte-Net, foruden hele 6 Baade. Gaardmand Clemmen Nielsen skyldte ved sin Død, ifølge Skifte ¹⁵/₁₂ 1786, Husmand Niels Fisker 2 Mark „for noget Fiskegarn at tjære“. Gaardmand Peder Simonsen synes derimod selv at have tjæret sine 12 Net, da han ¹²/₂ 1767 efterlader sig 1 Net-Trug (Need-Trug).

Det er dog særlig Kaage (fladbundede Dæksbaade), Baade og Jagter, vi gerne vil have Rede paa, og ikke mindst hvorhen de sejlede og hvad de foer med. Ogsaa herom giver Skifterne hist og her smaa Fingerpeg.

Den ovennævnte Laurs Tonnesen, som selv havde været Kaagmand, ejede ved sin Død 1769 en stor Kaag, som Sønnen Hans Laursen farer med. Derudi havde Stervboen for nogle Aar siden betalt 9 Snese Dalere (180), og i en anden Kaag, som Sønnen Tonne Laursen farer med, havde Faderen betalt 40 Daler. En hel Række Mænd i Ørregaard, Knudby, Borup, Moesgaard, Kvosted, Kvols, Sønder Revn, Nørre Revn, Sønder Ørum, Gammelstrup, Tejls og Skals skyldte ham Penge; men om dette havde Forbindelse med de to Kaage og deres Last, siges desværre ikke. Vi traf ovenfor de to Sønner som Kaagmænd endnu 1787.

Enkemanden Søren Pedersen Skrædder havde ved sin Hustru Maren Christensdatters Død 1772 Halvpart i en Kaag, vurderet til 50 Rdl., og hans Søn Niels Sørensen havde den anden Halvpart, og lovede at udbetale Faderens Halvpart, naar han ikke selv længere vil fare i Fællig med ham. Da Faderen selv døde 1784 ejede han 10 Fiskerbaade og havde 400 Rdl. til Gode hos Fuldmægtig Sr. Laurids Juel i Skive.

Husmand Peder Sørensen Skrædder havde ved sin Hustru Kirstine Sørensdatters Død 1774 en Kaag med Takkelage og Tilbehør, vurderet til 250 Rdl.

Gaardmand Niels Sørensen Plet havde ved sin Hustru Birthe Christensdatters Død 1775, foruden Fiskeredskaber, 4 Fiskerbaade, i hvilke han havde Part til 22 Rdl., 2 Baade ejede han alene (24 Rdl.), desforuden 1 Baad til 11 Rdl. og 1 mindre til 3 Rdl. Han skyldte hos Anders Jensen Lundø i Lundø (senere i Skive) Penge for Tjære, Fyrreplanker, Lægter, Hør, Hamp, Fjæl og Stangjern. Ogsaa Søren Fisker i Kvols havde laant ham Penge og Varer, dels Fjæl og Planker, dels Tjære, Hør og Hamp. Selv om en Del af Varerne er medgaaet til Fiskebaadene og Redskabernes Vedligeholdelse, saa nævnes dog saa store Kvanta, der som Regel er købt ved Paasketid og i November 1774—75, ved Kaagfartens Begyndelse og Ophør, at det rimeligvis drejer sig om Handelsvarer, som Niels Plet har videresolgt paa sine Togter. Blandt andet skylder Laurs Hansen i Hjarbæk ham Penge. Ved Niels Plets egen Død 1779 ses, at han i sin Alderdom har haft Fortjeneste af at udleje sine „Fjordbaade“ til andre. Hans Flaade er da vokset. En Baad er udlejet til Mikkal Jensen Kjær og to andre Mænd i Lynderup, en til Niels Svendsen og to andre Mænd i Rind, en til Søren Randers og tre andre Mænd i Hjarbæk, en til Mølleren i Stritmølle, en ligger „her paa Landet“ og skal være lovet Jens Mikkelsen i Kvols med flere, og en

Baad brugte Niels Plet selv i Fællig med Jens Vraa og flere. Anders Lundø i Skive havde Penge til Gode for Fjæl, Hamp og Hampeblaar. 3 Maaneder før sin Død 3. Maj havde han sammen med Niels Sørensen Skrædder ved Købekontrakt af 2. Febr. 1779 solgt 4 Baade til Peder Sørensen i Kvols, idet han dog forbeholdt sig Baadelejen til Majdag 1779.

Jens Sørensen havde ved sin Hustru Karen Christensdatters Død 1781 Halvpart i en Kaag, og Gaardmand Søren Jensen Kudsk havde ved sin Død 1776 Fjerdepart i en Fiskerbaad.

Igennem Skifte 7. Dec. 1781 efter Husmand Anders Sørensen Fiskers Hustru Else Christensdatter kan man følge denne Kaagmands Rejser i Aaret 1781. De gik til Aalborg. Han var fælles med Søren Nielsen Fisker om en Kaag, hvis Halvpart vurderedes til 100 Rdl. I 1781 har han 30. Marts, 26. April, 12. Maj, 28. Juni, 31. August, 24. September og 6. November, altsaa næsten en Gang hver Maaned, været i Aalborg, og hos forskellige Købmænd, nemlig Oluf Christensen, Sr. Laurs Kiellerup, Sr. Jens Hansen Lund og Troels Madsens Enke, har han købt større Partier af Tømmer, Søm, Hør, Salt og Malt. Hvad han har haft med fra Kvols oplyses desværre ikke; men andre Kvols-Krejlerne har haft Jydepotter og Træsko, foruden deres Fiskefangst, at sælge, og den ovennævnte Kaagmand Hans Laursen, der, ligesom Broderen Tonne Laurson, havde arvet Bestillingen efter Faderen, Laurs Tonnesen, solgte ifølge Skifte $\frac{8}{7}$ 1782 til Gaardmand Hans Olesen i Kvols 7 Snese Par Træsko til 20 Sk. Parret. Desværre ved man ikke, om Kaagmanden har faaet disse Træsko direkte fra Skov-Lovringerne eller om han har bjerget dem et Sted paa sine Krejler-Togter. At Anders Sørensen Fisker fortsatte sine Aalborg-Rejser lige til sin Død, ses af hans eget Skifte $\frac{28}{5}$ 1786. Han var da lige kommet hjem fra Aalborg, hvor han havde været mindst 4 Gange i 1785—86: 4.—9. Juni, 26. Juli og 14. November 1785 og sidst 15. Maj 1786, og han havde købt Varer for over 320 Rdl. hos Købmændene Sr. Lauritz Kiellerup, Sr. Oluf Christensen, Sr. Mogens Møller, Hans Wigelsen, Sr. Michel Lange, Sr. Christian Sørensen og Sr. Engelbrecht Bringh. Han efterlod sig „en ny Kaag i Fjorden med behørig Redskaber“, vurderet til 480 Rdl. Om hans to Brødre, Niels Sørensen Fisker og Jens Sørensen Fisker i Kvols, der som Børnenes fødte Værger skulde have overværet Skiftet, siges det, at de „var ikke nærværende, da de forlængst var afseilet til Aalborg og andre Steder,

og hidtil ei endnu var muligt for dem at hiemkomme.“ Det er tydeligt, at vi her har 3 Brødre af de rigtige Kvols-Krejlere, der sejlede paa Fjorden, baade til Aalborg og andre Steder.

En ligefrem Velhaver var Husmand Christen Sørensen, der døde i 1786 som Ejer af en Jagt-Kaag til Sejlads med Tilbehør, Takkelage, Anker og Tov, vurderet til 200 Rdl. og 12 Fiskerbaade til 100 Rdl. Han efterlod sig 2000 Rdl. i Formue, og havde imod Obligationer udlaant Penge til Jens Nielsen Hvam, Bager Peder Dithmar Stilling og Handelsmand Frantz Deisig i Viborg, Anders Poulsen i Beringholm paa Viborg Mark, Fuldmægtig Laurs Juel i Skive og Laurs Hellerup i Nørlyng Herred.

Der kan altsaa ikke være Tvivl om, at selv om Kaag-Farterne ogsaa gik fra Kvols til Lundø og Skive, saa var det dog især mod Aalborg de satte Kursen.

Aalborg Magistrat beretter i sin Relation til Stiftamtet 1735¹⁴) om disse Kaagmænd og Krejlere. De priser deres By, som „for Negotien saavel udi Øster- som Vestersøen at fortsætte, ligger ganske belejlig og ved Limfjorden er saa vel situeret, at den er skikket til et Oplags-Sted og Forraads-Kammer, saa vel for de Varer, som fra udenriges Stæder maa hentes, og Landets Indbyggere, som bo paa begge Sider langs med Limfjorden behøver, som og for de Landsens Varer, der sammesteds falder, og Landets Beboere kan have at afsætte, eftersom saadanne inden- og udenlandske Varer ved fladbundede Fartøjer, kaldet Tjalker, Jagter og Foer-Kaage, med liden Bekostning langs op og ned ad Limfjorden kan blive ført fra og til Aalborg“; men især har Byen „dog ellers haft sin Næring af det velsignede Sildefiskeri og Salteri.“ Byens Handelsfolk ser dog surt til denne Bande af Krejlere fra Limfjordens Fiskerlejer, Haarkræmmere fra Haderslev, tyske Humleførere, Jøder og Haarkvinder, Kniplingskræmmere og Bissekræmmere; men især til Sandskuderne, Skudehandlerne paa Norge: „Aalborg By har faaet et anseeligt „Kneeg“ ved det stærke og overhaandtagende Landprang, som drives paa Landet, en Del ved de Strandsiddere af Bønder og Bønderkarle, som tillige med en Del søvante Folk bo langs ved Stranden fra Vestervig og til Tversted Strand, hvilke opkøber og tilvender sig Kornet og alle Slags Landsens Varer af Bønderne, og fare med egne Fartøjer til og fra Norge.“

Hvert Aar kom Baade og Kaage ind i Øster Aa og Vester Aa med

Korn, Brænde, Fisk, Fedevarer, Jydepotter og Trævarer, og havde der blot foreligget lige saa detaillerede Lister over disse Kaagmænd og deres Last som over de Skibe, der anløb Aalborg, saa kunde vi sikkert have mødt vore Kvols-Skipperere derimellem; men desværre anføres Afgiften i Kæmner-Regnskabet blot i en Slump, uden Angivelse af Kaagens Hjemsted, Skipper eller Ladning. Hver Kaag betalte i 1780'erne 12 Skilling. Deraf skulde Byens Tjener (senere Arrestforvareren) have de 4 Skilling og Havnefogeden de 8. Af Afgiftens Størrelse kan ses, at der i disse Aar, da de tre Brødre Anders, Niels og Jens Sørensen Fisker fra Kvols foer paa Aalborg, kom ca. 200 Kaagmænd og Fiskere om Aaret. F. Eks. var der i Kæmnerregnskabet 1783 192 Kaagmænd, der hver siges „efter gammel Skik og Brug“ at betale 12 Skilling, af hvilke Havnefogeden hvert Aar „aflægger Rigtighed for samme Indkomster.“

Skibsfarten fortsatte i hvert Fald til og fra Kvols til sidst i 1880'erne, men i det 19. Aarhundrede kaldes Fartøjerne nu Jagter og Kaagmanden er bleven Skipper. I Viborg-Købmanden Clemmen Aaboes Varebog, et Brudstykke fra 1811 til 1818,¹⁵⁾ nævnes ofte Skipperere fra Kvols og Hjarbæk, som tager Varer med hjem for Aaboe fra Aalborg. Det drejer sig baade om Tømmer, Tobak, Sæbe, Kolonialvarer, Jern, Salt og andre Grovvarer. Firmaerne er til Dels de samme som i Anders Sørensen Fiskers Tid: Oluf Christensen (1818: Oluf Christensen & Søner), Lauritz Kiellerup, Wigelsen & Søner; men nu ogsaa Christian Winding, Jeegs Tobaksfabrik (Hans Barsøe) og flere.

Fra April—Maj til langt hen i November sejler Skipperere flere Gange aarlig fra Kvols og Hjarbæk; men langt de fleste er fra Kvols, selv om de ofte sejler Varerne til Hjarbæk, hvor de hentes af Aaboes Vogne. Daniel Riis var i Aalborg $\frac{23}{11}$ 1811, $\frac{14-17}{4}$ og $\frac{24-25}{5}$ 1813, $\frac{10}{5}$, $\frac{22}{7}$ og $\frac{19}{11}$ 1814 og $\frac{20}{11}$ 1815; Søren Plet $\frac{18}{11}$ 1811, $\frac{18}{7}$ 1812, $\frac{5}{7}$ og $\frac{6}{8}$ 1814; to Skipperere af Navnet Lars Jespersen, den ældre og den yngre, var der $\frac{27}{9}$ 1811, $\frac{22}{9}$ og $\frac{18-19}{11}$ 1812, $\frac{15}{7}$ 1813, $\frac{24}{10}$ 1814, $\frac{6}{9}$ 1815 og $\frac{22}{11}$ 1816. Lars Hansen fra Kvols var der alene $\frac{8}{10}$ 1811 og $\frac{21}{9}$ 1813, og sammen med Peder Michaelsen $\frac{11}{8}$ 1815. Søren Pedersen i Kvols var der $\frac{11}{6}$ 1814 og $\frac{13}{11}$ 1814, Peder Fischer af Kvols $\frac{24}{11}$ 1817. Andre Skippernavne var Jens Mortensen 1811, Jens Moesgaard 1811—14, Peder Hansen 1812—14, Mads Hansen 1812—13, Niels Fischer 1813, Thyge Hansen 1814, Jesper Jespersen 1815—16, Peder

Jensen og Peder Lund 1816—18. Søren Christensen af Kvols, der var i Aalborg $^{20}/_{11}$ 1815, døde som Aftægtsmand 1820, og Lars Christensen fra Hjarbæk var i Aalborg $^{18}/_4$ 1812 og $^{10}/_{11}$ 1814.

Ved Viborg Toldsted findes fra 1841 Fortegnelser over de i Told-distriktet hjemmehørende Skibe.¹⁶⁾ Det er alle, paa ett nær, Jagter med Skipper, 1 Matros og 1 Dreng som Besætning. „Mette Marie“, 16 Læster (32 Tons), bygget i Vesbæk 1816, Hovedreder Jens Sørensen, Skipper Jens Sørensen Nybroe af Kvols. „Mette Kirstine“, bygget i Kvols, 14 Lst., Reder og Skipper Peder Jensen af Kvols. „Sidsel Marie“. $13\frac{1}{2}$ Lst., bygget 1796, Skipper Jens Fischer af Kvols, solgt til Aalborg. „Det gode Haab“, $13\frac{1}{2}$ Lst., bygget i Nibe 1814, hjemmehørende i Kvols, Skipper Hans Larsen af Hjarbæk. „Ane Johanne“, 12 Lst., bygget i Kvols 1826, Reder Jens Nielsen Fischer, Skipper Søren Nielsen Fischer. „Dorthea Christine“, $8\frac{1}{2}$ Lst., bygget i Hjarbæk 1760, hjemmehørende i Kvols, Skipper Jens Jespersen. Alle disse 6 Jagter paa fra $8\frac{1}{2}$ til 16 Læster (17—32 Tons) hørte hjemme i Kvols. Derudover var der kun 2 Skibe: Everten „Urania“, $15\frac{1}{2}$ Lst., af Viborg, Reder Købmand S. Buchwaldt i Viborg, Skipper H. Jensen af Varde og Jagten „Ane Kirstine“, $11\frac{1}{2}$ Lst., af Hjarbæk, Skipper Jens Tomasen.

Fra 1855—82 foreligger Toldforvalterens aarlige Indberetninger om hjemmehørende Skibe, opmaalt i Kommercelæster til 1874, i Brutto-Registertons fra 1875. Nedenfor gives en Liste over Tal og Tonnage for Skibene, idet 1 Kommercelæst beregnes til 2 Tons.¹⁷⁾

1855: 6 Skibe	97 Tons		
1856: 7	—	147	—
1857—59: 9	—	168,5	—
1860: 8	—	162,5	—
1861—62: 9	—	224,5	—
1863: 9	—	226,5	—
1864—65: 8	—	175,5	—
1866: 3	—	90,5	—
1867: 4	—	95,5	—
1868: 8	—	122	—
1869: 6	—	48	—
			samt 78 Baade.
1870—73: 4	—	26	—
			— 78 —
1874: 5	—	36,5	—
1875: 5	—	36,6	—
1876—77: 4	—	28,8	—
1878—81: 5	—	41,3	—
1882: 4	—	28,8	—

Man ser, at Skibenes Tal og Drægtighed er størst i 1861—63. Ved samme Tid fortæller Johan Skjoldborg,¹⁸⁾ at Krejlernes Tal paa Hannæs, især i Haverslev, Bejstrup og Øsløs, ligger højest. Ikke mindre end 17 Krejlere foer paa Limfjorden herfra med deres Kaage: „Om Vaaren ved Paasketid drog de til Kvols efter Potter“. Potterne kom fra Egnen om Gammelstrup i Fjends Herred, som Havearkitekt Jens Østergaard beretter.¹⁹⁾

Fra Tredserne melder ogsaa Viborg Toldforvalter om Skibe fra Norge, gerne fra 8 til 12 i Tallet, med tilsammen fra 100 til 225 Tons Lasterum, der hvert Aar kommer ind i Fjorden med Træløst, som de lossere i Hjarbæk, indtil Havnen her i Halvfjerdserne sank sammen og blev ødelagt, og derefter ved Virksund. De tager Rug, Byg, Byggryn, Ærter, saltet Kød og Teglsten med hjem i Bytte for Tømmeret, der sælges af to Landhandlere ved Virksund, da kun een af Købmændene i Viborg ved denne Tid (1875) havde Tømmerlager. Dette var endda kun maadeligt forsynet, saa at Folk, der har større Byggeforetagender i Viborg som Regel maatte rejse til Randers eller Skive for at gøre deres Indkøb. Disse norske Træløstsejlere blev ved at anløbe Virksund Halvfjerdserne igennem, og indtil 1886 (da Indberetningerne herom slutter). Da var der gerne fra 4 til 9 Skibe (fra 84 til 169 Tons) ialt, og de fleste kom ind i Limfjorden ved Tyborøn, kun et eller to over Hals.

En Del af de 78 Baade, der nævntes i Viborg Tolddistrikt 1869—73 har jo uden Tvivl været Fiskerbaade. Med Sognefogeden i Vorde som Kilde indberetter Toldforvalteren i Viborg om Fiskeriet i „Hjarbæk med Omegn“ i Aarene 1880—86. Fangsten bestod hovedsagelig af Sild, Torsk og Aal, og Nettoudbyttet angives, samt Antallet af Fiskere og Fiskerbaade:

1880:	20	Personer.	16	Baade.	6000	Kr. netto
1881:	34	—	22	—	2500	—
1882:	26	—	16	—	3000	—
1883:	23	—	18	—	5850	—
1884:	20	—	12	—	6925	—
1885:	24	—	11	—	7147	—
1886:	24	—	11	—	7831	—

Hver Deltager kunde altsaa aarlig indtjene ca. 230 Kroner i Gennemsnit, hver Baad ca. 370 Kroner. Men Toldforvalteren gør sikkert med Rette opmærksom paa, at det vil være meget vanskeligt at faa Fiskeriets

fulde Udbytte at vide, da der langs Kysten er en Mængde Fiskere, der fisker Aaret rundt med smaa Baade, og ikke gør nogen Optegnelse om Udbyttet.

*

Fra den Tid da Skoven spejlede sig i Hjarbæk Vig, da Kulmilens Røg drev ud over Næsset mod den blanke Fjord og Kongens og Aarmandens Ledingssnækker stævnede vesterud af Fjorden fra Fiskbæk til England, og til nyere Tid, da Krejlere fra Kvols og Krejlere fra Hannæs krydsede Fjorden og mødtes med stolte norske Trælaskuder og smaa travle Fiskerbaade, har der udfoldet sig et driftigt og broget Liv omkring den lille Vig mellem Kvols og Hjarbæk. Det er kun lidt og magert, hvad Arkivernes Embedsdokumenter har kunnet berette om dette særegne Liv, men jeg beder Limfjordens Historiker, den der har skrevet om Heden og Skoven, om Hærvejen og Viborg Veje modtage disse smaa Bidrag til min Hjemegns Historie med Hyldest og Hilsen paa Fødselsdagen.

KILDEHENVISNINGER:

1) De anførte Mark- og Skovnavne stammer hovedsagelig fra Markbøgerne i Rigsarkivet (RA) Nr. 1371—1385, samt Viborg Stiftsbog 1690—95 i Landsarkivet for Nørrejylland (LA). — 2) Optegnelser af Fjends Herreds Marknavne ved cand. phil. Jacob Odgaard (Manuskript). — 3) Repertorium 1 Nr. 6967. — 4) Diplomatarium Vibergense S. 22; Rep. 1 Nr. 6935. — 5) Dipl. Viberg. 266. — 6) Markbog Nr. 1411 (RA); Viborg Stiftsbog 1690 (LA), Vorde Sogn; Køsen og Lundsgaards Udskiftningsdokumenter ¹⁷/₅ 1803 i Viborg Amts Landvæsenskommission (LA); Hjarbæk Udskiftning 1791, Hald Amts Landvæsenskommissionsprotokol 1789—94 Bl. 103 b. — 7) Markbog Nr. 1414. — 8) Delingsplan ¹⁸/₈ 1795 for Romlund Bys Udskiftning, Vib. A. Landv. Kom. (LA). — 9) Stednavne og Bebyggelse i Viborg Amt, Hjemstavnsbog for Viborg Amt 1938 S. 136. — 10) Lavsbog for Viborg Købmandslav 1622 ff. (LA). — 11) Matriklerne af 1662, 1664 og 1688 (RA); Fortegnelse over Decimanter 1651, Kvols Sogn, Viborg Bispearkiv (LA). — 12) Folketælling 1787 (RA). — 13) Taarupgaard Godsarkiv (LA). — 14) Aalborg Raadstuearkiv, Indkomne Breve vedrørende Handel og Søfart. 1. Indre Handel, Markeder o. s. v. 1721—1825: Relation til Stiftamtet 1735; se tillige sammesteds Politiplakater om Forprang ⁹/₄ 1813 og 1823, samt Ansøgninger fra Høkere i Aalborg med Magistratens Afslag Nov. 1822, ¹²/₄ og ²³/₇ 1823. — 15) Købmand Clemmen Aaboes Varebog 1811—18. Personalialia: Aaboe (LA). — 16) Viborg Toldsted. Konzeptregnskaber 1841 (LA). — 17) Viborg Toldsted. Aarsberetninger 1855—82 (LA). — 18) Joh. Skjoldborg: Krejlerliv, Jy. Saml. 2. R. I. 131. — 19) Jens Østergaard: Nogle Erindringer om Jydepotteindustrien i Gammelstrup, Fra Viborg Amt 1936 S. 21.

EN JYDSK TOPOGRAF OG HANS VENSKAB MED C. J. THOMSEN

BELYST GENNEM EN SAMLING BREVE

UDGIVET AF H. C. BROHOLM

I Juli Maaned 1827 foretog St. St. Blichers Fader, den næsten 80 Aar gamle Niels Blicher, forhen Præst i Vium og Randlev, en Rejse til København; og i sin efterladte selvbiografiske Skizze, der først mere end 50 Aar efter Forfatterens Død blev udgivet af C. Villads Christensen,¹⁾ omtaler han, at han ved denne Lejlighed for første Gang traf sammen med Pastor Grundtvig og Sekretær Thomsen.

At Blicher maatte være kommen i Berøring med C. J. Thomsen, kunde enhver Benytter af Nationalmuseets Accessionsprotokoller slutte; thi Niels Blicher figurerer ikke helt sjældent her som Indsender af Oldsager; og i Oldsagskommissionens Arkiv foreligger da ogsaa 11 Breve fra den gamle jydsk Præstemand og Topograf til Sekretæren for Den kongelige Kommission for Oldsagernes Opbevaring. Det er alle udprægede Privatbreve, der viser, at det ikke alene er deres fælles Interesse for Oldsagerne men et gensidigt Venkab, der har ført til, at de to Mænd har vedligeholdt deres Korrespondance gennem en længere Aar-række. Uheldigvis er Thomsens Svarbreve ikke bevarede; men ogsaa uden disse er flere af Niels Blichers Breve saa interessante, at de fortjener at blive offentliggjort.

Naar jeg nu drister mig til at publicere dem her, skyldes det, at jeg gerne vil yde mit beskedne Bidrag til dette Festskrift. Siden Troels-Lunds Død er Hugo Matthiessen ubestridt dansk Kulturhistories Førstemand, Mesteren indenfor sin Videnskab. Fra min Ungdom har jeg fundet Berigelse og Glæde i Læsningen af hans Værker, og til min mangeaarige Kollega og trofaste Ven føler jeg mig i den dybeste Taknemlighedsgæld.

Det ældste af de Breve fra Niels Blicher til C. J. Thomsen, der er mig bekendt, er dateret Randlev den 11. Junii 1821; men baade dets Form og Tone viser tydeligt, at det ikke er det første, der fra Randlev Præstegaard er gaaet til Amaliegade 156. Jeg gengiver et Stykke af Begyndelsen men udelader Slutningen samt et andet Brev fra samme Aar, der ikke har nogen Interesse for Offentligheden.

Det lyder saaledes:

Megen Tak höitelskte Hr. Ven og Velynder! for deres venskabelige kjære Brev af 2den Junii sidst. For de 4 Rbd. har jeg været ganske roelig — fuldkommen forvissed om, at de kom vist nok, naar Deres Tid og Leilighed tillod det. Ret meget fornöier det mig, at Altertavlen er til den höikongelige Commissions Velbehag. Stor Lyst kunde jeg have til at see den paa sin nuværende Plads, tilligemed de mange andre mærkværdige Oldsager; men trykkende Tidsomstændigheder ville vel neppe lade det blive mueligt. Min hjertelige Taksigelse aflægger jeg ærbödigt for de sidst tilsendte tvende Aftryk, hvoraf jeg seer, at Man atter har æret mig med Udmærkelse. Prof. Nyerup maae — som jeg haaber — være helbredet for sin Øiensvaghed, siden Han er afreist til Tydskland. Den Algode opholde, styrke og velsigne Ham baade paa Hen- og Hjemreisen. Ondt skulde det gjöre mig, om jeg imod min Villie skulde have paadraget mig Hans Mishag med mine Breve, siden jeg ikke har faaet noget fra Ham

og han slutter Brevet: jeg forbliver med Høiagtelse og Hengivenhed. Deres forbundne Ven N: Blicher.

Den Altertavle, Niels Blicher omtaler, er et af Nationalmuseets Pragtstykker, det gyldne Alter fra Odder Kirke, som Commissionen netop erhvervede 1821.²⁾ Accessionsprotokollen giver herom følgende Oplysning: „Af Hr. Kammerjunker Voss paa Rodstenseje foræret til Museet ved Hr. Pastor N. Blicher til Randlev hans Mellekomst og oversendt ved Hr. Pastorens Omsorg“, hvilket viser, at Blicher har været Mellemand mellem Commissionen og Kammerjunker Voss, hvem han i et andet Brev, der ikke er medtaget her, kalder sin Ven; mere synes ikke at foreligge om, hvorledes Museet kom i Besiddelse af dette udmærkede Stykke.

Niels Blicher var paa dette Tidspunkt 73 Aar gammel, idet han var

født den 21. August 1748 i Starup Præstegaard i Brusk Herred. Hans Fader, Jens Nielsen Blicher, skal have været en brav og velstuderet Mand, men meget svagelig, og han døde 1764 efterladende sig 9 Børn — 5 Sønner og 4 Døtre — i dybeste Armod. Der maa imidlertid have været Stof i Børnene, thi alle Sønnerne gik den studerede Vej og endte som jyske Sognepræster.

Niels Blicher.

Efterat Niels Blicher 1773 havde taget theologisk Attestats (med haud. illaud.), kom han som Hovmester til Kammerherre Lüttichau paa Tjele, og efter at han i Sommeren 1777 havde præket for Dimis, blev han af Etatsraad Steen de Steensen, en Morbroder til hans senere Hustru, kaldet som Sognepræst for Vium Menighed i Lysgaard Herred.

I 1795 giver han følgende Skildring af sit Ydre: „Niels Blichers Person er en 65 Tommer lang, smal og tør Figur. Hans krumnæsede Ansigt har et vist Anstrøg af ærlig Eenfoldighed. Det viiser tillige noget sørgmodigt, og maaskee — om man vil — (helst under ubehagelige Sinds, Helbreds eller økonomisk Forfatning) noget suurmulende. Og fordi han veed dette selv, frygter han for at være en ubehagelig Selskabslem, hvilket alleene ofte kan forøge hiint Udseende. Er derimod Luunen god, Sindet let, Hjertet udvidet, kan Sjelen smiile ud af et spillende Ansigt. Hans Temperament, som har havt mere af det sangvinske, troer han at være kolerisk-melankolsk. Dog tør han ej bestemme, hvilket af de 2 der har Overvægten“.³⁾

Paa Marsvinlund opbevares en lille Silhouet tegnet paa Birkebark

— det eneste Billede af Niels Blicher, der kendes — den blev i sin Tid offentliggjort af Evald Tang Kristensen ⁴⁾ og stemmer meget godt med hans egen Beskrivelse. Den fremspringende Høgenæse lægger man strax Mærke til; dernæst er det den forholdsvis lave, tilbagevigende Pande, der er det karakteristiske ved Ansigtet. Nogen Skønhed har Niels Blicher næppe været, og den berygtede Danselærer Bagge skildrer ham 1811 saaledes:

„Det er et Bæst saa smalt som en Spadserestok
med ildrødt Fjæs og Øjne luerøde;
i Hov'det har han Fluor nok,
men ikke Hjerne til dem ordentlig at føde.“⁵⁾

Skildringen er jo særdeles uvenlig; men lidt rigtigt er der nu nok i den; ihvert Fald var Niels Blicher en Mand, hvis Hoved var fuldt af Ideer, og hvis vældige Virksomhedstrang fulgte ham, saalænge han overhovedet var i Stand til at arbejde. Det fremgaar med al ønskelig Tydelighed af de Breve fra hans Alderdom, vi nu skal gaa over til; de taler i Grunden for sig selv, og nogen udførlig Kommentar finder jeg derfor ikke Anledning til at medgive dem; kun om visse Punkter af særlig Interesse skal jeg tilføje en Del oplysende Noter.

Skønt C. J. Thomsen allerede d. 31. Jan. 1821 var udnævnt til Cancelliraad, har Blicher næppe vidst det, da han skrev sit Brev i Juni Maa-ned. I det Brev han sender i 1823 er han aabenbart bange for ikke at være korrekt nok over for Thomsen, og hans Forsøg paa at finde den passende ærbødige Tone tager sig derfor temmelig snurrt ud. Brevet lyder:

Randlev 8 Marts 1823.

Deres Velbyrdigheds meget ærede og kjærkomne Skrivelse af 13de Jan. sidst har særdeles meget fornöiet og opmuntret mig. Saare behageligt er det mig at have skaffet Dem Bekjendtskab med den elskværdige Byefoged Möller fra Tranquebar. Deres Haab om at drage Fordeel af dette Bekjendtskab vorde rigeligen opfyldt! Han maae vel nu for længe siden være bortreist fra Khavn. Hjertelig Tak for deres rörende Ønsker til mit fremtidige Vel. Gud være prised! Mit Helbred er i mit 75de Aar særdeles godt, saa jeg endnu med Middelalders Kraft forretter mit Embed, indtil min Eftermand vorder kaldet. Lægges eet Aar, jeg conditionerede hos en vis Provst Kraft og 5½ Aar hos Kammerherre Lüttichau paa Thjele, til mine 44 Præsteembeds Aar, bliver det over 50. Mit Syn og min Hukommelse ere noget svæggede. Men desuagtet skal jeg

blive ved at virke til Nytte, saa længe Gud giver Evne. Blandt andet arbejder jeg paa nogle kritisk philologiske Bemærkninger ved den nyeste Revisions Co.s Oversættelse af det nye Testament, hvormed jeg nok kommer til Ende i næste Efteraar — og agter da at sende dem til Dr. I. Møllers nærmere Bedømmelse.⁶⁾ Efter Guldbracteaternes Forklaring længes jeg rigtig nok. Men hvor skulde jeg faae den — om ei ved Deres Velbyrdigheds Godhed.⁷⁾ I Anledning af, at D:V: har ordnet Kunst-kammerets Oldsager faldt det mig ind, om det ei skulde være godt, at samtlige Hovedstadens offentlige Samlinger af Oldsager bleve ordnede paa eet Sted? Ret hjerteligen har De glædet mig med Underretningen om min Søns Digte, hvoraf jeg slutter, at hans Digterværk vorder eenstemmigen erkjendt — Vilde man kun opmuntre ham lidt heroven fra! Thi hans Forfatning er ved de mislige Tidsomstændigheder bleven noget forknyttet — og Forknytelse kan let have uheldig Indflydelse paa hans Aands Virksomhed. Gid jeg vidste, hvilke de 2 Stykker ere, som Rhabek har saa hæderligen udmærket — og hvor? Man har sagt mig, at denne saa almindeligen yndede Mand skal have yttret det Ønske, at St. St. Blichers samtlige adspredte Digte maatte — in unum corpus redacta — komme for Lyset. I saa Fald vilde fremkomme nogle skjønne — tildeels muntre — hidtil utrykke Stykker. „Natten paa Jellinge Höie, som var indført i Juletræet, skal være bedömt i Litteratur Tidenden No. 1 d: A:, men hvordan — veed jeg ikke, og længes efter at læse dette No. — Hans Bauta Stene har ligget over 2 Aar hos Bogtr. Hempel i Odense, som har forsikkert, at de nu med förste skulle komme ud. Af Undseelse over, at jeg ei har kunnet give bestemt Löfte om Bidrag til Oldsagerne — hvorefter jeg dog har stövret noget om — er dette Brev bleven vel længe udsat, hvorfor jeg beder om Tilgivelse. Jeg tør vel bede, at De ved Leilighed vil formælde de elskværdige og fortjente Hædersmænd: Prof: Nyerup — og Kammerj: Abrahamson min ærbödige Hilsen. Gud op-holde Dem og signe Deres gavnlige Virksomhed! Det ønsker og beder

Deres Velbyrdigheds
ærbödig forbundne

N: Blicher —

Hvad Thomsen har svaret paa dette underdanige Produkt vides som sagt ikke; men da Blicher i det følgende Brev vender tilbage til den gamle venskabelige og fortrolige Tone, tør man vel antage, at Thomsen

har frabedt sig slige „Complimenter og Baslementer“. Blicher har aabenbart ment, at den ene Tjeneste var den anden værd; kunde Thomsen bruge *ham* til at skaffe sig Oldsager, ja saa kunde Blicher benytte Thomsen som Hjælper til at faa sine theologiske Skrifter udgivne, og fra Worning, hvor han efter sin Afskedigelse fra Randlev havde taget Ophold som Hjælpepræst hos sin svagelige Broder J. G. Blicher sender han da den „höitelskte Hr: Cancellieraad“ følgende Epistel.

Elskværdige Hr: Velynder!

Stolende paa deres Venskab for mig — skulde jeg kun ikke herved misbruge det — vover jeg at tilsende Dem Ilagte med allerærbödigt Anmodning om at besørge det indført i Skilderiet. Hverken veed jeg, om Redacturen: Hr. Etatsraad Thaarup er kommen hjem, ei heller i saa Fald hans Adresse. Men hvo der end bestyrer Redactionen; saa troer jeg vist, at De kan skaffe Stykket indført. De beviser mig derved en betydelig Tjeneste, hvorfor jeg er Dem saare meget forbunden. Skulde Redacturen imod Formodning vise den Uretfærdighed, at afslaae Indførelsen; beder jeg, at det maae besørge indført i det Grundtvig-Rudelb: Theologiske Maanedskrivt. Dersom De ellers leilighedsviis skulde mødes med Hr: Pastor Grundtvig eller Hr: Rudelbach; vilde jeg bede, at hilse dem fra mig: at min Broder: Hr: J: G: Blicher, Sognepræst her i Worning, hos hvem jeg opholder mig, har for længe siden subskriberet paa deres Maanedskrivt; men ei endnu faaet noget Hefte. Dersom Udgiverne ville have den Godhed, at besørge de udkomne Hefter under min eller min Broders Adresse til Hr: Dons, Bogtrykker og Boghandler i Wiborg; skulde de uden Ophold blive betalte. Hjertelig Tak for Deres sidste kjære Brev. Det gottede mig ret meget, at de lærde Herrer Oldgranskere kunde udpunctere Klokkeskriveren, der for mig saae ud som bare Krimskrams. Denne Gang har jeg ellers intet at indsende; men haaber, at det skal skee inden Sommerens Udgang! Min Søn: St: St: Bl: har formodentligen i denne Tid giort Deres Bekiendtskab, og glædet sig ved at besee Deres Oldsager. Med de bedste Ønsker for Dem og deres kjære Familie forbliver jeg,

höitelskte Hr: Cancellieraad!

Deres hengivne og forbundne

Ven

N: Blicher, udtjent Sognepræst.

Worning den 28de Jul:
1825

Den 14. September 1825 kaldede Kongen St. St. Blicher til Sognepræst for Spentrup og Gassum Menigheder, og da Vorningpræsten fik sin Søn, Jens til Kapellan, var det ganske naturligt, at Niels Blicher tog Ophold hos sin ældste Søn, der nu sad i et af Landets bedste Embeder, saa meget mere som den yngre Søn Jens, som Niels Blicher omtaler i de følgende Breve, havde meget ringe Kaar. Den Glæde St. St. Blicher følte ved at faa et ordentligt Kald, har aabenbart forplantet sig til den gamle, hvis Brev ligefrem straalte af Livslyst:

Höitelskte Hr: Ven og Velynder!

Deels fordi Deres kjære Skrivelse af 4 Julii sidst temmelig forældet kom til mig, deels fordi jeg deraf seer, at der forestod Dem en Sommerreise til Fyen, og deels fordi jeg selv har flakket vidt omkring her tillands i denne Sommer, er jeg vel sildig kommen til at skrive dette Brev. Först for faae Dage siden er jeg flyttet her til min Sön, hvor jeg agter at opholde mig fremdeles. Det glæder mig hjerteligen, at De læser min Söns Digte med saa megen Smag og ynder dem saa vel. Formodentligen har De læst, at han fra næstkommende Nytaar agter at udgive et Maanedskrivt under Titel af Nordlyset.⁸⁾ Kunde han kun faae et tilstrækkeligt Antal Abonnenter. Jeg har læst nogle færdige Stykker, og finder, at de har megen Interesse. I förste No slaer han an med en nydelig Sang over Nordlyset. Maaske jeg kan bidrage noget med Afskrivning, Korrektur og Oversættelser af Frank og Engelsk. Og saa hjælper jeg ham med at undervise hans talrige Börneflokk — alle smukke og haabefulde. Hans ældste Sön — en deilig 15 Aars Yngling — er i Wiborg Skoles 4de Klasse — og en af de mest udmærkede Disciple. I alt, hvad han lægger an paa gjør han herlig Fremgang — svømmer og dandser til Fuldkommenhed — spiller vel paa Flöite, og er næsten Virtuoso paa Fiolin.

Her er den prægtigste Præstegaard med Have og Mark i hele Jylland. Min sl. Broder: Peder Daniel Blicher har bygt og indrettet det alt og sat derpaa over 6000de. I Aaret 1808 viede jeg ham til hans 3de Kone, da 16 Aar gl.: og 2 Aar derefter viede jeg hende til min Sön. Under af Viisdom og Godhed ere dog alle Guds Veie og Förelser med os Mennesker.⁹⁾

Min forbindtligste Tak modtage De for det tilsendte Kaaberstykke. Paa mine Omvandringer i denne Sommer har jeg intet opdaget, som jeg

troede mærkværdigt nok til at indsende. Pengemangel har hindret mig fra at virke med den Kraft, jeg ønskede. Foruden Digteren har jeg en 5 Aar yngre Søn — Jens Blicher¹⁰⁾ — først Student med 2 Examina — saa Prem: Lieutenant — og nu Kirkesanger og Skolelærer i Ørting i Hads Herred. Han har 4 smaa Börn og et ringe Levebröd. I flere Aar har han med de bedste Attester — sögt om Pension eller et passende Levebröd — ved Told- eller Brandvæsenet. Selv taledede han med Kongen i Aarhus d. A: og overleverede ham den sidste Ansögning — men har til Dato ikke erhholdt nogen Resolution — endskiönt Kammerraad Fæddersens lovede at virke for ham. Det vilde ganske meget forblide mine sidste Dage, om jeg kunde see ham hjulpen, för jeg kaldes bort.

Min kjærligste Hilsen bedes anmeldt til min elskte Ven Hr: Prof: Ridder Nyerup. Lev vel og elsk stedse Deres forbundne og

hengivne Ven

Spentrup pr: Randers
d: 1ste Oct: 1826.

N: Blicher

Ogsaa det næste Brev viser Oldingens utrolige Legems- og Aandskraft; Glæden over at være bleven feteret i København har ordentlig varmet den gamle Sjæl, saa at han efter Hjemkomsten endog kunde forfatte en Sørgeelegi paa Latin over Thomsens Ven Sven Hylander; i de følgende Breve er det mere Bekymringerne for Sønnen Jens, der optager ham, og atter maa Thomsen holde for som Kommissionær for sin jydsk Ven:

Spentrup d: 24 Julii 1827.

Efter 23 Timers Seilads paa det forbausende Dampskib: Dania kom vi 61 Passagerer igjennem Modvind og Bölger Dagen efter min Afreise fra Kjöbenhavn d: 18de Julii friske og fornöiede til Aarhus d: 19de — og jeg samme Dag til Spentrup. Aldrig har jeg havt 11 saa behagelige Dage, som dem i Khavn denne Gang. De mange Velyndere, som enten jeg overraskede, eller som overraskede mig, have givet mig uforglemmelig Fornöielse. „Øfverallt“ kan jeg sige med den forklarede Hylander — „Øfverallt möttes jag af aktning, venskap och kärlek“ — og De, min oprigtige Ven! var först og sidst en Magnet for mit Hjerte. Allerkjærligst Tak modtage De for al Deres forekommende Godhed. Mine mange elskværdige og kjære Velynderes Billeder stræbte jeg at beholde, som

levende tegnede for min Imagination, ligerviis som de skjønne, De viste mig i Billedgalleriet. Og — hvad min Thomsen angaaer; da staaer hans Aasyn saa levende for mig, at det ingensinde kan glemmes. Kun een Ting veed jeg, hvori vi ere ueenige: De vil ikke indrømme Sandheden af hvad der læses om Dem i Mindetalen; jeg tvertimod underskriver det Alt af mit Hjertes fulde Overbeviisning. Det kjære Brev, som De ved Afskeden leverede mig aabnede jeg — forstaaer sig — spændt af Læselyst först i Spentrup. Jeg læste og atter læste först det vennehulde Brev — saa det saare interessante Skrivt — begge med hjertelig Deeltagelse. Hvilken behagelig Kundgjörelse, som jeg aldrig kunde drömme om: at mit ommeldte Brev kunde agtes saa megen Ære værd, at sendes til saa lærd og ypperlig en Mand, som S: T: Dr: A: Hylander i Lund, og for ham blive en liden Balsamdraabe i hans dybe Saar. Ved at gennemlæse den herlige, nu fuldendte Mag: Sv: Hylanders Biographie blev jeg saa bevæget, at jeg ikke kunde afholde mig fra, at skrive ham et latinsk Hædersminde, som fölger hermed indsluttet. Hvo veed — tænkte jeg — om ikke ogsaa dette kan komme hans dybtsörgende Forældre i Hænder, og maaske bidrage noget lidet til at læge det dyrebare Pars endnu blödende Hjertesorg.¹¹⁾ Hvor smerteligt det har været for dem og for hans Ven Thomsen, det kan jeg rigtigt nok forestille mig — som De skrev — ved at tænke mig Tabet af mit Hjertes Yndling: Ped: Dan: Bl.: To Dage efter min Hjemkomst, kom han hertil, og har derpaa mange Gange frydet mig med hans raske Fremgang og hans færdige Fiolinspil. Baade hans og hans Forældres hjertelige Hilsen ville de kjærligst modtage. Deres agtværdige kjære Broder hilses venskabeligst, og ligesaa den elskværdige Prof: Nyerup. Til Deres vedvarende Yndest og Kjærlighed anbefaler sig Deres ganske hengivne Ven

N: Blicher.

Den 11. December 1827 var en sørgelig Dag for St. St. Blicher, idet han greb sin Hustru Ernestine i Utroskab, hvilket førte til, at de for en Tid skiltes, og hun tog Ophold i Randers. Niels Blicher fik dog en Forsoning bragt i Stand mellem Ægtefællerne og deres Samliv genoptoges. Bemærkningen „min Svigerdatter, som er bleven en ganske fornyet Kone“ tyder paa, at han har haabet, at Livet atter vilde forme sig lykkeligt i Spentrup Præstegaard, hvor hun kort efter Hjemkomsten fødte sit 10.

Barn; og trods sin nylig overstaaede Sygdom finder han aabenbart stadig Livet værd at leve, da han kan spadsere i den dejlige Have:

Spentrup d: 16de Junii 1828.

Hav Tak min hulde Ven! for Deres meget kjære Brev af 10de D: — Det fornöjer mig, at Gravurnen var Dem til Behag.¹²⁾ Christen Olesen glæder sig ved Deres Bifald, og ved den lovede Krone, som skal opbevares som et hæderligt Erindringstegn i han Familie. Det er jo ret vigtige Oldsager, De har indsamlet siden vor Samtale. Ganske vist er De en hjertevarm Ven af døde Oldsager; men ikke desto mindre hjertevarm for de Levende, blandt hvilke vor elskværdige R: Nyerup — hils Ham hjerteligen! — og mig For en 14 Dage siden kom der et Vindpust, og rystede min Oldhytte, saa jeg forestillede mig, at den snart maatte falde, og jeg fölgelig rykke ud. Nu er jeg, Gud være prised! kommen saa vidt, at jeg baade har Madlyst, kan sove godt og gaee noget omkring i vor deilige Have. Altsaa fornyer jeg Haabet om at komme til Vilsted ved Lögstöer, hvor Præsten E: Blicher er en Brodersön af mig /: som for min Skyld! lader en merkelig Gravhöj gennemgrave /: og Kirkeejeren Capitain v: Lüttichau, gift med Præstens Syster, har lovet mig et antikt Messing-Döbefad med ham ulæselig Læsning.

Den Algode være prised, at ogsaa De gennemgik Deres Upasselighed. Give Gud, at De maa leve frisk og længe, saavist som De vil virke ganske meget for Deres Livfag! Her hos os gaaer det nu ret godt. Min Svigerdatter — som er bleven en ganske fornyet Kone — nedkom d: 7de D: med min Söns 7de Sön, som er kaldet Gustav efter min Fætter: Major G. v: Blicher ved Artilleriet.

Hvad der tynger en Deel paa mit sind, er min anden Söns Jens Bl.'s Forfatning. 1806 blev han Student med 2 Examina — 1807 Lieutenant. 1814 tog Afsked uden Pension som 3 Aars Premierlieutenant — giftede sig som Kirkesanger og Skolelærer i Ørting Hads Herred — et usselt Levebröd for Mand, Kone og 4 Börn. Hidtil har jeg understyttet ham af min Pension — men ikke nær klækkeligt. Længe har han sögt förgæves om Befordring ved Toldvæsenet o: f: Nu er han over de 40 — og baade hans Munterhed og Virkelyst begynde at synke med hans Forfatning.

Mon det da ikke skulde være mueligt ved Ven eller Vens Ven at skaffe ham et lille Levebröd f: E: som Graver, Pedel, Toldbetjent . . . eller andet. Forsynet har mange Midler — og mange Veje . . . At see

ham befordred vilde behageligen lette min Overgang. Himlens bedste Velsignelser være over Dem og Deres!

Med kjærlig Hilsen fra min Steen forbliver jeg Deres ganske hengivne

Ven

N: Blicher.

De to sidste egenhændige Breve drejer sig hovedsagelig om Sønnesønnen Peder Daniel (1811—1865), hvem Thomsen venligt har taget sig af, da han blev syg under et Ophold i København; det er jo Bedstefaderens erklærede Yndling, „mit Øjsten“ kalder han ham, som Thomsen har hjulpet.

Min elskværdige höitelskte Ven!

De har ret meget glædet min Søn og mig med deres sidste kjærkomne Brev. Vi have altsaa det bedste Haab om at beholde vor Peder Dan: i Live. Fra ham selv har jeg faaet Brev, hvori han med det varmeste Hjerter bevidner, hvormeget han er sin Bedstefaders hulde Ven forbunden for al hans Tilsyn og Forsorg. Den eviggode Gud velsigne Dem for alle deres sande Venskabsprøver! Examen kan han nu ikke faae i dette Foraar; men han haaber til Efteraar at kunne erholde begge Examina, og i Ferierne komme hjem til os. Hvor gjærne ønsker jeg at kunne endnu engang förend jeg skal herfra nærværende bevidne Dem min Taknemmelighed og Hengivenhed, hvilket mit gode Helbred og kunde tillade. I næst kommende Maj M: agter min Brodersøn i Worning selv at aflevere hvad [han] har samlet af Oldsager. — — —

Vi have her i Dag en mærkelig og saare sjælden Vinter med stærk Sneefog, saa det seer sörgeligt ud med Vintersæden — ogsaa maaskee med Vaarsæden, som meget sildig vil vorde lagt. Naar De min höjfortjente Ven! igjen glæder mig med Brev, beder jeg, at De vil underrette mig om, hvorledes det har sig med Rögterne om Rudelbach og Grundtvig? er det sandt, at den Förste er kaldet til Superintendent i Fyrstendömmet Reys? og den anden til Præst i Skotland?

Ilagte Brev er De saa god at aflevere til min Ped: Dan: Iövrigt anbefaler jeg mig Deres vedvarende Yndest og Venskab, og forbliver Deres

höjtforbundne og hengivne Ven

N: Blicher.

Spentrup d: 8de April 1829.

Min hjertekjære Ven!

Saa skal jeg stedse kalde og erkjende Dem; men kan De og saaledes kalde og erkjende mig, som i saa lang Tid ikke har skrevet Dem til, efterat De havde givet de mange store Prøver paa deres oprigtige Kjærlighed til mig og mit Øjesteen: Peder Daniel? Til en Slags Undskyldning kunde jeg vel anføre, at jeg ikke havde noget vigtigt at skrive om, og at jeg har været beskjæftiget med adskilligt Skriverie og med i 3 Uger at forrette alt Præsteembedet for min Brodersön i Worning medens han var i Kjöbenhavn...¹³⁾ men tilstaaer Dem, at alt dette er ingen gyldig Undskyldning. Jeg ærgrer mig over mig selv, og beder Dem om Tilgivelse uden noget Brud paa vort Venskab. Troe mig: der gaar ingen Dag hen, at jeg jo med Varme tænker paa Dem, og erindrer Dem i mine Bönner. Give Gud, at De maae blive ret frisk, og virke længe til Nytte i deres Stilling. Vistnok forestillede jeg mig det sorgeligste Udfald af min Sönnesöns Sygdom, og beredte mig til Budskabet derom, desto glædere er jeg nu, da Gud har skjænket mig ham anden Gang.

Jeg længes nu efter, at faane ham i de forestaaende Ferier. Det har meget glædet mig, at deres Broder er bleven Præst i Nestved. Jeg holder ham for at være En af Dem, der ville være Verdens Lys og Jordens Salt — dem vi saa höjligen trænge til i vore Dage. Ogsaa glæder det mig, at vor elskede Nyerup skal være i god Bedring. Taler De med ham, ville De formælde ham min kjærlige Hilsen.

I disse Dage har jeg i Nordlyset skrevet en Biographie over en mærkværdig jydsk Provst: Mogens Marqvard, som jeg troer at skulle have en Deel Interesse for Ham. Bliv ved, min höjtelskte Ven! at ynde og elske deres höjtforbundne, og evig elskende Ven

N: Blicher

Spentrup d: 5te Juni 1829.

Fra 5. Juni 1829 til 24. Aug. 1833 har Blicher aabenbart ikke mere skrevet til Thomsen; Grunden hertil er aabenbart, at hans Syn, som han i Selvbiografien klager over tager stærkt af, har sat en Stopper for al Brevskrivning; og da Thomsen rykker for de Oldsager Jens Blicher, Præsten i Vorning, havde samlet, maa Niels Blicher lade sin Sönnesön, Jens Frederik (1813—1869), skrive Svaret til hans københavnske Ven:

Velbyrdige Hr. Cancellieraad Thomsen!

Da min Bedstefader er næsten stokblind og ikke selv kan skrive, har han befalet mig at besvare Deres meget Ærede. Han takker Dem meget hjerteligt, fordi De endnu kjærlig erindrør ham, og efter et Mellemlum af flere Aar bærer ham med et godhedsfuldt Brev.

Hvad Deres i Brevet yttrede Ønske angaaer, at erholde til Museet de Oldsager, som Pastor Blicher i Worning har, da betvivler min Bedstefader, heri at kunne udrette noget for Dem, saasom min Fader for lang Tid siden, men forgjæves har søgt at formaae ham dertil. Min Bedstefader beder Dem endnu engang modtage Forsikringen om hans oprigtige, uafbrudte Hengivenhed.

Ærbødigst

J. F. Blicher

Spentrup d. 24de Aug. 1833.

Det er det sidste Brev fra N. Blicher til C. J. Thomsen, jeg kender; 6 Aar efter (d. 10. Marts 1839) lukkede han for stedse de blinde Øjne hos sin Søn Steen Steensen i Spentrup Præstegaard¹⁴), den Søn, som han satte saa højt, og som var knyttet til sin Fader med talrige Baand og ved sin Aands beslægtede Indstilling.

Blichers Breve er ikke betydelige, de er lidt snakkesalige i deres velmente Gammelmands Elskværdighed; men man kunde heller ikke forlange, at hans Breve skulde være betydelige; thi trods sine vidtspændende Interesser, for Theologi, for Lægekunst — Blicher var jo en ivrig Forkæmper for Vaccinationen og vaccinerede over 5000 Børn mod Kopper — for Undervisning, for Landbrug, Litteratur og Historie, var han ingen fremragende, allermindst nogen dybtgaaende Aand. Men han var en elskværdig Personlighed, en ægte Bondeven og en uførtroden Arbejder, der ikke gav op, før han mistede sit Syn.

Hvad der har fremkaldt Forbindelsen med Thomsen fremgaar klart af Brevene; det er Blichers Interesse for Oldsagerne, der har ført til Korrespondancen, og Thomsen har sikkert med Glæde taget mod hans Hjælp ved Indsamlingsen og sat Pris paa den varme Sympathi, der lyser ud fra hver eneste Linie i de bevarede Breve.

Den for hvem den forhistoriske Arkæologi først faar Værdi, naar den gennem Etnologien kan gøres til en kulturhistorisk Disciplin, maa

ofte benytte de Beskrivelser, gamle Præster fra det 18. Aarh. har leveret af deres Sogne, og være dem taknemlig for de Oplysninger de har overleveret os om vor gamle Bondekultur; at de kunde gøre det saa godt, som de gjorde, er ikke underligt. Mange af disse gode Præstemænd var jo selv udgaet fra Bondestanden, hvis Sprog de talte; og trods deres latinske Dannelse mistede de aldrig den aandelige Forbindelse med Bønderne, mellem hvilke de — bortset fra et kortvarigt Ungdomsophold ved Universitetet — levede hele deres Liv.

Det er et Værk af denne Art, der vil sikre Niels Blichers litterære Person mod Forglemmelsen, hans „Topographie over Vium Præstekald“, der udkom 1795. Den er ikke noget glimrende Værk; der er virkelig Steder i den, der nok kan lede Tanken hen paa „Lægdsgaarden i Ølseby-magle“, og dog er det en Bog, man Gang paa Gang vender tilbage til og glæder sig over, ikke blot for de Oplysninger om Livet i gamle Dage, som den saa trofast har overleveret. Nej det, der giver Vium Topografien sit blivende Værd, er den Forstaaelse, hvormed Forfatteren præsenterer sine jyske Sognebørn, og den Kærlighed, med hvilken han dækker deres Fejl og Særheder. Han har nok et aabent Øje for deres Skrøbeligheder, men for det gode hos disse Folk og for Værdien i den Dialekt, de taler, har han et endnu klarere Blik ligesom for Skønheden i det Land, hvori han lever. Sandt at sige er han, naar han i sit stivbenede Sprog priser Landskabets Dejlighed og lidt pedantisk fremhæver Nyttetværdien i Egnens Flora, saare langt fra den Poesi, hvormed „hans Steen“ beskriver sin Fødestavn, Lyngens brune Land. Og dog kan man næsten betragte denne Bog som en Forløber for — om man vil — en Forudsætning for Steen Steensen Blichers Noveller; den er i mine Øjne den bedste Introduktion til Forstaaelsen af St. St. Blichers jyske Digting.

NOTER OG HENVISNINGER

1) Niels Blichers Avtobiografi, meddelt af Chr. Villads Christensen, Kirkehistoriske Samlinger 4. R., 3. Bd. (1893—95), S. 97 ff. — 2) Poul Nørlund: Gyldne Altre, S. 4. — 3) Niels Blicher: Topographie over Vium Præstekald (2. Udg. ved Søren Vasegaard 1924), S. 181. — 4) Evald Tang Kristensen: St. St. Blichers Fader. Illustreret Tidende, 8. Oktober 1882. — Jeppe Aakjær: St. St. Blichers Livs-Tragedie I, S. 6 f og III, 205 ff. — Georg Saxild: St. St. Blichers Fader, Præsten Niels Blicher i Vium, Fra Viborg Amt 1929, S. 90. — 5) Meddelt af Evald Tang Kristensen, anf. Sted. Jfr. Jeppe Aakjær: St. St. Blichers Livs-Tragedie I, S. 51. — 6) Jfr. om dette Skrift: Niels Blichers Avtobiografi, anf. Sted S. 107. Blicher kalder Grundtvig sin „Svoger“, fordi Grundtvigs første Hustru var født Blicher. — 7) C. J. Thomsen havde

1817 paabegyndt et Værk om Guldbrakteaterne. D. $\frac{7}{8}$ 1820 meddelte han Vedel Simonsen, at de 3 første Plancher var stukne i Kobber (V. Hermansen: C. J. Thomsens første Museumsordning, Aarbøger 1934, S. 114), og noget lignende har han formentlig skrevet til Blicher, der havde interesseret sig for Brakteaterne og indsendt et samlet Fund fra Randlev (CCXCIX). Først 1833 udkom anonymt Thomsens Afhandling om Brakteaterne (Tidsskr. for nord. Oldkyndighed 1833, S. 184—92); at Thomsen var Forf. fremgaar af et Brev $\frac{20}{11}$, 1833 til Hildebrand (Bengt Hildebrand: C. J. Thomsen, S. 685). Jfr. C. J. Thomsen: Om Guldbrakteaterne, Annaler 1855, S. 265 ff. — ⁸) Blicher udgav „Nordlyset“ 1827—29. Se S. Sørensen (Vasegaard): Nordlyspeperioden i Blichers Digtning (Kbhvn. 1917). — ⁹) Peder Daniel Blicher (1753—1809) blev 1808 gift med Ernestine Juliane Berg, der 1810 ægtede St. St. Blicher. — ¹⁰) Jens Blicher (1787—1836) omtaler Niels Blicher i endnu 2 Breve; han har aabenbart haabet, at Thomsen skulde kunne opnaa en Forfremmelse for Sønnen; men J. Bl. døde som Degn i Ørting. — ¹¹) Om Opholdet i København fortæller Niels Blicher ogsaa i sin Autobiografi (S. 107). Thomsen havde ved Afskeden foræret Bl. et af Lunds Universitet udgivet Mindeskrift over Sven Hylander ($\frac{3}{12}$, 1797— $\frac{19}{4}$, 1825), hvilket inspirerede Blicher til et latinsk Mindedigt i Elegiform. Den sendtes til Sven Hylanders Fader, Anders Hylander ($\frac{23}{2}$, 1750— $\frac{1}{7}$, 1830), der takkede Bl. for Digtet og brevvexlede med ham i sine sidste Leveaar. Som en Prøve paa Niels Blichers latinske Digte anfører jeg her Elegien.

Ni nimium properas, propius gradiare, viator!
 Et cujus cubet hic, discere legendo, cinis.
 Percarum et clarum nomen Svenonis Hylandri
 Vivet, dum literis dignus habetur honos.
 Nemp magister erat doctissimus historiarum,
 Cui studio sese nocte dieque dedit.
 Heu! nimium subito maturus abibat ad astra,
 Et sunt egregium facta secuta virum.
 Candidus et fidus si carus amicus habetur,
 Carior hoc nostro nullus habendus erit.
 Donec et in pretio pietas christiana manebit,
 Prae multis vere vir pius ille cluat.
 Hinc merito, Sveci! defunctum fletis Hylandrum
 Docte parens! merito fles, genitrixque pia!
 Sistite nunc lacrymas! Bene vixit. Vivet in ævum.
 Inter coelicolas conveniemus eum.

Da gamle Hylander døde, mindes Bl. ham i sin Selvbiografi med et Salmever og vender ofte tilbage til Erindringen om deres Korrespondance. Om Sven Hylander se: Bengt Hildebrand: Anf. Skr. S. 290—91, S. 342—46, S. 385—91. Et Brev af $\frac{2}{11}$, 1827, der væsentlig kun siger det samme om Jens Blicher i Ørting som Brevet af $\frac{18}{8}$, 1828, er udeladt. — ¹²) Den omtalte Urne (Mus. Nr. MDCCXCIII) blev 1828 funden i Spentrup Sogn; den indeholdt brændte Ben og en Bronzenaal. — ¹³) Jens Blicher, Søn af Jørgen Ganzel Blicher (1749—1831), har dog, som det sidste Brev viser, ikke villet indsende de Oldsager, han havde samlet. — ¹⁴) Jeppe Aakjær: St. St. Blichers Livs-Tragedie III, S. 214.

Jeg takker Magister V. Hermansen fordi han har henledt min Opmærksomhed paa, at Oldsagkommissionens Arkiv i Nationalmuseet ejede ovenaftrykte Breve fra Niels Blicher.

DE FORSTENEDE BRØD

AF GEORG GALSTER

JUST MATHIAS THIELE fortæller i sin Selvbiografi, at han i 1818 som ung Student i et „Disputeer-Selskab“ for at indøve Latinen havde fremsat den næsten paradoxale Thesis, at det kongelige Kunstkammer, der var „Kjøbenhavnernes, de Gamles og de Unges, Glæde og Stolthed“, burde opløses. Da han 1820 blev ansat som Copist ved det store kongelige Bibliothek, blev det et af hans staaende Themaer, at Bibliotheket, som i høj Grad trængte til en Udvidelse, skulde udvides med det store Locale, som var optaget af Kunstkammeret, der burde opløses til Fordeel for andre Samlinger. — Det kgl. Bibliothek og Kunstkammeret fyldte henholdsvis andet og tredje Stokværk af den Bygning, hvor nu Rigsarkivet har til Huse. — Samme Aar fik den unge Copist Lejlighed til at udvikle sine Tanker om, hvad dette Kunstkammer dog igrunnen var for et Pulterkammer, og hvilke Materialier til andre selvstændige Samlinger der her fandtes sammenhobede, for Finansministeren, Geheimeraad Mösting, der udbrød: „De har, ved Gud, Ret, min gode Ven. Det er en meget god Idee; den skal jeg tage ad notam.“¹⁾

Saaledes gik det — efter Thieles Fremstilling — til, at der 1820 blev nedsat en Commission, der skulde gøre Forslag til Kunstkammerets Opløsning. Dette skete i de følgende Aar. Sager af kunstnerisk og videnskabelig Betydning fordeltes til Oldnordisk Museum, Kunstmuseet, Ethnographisk Museum m. m. Men mange Kuriositeter, der ikke faldt indenfor Rammerne af de nye Museer, blev øjensynlig kasseret. Det var ofte Sager, som Godtfolk i Slægt efter Slægt havde omfattet med levende Interesse og beskuet med Undren. De havde faaet en særlig kulturhistorisk Værdi; men det havde man altsaa ikke Forstaaelse af paa rette Sted.

Blandt de Sager, som Thiele aabenbart henførte til „Jux“, nævner han „et Brød, som var forvandlet til en Steen, da en lille Pige traadte paa det,

for at komme igjennem et Uføre“. Thiele har just et Par Steder i sin Samling af Danmarks Folkesagn ²⁾ fortalt om Pigen, der skulde bringe Brød fra sin Madmoder til sine fattige Forældre, og som lagde Brødet i Dynedet for at komme tørskoet frem; men Brødet sank i Dybet og Pigen med. Det ene Sagn („Pigens Vadested“) er stedfæstet til et lille Kær paa Vejen mellem Tøving og Flade paa Mors, det andet Sagn („Brøds Vanhelligelse“) til Gyrstinge-Flinterup paa Sjælland. Ingen af Stederne siges dog noget om, at Brødene blev forvandlet til Sten, endsiges at de kom paa Kunstammeret.

Kort efter at Thieles Folkesagn var udkommet (1843), blev „Pigens Vadested“ sat paa Vers af Julius Chr. Gerson i hans og H. V. Kaalunds Maanedsskrift for Børn. ³⁾ Fra dette Digt har H. C. Andersen laant Navnet, Inger, paa „Pigen, som traadte paa Brødet“. I Indledning til dette Æventyr siger H. C. Andersen, at „det er baade skrevet og trykt“. ⁴⁾ Da Inger i Æventyret er havnet med sit Brød i Helvedes Forgemak, hedder det: „Hun hørte, at der blev sat ud en heel Vise om hende, „den hovmodige Pige, der traadte paa Brødet, for at have pene Sko“, og den blev sjungen Landet rundt.“ — Andetsteds siger Digteren, at han tidligt havde hørt Historien. Han sigter sandsynligvis til en meget udbredt Skillingsvise, der ca. 1800 udkom paa Tribler's Enkes Forlag, Ulkegaden 107 Lit. B: „En meget sørgelig Tildragelse om den Hoffærdige Pige som af bare Stolt-hed lagde to Brød i Skarnet som hun skulde bringe til sin fattige Moder og traadte derpaa for ei at smudske sine nye Skoe, samt Guds Straf over hende alle andre til Advarsel.“ Den begynder: „O Menneske, jeg sige vil.“ Den foreligger i flere Varianter, ogsaa paa Svensk og Tysk, her stedfæstet til en Landsby ved Peene i Pommern. ⁵⁾

Som Dr. Marius Kristensen har gjort opmærksom paa, er Sagnet gammelt. ⁶⁾ Det berettes i samtidige Aviser som en virkelig Begivenhed, der skal have hændet en Kvinde ved Navn Ida Glansen i Vissby (Veseby) tæt udenfor Flensborg den 3. Maj 1657. —

Men alle disse Brød, som sank ned i Moradset, har intet at gøre med de forstenede Brød paa Kunstammeret; det er kun den gamle Thiele, som først i 1860'erne nedskrev sit Livs Aarbøger, der har husket fejl og derved fremkaldt en Misforstaaelse, som gentages af senere Forfattere.

Forstenede Brød fandtes næsten i ethvert europæisk Kunstammer. Oftest hidrørte de fra middelalderlige Kirker, og der fortaltes mærkelige Frasagn om dem. Mest udbredt i mange Varianter er Fortællingen om de

to Søstre. For Exempel berettes om Stenbrødet fra Sankt Peterskirken i Leiden: En fattig Kone med mange Børn, der var ved at dø af Sult, henvendte sig i Aaret 1316 til sin rige Søster og bad om Brød for at redde sit og sine sultne Børns Liv. Men Søsteren svarede, at hun ikke havde Brød i Huset, og bad Gud forvandle det til Sten, om der var noget. Til alles Forfærdelse blev de Brød, som hun havde [i Ovnen?], og som hun nægtede at have, flux forvandlede til Sten.⁷⁾

En dansk Udgave af dette Vandresagn lyder i Følge Jens Kamps danske Folkeminder: „Der levede engang to Søstre, den ene var rig, den anden fattig. Den fattige havde seks smaa Børn og gik til sin rige Søster at bede om Brød, men hun nægtede at give hende noget, og Børnene døde af Hunger. Da den rige Søsters Mand kom hjem fra Kirken og vilde skære sig et Stykke Brød, var det blevet til Sten. Han spurgte da sin gjerrige Kvinde, hvem hun havde nægtet Brød, og hun maatte bekjende, det var hendes egen Søster.“⁸⁾ Udgifveren oplyser, at dette findes udførligt behandlet i en Vise, som endnu synges i Vestsjælland, og han paastaar, at bemeldte Stykke Brød i gamle Dage fandtes paa Kunstammeret i Kjøbenhavn. Dette sidste er en lærd Combination — af samme Værdi som Slutbemærkningen i Æventyret om „Prinsessen paa Ærten“; — den har ingen Hjemmel i de gamle Kunstammerinventarier.

Andre Beretninger om Stenbrød kendes fra Norden. Allerede Snorre har en Legende om en norsk Tjenestekvinde fra Trøndelagen, der tjente hos en Greve i Danmark. Hun troede fuldt og fast paa Kong Olavs Hellighed, men Greven gjorde Grin med denne Helgendyrkelse og bød hende bage Brød paa Hellig Olavs Højtidsdag. Hun paakaldte da Kong Olavs Hævn for denne Usømmelighed, og i samme Stund blev Greven blind og Brødene til Sten. „Nogle af de stener er kommet til den hellige kong Olavs kirke og til mange andre steder.“⁹⁾

En anden Historie foreligger i Hans Strelows gullandske Krønike: „Aar 1313 hafuer en Quinde til Erics i Broe Sogen bagit Brød en Søndag morgen, oc der hun vilde opskere samme Brød, ere de omvende til Steene, oc ligger 3 udi Brokircke til en Jhukommelse paa denne Dag.“¹⁰⁾

Den danske Oldkyndigheds Fader, Ole Worm, erhvervede til sit Museum tvende Stenbrød, hvis Forvandlingshistorie og Udseende han giver udførlig Meddelelse om.¹¹⁾ Det lyder i Oversættelse:

„Et Rugbrød af den Form, som almindeligvis males(!) hos os, er ikke upassende udtrykt i en rund og flad Sten, fire Finger¹²⁾ tyk, to i Om-

kreds, af haardere Stenmasse, og af sortladen Farve. Denne har jeg faaet til givendes af den ærværdige Olding, Herr Magister Niels Mikkelsen,¹³⁾ Sognepræst ved Holmens Kirke, tillige med hans haandskrevne Forvandlingshistorie. Han mener nemlig, at det fordem har været et Brød, som ved et Mirakel er blevet forvandlet til Sten. Hovedindholdet af det, som han har skrevet, er følgende. I Aahus i Skaane levede ca. Aar 1546 en Kvinde, som paa en Helligdag bagte Brød, som hun vilde sælge, og som var mindre, end lovligt var, i en Ovn, og da hun tog et af dem ud for at prøve, om de var gennembagte, og skar det over med en Kniv og bemærkede, at det endnu ikke var færdig bagt, satte hun det tilbage i Ovnen,¹⁴⁾ men da hun vilde trække de bagte Brød ud, saa hun, at de alle var hærdede til Sten, ogsaa dette beskaarne, som jeg besidder. Han føjer mere hertil; jeg gengiver det saa troværdigt, som jeg har modtaget det. Og han siger, at disse Brød til Minde om Begivenheden er blevet lagt paa Altrene i mange Kirker i Skaane. Og det er vist, at just dette, som jeg har, stammer fra Noseby Kirke.¹⁵⁾

Den højædle Ridder Herr Ebbe Christophersen Ulfeld, kongelig Lensmand paa Bornholm,¹⁶⁾ har Aar 1651 sendt mig et lignende, til Sten forvandlet Brød, men noget mindre, rundt og ikke saa sort, paa hvis Underside ses en Fold og Ujævnheder, formet af Ovnens Ujævnhed, medens det endnu var blødt. Det viser ogsaa sort Farve paa den ene Side, ligesom om det var blevet brændt af altfor megen Hede; der ses ogsaa Sprækker, som plejer at dannes paa Brød, som skal bages, naar de udsættes for Varme for bedre at komme i Gæring. Man siger, at en Kvinde skal have svaret sin Søster, der bad om et frisk Brød, at hun var blottet derfor, og dette skal hun have bedyret med en svær Ed, og paa Grund af denne Synd skal alle de nybagte Brød paa vidunderlig Vis være forvandlede til Sten. Denne Sten, der er omviklet med Staaltraad, har indtil nu været ophængt i Sognekirkens Hvælving.“

Worm nævner derefter en Flintesten, der minder om to sammenhængende Rundstykker af den almindelige Slags finere Hvedebrød, hver en Haandsbredde (palmus) i Tværmaal. Han anfører nogle fremmede Forfatteres Omtale af Stenbrød og de forskellige Muligheder for, hvorledes Brød, der har ligget i Jorden, er blevet forvandlet til Sten, og han slutter sig nærmest til den Mening, „at disse Brød aldrig har været virkelige Brød, men er Naturspil i Sten“.

Worms Museum blev 1655 af hans Efterleverske præsenteret Kongen

og indlemmet i det kongelige Kunst- og Raritetskammer paa Københavns Slot. Frederik III maa have fattet en vis Interesse for disse Stenbrød, hvoraf der fandtes endnu flere i Behold i Kirkerne paa Bornholm. Efter Øens Genforening med Moderlandet indførte Sognepræsten i Aakirke i sin Kirkebog 1660 „27 Sept. opført et Stenbrød her fra Kirken til Slottet [Hammershus]; det er fordum kommen fra Rønne, hvor i Margrete Claus Cams Huus i en dyr tid for 100 Aar siden er en heel Offn fuld af Brød, som schulde bagis, omvent til Steen. Denne Steen førdis til Kongen“.¹⁷⁾

Udførligere har Erik Pontoppidan berettet om dette Brød i sin Kirkehistorie under Aaret 1661:¹⁸⁾

(An. 1661) „Auf hoher *Requisition* des Herren Grafen *Christian Rantzow* zu Bredenberg, Königl. Geheimen Raths &c. &c. ertheilte der Magistrat der Stadt *Rønne* auf Bornholm, unter dem 25 Sept. ein gerichtliches Zeugnisz, nach Aussage der *Tradition*, und besonders 2 alten Leute des Orts, von der Geschichte mit dem daselbst im vorigen *Seculo* in Stein verwandelten Brodt. Was hieran sey, lasse dahin gestellet seyn, die Summa des Zeugnisses aber lautet also: Eine *anno* 1593 verstorbene Wittwe, Namens *Margreta Claus Kames*, hatte einem Betler ein Stück Brod versaget, mit der Betheurung, dasz keines in ihrem Hause wäre, oder es mögte sich in Stein verwandeln. Da sie nun eben den Back-Ofen davon voll hatte, wäre ihr Wort erfüllet, und der gantze Vorrath zu Steinen geworden, deren einer nach jeder Kirche des Landes versandt und zum Andencken aufgehoben ward, wie man dann dem Hrn. Grafen ein solches Brodt zusandte, so ohne Zweifel dasjenige ist, dessen Helfte auf der Königl. Kunst-und Naturalien-Kammer gezeiget wird, und wovon Ihre Czarische Majestät *PETR. ALEXOWITZ anno* 1716 bey ihrem Hieseyn die abgeschnittene eine Helfte bekahmen, da sowohl das Ansehen als auch einigermassen der Geruch des Brodes, wann der Stein gerieben wird, übrig geblieben, und den nicht eben abergläubischen Czaren *frappirte*.“

Rasmus Pedersen Ravns Borringholms Krønike fra 1671¹⁹⁾ har mærkelig nok ingen Omtale af de forstenede Brød, skønt Forfatteren sad som Rektor i Rønne fra ca. 1632 og som Sogndegn i Aakirkeby fra 1654 til sin Død 1677. Derimod beretter han under Anno 1661: „D. 15. Septbr. ankom hid til Landet Christian, Greve af Rantzau til Bredenburg, kgl. Majestæts højærede Commissarius . . . D. 24. Novbr. rejste hans grevelige Naade herfra igen, efter han her havde været lige 10 Uger.“

Det originale Tingsvidne fra 1661 synes desværre at være forsvundet,

men et udførligt Referat — og hvad der er lige saa vigtigt — en oplysende Tegning af det bornholmske Stenbrød foreligger i den Kieler Professor Johann Daniel Majors Beskrivelse af sin antikvariske Rejse til Norden 1693,²⁰) en Rejse, der fik en brat Afslutning ved Forfatterens Død i Stockholm den 23. August samme Aar. Den 8. April og følgende Dage besøgte han Kunstammeret, og blandt meget andet fangedes hans Interesse af dette Stenbrød, hvorom han beretter:

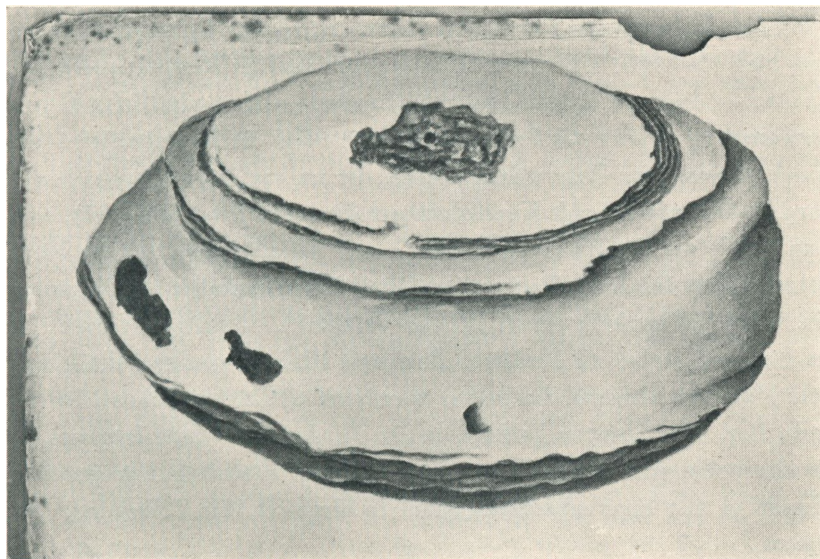
„Ein Brod zu Bornholm in Stein verwandelt laut dabey liegenden *Ranzovischen attestati* in dänischer Sprache, unter der Hand und Siegel des Raths zu *Rönne* auf *Bornh.* A. 1661 d. 25 7ber datirt, weil der König befohlen dessen genaue Urkunde einzuhohlen. Es wäre damahls bey nahe 100 Jahren eine reiche Wittib gewesen, so von einem armen Menschen, umb Christi willen um ein Stück Brod gebethen, der selben zur antw. gegeben sie hätte kein Brod in Hause, da sie doch eben den Tag gebacken u. den ofen voll hatte, so darauf durch Gottes schickung in Stein verwandelt worden, worüber die Frau erschrocken ihren Sinn geändert und so viel gutthädiger geworden dass Sie den armen viel allmosen u. jährl. etwas leinen und kleidung gegeben. Nachdem selbige gestorben seye, A. 1593. d. 19. Martii seye zu ewigen andencken dessen in jede Kirche des landes so ein steinern brodt gegeben, welches alles glaubwürdige leute eidesmässig bekräftigt. Unter dem Stadtsiegel zu *Rönne* 1661. d. 25 7b.“ — Der- efter følger en Henvising til den vedlagte Tegning af Stenbrødet, der maa- ler 25 cm i Bredden og 16 cm i Højden, hvad der muligvis har svaret til naturlig Størrelse. Efter Tegningen kan Stenbrødet let bestemmes som en af de saa almindelige Antrakonitboller, som findes indlejret i Alunskiferen, der forekommer i flere Aadale paa det sydlige Bornholm.²¹)

I det ældste Kunstammerkatalog, fra 1690,²²) er registreret som Nummer 103 og 104 i det tredje Skab i det første Gemach (Naturaliekammeret): „Sex panes ante multos annos singulari miraculo lapidefacti, juxta testimonium publicum de iis sub sigillo loci d. 25 Sept. 1667 (sic!) latum. — Panis petrificatus repertus in Templo Herculis in Sicilia odorem farinae referens.“

Registraturen af Nr. 103 er misvisende, forsaavidt som det bemeldte (her fejl daterede) Tingsvidne jo kun angik det ene bornholmske Brød, medens i al Fald to af de andre Brød hidrørte fra Worms Museum, som ovenfor anført. Det forstenede Brød Nr. 104 maa være fundet i Hercules-templet i Agrigent, der laa nær ved Stadens Torv, og hvoraf Ruiner

menes at foreligge;²³⁾ det maa øjensynlig alene være Duften af Mel, der har fremkaldt Antagelsen, at der forelaa et forstenet Brød.

Efter Holger Jacobæus' Museum Regium fra 1696²⁴⁾ skulde der — urigtigt — kun være 6 og ikke 7 Stenbrød ialt: „Sex runde Brød, forvandlede til Sten. Af disse er et fundet i Hercules' Tempel paa Sicilien, det har

Det forstenede Brød fra Bornholm. Tegning fra 1693 (ca. 1/3).

en Lugt, der minder om Mel. I Frans Calceolaris Museum i Verona²⁵⁾ ses to saadanne, hvoraf det ene er af Rug, det andet af Hirse.“ — Dette gentages i anden Udgave af Museum Regium af Johannes Lauerentzen,²⁶⁾ der her indfletter Beretningen om de to Stenbrød fra Worms Museum.

I Kunstammerets Afgangsliste for 1716²⁷⁾ har Kunstammerforvalter Bendix Grottschilling den Yngste aflagt denne Beretning til Kongen: „Auff Jhro Königl: May^{ts} allergnädigsten Befehl Das *Petrificirte* Brodt welches von *Boringholm* gekommen mitten durch gesäget, und Die Helfte an Jhro Königl: May^{ts} Cammer Diener *Monsr Hoffman* gelifvert, omb Jhro Königl: May^{ts} Dies untertänigst zu yhberreichen“. — Et tilsvarende Notat er tilskrevet i Kunstammerets Inventarium, med Tilføjelsen: „Wart an dem *Czaren Petro I.* geschencket, wie Er in Copenhagen war.“ Det er herfra, Pontoppidan har hentet sin ovenfor anførte Oplysning om, at det var Halvdelen af det bornholmske Stenbrød, Czar Peter fik under sit op-

sigtvækkende Besøg i København. Det „accurate“ Inventarium af 1737, der som 350 har „Sex Brød bleven til Steen“ og som 351 har: „Halvdelen af et Brød bleven til Steen, som endnu har Lugt af Meel, skal være funden i Herculis Tempel i Sicilien,“ maa følgelig have forvekslet det bornholmske og det sicilianske Brød.

Saa henlaa da disse syv forskellige Stene paa Kunstammeret som Genstand for det besøgende Publikums Undren og til dets Opbyggelse, til de seks Sten (Nr. 350) i Foraaret 1804 sammen med en Mængde andre Naturalier — desværre vistnok i kaotisk Blanding — blev udskilt fra Kunstammeret og afgivet til Professor Gregers Wad til Indlemmelse i det kongl. Museum for Naturvidenskaberne, der nu var indrettet paa Rosenborg.²⁸⁾ Derimod beholdt Kunstammeret det halve Brød (Nr. 351), som man troede var det fra Sicilien, men som i Virkeligheden var det bornholmske Brød fra 1661. Dette kunde Thiele let have skaffet sig Oplysning om, inden han henførte det til „Pigens Vadested“. — 1826 blev dette sidste Stenbrød afgivet til Professor Reinhardt til Indlemmelse i det kongl. naturhistoriske Museum, der nu var overflyttet til Lerches Palais i Stormgade. Her, hvor Stenenes kulturhistoriske Minder ikke havde Interesse, er de øjensynlig snart blevet kasserede; i Nutidens mineralogisk-geognotiske Musum er alle Spor udslettede, og vi er blevet et lille Folkeminde fattigere.

NOTER

¹⁾ J. M. Thiele: Af mit Livs Aarbøger I 1795—1825, udgivet ved Carl Dumreicher (Kbhvn. 1917) S. 99 ff. — ²⁾ J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn II (Kbhvn. 1843) S. 17 og 309 f. — ³⁾ Maanedsskrift for Børn ved H. V. Kaalund og Julius Chr. Gerson 2. Hefte (Kbhvn. 1845) S. 89 f. Illustration af E. Lehmann. — ⁴⁾ H. C. Andersens Eventyr, ny kritisk Udgave med Kommentar ved Hans Brix og Anker Jensen III (Kbhvn. og Kria. 1919) S. 365 og 373 f., jfr. 425. — ⁵⁾ August Bondesens Visbok (Stckh. 1903) S. 145 Nr. 59 og S. 262 Nr. 101. — Jahrbuch für Volksliedforschung III (Berl. Leipz. 1932) S. 107. For Henvisninger til disse (og flere) Viser takkes Arkivar H. Grüner-Nielsen. — ⁶⁾ Dr. Marius Kristensen: Pigen, der traadte paa Brødet. Sønderjyds Maanedsskrift, udg. af Hist. Samfund for Sønderjylland. 12. Aarg. 1935—36 S. 234 f. — Kontorchef Gunnar Knudsen, Stednavneudvalget, har velvilligst oplyst, at Pigens Vadested ogsaa er stedfæstet til Brudesig paa Vejen mellem Skodborg og Langetved, Skodborg Sogn, Frøs Herred, Sønderjylland. — Jfr. ogsaa Peter Foersom om Samlinger af danske Landskabsord og om Sæder, Skikke, Levemaade, Egenheder og Overtro hos den jydsk Almue i Ribe-Eggen, udgivet med en Forerindring af C. Molbech (Kbhvn. 1820) S. 33: „I et Sogn gik en Pige med nogle Brød; hun skulde trine et Par Trin over en lille Kilde; hun nænnede ikke at gjøre sine sølvspændte Skoe vaade, lagde derfor Brødene ned og gik over paa dem: i samme Øieblik tog Fanden hende og fløi bort med hende; men Brødene bleve til Steen, og ligge i Kilden den Dag i

Dag.“ — ⁷) David Murray: Museums their history and their use I (Glasgow 1904) pag. 202 (med mange Henvisninger til ældre Litteratur, som desværre ikke forefindes i Bibliothekerne i København). — ⁸) Jens Kamp: Danske Folkeminder, Æventyr, Folkesagn, Gaader, Rim og Folketro, samlede fra Folkemunde (Odense 1877) S. 171 Nr. [454] 59. — Litteraturfortegnelse over dette Sagn se Johannes Bolte und Georg Polivka: Anmerkungen zu den Kinder u. Hausmärchen der Brüder Grimm III (Leipzig 1918) S. 461 f. — ⁹) Snorre Sturlason: Kongesagaer, oversat af Dr. Gustav Storm (Kria. 1900) S. 609 f. (Harald Haardraades saga cap. 56). Næsten ordret overensstemmende med Olaf den Helliges Saga cap. 251, Oldnordiske Sagaer udgivne i Oversættelse af det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskab V (Kbhvn. 1831) S. 128 f. — ¹⁰) Hans Nielsson Strelow: Cronica Guthilandorum (Kiøbinghaffn 1633) S. 157. — ¹¹) Museum Wormianum seu historia rerum rariorum, tam naturalium, quam artificialium, tam domesticarum, quam exoticarum, quæ Hafniæ Danorum in ædibus authoris servantur. Adornata ab Olao Worm, med. doct. &, in Regiâ Hafniensi Academiâ, olim professore publico. Variis & accuratis iconibus illustrata. Amstelodami, apud Lvdivicvm & Danielem Elzevirios. MDCLV. Lib. I. Sectio II cap. XIII pag. 84. — ¹²) Crassitie quatuor digitorum, in circumferentia duos habens. Herefter skulde Brødet være dobbelt saa tykt som i Omkreds. Der maa formentlig foreligge en Fejl her i Texten. Digitus = 18,5 mm, 4 digiti = palmus (Haandsbredde) = 73,9 mm. Friedrich Hultsch: Griechische und römische Metrologie. 2. Bearbeitung (Berlin 1882) S. 700 Tab. VI B. — ¹³) Niels Mikkelsen Aalborg (1562—1645), 1590 Præst paa Hammershus Slot i Skaane, 1595 Magister, 1600 Sognepræst i Noseby og Aaridsløf i Skaane og siden Provst i Villands Herred, 1612 Sognepræst i Helsingborg og Provst i Luggude og Sønder Asbo Herreder, afsat 1614 for sin Forklaring af Johannes' Aabenbaring (trykt 1611), hvori han havde refereret Haabet om, at fromme Hedninger kunde blive salige; 1617 Sognepræst for Bremerholm Menighed i København, hvorfra Afsked 1639. — Rørdam/Kornerup i Dansk Biografisk Leksikon I (Kbhvn. 1933) S. 30 f. — ¹⁴) Worm bruger her Ordet *clibanus* (græsk: κλίβανος), Kar af Ler eller Jern, hvori man bage Brød lettere og hurtigere end i den almindelige Bagerovn (*furnus*, som Worm lidt selvmodsigende har brugt lige før). — ¹⁵) Noseby, 4 km NØ for Kristianstad, 16 km NV for Aahus. — ¹⁶) M. K. Zahrtmann: Borringholms Historie (Rønne 1934) S. 257—73 om Ebbe Ulfelds uduelige Lensmandsstyre 1646—51. Lenet opsagdes ham af Frederik III kort efter Nytaar 1651, sidst i Marts rejste Ulfeld fra Lenet. — ¹⁷) Uddrag af Aaker Kirkebog 1651—82, ved Sognepræst C. Th. Christensen. Kirkehistoriske Samlinger 4. R. I (Kbhvn. 1889) S. 473. — ¹⁸) Erich Pontoppidan: Annale ecclesiæ Danicæ diplomatici, oder Nach Ordnung der Jahre abgefasset und mit Urkunden belegte Kirchen-Historie des Reichs Dännemark Tom. IV Bd. I S. 474 f. — Jfr. herefter Thieles Folkesagn II S. 310. — ¹⁹) Rasmus Pedersen Ravns Borringholms Kronike 1671 ved Johannes Knudsen (Rønne 1926) S. 193. — ²⁰) *Joh. Dan. Majoris* Beschreibung dero von Ihm gethanen kleinen Spatzier-Reise, von Kiel aus nach Norden. Worinnen gelegenheit vorkält ein und anderer *Curiositeten* zu gedencken. Ex Autographo Autoris Benigna Communicatione Præ Nobiliss. et Excellentiss. Dni Generi ejus, Dni D. W. H. Waldschmidii Med. D. et Prof. etc. in Kiloniensi Academia, volante calamo quidem, accurata tamen observatione et Pictura descripta et depicta a Georgio Krysingio Med. D. et Assess. Fac. Kilon. dum in Ipsa Academia Gradum capesseret. Mnscrip. Kgl. Bibliothek, Ny kgl. Samling Nr. 365 Fol. Om de bristede Forhaabninger om Udgivelsen af denne antikvariske Rejse se Johannis Molleri Flensburgensis Cimbria literata (Havniæ 1744) II pag. 520. — ²¹) V. Milthers: Bornholms Geologi. Danm. geolog. Undersøgelse V. R. Nr. 1. 2. Udg. (1930) S. 42. — ²²) Registrering ofver Hans Kongl. Mayts. Konst og Raritets-Kammer S. 30. Nationalmuseets Arkiv. — ²³) Ad. Holm: Geschichte Siciliens im Alterthum I (Leipzig 1870) S. 297 f. og 442, III (1898) S. 177. — ²⁴) Muséum

Regium seu Catalogus rerum tam naturalium, quàm artificialium, quæ in basilica bibliothecæ augustissimi Daniæ Norvegicæq; monarchæ Christiani Quinti Hafniæ asservantur, descriptus ab Oligero Jacobæo, med. & phil. prof. regio (Hafniæ 1696) pag. 38. — ²⁵) Se om dette betydelige Museum, David Murray, Anførte Værk I pag. 83 sq., hvor citeres to Kataloger: De reconditis et præcipuis collectaneis ab honestissimo et solertissimo Francisco Calceolari Veronensi in Musæo adservatis, Venet. 1584, 4°. — Musæum Francisci Calceolari Junioris, a Benedicto Cervto, medico, inceptum et ab Andrea Chiocco luculenter descriptum et perfectum, Veronæ 1622 f. — ²⁶) Musæum Regium, seu Catalogus rerum tam naturalium, quàm artificialium, quæ in basilica bibliothecæ augustissimi Daniæ Norvegicæq; monarchæ, Friderici Quarti, Hafniæ asservantur, gloriosissimæ memoriæ rege, Christiano Quinto regnante, ab Oligero Jacobæo, med. & phil. prof. regio qvondam descriptus, nunc verò magna ex parte auctior uberioribusq; commentariis, præsertim autem qvoad antiquitates historiamq; numismatum Danicorum, illustratus, accurate Johanne Lauerentzen, assessore consistorii Havniensis regio (Hauniæ [1710]) part. I. sect. VII. no. 98. — ²⁷) Kunstammerets Tilgangs- og Afgangslister 1700—1736. Rigsarkivet. — ²⁸) Tabel med oplysende Anmærkninger henhørende til det Kongelige Kunstammers Inventarium Tome I pag. 691 no 349—350 og 351. — Professor Wads Kvittering, dateret 19. December 1804, er afskrevet i Lorenz Spenglers Manual 1771 pag. 170 (sidst i Bogen). Nationalmuseets Arkiv.

JENS FREDERIK BLICHER

AF H. P. HANSEN

I Herning Museums Blicher-Samling hænger der midt paa en Væg et Maleri af *Steen Blicher*, det eneste originale, der findes af ham, og et han selv har ejet. Noget Kunstværk er det vel ikke, men Ligheden maa have været god nok, da det blev malet i 1834, eftersom Blicher lod et Lithografi udføre efter det i Meissen til sine Samlede Digte, 1835—36. Maleriet er udført af St. Blichers Fætters Søn, *Diderik Chr. Blicher*, der senere var Portrætmaler og Fotograf i Frederikshavn. Ovenover omtalte Billede hænger et andet Maleri af en ung Mand med et smukt Ansigt og et Par dejlige Øjne. Der er en betydelig Lighed mellem disse to Personer, og sidstnævnte er ogsaa St. Blichers næstældste Søn, *Jens Frederik Blicher*, den Søn, der lignede Faderen mest i baade Sind og Skind.

Det er imidlertid kun meget lidt, man ved om denne Søn udover, at han skulde have været Præst, men endte som Kromand og Møller, at han var meget drikfældig, at han blev gift med en Datter fra Sindinggaard, og at han døde i Randers, 1869.

Jens Frederik Blichers Skæbne blev typisk blichersk, altsaa tragisk. Han var født i Randlev Præstegaard den 26. Marts 1813. Om hans Barn-dom ved vi intet¹⁾ og om hans Ungdom kun, hvad man glimtvis faar at vide gennem St. Blichers Breve. Jvnf. Samlede Skrifter.

Den 23. September 1827 anmoder St. Blicher Amtsprovst *Kruse* om Tilladelse til at maatte rejse til Viborg for at sætte sin anden Søn (J. Fr. Bl.) i Skole der; men af et Brev til Etatsraad *Collin*, 13. Marts 29, frem-gaar det, at Blicher allerede i 1828 har taget sin Søn ud af Skolen igen. Han skriver: „— hvor jeg kun et Aar har formaaet at holde ham. Jeg vejleder ham nu selv, og saaledes tror jeg, han gjør raskere Fremgang“. Den 22. Februar 1830 hedder det i et andet Brev til *Collin*: „— at min ældste Søn (P. D. Bl.) koster mig meget, at den anden Søn (J. Fr. Bl.) snart stunder til at deponere —“.

St. Blichers gode Ven, Sognefoged og Strømpehandler *J. Keller* i Torning, skrev d. 26. Maj 1832 til sin Søn, *Chr. Keller*, der var i Handelslære i København, at St. Blicher havde besøgt dem sidst i April, og da regnede han med, at han „i denne Tid“ vilde følge med Jens Frederik til København, og hedder det: „Du vil da tale med en gammel god Ven“.

Og i et Brev fra St. Blicher til Kong *Frederik den Sjette*, dateret den 20. Juni 1832, hedder det blandt andet: „—da jeg i Aar har dimitteret den anden Søn til Universitetet —“.

Men det gik ikke, som det skulde med Studeringen. St. Blicher skriver den 15. Juli i et Brev til Collin: „— den ene (dvs. P. Daniel Bl.) fik N. C. til Attestats, den anden blev rejiceret ved artium — begge i Sandhed ved særdeles Uheld —“.

Ja, det var uheldigt, at Præsten kun fik en tredie Karakter og at Jens Frederik blev afvist; men et Lyspunkt var der dog i Elendigheden, thi Blicher fortæller videre: „—en ung Præst ved Navn *Wyllich* har ædelmodigen tilbudet at tage den anden i Huset og dimittere ham —“.²⁾

I Vinteren 1837 laa St. Blicher i længere Tid af en hæftig Sygdom, og da han endelig kom til Kræfter, skrev han den berømte Digtsamling, der i 38 udkom under Navnet „Trækfuglene“. Jyllandsposten skrev d. 27. Aug. 38 i denne Anledning blandt andet: „En heftig Sygdom af forhærdet Character kastede vor Blicher sidste Vinter paa Sygeleiet, Appetiten forlod ham i den Grad, at han i en Tid af 8 Uger aldeles ingen Næringsmidler tog til sig, kun nogle Theskeefulde Medicin var det, der daglig holdt Livet vedlige. Alt Haab var opgivet; til sidst forlangte han at blive flyttet op i den ene Gjestestue, da han vilde døe i dette Værelse som det roligste i Præstegaarden og længst borte fra de huslige Sysler. Hans trofaste, kummerfulde Søn (*J. Fr. Bl.*) bad ham i Sorgens Time, at maatte hente en anden Læge end den tidligere brugte, da muelig en forandret Kuur kunde redde ham, og den unge duelige Læge, Hr. *Møller*, som nylig var hjemvendt fra Udlandet, var bekendt for sin heldige Kuurmethode. Dog vor Blicher fraraadede Sønnen det med de Ord: „Tiden var der, han skulde væk“. Dette uanseet jog Sønnen efter Lægen, som opholdt sig i Randers, 1½ Miil fra Spentrup. Til Held var han hjemme og ilede strax med Vognen tilbage. Denne ordinerede nu en Vaccine anbragt rundt om Patientens Liv — og reddet vor Sanger.“

I sin Selvbiografi i „Brage og Idun“, 1840, Bd. III, fortæller St.

Blicher, at han i Sommeren 1837 blev syg af en, ellers temmelig let, reumatisk Feber. „I henved to Maaneder henlaae han, næsten uden anden Næring end Sukkervand og hentæredes saaledes, at han ikke havde synderlig andet end Skind og Ben tilbage. Da kom hans næstældste Søn, hvem han havde tilskrevet om at ile hjem fra Kjøbenhavn, og ordne hans oeconomiske og poetiske Sager før hans Død — — —“.

Indirekte skylder vi altsaa Jens Frederik Blicher Tak for, at Faderens Liv blev reddet den Gang, og for, at vi fik „Trækfluglene“.

Den 15. November 1841 nævner Steen Blicher i et Brev til Frk. *H. Nielsen*, at Sønnen nu skal tage Attestats, men den 22. Februar 42 fortæller han i et Brev til Etatsraad *Unsgaard*, at hans Søn, Stud. theol. Jens Frederik Blicher, ligger syg af Astma.

Jeppé Aakjær meddeler (Livstragedie III 219), at J. Fr. Blicher den 22 Maj 42 havde sendt Kongen en Ansøgning om at faa en Understøttelse, og deri fortæller han, at han i mange Aar har lidt af „en chronisk asthmatiske Sygdom“, og at han i næste Maaned agter „at absolvere sin Embedseksamen“. Af Lægeattesten fremgik det, at han var blevet voldsom syg under den skriftelige Eksamen ved Juletid 1841.

Eksamen fik han dog ikke. I Julen 1846 var han hjemme i Spentrup. Lørdag Aften d. 3. Januar 47 sad *St. Blicher* og spillede L'hombre med sin Kapellan, *Lakier*, og sine to Sønner, *Jens Frederik* og Seminarist *Theodor Eberhard*, og Søndag Morgen skød *Lakier* sig i Sengen, kort før han skulde have været hen at prædike i Kirken. (Livstrg. III. 219).

Provst *Vallentin*, der indberettede Sagen til sin Biskop, foreslog, at J. Fr. Blicher, der er hjemme for Tiden, „og 2. Gange har været oppe til den skriftlige Deel af theologisk Attestats (men begge Gange obtineret haud), og atter til anstundende Foraar agter at underkaste sig Examen“, foreløbig forretter Gudstjenesten. (S. 322).

Men samme Aar blev Jens Frederik Blicher Kromand i Stedet for Præst. Han opgav sine Studier og blev Ejer af Karup Mølle og Kro, velsagtens ved Svigerfaderens Hjælp.

I St. Blichers Velmagtsdage ejedes Sindinggaard i Hammerum Herred af den i sin Tid fremragende Landmand, *Søren August Fjelstrup*. Blicher kom ofte til Sindinggaard,³⁾ der lærte hans Datter, *Malvina*, Husholdning, og der opholdt Sønnen *Jens Frederik* sig i kortere eller længere Tid, dels som Huslærer.

Fjelstrup havde en statelig Datter, *Wilhelmine*, en Pige, der havde Ben i Næsen, som man siger. Hende blev Jens Frederik Blicher indtaget i, hun kunde naturligtvis heller ikke staa for den smukke Blicher, og saa blev de Kærester.

Ejsingkjær ved Vildbjerg ejedes paa den Tid af en Ungkarl, *Schnakenborg*. Han vilde gerne have haft Wilhelmine, efter hvad hendes afdøde Søstersøn, *Hans Jørgen*, fortalte mig; *Fru Fjelstrup* syntes godt om dette Parti, men Wilhelmine vilde absolut have Jens Frederik, og det tog *Fru Fjelstrup* sig saa nær, at hun blev sindssyg, hvad hun var de sidste tre Aar, hun levede. Hun døde 1851.

Jens Frederik var utvivlsomt et ejegodt Menneske, men han havde en meget svag Karakter og blev efterhaanden forfalden. Medens han opholdt sig paa Sindinggaard, havde han sin Brændevinsflaske skjult ude, og naar Flasken og hans Pung var tom, saa skaffede Kvindfolkene ham Penge ved, bag Fjelstrups Ryg, at sende sælgelige Fødevarer med Vognen til Købmanden i Holstebro og faa disse lavet i Penge, som Jens Frederik saa omsatte i Brændevin. Det fortalte Sognefoged *Knud Nielsens Moder*, der havde tjent som Pige paa Sindinggaard.

Jens Frederik fik ogsaa mange Penge af sin Svigerfader til at studere for, hvad vi siden skal høre om, men disse blev ligeledes omsat i Drik. Da det ikke blev til noget med hans Studeringer, blev Karup Mølle og Kro købt til ham, saa Parret dog kunde faa et Hjem, og saa blev Jens Frederik Kromand.

Fra Forlovelsestiden fortalte *Jacob Vævmand*, der boede paa Romvig Mark, følgende Træk: Jacob tjente som Karl paa Sindinggaard. En sildig Aften bankede Wilhelmine paa hans Vindue og bad ham køre hende over til Kæresten i Karup Mølle. De turde ikke tage Stadsvognen, der stod inde i Gaarden, men kørte i Stedet for i en Fjællevogn, der stod udenfor, og saa lagde de et godt Lag Halm i Bunden. (*K. Understrup*: Sinding Sogn. S. 102).

Det var som sagt i 1847, at Jens Frederik Blicher overtog Karup Mølle, og den 24. Maj 1848 blev han og Wilhelmine viet i Sinding Kirke. Som Forlovere blev indført (Amtsprovst) *Kruse* og *Fenger* (Wilhelmines Svoger).

Wilhelmine kom til at erfare Rigtigheden af det gamle Ordsprog, Kjærlighed gør blind, og hun sagde, da hun engang som Enke besøgte en af sine gamle Piger, der var gift i Hessellund: Ak Gud, Marie, det er godt, vi ikke kan se vor Skæbne forud!

Nævnte Kvinde, *Ane Marie Vistisen*, tjente som ung Pige hos Blicher og Wilhelmine i to Aar, og hun fortalte mange Træk der fra. Naar Wilhelmine tog hjem paa Besøg i Sindinggaard, samlede Blicher en Del Sviregæster, og saa gik det løs. *Di tæp'e* baade Vin og Brændevin af

Jens Frederik Blicher. Efter Maleri.

Tønder og drak. Om Morgenen vaskede Marie Gulvet, og hun luftede ud. Da Blicher kom op, sagde han: Det skal du have Tak for, Marie! Men saa samlede han atter et Selskab, der kunde fortsætte Drikkeriet. Da med et fik Marie Øje paa et Køretøj, der kom Vest fra over Kølvråa Mose. Hun ind til Blicher og sagde: Nu kommer Fjelstrup med Fruen. Gæsterne knøg af, og Blicher, der i Virkeligheden var ræd for Wilhelmine, bad Pigen om at rydde op. Men Sporene kunde ikke udslettes. Fru Blicher saa, der var tappet af Ankrene og spildt paa Gulvet, Manden kunde naturligvis heller ikke staa for Spiritusprøven, og hun skældte ud, for hun var en stram Dame.

De gik nu og var *ujæns* nogle Dage; men saa sagde Blicher: Skal det blive ved med at gaa paa denne Maade, saa skyder jeg mig! Nu blev Wilhelmine ræd, og saa slog hun en Streg over Mellemværendet, og Forholdet blev atter godt.

Blicher havde engang en Karl fra Høgild, og det var en rigtig Karl. Naar Manden kom i Tanker om, at han vilde ud at køre, og de netop skulde til at køre Korn f. Eks., sagde Karlen: Det har vi sandelig ikke Tid til! og saa passede han Landbruget. Blicher maatte vente til en anden Gang. Men derefter fik de en Karl, *Esben*, der siden blev gift i Hesselund, og han var villig til at køre med Blicher naarsomhelst. En Dag kaldte Blicher paa Karlen og sagde: Kan du spænde for, jeg skal til Selskab i Klode Mølle! De var flot kørende den Gang med et Par brune Heste, og da Vognen svingede op foran Klode Mølle, var der en af Gæsterne, der fik Lyst til Hestene, han købte dem ogsaa, og Blicher kom hjem med en Mængde blanke Daler, der blev lagt paa en Bakke oppe i Storstuen. Naar Blicher saa vilde paa Jagt, sagde han: Wilhelmine, tag mig et Par Daler! Og saa gik Pengene efterhaanden, uden at han fik købt nye Heste.

Engang laante han et Par Stude af sin Svigerfader, efter hvad Wilhelmnes Søstersøn fortalte mig. Men Fjelstrup saa aldrig sine Stude mere, thi Blicher solgte ogsaa disse og drak Pengene op. Han drak daglig et Par Potter Brændevin, sagde Fortælleren, og de havde det til sidst saa smaat, at Wilhelmine kogte det bare Vand, som de fik Brød til. Og en 90aarig Kone fortalte mig, at Wilhelmine ofte kom i hendes Hjem i Bøgelund; man havde saa ondt af hende, og Fortællerens Moder gik jævnlige over til hende i Karup med Madvarer. En anden Meddelelse har fortalt mig, at Wilhelmine endog maatte sælge af deres Sølvtoj for at faa lidt Penge.

Medens Ane Marie Vistisen var Pige der, brændte man Brændevin, og hun fortalte, at hun en Dag, de brændte, sagde til et Par Karle: Kan I bære dette Kar ind, saa maa I faa al den Brændevin, I kan drikke. Karret lod de staa, det var dem for tungt, men de stak Munden ned i Brændevinen og tog dem en god Slurk. Medens Marie tjente der, havde de ogsaa lidt Købmandshandel, men Omsætningen var ubetydelig.

Under Folketællingen i 1855 og 60 opholdt den stærkt havarerede *Niels Jørgen Blicher* sig i Møllen, hvor de ogsaa stadig havde en Møllersvend og en Tjenestepige, og baade i 1850 og 55 træffer vi Jomfru *Nicoline Blicher*, Klosterjomfru i Kjøbenhavn, i Karup Mølle, vel nærmest som en Slags Selskabsdame.

Da Jens Frederik Blicher kom til Karup, var han en anset Mand,

dels fordi han var studeret og vel ogsaa, fordi han var Steen Blichers Søn. Den velhavende *Søren Ruskjær* i Agerskov var ligefrem stor af, at Mølleren i Karup vilde laane Penge af ham.

Men det gik stadig tilbage for dem, og i 1861 blev Møllen og Kroen

Wilhelmine Blicher, f. Fjelstrup. Efter Fotograf.

solgt ved Tvangsauktion, og saa rejste Familien til Randers, hvor de oprettede en Privatskole, og der døde Jens Frederik Blicher den 10. Jan. 1869, kun 56 Aar gammel. Wilhelmine kom i Randers Hospital, hvor hun døde den 27. September 1905, 91 Aar gammel. Begge er jordet paa Randers Kirkegaard, og en Ligsten viser, hvor de ligger. Ved hendes Død staar der i Kirkebogen, at hun var Enke efter Skolebestyrer, Cand. phil. Jens Frederik Blicher.

J. Fr. Blicher holdt, ligesom sin Fader, meget af at gaa paa Jagt,

men hjemme bestilte han aldrig noget, hverken i Møllen eller i Kroen, udover at han plejede Selskabeligheden.

Paa den Tid kunde enhver frit jage over alt, hvor han lystede. Paa sine Jagtture traf J. Fr. Blicher mange Mennesker, som han gav sig i Snak med. Folk syntes om ham, fordi han var en pæn Mand, en studeret Mand, og, hvad man især satte Pris paa, ogsaa en flink Mand.

Ved Haller Aa boede en Mand, der hed *Fillip Visti*. Denne Mand og J. Fr. Blicher var en Dag paa Jagt sammen op ad Majlund til. Her laa en Pige og samlede Kartofler op, og hende fik Blicher Lyst til at sludre med. Ja, men hende faar De ikke noget ud af, sagde Fillip. Det var dog som Pokker! mente Blicher, hun *kan* vel tale? Jo, det var der ikke noget i Vejen for. Saa gik de to Jægere hen til Pigen, Blicher hilste og spurgte:

Avler I mange Kartofler i Majlund i Aar?

A hår et' to'ld dem! lød Svaret.

Jeg mente: Gir de mange Tønder?

A hår et' mo'ld dem! svarede Pigen.

Det sundede Blicher sig lidt paa, men saa prøvede han atter at indlede en Samtale og spurgte:

Hvorledes lever I ellers i Majlund?

Lisom vi fo'r et te! lød Svaret.

Naa, og hvorledes sover I saa om Natten?

Lisom vi leg'er te! svarede Pigen.

Dermed sluttede Samtalen; men da de to Mænd var kommen lidt hen, udbrød J. Fr. Blicher: Det var dog det værste Fruentimmer til at svare, som jeg nogensinde har truffet! Og Fillip Visti skoggerlo.

Chr. Jacobsen, der døde i Karup i 1934, 90 Aar gammel, fortalte mig, at han som Dreng tjente i Kjærgaard ved Karup, og da vilde Jens Frederik Blicher gerne gaa paa Jagt der, *men han wa no et' bæj'st te o sky'r*. Naar Chr. Jacobsen kunde sige ham, hvor der laa nogle Agerhøns, saa fik han en Skilling.

En Dag var han paa Jagt sammen med nogle andre i Kølvråa, og da gik han *i Søk i en Blør* Vest for Ansgaard. En af de andre sprang op til Gaarden og hentede et Kotøjr, og ved Hjælp af dette fik man den uheldige Jæger halet op.

En anden Gang, da han var paa Jagt ude paa Gedhus Hede, gik han ind i Gedhuset. Konen, der just laa i Barselseng, sagde: Kom hen til mig! Og da han gik hen til Sengen, halede hun en Brændevinsflaske

frem og sagde: *Vi ska hå'n Dram'!* Ih, Gud bevar os, udbrod Blicher, ligger De med Brændevin i Sengen? Ja, svarede Konen, *dæ æ bløw'n en tåm' Rom', den ska føldes u'r!*

Den 82aarige *Johanne Bendtsen* fra Haderup fortalte mig for en Del Aar siden, at hun havde kendt Jens Blicher, som man kaldte ham, godt, thi de fik malet i Karup Mølle, og hendes Fader gik undertiden paa Jagt sammen med ham. Jens Blicher var ikke ret stor, men han var saa klog og han var en pæn Mand — *han hå' di kjönnest Yw'n, en ku si'e!* Naar vi fik Børnekopper sat paa i Karup Skole, saa *lå' mi Få'er fræ'* hos Jens Blicher. Han havde en dejlig Have med mange Bær, og han var ikke nøje om at gi Børnene af disse, sagde den gamle Fortæller.

Videre fortalte hun følgende Træk: Jeg havde en Bror, *dæ wa så lemp'le en Bå'n*, da han laa i Svøb, og vi troede ikke, at han kunde leve, da han saa saa udtæret ud, og det trak en stor Knude ved hans Navle. Men en Dag kom Jens Blicher hos os i Besøg, og da han saa det syge Barn, sagde han, at dette kunde han nok kurere. Saa fik han fat paa nogle store, mørkrøde Gulerødder, som han vaskede af, og saa rev han dem paa et Rivejern ind te *æ Kal'*, og det, han havde revet, pressede han Saften af i en Kop, og saa tog han og lagde Barnet paa sit Skød og hældte Saften i Patienten. Men næste Dag kom der en Mængde lange, døde Orm ud af Barnet, baade for oven og for nedent, og siden fejlede Drengen ikke noget. Jo, sagde Jens Blicher, Børn har godt af de mørke Gulerødder.

J. Fr. Blicher skrev mange Vers, hvoraf han fik en Del optaget i Randers Avis; men nogen fremragende Poet var han langt fra. Som Prøve skal blot gengives et Par Vers efter Livstragedie. Vistnok i Anledning af St. Blichers Fødselsdag d. 11. Oktober 1847, den sidste og tristeste han kom til at opleve, som Aakjær skriver, skrev Sønnen et Digt, hvori de to sidste Vers lyder:

Naar blot du ved, at mangan en
vil møde dig fra andre Egne
og sætte dig en Mindesteen
og om dit Leie trofast hegne;
naar blot du ved, at denne Arm
har styrket mange og var varm,
for dybtbetrængtes indre Barm,
da tør du Overhyrden møde.

Og naar du ved, at denne Flok
foruden Kjærnen af de andre
sig klynge om dig, det er nok,
om og du snart skal fra os vandre;
og om du tidlig eller seen
skal lægge dine spinkle Ben
og Parcen korte af din Teen,
da ville mange Hjærter bløde.

Og efter Faderens Død (26. Marts 48) skrev han et Afskedskvad, der blev optaget i Randers Avis den 26. April s. A. og hvori Slutningsverset lyder:

Farvel, min Fader! sidste Gang
jeg ser dit kolde Støv,
mens paa den hele danske Vang
du blomstrer med dens Løv.

S. A. Fjelstrup var ikke just begejstret for sin Svigersøn, hvad han da heller ikke havde Grund til. Det fremgaar med stor Tydelighed af en Ansøgning, som han skrev til Det danske Cancellie om Approbation paa en testamentarisk Disposition for deres Datter Wilhelmine Cecilia's i sin Tid forfaldne Arvelod. Fjelstrup skriver:

En af vore Døtre, *Wilhelmine Cecilia Fjelstrup*, født 1814 i Maj har for mange Aar siden forlovet sig med en Student, som skulde tage theologisk Embeds Examen — og som vi Forældre til dette Øjemeds Opnaaelse havde forstrakt med over 1800 Rbdl. Han har ved sin Dovenskab og øvrige Adfærd ikke svaret til vore Forventninger. Vores Datters timelige anstændige Udkomme er os magtpaaliggende at vide nogenlunde sikret efter vores Død; og i saa Henseende have vi med næste Frænders Raad besluttet at benytte os af den Tilladelse, som hjemles i Side 28 af Forord. af 21. Maj 1845 — og ønske vi da

1) At den eller de Arvelodder, som efter os Forældre maatte tilfalde bemældte vores Dater Wilhelmine Cecilia maa indgaa under Hammerum Herreds Overformynderi Midler.

2) At dets Midler der maae forblive staaende med nærmest boende Slægtnings Tilsyn, med lovlig Rente 2 Gange aarlig at erlægge.

3) At ifald hun gifter sig, den halve Deel af disse $\frac{1}{2}$ aarlig betalende Renter betaales til hende selv — mod hendes egenhændige Qvittering derfor — og ikkun den anden $\frac{1}{2}$ Deel til hendes eventuelle Mand.

4) At om hun efterlader sig Livsarvinger, inden hun ved Døden afgaar, Capitalen da ikke maa udbetales til hendes mulig efterlevende Mand, men skal blive staaende under Overformynderiet indtil hendes Børn af Mandkjønnet have opnaaet deres 25de Aar, og af Qvindekønnet til de ere gifte eller have erholdt veniam sexus.

Derpaa bede vi om allernaadigst Confirmation ifølge den nye Arvelov S. 28. Ligesom vi ogsaa have benyttet denne Lejlighed, da vore 2 Svigersønner, Hr. Pastor *Arctander* til Klinte p. Bogense og Hr. Landvæsens Commissair *Fenger* til Brejninggaard just nu ere her tilstede, at udbede os deres Erklæring herover forinden vedkommende Øvrighed derved afgive Erklæring.

Sindinggaard pr. Ho'stebro d. 22 No. 1847.

S. A. Fjelstrup

Ida Cecilia Fielstrup.

Justitsraad, R. af Db. og Dbgsmd.

Endvidere ønsker vi ogsaa Confirmation paa

5) At ifald bemeldte vores Datter ved Døden afgaar uden at efterlade sig Livsarvinger — at da den halve Deel af de nævnte Arve Capital skulde tilfalde hendes nærmeste Slægtninge i Sidelinnierne efter Loven, og kuns den halve Deel hendes efterladte Mand ellers hans Slægtninge.

Ansøgningen er underskrevet af Sognepræst *Arctander* og *Amalie Christine f. Fjelstrup* samt *F. Fenger g. m. Mathilde Frederikke f. Fjelstrup*.

Den 30. November 47 skrev Herredsfoged, Kammerjunker *Toxverdt* til Amtet, at han ikke kender de omtalte Familieforhold og ingen Mening har om, „hvorvidt der er Anledning til at træffe de i Dokumentet nævnte usædvanlige Bestemmelser —“ Men den 29. Februar 1848 fik Ansøgningen kongelig Confirmation. (3. Depart. Registr. 1847—48. Rigsark.).

Fjelstrups Forholdsregler hjalp dog ikke, thi da Skifteretten efter Fjelstrups Død (5. 9. 59) tog Boet under Behandling, laa der en Panteobligation paa J. Fr. Blicher af 26. Jun. 49 paa 4.800 Rdl., hvorpaa skyldtes 1100 Rdl. + Renter, en do. fra 9. Jan. 57 paa 350 Rbd. + Renter, en af 19. Juni 59 paa 5000 Rdl., hvoraf der dog var indbetalt 1800

Rdl. til Boet. Men saa skyldte Blicher desuden sin Svigerfader 394 Rdl., hvortil kom, at Boet havde betalt en Veksel for Blicher paa godt 52 Rdl., udbetalt Wilhelmine 25 Rdl. d. 13. April 61 osv., saa det viste sig, at J. Fr. Blicher skyldte Boet 6.083 Rdl. 4 Mk. 10 Sk. Boet maatte give Afkald paa at faa dette Beløb ind paa Grund af Cand. phil. Blichers „Uvederhæftighed“, som det hedder i Skifteretsprotokollen, og der blev hverken Penge til ham eller til Wilhelmine.

I Blichers Livstragedie, III. S. 220 skriver Jeppe Aakjær, at Jens Frederik Blicher døde barnløs. Det er ikke korrekt, og Aakjær synes at have glemt, hvad han selv skrev i Bd. II. S. 175:

“Kuriøst nok er det forøvrigt, at en nær Slægtning af *Mads Doss*, faa Aar efter at Visen blev skreven, kom til at staa i et intimere Forhold til den Blicherske Familie, end Digteren sikkert skjøttede om, idet en af Mads Doss's Broderdøtre, *Mette Marie Jensdatter* (f. $\frac{20}{3}$ 1819), der tjente i Spentrup Præstegaard, kom i Barselseng med den næstældste af Blichers Sønner; Barnet fødte hun hjemme i Romalt, Krstrup Sogn, den 11. Marts 1848; det kom til at hedde *Vilhelmine Jensen*, og levede forøvrigt under sin Opvæxt i Vinding Præstegaard.“

I Kirkebogen er Student Jens Frederik Blicher udlagt som Barnets Fader. Det er paafaldende, at Barnet blev døbt Vilhelmine. Er det mon en Hævnaakt fra Moderens Side, eller skulde det være sket med Wilhelmines Billigelse? Et Par Maaneder efter Barnets Fødsel blev Jens Frederik og Wilhelmine gift.

Hvorlænge Vilhelmine var i Vinding ved jeg ikke, men ved Folketællingen i 1860 opholder hun sig i Karup Mølle, hun er da 12 Aar og staar opført som „deres Datter“. Senere kom hun med Wilhelmine i Randers Hospital, og en gammel Kone fortalte mig, at hun kaldte Fru Blicher Mor.

Vilhelmine døde ugift i Hospitalet den 28. Oktober 1924, 76 Aar, og hun blev begravet paa Hospitalets Kirkegaard. Hun havde arvet forannævnte Maleri af sin Fader, og hun overlod det til en Kusine (Barnebarn af St. Bl.), der var gift med Pastor *Simonsen* i Tølløse. Deres Datter, Frk. *Ragnhild Blicher-Simonsen*,⁴⁾ solgte det til en københavnsk Marskandiser. Saa blev det købt af en Arkitekt, der syntes, det var et kønt Billede, og da han senere opdagede, at det var J. Fr. Blicher, blev Maleriet tilbudt og købt af Blichersamlingen. Stykket er usigneret, men det er vistnok malet af *A. H. Hunæus*.

NOTER

1) En Datterdatter af Lærer Th. Vandborg i Spentrup fortalte mig, at hendes Bedstefader i sin Fritid læste med Blichers ikke begavede Børn, efter at han havde haft dem i Skolen. — 2) Aakjær skriver i sit Værk, Blichers Livstragedie, III, 219: „— efter talrige Uheld ved Københavns Universitet skal han omsider være bleven immatrikuleret i Kiel, læste nu videre i Kjøbenhavn, men kom dog aldrig frem til nogen Embedseksamen.“ Hvorfra Aakjær har Oplysningen om, at J. Fr. Blicher blev indskrevet ved Universitetet i Kiel, ses ikke; men, mon det passer? — 3) Det er dog kun lidt, vi ved om hans Besøg der. Blandt E. Tang Kristensens Optegnelser vedrørende Blicher i Museets Blichersamling findes én, hvori fortælles, at St. Blicher engang var til Bryllup paa Sindinggaard. Det var *Frits Fenger*, der ejede Brejninggaard, som blev gift med *Mathilde Fjelstrup*. Blandt Gæsterne var ogsaa *Tang* fra Vosborg og Herredsfoged *Landt* fra Herning. Tang og St. Blicher laa om Natten i samme Værelse og fik talt meget sammen. Der var en Dame med, der sang for Gæsterne og spillede saa smukt paa Guitar, og det vilde Blicher gerne høre paa; men Herredsfogden, der gik op og ned ad Gulvet, forstyrrede ham ved at fortælle Tyvehistorier, og saa udbrød Blicher: Nej, der er ingen Barmhjertighed! Om Brylluppet, d. 14. Decb. 1839, se *Augusta Fengers Erindringer*, 1932, *Søren Vasegaards Fra Blichers Tid*, 1938 og *Blichers Novelle, Julianes Giftermaal*. — 4) Hun oplyser, at Vilhelmine var „en forskræmt, men godhjærtet gammel Sjæl, om hvem jeg ikke husker stort andet, end at hun var sygelig angst i Tordenvejr“.

Dialektord: *Di tæp'e* = de tappede; *ujæns* = uenige; *tø'eld* = talt; *mo'eld* = maalt; *i Søk i en Blø·r* = sank ned i Mudder; *lâ· mi Få'er frø'* = spændte min Fader fra; *lemp'le* = svag; *æ Kal'* = Marven.

BEVAREDE DANSKE BISLAGSTEN

AF CHR. AXEL JENSEN

OM det fra Plattysk indvandrede Ord Bislag, „noget, der er føjet til eller slaaet udenpaa en Bygning“, kunde der skrives en lærd sprog- og kulturhistorisk Afhandling. Den store danske Ordbog fastslaar, at det betegner en overdækket Udbygning foran en Indgangsdør, en aaben Forstue med Siddepladser, en Veranda, hvilket især gælder den nyere Brug af dette forældede, nu vel kun i Digtersprog levende Ord, og ogsaa delvis dækker den gammeldags Brug af Ordet. Men i Sønderjylland kan man mærkelig nok kalde Vinduesskodder for Bislag, og i ældre Tider, da der virkelig eksisterede Bislag, behøvede de ikke altid at have Tag. De mange Bislagsten, som er bevarede i Nordtysklands Hansestæder, har ganske vist hyppigt været ledsagede af Bænke, men de er aldrig beregnede til Støtter for et Tagdække, de staar frit ved Foden af en Gadetrappe eller simpelthen paa Gaden foran Husdøren; i Stralsund kaldes de betegnende nok „Wangelstein“, Vangesten. Og det samme gælder de danske Exemplarer, som her skal søges nævnte og sammenstillede.

I Danmark dukker Bislagstenene op ved Aar 1500. Ældst i Rækken er den store Bislagsten fra *Københavns Slot*, som nu opbevares paa Nationalmuseet. Med sit Aarstal 1503 og sit store Relief af Kong Hans tronende over det danske Rigsvaaben har den for os en særlig Værdi som et af vore ældste Kongeportrætter, men ogsaa som Bislagsten betragtet har den kongelig Rang. Selv maalt med tysk Maal hører den blandt de største og bedste i sin Art; Højden er ikke mindre end 3,25 m. Da Bislagsten saa godt som altid optræder parvis, burde der som Pendant til Kong Hans have været et Relief af Dronning Kristine. Men dette er som bekendt ikke Tilfældet. Den anden Sten, der indtil 1730'erne stod foran Trappen op til Slottets Riddersalsfløj, forestiller Kristian 2's

Dronning, Elisabeth, og er en Snes Aar yngre end Konge-Pendanten. Medens Kong Hans' Relief er hugget af Adam van Düren, Lunde Dom-

Aalborg. Hans Bartholomæussens Gaard.

kirkes Bygmester, maa Elisabeth-Stenen sikkert tilskrives den københavnske Stenhugger Morten Bussert, der i sine unge Dage synes at have arbejdet i Claus Bergs Værksted i Odense. Da Dronningens habsburgske Vaaben, som er kendeligt af den omhængte Orden, den gyldne Vlies,

staar tomt og ufærdigt, maa det formodes, at Bussert er blevet afbrudt i sit Arbejde, og at Aarsagen hertil har været Kristian 2's Flugt fra Landet 1523; just i samme Aar nævnes Stenhuggeren i Dokumentet om Hovedstadens Kapitulation til Kong Frederik 1.

Bislagsten forekommer næppe nogetsteds paa tyske fyrstelige Slotte. Er de to københavnske Sten et Vidnesbyrd om Kong Hans' og Kristian II's Sympati for Borgerstanden? Spørgsmaalet er lettere at stille end at besvare. Men tre nogenlunde samtidige Stenpar viser ialtfald, at Bislagstenene netop paa denne Tid vandt Borgerret i Danmarks Købstæder. I *Aalborg*, foran Diskontobankens Bygning paa Gammeltorv, staar to Bislagsten med Minuskelindskrifterne „O rex glorie Christi veni cum pace 1521“ og „Ano XV^cXXI Jhesus, Maria, Anna“, anbragt i Relief øverst paa Hovederne; de havde indtil 1871 Plads foran den nuværende Bygnings sengotiske Forgænger, den saakaldte Kong Hans Gaard, hvis Ejer og Bygherre var den bekendte Tolder Hans Bartholomæussen; rimeligvis stod de paa oprindelig Plads ved den senere flyttede Indgangsdør. I *Tønder* findes, nu ved Raadhuset paa Torvet, et Par lignende Sten med plattyske Indskrifter: „Ich moth sterven“ og „Evich to lanck“ samt Aarstallet 1527. Og ved den gamle Smedegaard i *Køge* Kirkestræde staar to indskriftsløse glatte Sten af ganske lignende Type, formodentlig endnu paa oprindelig Plads; foran den lave Bindingsværksbygning, ad hvis Dør man gaar lige ind fra Gaden, er der ikke Trappetrin, men Bislagstenene flankerer ogsaa her Indgangen, og om Sommeren benyttes de paa god, gammeldags Maade, idet der mellem dem og Dørkarmene stilles Bænke til Siddeplads for Husets Beboere.

Alle disse tre borgerlige Sæt er nogenlunde ensartede i Størrelse og Form. De er alle af gotlandske Kalksten, 1,5 m høje, 0,80 m brede og 0,20 m svære, og de har alle et konturprofileret Hoved over en glat Støtte. I *Aalborg* danner Hovedets Grundlinjer en Ottekant, i *Tønder* og *Køge* er Formerne mindre matematiske og mere komplicerede. I *København*, i den sengotiske, men helt ombyggede Ejendom Amagertorv 18, som danner Hjørnet af Bebyggelsen ved Helligaandskirken, er der fundet en enkelt, noget forhugget Sten, hvis Hoved synes at have været en Cirkelskive med fire Hjørneknopper, svarende til den ældre nordtyske Type af Bislagsten og til talrige Stolestadegavle af Træ, der atter minder om Lægmandskrucifixenes Korsarme. Typen er sikkert skabt i Træplanker og blot læmpeligt afpasset efter Stenmaterialets Krav. Og

Odense. Hans Brodersens Bislagsten.

i Virkeligheden gælder det samme de kongelige københavnske Pragtstykker, bag hvis gotiske Arkitekturmotiver man finder det udtungede Hoved som Bundflade.

Endnu i Aarene nærmest efter Reformationen synes der at have kunnet forekomme Bislagsten paa danske Herregaarde og Slotte. Kansleren Johan Friis' Bygningssten paa *Hesselagergaard* er sammenstykket af to Dele, nederst Indskriften med Aarstallet 1538 og derover Kanslerens Vaaben, holdt af to nøgne Kvinder, et Par mærkelige Vaabendragere ved en ugift Pebersvends Skjold! Paa Vaabenstykket er der over det kronende Bueslag med Kanslerens Portræt ødelagte Topornamenter, der viser, at Stenen ikke fra første Færd kan have været opsat i Muren, men maa have været beregnet til at staa frit som Vangesten, hvortil ogsaa dens slanke Dimensioner synes at passe. Paa samme Maade er der en Mulighed for, at Christian III's Vaabensten paa *Nyborg Slot* kan have været Bislagsten; den har lignende Format som Hesselagerstenen og maa ligesom denne antages at være udgaaet fra Morten Busserts Stenhuggerskole. Derimod har Johan Friis' Borreby-Tavle fra 1556, der efterligner Nyborg-Stenen, fra første Færd været bestemt til Indmuring, og senere optræder Bislagstenene kun i borgerlige Kredse.

Men selv i Købstæderne er Trappevangesten fra den senere Halvdel af 1500'erne nu meget sjældne. Det eneste hidtil kendte Exemplar er en mærkelig Sten, som for et Par Aar siden fandtes i Overgade 65, *Odense*. Det er en svær, sort Kalksten, kun 35 cm bred, foroven halvrundet afsluttet. Under Rundingen er der hugget et kraftigt, modvendt Mandshoved, som kroner en profileret Pilaster, der ligeledes har været smykket med en Figur, en melankolsk Nar, der blæser paa et Musikinstrument, vel snarest en Sækkepibe; desværre er kun det profilvendte Hoved med Narrehætten og Overkroppen bevaret. Efter Stilformene og de stive, alvorlige Ansigter at dømme er denne Odense-Sten hugget o. 1575.

Hvad der ellers er levnet af borgerlige danske Bislagsten, tilhører den første Halvdel af 1600-Tallet. I *København*, hvor Gaderne efter Magistratsforordningerne af 1581 og 1609 har vrimlet af Smaaskure og Drikkeboder, Bislag, Trapper, Kælderhalse og Staktiværker, og hvor Synene over alle disse Fænomener nævner enkelte Bislagsten, er der af Bislagstøtter fra denne Periode kun fremkommet et lille, beskedent Brudstykke, fundet ved Grundgravning Købmagergade 9; den spinkle Kalksten, hvis Bredde ganske svarer til det nysnævnte Odense-Fragment, bærer over et Felt med et nu udslidt Bomærke-Skjold Aarstallet 1609 udhugget i den halvrunde Gavl. Rigere er Høsten i *Køge*, hvor der er Rester af to smukke, elegant hugne Bislagsten af Sandsten. Inde i Apoteket sidder et Relief i Bruskstil fra o. 1630, sikkert et Par Aartier

ældre end Jørgen Berendsens grundmurede Apotekergaard; mellem et Par kvindelige Hermer ses en Niche med en Kvindefigur, som forestiller Troen. Og som en Slags Erstatning for dette Reliefs forsvundne Topstykke opbevarer Køge Museum et fra St. Kirkestræde stammende, ganske jævnaldrende Topstykke af en anden Bislagsten, smykket med et Englehoved over Nichen. Bruskarokkens Pragtstykker af denne Art hører hjemme i *Odense*. Paa Samlingerne i Møntergaarden staar her to Sæt, begge o. 60 cm brede og godt 2 m høje. Det ene Par, hvis nøjere Herkomst ikke kendes, er uden Navne og Aarstal, men Kalkstenenes flade Ornament, en stor Bruskmåske og øverst et Englehoved, tilhører snarest Tiden o. 1640. Det andet Sæt, der er af Sandsten, er baade rigere og bedre oplyst; det bærer Aarstallet 1651, borgerlige Vaaben, (det mandlige et Dødningshoved, det kvindelige en Fugleklo) og Navnebogstaverne HB og MWD, som *Odense-Historikerne* forlængst har henført til Storhandelsmanden Hans Brodersen og hans Hustru Mette Willumsdatter, og den ene af Støtterne er da ogsaa kommet fra deres Ejendom, Overgade 19, medens den anden senere fandtes i en Gaard i Nedergade, hvor den laa som Portflise med Bagsiden opad. De kraftige Relieffer, som er noget, men korrekt og sikkert udbedrede, giver et levende Indtryk af Tidens dekorative Pragt. Nicher med flankerende Snosøjler indrammer Kvindefigurer, Tro og Haab, og især det omgivende Bruskværk fængsler ved sin Fantasi. Nederst paa hver af Stenene tæller man ikke mindre end 6—7 større eller mindre Bruskmåsker, stablede over hinanden og glidende sammen i en ornamental Syntese, og hertil kommer foruden adskillige andre Masker ogsaa Dyrehoveder, deriblandt især et Par næbbede Fantasi væsner over Søjlerne. Arbejdet skyldes maaske samme ukendte Stenhugger som Iver Vinds Epitafium i Dalum Klosterkirke og flere andre rige Monumenter.

Saa forskellige Renaissancens og Bruskarokkens Bislagsten end er, har de dog et Træk fælles, baade indbyrdes og med de sengotiske Forløpere, alle minder de om kirkelige Stolestadegavle. Stenstøtter og Træplanker viser i deres Variationer saa nøje Overensstemmelser, at de næppe blot skyldes Tidens og Stilens Fællespræg, men ogsaa maa have Sammenhæng med, at Bislagstenene vedblev at være Bænkegavle. Den Formodning ligger nær, at der ogsaa har existeret Bislagplanker af Træ, omend der i dette forgængelige Materiale ikke kendes andre Prøver end et Par Trappevangestøtter fra o. 1780—90, som nu staar ved Borgmestergaarden i Aarhus' gamle By, men stammer fra Claus Cortsens

Gaard paa Horsens' brede Søndergade, hvor der var usædvanligt gode Betingelser for Bevarelsen af slige Fortovsspærringer. Mellem saadanne forsvundne Træstolper kan der ogsaa have været Træstøtter, som de kendes fra enkelte østjydske Bøndergaarde. Og selvfølgelig lader det sig ikke benægte, at Stenstøtterne har været ledsagede af Halvtage eller let konstruerede „Lysthuse“. Herpaa tyder Charles Ogiers malende Skildring fra Helsingør 1634: „Dørene er beskyttede af Skærmtage, som rager frem i Gaden foran Huset; under dem er der Sæder og Billedsøjler, saa at man kunde sammenligne dem med Korthuse.“ Nævnes kan ogsaa en Beskrivelse af Rasmus Brochmands forfaldne Gaard i Køge 1662: „Tvende Højsten i Bislaget, som var i Stykker; Bislaget ganske brøstfældigt.“

Disse Problemer skal her kun antydes, og en Udmaling af Bislagenes borgerlige Hygge og færdselsmæssige Ulæmper behøver ikke at gentages. Som Afslutning skal der blot erindres om, at den danske Enevælde med sin Ordenssans gav den gamle Skik Dødsstødet. 1681 udstedtes en Forordning for København om, at paa Grund af den Vanheld, Fortrød og Ulæmpe, som følger af Udbygningerne paa Gaderne, skal alle Boder, Skure, Bislag, Trapper, Kælderhalse, Stakitter, Afvisere og deslige Bygninger afskaffes, helst i de smaa Gader; de maatte dele Skæbne med de 1683 forbudte Karnapper og Udvinduer, som var Husene til Vansir og Naboerne til Præjudits. Det var Udryddelseskrigen fra 1609 gentaget i skarpere Form og med større Resultat; i Holbergtidens København, ialfald efter Branden 1728, var Bislagene, saaledes som Hugo Matthiessen har fremhævet i „Københavnske Gader“, reducerede til smaa Kælderhalse. Og Provinsen fulgte langsomt, men sikkert efter Hovedstaden. Sejren blev saa fuldstændig, fordi Enevælden arbejdede sammen med de nye, italienske, nederlandske og franske Arkitekturidealer, der afløste de tyske. Hver Ting har sin Tid!

Litteratur (foruden danske Ordbøger, Troels Lund: Dagligt Liv Bog II, Mejborg: Gamle danske Hjem 1888 S. 68 og samme: Københavnske Professorresidenser 1881 S. 38):

Oversigt over tyske Bislagsten i Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte II S. 214. Københavns Slot: O. Rydbeck i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1907 S. 57. Samme: Adam v. Düren 1918 S. 29.

København: P. Linde. Det gamle København 1920 S. 98.

Køge: Fra det gamle Køge 1928 S. 148. Anton Petersen: Køge 1888, S. 94.

Odense: Odense Bys off. Saml. Aarsberetn. 1939-40, S. 10 og Planche IV. Gustav Lotze: Meddelelser fra Museet i Odense I 1893. Museumsinspektør, Cand. mag. Svend Larsen, Odense, har velvilligt fremskaffet Fotografi af Bislagstenene fra 1651. Forordninger: O. Nielsen: Kbhvn. Diplom. II 410, 553 ff. (1609), VI 764 (1681).

BLADE AF DEN HJEMLIGE TOBAKSAVLS HISTORIE

AF HANS KNUDSEN

I Bogen om sin Barndoms By fortæller Hugo Matthiessen om de mange fransk-reformerte, der i Aarene 1720—21 fra Ukermark-Eggen i Brandenburg strømmede til Fredericia, hvor de som erfarne Tobaksavlere bragte Tobaksdyrkningen i en saa høj Blomstring, at den i Løbet af faa Aar blev Stadens Hovednæring. Dog kunde Byen ikke rumme denne overvældende Tilgang, og adskillige Indvandrere forlod derfor skuffede Lillebæltsbyen og drog tilbage til Brandenburg eller flyttede til Sjælland og andre Dele af Riget.¹⁾ I det følgende skal der berettes lidt om disse Plantører, der drog videre, og om den hjemlige Tobaksavl i den første Menneskealder efter 1720.

De Privilegier, der var de reformerte givet baade af Christian V. og Frederik IV., sikrede dem en begunstiget Stilling ikke blot i Fredericia, men ogsaa andet Steds i Riget. § 21 i Privilegierne af 23. April 1714 gav alle reformerte, der vilde begive sig ind i Landet og nedsætte sig i Købstæderne, tyve Aars Frihed for al borgerlig og Byens Tynge, undtagen Told, Konsumtion og Akcise. Endnu bedre Kaar forundtes der dem ved den nye Indvandring til Fredericia, idet § 6 i Privilegierne af 15. Novbr. 1720 lød: „Deres Tobak, som her udi Landene vokser, maa de, naar derhos rigtige Attester findes, at den her i Landene er vokset, saavel her i Vores kgl. Residensstad København som i de andre Købstæder i Vore Kongeriger og Lande udi de første 20 Aars Tid fri og ubehindret uden nogen Told, Akcise eller Konsumtion deraf at betale, indføre.“

Som Vidnesbyrd om Indvandringen til Sjælland og Plantørernes Omflytninger kan efter Roskilde Raadstueprotokol berettes, at 4. Juli 1735 maatte de fire reformerte Plantører dér møde paa Raadstuen og gøre rede for deres Ophold i Riget.²⁾ Isaac Maillan var fra Brandenburg kom-

met til Fredericia, hvor han kun havde været i 6 Uger, og havde for 8 Aar siden taget Borgerskab. Abraham d'Hon havde Borgerskab i København, hvor han havde boet i 6 Aar, 4 Aar havde han været i Køge og 3 i Roskilde. Jacob Forman havde været 1 Aar i Fredericia, 4 paa Falster, 4 i Køge og var paa 5te Aar i Roskilde. Jacob Foy eller Feu havde været 14 Aar i Landet, og de to sidstnævnte maatte 6. Juli s. A. tage deres Borgerskab i Roskilde.²⁾ Senere nævnes Abraham Libenov, der tog Borgerskab 22. Juli 1738,²⁾ men havde Borgerskab fra 1731 i København og desuden et Ophold paa 2 Aar i Slagelse; 1742, 5. December ²⁾ Christopher Dehms, der havde været her i Landet fra 1724; 1740, 18. Marts ²⁾ Daniel Forner efter 13 Aars Ophold.

Ogsaa i Slagelse fik i disse Aar en Del reformerte Borgerskaber som Plantører: 1725, 26. Jan. Caspar Libenov, født i Brandenburg, 1728, 9. April Abraham Libenov, f. i Uckermark, der senere rejste til Roskilde og som 63aarig 1762 vendte tilbage til Slagelse, og 1738, 21. Okt. Jacob Forman.³⁾

De reformerte Plantører i de sjællandske Købstæder var i stor Udstrækning indbyrdes beslægtede og besvogrede. Arvinger efter Abraham Libenovs barnløse Hustru, der døde 1741 i Roskilde, var saaledes hendes Brødre Abraham d'Hon, Plantør i Køge, og Peter, Plantør i Holbæk, og hans anden Hustru, der allerede i 1743 døde fra ham og en Datter, hed Judite Sojo og havde paa sit yderste skænket sine Lin- og Gangklæder til sine Forældre: Plantøren „Abraham Sojo og Hustru Maria Sanne, boende i Køge, til Vederlag for Barnet Catharina Libenov, som de til Opdragelse og Opfostring for 6—7 Uger siden har til sig taget.“ Skifterne efter hans Koner vidner om smaa Kaar. I det første vurderes 800 Pund hjemmegroede Tobaksblade til 16 Rd., 4 Tobakshakker og 1 Spade til 1 Mk. 4 Sk., 1 „Snuf“-Tobakskværn til 2 Mk. og 1 Tobaksplov til 1 Rd. 2 Mk., og da den anden Kone døde, var der endnu ubetalte Regninger fra første Kones Død.⁴⁾

Skifter og Skattelister viser, at de reformerte Plantører ikke høstede Rigdomme paa deres Tobaksmarker, selv om deres Privilegier stillede dem gunstigere end de indfødte Plantører, der dog kunde trives jævnsides de fremmede, og det kunde til Tider vække Utilfredshed, at de fremmede kunde tilkøbe sig Jord og Eng i Marken og være fri for Grundtakst og borgerlig Tynge i Byen, saaledes som det var sket i Nykøbing Sj.⁵⁾ Caspar Libenov i Slagelse kom paa anden Maade 1726 i Strid med lokale Interesser i Skikkelse af Raadmand Peder Jensens Pri-

vilegium paa Tobaksspinderiet der i Staden. Da al Tobak i de Tider skulde spindes i Tov, inden den kunde skæres til Brug, maatte Plantørerne i første Række blive afhængige af Spinnerne, naar de skulde afsætte Markens Grøde. Slagelse Magistrat holdt naturligvis med Peder Jensen. Caspar var Plantør, og det var den rene Opsætsighed af ham, naar han nu vilde spinde Tobak. Man havde ligefrem maattet nøde ham til at tage Borgerskab, og lidet anbefalende for de reformerte hedder det videre, „mens hvortlænge de agter her at blive, vides ikke, thi der ses ikke, at deres Levemaade kan føre Bestandighed med sig, dem selv eller Byen til nogen Nytte“. Caspar havde yderligere at klage over Udpantning for Byens Skatter og Indkvartering, men Kongen stod ved hans Side, idet et Reskript til Sjællands Stiftamtmand paabød, at det udpantede skulde leveres tilbage, og at det skulde bekendtgøres i alle Stiftets Købstæder, at reformerte, der havde nedsat sig for at plante Tobak, havde Tilladelse til at spinde og forhandle Tobak, selv om en eller anden maatte være benaadet med Privilegium paa Tobaksspinderi.⁶⁾

En saadan Sejr hjemførte de fire reformerte Plantører i Roskilde ikke, da de 1735 „i allerdybeste knæfalden Underdanighed“ androg for Kongen, hvorledes Borgmesteren krævede Dagsarbejde af dem ved Raadhusets Genopbyggelse efter den forfærdelige Ildebrand, der havde hærget Byen, „og naar vi formedelst den fornødne idelige Opvartning ved vores Tobaksplantager ikke kan comparere, lader han os pante daglig for 1 Mk. dansk“. Deres Klage førte kun til et Reskript om, at de reformerte ikke kunde prætere større Friheder end andre privilegerede i Købstæderne.⁷⁾

Gennemgaaende synes de reformerte at have været fredelige, stræbsomme Mennesker, som ikke stod i noget Modsætningsforhold til den øvrige Befolkning.

En Undtagelse var dog Isaac Maillan i Roskilde. I 1732 gjorde han sig bemærket ved voldsomme, men vist meget berettigede Klager over frække Tyverier, forøvet af Garnisonens Grenaderer,⁸⁾ og 1735 havde han et hæftigt Sammenstød med Byfogden i Anledning af en Udpantning, hvor han kom Rettens Betjente i Møde med en Lægte i Haanden og sagde: „Hr. Byfoged, kom ikke over min Dørtærskel, thi det skal gælde Eders Liv, bliv herude, hvormed I kan spare mit og Eders Liv, thi I er en Kujon og Hundsfot.“⁹⁾ Han slap dog med en mild Dom og en endnu mildere Aftingning med Byfogden formedelst „hans fattige Til-

stand samt for hans Kones og smaa Børns Skyld^{.10)} Endnu samme Aar havde han en Kontrovers med en Medborger, thi det var blevet ham berettet, „at en af kgl. Majst.s Milepælestene skulde ligge i Christopher Birchs Hus, hvilket var mere, end han kunde tie til, saasom han efter hans Privilegier er forbundet at observere Kongens Interesse“. Til Gengæld skældte Christophers Kone ham ud for en tysk Kanalje og en tysk Skælm.¹¹⁾

Om det var paa Grund af denne Nidkærhed i Kongens Tjeneste, at han i Novbr. 1735 udnævntes til Straalemester ved Vognmandssprøjten,¹²⁾ skal være usagt, men i sin Søgen efter Retfærdighed kom han Aaret derpaa atter for langt ud, idet han beskyldte de ved Døden afgangne fattiges Inspektører for at have solgt de fattiges Jorder og Huse og stukket Pengene i deres egen „Taske“. Da blev „det brutale Menne-ske“ sat i Raadhusvagten, og for Raadstueretten svarede han ikke et Ord, skønt „han blev tilholdt skikkelig og sindig at svare, mens viste alene nogle galne og haanlige Miner, og da den ene af de tvende nærværende Mænd traadte til ham og formanede ham sig ej saaledes at opføre, men om han havde forset sig, skulde han forsone sig med Forbøn og bede om Forladelse, hvorpaa han ligeledes tav ganske stille og ej vilde tale et eneste Ord, mens løftede sine Klæder op bag til og tog til sin Rumppe“.¹³⁾ Ogsaa i andre Maader forløb han sig, men der vistes ham megen Langmodighed, maaske især for hans Kones og hans 6 umyndige Børns Skyld, fra hvem han allerede i 1739 døde efterladende sig mere Gæld end Værdier.¹⁴⁾

I de samme Tider indlod iøvrigt en dansk Tobaksplantør i Roskilde sig paa det, han ikke skulde. I 1738 indberettede Stadens privilegerede Jordemoder efter Skyldighed til Domprovsten, at Enken Anna Dorothea Bartramsdatter redte til Barsel og beskyldte den gifte Tobaksplantør Morten Ibsen, der, hvis det var med rette, ifølge Danske Lovs 6. XIII. 24. skulde straffes paa Gods og Penge efter yderste Formue. I den Anledning stillede Roskilde Magistrat 22. December 1738 for at registrere hans Bo, men traf ham ikke hjemme, da han var rejst til København med et Læs Tobak. Der registreredes dog 36 Bundter hjemmegjorte Tobaksblade af Værdi 9 Rd. $\frac{1}{2}$ Sk., men da Manden havde Nøglen med, kunde de ikke komme til Tobakken paa Loftet og i vestre Stue, hvorfor Rodemester Jens Rasmussen, Parykmager Johan Herman Rosendahl og Børge Falch sattes til at holde Vagt ved Huset Nat og Dag, at intet af

Boet blev udtaget. Juleaftens Dag kom Morten hjem, og Registreringen fortsattes, og af Tobak fandtes i en Stue 1567 Pd. à 3 Sk. = 48 Rd. 5 Mk. 13 Sk., og løs usammenbunden Tobak 40 Pd. à 2¹/₂ Sk. = 1 Rd. 4 Sk. Paa Loftet en Del usammenbunden hjemmegjort Tobak, som ikke kunde vejes, da Tobakken derved vilde fordærves, og blev anslaaet til 1500 Pd. à 2¹/₂ Sk. = 39 Rd. 6 Sk. Da Boets hele Værdi opgjortes til ca. 135 Rd., var saaledes Tobakslageret, vurderet til ca. 98 Rd., dets største Aktiv.

Hvad Enkens Beskyldning angik, var Morten Ibsen ikke „saa vist om sin Uskyldighed i denne Sag forsikret“, at han vilde vove sin Benægtelsesed, „saasom det nok kunde være, at han i den Synd var forfalden med hende ved hendes Tilløkkelse udi hans Drukkenskab“. Lægges Enkens Forklaring til Grund, maa denne Drukkenskab dog have været af en mere kronisk Karakter. — I hans Bo var der efter Fradrag af Gæld 47 Rd. igen, hvoraf hans Ægtehustru skulde have det halve, og hans Bod efter yderste Formue blev da kun 12 Rd.¹⁵⁾ Han blev da ikke helt ruineret og vedblev at bo i Roskilde til sin Død i 1749.¹⁶⁾ —

Spørgsmaalet om Jord til Tobaksdyrkning ordnedes selv for de kapitalfattige let ved Leje af Jord fra Byernes Borgere; i Skifter er Gældsposter i den Henseende meget almindelige, og en Del købte ogsaa senere Gaard og Grund, men der opstod et alvorligt Spørgsmaal, naar det drejede sig om tiendepligtig Jord, saasom der intet stod i Loven om Tiende af Tobak. I 1734 klagede Tiendenyderne i Nykøbing Sj. over den Skade, de havde af, „at de bedste Byens Indvaanere, som have Jorder paa Byens Marker, hvilke fra Arilds Tid med Korn haver været besaaet og deraf svaret Tiende, men nu udi nogle Aars Tid er begyndt udi samme Jorder at plante Tobak“ og nægtede at tiende deraf. Den kgl. Resolution kom til at gaa ud paa, at uvildige Skønsmænd skulde fastsætte, hvad Tiende disse Jorder kunde have givet af Korn, „dog skal samme Takst saa billig og moderat sættes, at ikke Folk skulle afskrækkes fra at plante Tobak“.¹⁷⁾

Ikke blot af Hensyn til Produktet, men ogsaa af andre Grunde blev der set med Velvillie til Tobaksavl, nemlig fordi Jorden blev gødet og rensed derved og „bekvem og frugtbar til Sædland de efterfølgende Aaringer, endog til Hvede, hvor den forhen ikke har haft god Fremvækst“, hvilket kunde bevises ved Tingsvidne af Fredericia Byting 1736 17. September.¹⁸⁾

Det gjaldt derfor om at skaffe Gødning, og i den Anledning stod der i Køge i flere Aar en Strid med Gamle-Køgegaards Bønder, som hævdede at have Ret til det Møg, Borgerne ikke selv havde Brug for. 1721 protesterede disse voldsomt: „Alt det Møg, som kan avles enten i Borgerskabets Gaarde eller paa Torvet eller paa Gaderne her i Køge, det behøves til at gøde Borgerskabets egne Jorder med,“ og Pierre Gleyssel, „en fordreven Franzos“, der i mange Aar havde ernæret sig med Købmandskab, Tobaksplanten og -Spinden, men som dog i 1723 rømte af Byen, erklærede: „Jeg har plantet Tobak i nogle Aar og behøver til min Jord alt det Møg, som jeg kan bekomme her i Køge.“¹⁹⁾ 1727 og 34 var dette Møgspørgsmaal atter fremme, da den Jord, der brugtes til Tobak i sig selv var skarp og mager Sandjord, og Udførsel af Gødning fra Køge blev forbudt.²⁰⁾ —

I Aarene efter 1720 tog Tobaksavlens ved de reformertes Indsats og indfødte Plantørers Medarbejde et saadant Opsving, at den hjemmeavlede Tobak fremkom i saa store Mængder, at den ikke kunde afsættes, og for at en Hoben fattige Mennesker kunde sysselsættes og Pengene blive her i Landet, forbødes ved Fdg. af 27. Marts 1730 fra Nytaar 1731 al Indførsel af fremmede, gemene Tobaksblade (Canaster, Virginisk og Hollandsk undtagen).

Nu skulde man have troet, at der maatte oprinde en lysere Tid for den indenlandske Avl, men i de Relationer, der i 1735 indsendtes til Regeringen fra Byer og Amter, om den økonomiske Tilstand klagedes der fra alle de tobaksdyrkende Byer over Tilbagegang.²¹⁾

Fra Køge hedder det: „Forunderligt er det, at siden kgl. Majst.s allern. Forbud skete paa ordinær Tobaks Indførsel, som er det Slags her plantes, har Tobakken ej været saa begærlig som tilforn, ihvorvel man sikkert gjorde sig de Tanker, at berørte allern. Forbud skulde effektueret saa meget, at Tobakken derefter mere skulde blive søgt, og det i København værende store Forraad af den Sort Tobak engang taget Ende.“ Fra Skælskør, Næstved, Kalundborg og Nykøbing Sj. lyder samme Klager over svigtende Afsætningsmuligheder. Fra Slagelse meldes: „At i Stedet for 100.000 Pd. Tobak nu ikke 10.000 Pd. bliver avlet, og i Stedet for, at Pengene da blev i Landet, og mange fattige Folk derved havde Ophold, gaar nu Pengene ud af Landet, og mange fattige maa sukke efter Føden.“

I 1739 stod det ikke bedre til, da Kommercekollegiet indhentede Op-

lysninger om Tobakshandelen og Priserne paa Varerne.²²) Atter indkom der en Række Indberetninger fra de tobaksdyrkende Købstæder, og som Udpluk deraf kan fra Holbæk anføres: „Med gemen, spunden Tobak handles ikkun ganske lidet, den meste Handling dermed bestaar udi at give det bort til Bønderne, naar de enten køber eller sælger noget.“ Prisen var ellers 8—10 Sk. Pundet. Fra Køge, Slagelse og Roskilde lyder Klagerne over liden Afsætning. Jacob Feu i Roskilde havde spundet 250 Pd. og solgt det ved Markederne for 6—7 Sk. Pundet, men Resten til Tobaksspindere i København ligesom de andre Plantører i Byen og faaet 2—5 Sk. for Pundet.

Kun fra Næstved lyder mere selvbevidste Toner: „Her paa Steden er tilstrækkelige Plantager, og Egnen medfører, at hvad her avles, holdes af alle i København lige med pommerske Varer og for den bedste Sort i Sjælland og Jylland, hvorfor derefter er mest Begærlighed i København, hvilke Plantager end ydermere tiltage, naar de af Professionen ene derved ernærede sig, hvorved og nogle Hundrede flere Lemmer endnu ved Arbejde kunde finde deres Udkomme, der ellers som Tryglere er Landet til Byrde, og iblandt dem allerede ikke haves den Mængde som forhen, da her ved Steden over Hundrede er i Arbejde og daglig betales 12 Sk.“ Der er dog saa megen Maade med Selvbevidstheden i Næstved, at der gøres saadan Indrømmelse om denne Tobak: „Saa god som den engelske eller Virginie kan vi ikke sige, mens naar den ret bliver handlet, er lige saa god som gemen hollandsk og pommersk Gods og bedre end det meget lette og gule spunden lybsk Tobak, som i Mængde indføres.“

Trods alle Afsætningsvanskeligheder var der dog stadig en Del Plantager i Drift. En Opgørelse i Kommercekollegiet udviser, at der 1739 var adskillige Plantager i hver af Byerne Roskilde, Næstved, Skælskør, Køge og Nykøbing Sj., 2 i Hillerød og 1 i hver af Byerne Korsør, Kalundborg, Præstø og Stege, samt 1 paa Baagø, 2 Plantager i Middelfart, 1 i Faaborg, 1 i Stubbekøbing, 2 i Horsens og adskillige i hver af Byerne Vejle, Fredericia og Kolding.

En Indstilling af 1. Novbr. 1739 fra de kommitterede i Kommercekollegiet støttede stærkt den hjemlige Avl, da Pengene derved blev i Landet, hvorfor de var „af de samme uforgribelige Tanker, som de tilforn havde yttret sig med, nemlig at Tobaksspinderierne i Rigerne saa meget muligt burde beforders, saavel som og Tobaksplantningen paa de

dertil bekvemme Steder bedst muligt fortsættes“. De mente derfor, at Forbud paa al spunden og karvet samt i andre Maader præpareret Tobaks Indførsel, undtagen alene „Canaster og deslige rar og kostbar Tobak“, vilde gøre Gavn ved at forekomme Smughandelen og skaffe Kongen større Toldindtægter af hollandske og engelske Tobaksblade.²³⁾

De kommitterede synes ganske at have glemmt, at al Indførsel af gemene Tobaksblade havde været forbudt siden Januar 1731, og at Rente-kammeret i en Skrivelse af 16. Juni s. A. havde erklæret, at ved gemene Blade skulde forstaas ogsaa al Tobak, spunden af gemene Blade. For den hjemlige Avl var Indsmuglingen det store Onde, og det var saaledes ikke nye Forordninger, men Gennemførelsen af de alt udstedte, der tiltrængtes, hvilket ikke er noget ukendt Fænomen under den milde danske Enevælde.

Trods alt gik Regeringen videre i sine Bestræbelser for at fremme den hjemlige Avl. Der var i sin Tid i 1687 udgaaet en Forordning om, at en Fjerdedel af Købstadjordene skulde besaas med Hampe-, Hør- eller Roefrø, dog uden større Resultat. En Undersøgelse for Aarhus Stifts Vedkommende i 1740 viste saaledes, at den overhovedet ikke var efterkommet.²⁴⁾ Den blev under 14. August 1741 fornyet til Undersaatternes eget Bedste, saaledes at en Fjerdedel af enhver Købstads Jorder, for saa vidt de bestod i Sædland, fra Begyndelsen af Aaret 1742 skulde besaas med Hampe- eller Hørfrø eller bruges til Tobaksplantager „alt ligesom de dertil tjenlige befindes“, og det paalagdes Landfiskalerne og Stiftamtmandene at overvaage Gennemførelsen, idet der vilde kræves kongelig Dispensation for Afvigelse derfra. Det nye var altsaa, at Tobaksavl var kommet ind i Stedet for Roer.

Denne Forordning vakte stor Bestyrtelse i alle Købstæder, og i September Maaned indkom fra næsten alle Magistrater Klager til Sjællands Stiftamtmand, der stillede sig meget forstaaende. Han skrev saaledes til Roskilde Magistrat, at han nok kunde forestille sig de Besværligheder, denne Forordning forvoldte baade der og andet Steds, men han maatte over alt kræve Syn af udenbys Mænd til Oplysning om Jordernes Beskaffenhed til Indsendelse.²⁵⁾

Til Roskilde Raadstueprotokol er under 20. Septbr. fremlagt et saadant Syn paa Jorderne, der med velberaad Hu blev gjort meget ringe i Bonitet, og det hævdedes, at „vores Klima, som udi disse Tider medfører saavel vanskelige og besværlige Foraarsvejrlig som kolde Somre, er tvært

imod saadan Slags Sæds Vækst og Fremgang af Hør og Hamp. Hvad ellers Tobak-Plantage udi Markjorderne er angaaende, kan samme efter vores uforgribelige Mening ej være til nogen Nytte, omendskønt paa et eller andet Sted udi Marken kunde findes et lidet Stykke Jord, som der til kunde oprøgtes, efterdi, naar Kornhøsten ungefær in medio Augusti var forbi, Tobaksplantagen, hvilken først indavles 2 à 4 Uger derefter, da uimodsigelig af Kreaturer blev saaledes nedtraadt og fordærvet, saa den kom Ejerne til liden eller ingen Nytte“.²⁶⁾

Een Ting var det dog at faa disse Vidnesbyrd om Jordernes Uegnethed indsendt, men noget andet at opnaa et Svar. I Maj 1742 begærede saaledes en Del Borgere i Skælskør at faa en endelig Resolution, da Saatiden var for Haanden, men Stiftamtmand Gersdorff maatte svare dem, at deres Memorial med Tingsvidne i Februar var forestillet Kongen, og dog var der intet Svar kommet derpaa, de maatte altsaa efterleve Forordningen, men han gav den en saare lempelig Fortolkning, idet han forklarede, at den, som var Ejer af nogle Tønder Land, hvoraf maaske kun 1 Skp. „til dette Brug tjenlig Jord, med en Fjerdedel deraf denne Sæd eller Plantning kan probere, hvilket der ved Stedet saameget mere eragtes nødig, da udi det erhvervede Tingsvidne fornemmeligen angaaende Tobaksplantningen ikke forklares, at Jordens Udygtighed har været fornemmeste Aarsag til dets Nedlæggelse“.²⁷⁾ Det var noget andet end en Fjerdedel af hele den til Sædland brugte Bymark.

Fra samme Kant af Landet kom i August 1742, da Frugterne skulde kendes, en Indberetning fra den energiske Landfiskal Søren Lintrup i Slagelse, hvor han meddelte Stiftamtet, at paa Slagelse Bys Marker, nemlig Østermarken og Mellemmarken, som det Aar ifølge Trevangsskiftet var i Vang, „er ingen Hør eller Hamp saaet, ej heller plantet Tobak undtagen paa de nærmeste Jorder ved Byen saavel som Vangene, som med Tobak er planteret“. Paa Korsør Købstads Mark, som aarlig var under Brug, var hverken saaet Hør eller Hamp, ej heller plantet Tobak. Paa Skælskør Købstads Mark var der plantet en Del Tobak og saaet Hør og Hamp, „men vedkommende beklager sig, at det ikkun haver slet Fremgang til deres Fordel, som jeg selv haver set og befundet ringe af Vækst“.²⁸⁾

Derefter synes Regeringen ganske at have ladet det bero ved den velmenende Forordning uden Forsøg paa at gennemtvinge dens Overholdelse eller paa at lempe dens Gennemførelse efter de lokale Forhold.

Det sikreste Vidnesbyrd om, hvor lidt Forordningen kom til at betyde for Avlens Fremme, er dog en Række Indberetninger, indsendt i 1744 til Kommercekollegiet fra Stiftamtmandene, om Tobaksplantagerne og deres Produktion.²⁹⁾ Af en Opgørelse, foretaget i Kommercekollegiet, fremgaar det, at der var 1 Plantage i hver af Byerne Vordingborg, Skælskør, Præstø og Holbæk, 2 i Hillerød, Stege og Store-Heddinge, 3 i Nykøbing og Kalundborg, 6 i Roskilde, 7 i Slagelse, 8 i Næstved og 13 i Køge, og deres samlede Produktion var 1741: 123.510 Pd., 1742: 128.408 Pd. og 1743: 101.754 Pd. Det tilføjes, at der kunde avles dobbelt saa meget paa Sjælland, hvis det kunde afsættes, og der peges atter paa Indsmuglingen af lybsk Tobak. Paa Fyn var der anlagt 1 Plantage i Odense og 3 i Svendborg, som endnu ikke var i Drift. Paa Falster var der i Stubbekøbing 2 Plantager, som i 1741—43 aarlig havde avlet 6.000 Pd. Fra Jylland meldes om 3 Plantager i Aarhus, som dog kun havde præsteret 1.074 Pd. aarlig, 4 i Horsens, der havde givet 1741: 3.900 Pd., 1742 og 1743: 4.075 Pd. Fra Fredericia er der intet Tal paa Plantager, men Avlen der var 1741: 68.549 Pd., 1742: 95.828 Pd. og 1743: 102.808 Pd.

Den samlede Produktion for hele Landet var 1741: 223.028 Pd., 1742: 234.385 Pd. og 1743: 215.711 Pd.

Fredericia og Sjælland avlede saaledes i 1743 ca. 204.000 Pd., men Resten af Landet kun ca. 11.000 Pd.

Det maa dog bemærkes, at der intet er anført om Tobaksavlens i København, som næppe har været helt ringe, men for Købstædernes Vedkommende er Resultatet klart, i 1742 avledes der noget mere end i 1741, hvad enten det saa skyldes Forordningen af 1741 eller gunstig Høst, og i 1743 meget mindre for hele Landet undtagen i Fredericia, som ogsaa i dette Aar gik frem.

Heller ikke i de følgende Aar blev Fdg. af 14. August 1741 af nogen- somhelst Betydning for Tobaksavlens, og det svage Værn, som Forbudet mod fremmed gemen Tobaks Indførsel frembød, kunde komme ud for andre Farer end Indsmuglingen. I 1742 androg Raadmand Peder Jensen i Slagelse i Betragtning af Byens Brand og anden Fortræd om at maatte indføre mod Told og Komsuntions Erlæggelse 400 Centner Tobaksblade, som var det eneste Afdrag, han kunde opnaa paa et Tilgodehavende i Stettin, og han støttedes af Stiftamtmanden, men Rentekammeret forlangte, at samtlige Tobaksplantører i Stiftet skulde erklære sig om dette

Andragende. Der indløb Besvarelser fra 11 Købstæder, og skønt det drejede sig om en Indførsel svarende til $\frac{1}{3}$ af Sjællands Tobaksavl, kom der kun alvorlige Modforestillinger fra tre Byer. Roskilde var absolut imod, Næstved holdt sig til, at Kongen selv havde paabudt en Udvidelse af Tobaksdyrkningen og sat Befolkningen i Bekostning derved og protesterede mod, at „Hs. Majst.s allernaadigste og helligste Forordning for een Mands specieuse Ansøgning bliver brudt“, mens Nykøbing vilde gaa med til det for denne Gang, men hvis det skete oftere, vilde det blive til Plantagernes Ruin.

Efter at Enevælden havde vist Plantørerne dette Hensyn, gav den i Foraaret Peder Jensen Indførselstilladelsen, naar han beviste, at de 400 Centner virkelig repræsenterede Betaling for en Gæld til ham. Efter at Regeringsmaskineriet saaledes samvittighedsfuldt i et halvt Aar havde behandlet denne Sag, meddelte Raadmand Peder Jensen nu, at afvigte Aars Misvækst havde været saa stor, at han slet intet kunde faa af de 400 Centner.³⁰⁾ Den Ædelmodighed, Flertallet af Plantørerne her havde udvist, fik saaledes sin Belønning.

Der blev dog ogsaa fra Regeringens Side i disse Aar gjort noget for at dæmme op for Indsmuglingen, som vist især foregik paa den Maade, at fremmed Tobak blev udgivet for hjemmeavlet, naar den indførtes. I en Skrivelse af 1. Aug. 1745 til Sjællands Stiftamt paabødes det derfor, at Magistraterne i Plantage-Byerne ved hvert Aars Udgang til Rentekammeret skulde indsende en paalidelig Fortegnelse over Aarets Produktion med Angivelse af, hvor megen Rulletobak der var spundet deraf i Byen, og hvor meget der var udført, og til hvilke andre Steder det var afsendt. Den saaledes afsendte Tobak skulde ledsages af et Certifikat fra Magistraten om, at den var vokset paa Byens Grund, med Angivelse af Vægten samt en Passeerseddel fra Stedets Toldbetjent, der oplyste Bestemmelsessted og Ejer. Hvis der noget Sted indkom mere, end Certifikater og Passeersedler lød paa, skulde det anholdes.³¹⁾

I Hænderne paa en paalidelig Embedsstand kunde en saadan Foranstaltning, som i det væsentlige blot indskærpede tidligere Bestemmelser, nok have gjort Nytte, men allerede i 1747 indkom til Kongen en Jammerklage fra Plantørerne i Køge, der nu laa inde med 2—3 Aars Avl, som de ikke kunde faa afsat.³²⁾ Atter gentages Klagen over Indførslen af pommersk og lybsk Tobak, men dertil kommer nu Fortrydelse over indenlandsk Konkurrence: „Endydermere har man set og erfaret, at om-

kring ved Købstæderne os ikke til liden Nachdel Tobak i stor Mængde bliver plantet saavel af Bønder som Husmænd, hvilket dog er ganske lovstridigt, at Bønder burde melere sig med andet end Kornsaed, hvilket Landmanden bedst tjener for sig og Kreaturerne Underholdning.“ De avlede paa den Maade meget, men af en saadan Kvalitet, at den hjemlige Tobaks Pris yderligere trykkedes derved. Endelig gik de løs paa nogle Jøder i København, der havde faaet Monopol paa Tobaksspinderi der, „hvilken drives nu med saadan Succes, at dermed opfyldes alle Provinser i Landet, ja forskriver saadan Mængde af udenlandske Blade, at Tobaksspinderne i København ved den Lejlighed kan have hollandske og Virginie Blade snart for den halve Del mod forrige Priser“.

De rettede derfor den Bøn til Kongen, „hvis Hjerte drypper af Naade og Barmhjertighed til alle sine betrængte tro Undersaatter“, at Indførsel af pommersk og lybsk Tobak blev forbudt, at det forbødes Bønder og Husmænd, Købmænd og Kræmmere at plante Tobak, at det paalagdes Tobaksspinderne i København at betjene sig af Landets Produkter, da de „dog forhandle deres meste Tobak til gemene Folk, Soldater og Matroser“, og endelig at Jødernes Privilegier tilbagekaldtes, „da deres Fabrik sigter mere til Egennytte end til hs. Majst.s og Landets Bedste“.

Ogsaa Tobaksspinderne i Køge klagede over, at Købmænd og andre fuskede i dette Fag, og skønt Magistraten gav dem fuld Tilslutning med velvise Lavsbetragtninger, at det var haandgribeligt, „at det vilde staa bedre til iblandt Almuen, naar enhver blev tilholdt at nære sig alene af det, som egentlig henhører til Haandtering og Nærings Brug, hvorved skete, at flere fandt Lejlighed til at fortjene noget af det, som andre egennyttige river til sig“, saa blev Klagerne fra Køge dog ganske afvist.

Det ønskede Indførselsforbud bestod jo siden 1730, og de øvrige Poster var ikke af en saadan Beskaffenhed, „at derpaa noget kan blive at reflektere“. ³²⁾

Saaledes vedblev det at bestaa i de følgende Aar, ogsaa da Henning Friderich Bargum 1760 blev Generaldirektør for Tobakshandelen, hvorved han blev Plantørernes eneste Kunde, selv om det stod dem frit for at eksportere deres Avl til andre Lande, en Tilladelse der ikke var meget værd for dem. ³³⁾

I den Menneskealder siden 1720, i hvilken Tobaksavlens var kommet i Flor herhjemme, havde den bevist tilstrækkeligt, at den ikke savnede Produktionsevne, og til den hurtige Fremgang bidrog dens beskedne

Krav i Retning af Kapital, da der blot behøvedes nogle faa simple Redskaber til Loddernes Behandling og Tørrelader til de plukkede Blade, mens dens store Krav til Arbejde og Paapasselighed øgede Bybefolkningens Beskæftigelsesmuligheder. Værst var det, at den ogsaa stillede Krav til Klima og Jordbund, som ikke kunde indfries.

Merkantilismens System og Beskæftigelsespolitikken kunde noksaa meget virke til Fordel for de hjemmegroede Blade og rejse Mure mod de fremmede, men der var dog altid Porte, som mod passende Afgift aabnede sig for de fine og fornemme Blade, og Smuthuller for de gemene. Som Hugo Matthiessen skriver: „Uanfægtet af Statsmændenes Hjernebrud dampede de tørrede Blade, inden- og udenlandske i broderlig Forening, videre i Tusinder og atter Tusinder af Piber, et i Sandhed foruroligende Syn for alle Samfundsreformatorer, der saa Millioner forsvinde i den lette Røg, som spørøst opløste sig og hvirvlede bort til intet.“³⁴)

Dog, naar den kostelige, duftende Urt ikke kan komme til os over Havene, er den beskedne hjemlige altid rede til at yde sit bedste og søge at dulme Tobakshungeren, men bortset fra Aarene 1773 og 1778, da de første Anvisninger paa Dyrkning af Tobak blev trykt her i Landet, hører de Afspærringstider, da der blev Trang til Udbredelse af slige Skrifter, ikke til vor Histories lyse Minder.

KILDER

Forkortelser: RA = Rigsarkivet; LA = Landsarkivet for Sjælland m. m.

- 1) Hugo Matthiessen: Fredericia 1650—1760, S. 184 f., 204. — 2) Roskilde Raadstueprotokol, anførte Dato (LA). — 3) Slagelse Raadstueprotokol, anførte Datoer (LA). — 4) Roskilde Skifteprotokol II, Fol. 283 ff., 441 ff. — 5) Kommercekollegiet: Relationer over Stifternes Tilstand 1735 (RA). — 6) Danske Kancelli: Reskript 1726 ¹⁸/₁₀, Nr. 380 m. Indlæg (RA). — 7) Smst.: Reskript 1735 ²⁵/₈, Nr. 302 m. Indlæg (RA). — 8) Roskilde Raadstueprotokol 1732 ¹⁸/₁, Fol. 441 (LA). — 9) Roskilde Justitsprotokol 1735 ²⁰/₁, Fol. 71 f. (LA). — 10) Roskilde Raadstueprotokol 1735 ¹¹/₅ (LA). — 11) Smst. 1735 ¹⁰/₈, Fol. 554 (LA). — 12) Smst. 1735 ³⁰/₁₁, Fol. 559 (LA). — 13) Smst. 1736 ²⁰/₁₀, Fol. 14 (LA). — 14) Roskilde Skifteprotokol II, Fol. 400 (LA). — 15) Smst. II, Fol. 73 ff. (LA). — 16) Smst. III, Fol. 555 (LA). — 17) Danske Kancelli: Reskript 1734 ⁸/₁₀, Nr. 375 m. Indlæg (RA). — 18) Kommercekollegiet: Indkomne Breve til danske Journal A. 1736—40, Nr. 1388 (RA). — 19) Køge Raadstuekopibog 1714—23, Fol. 277 ff., 355 (LA). — 20) Smst. 1723—30, Fol. 99 ff., 114, 118 (LA). — 21) Kommercekollegiet: Relationer over Stifternes Tilstand 1735 (RA). — 22) Smst.: Indkomne Breve til danske Journal A. 1736—40, Nr. 1176 (RA). — 23) Smst.: Do., Nr. 1388, Generalextract. (RA). — 24) Smst.: Sager vedr. Tobaksplantagerne 1740—83 (RA). — 25) Sjællands Stiftsamtis Kopibog 1741 ⁵/₈, Fol. 247, ¹⁹/₈, Fol. 262, ²³/₈, Fol. 267 f., ²⁸/₈, Fol. 270, ³⁰/₈, Fol. 272, ²⁵/₁₁, Fol. 303 (LA). — 26) Roskilde Raadstueprotokol 1741 ¹³/₈, Fol. 156,

^{20/8}, Føl. 187 (LA). — ²⁷) Sjællands Stiftamts Kopibog 1742 ^{5/5} (LA). — ²⁸) Sjællands Stiftamt: Breve fra adskillige Jurisdiktioner vedr. Sorø Amts Købstæder (LA). — ²⁹) Kommercekollegiet: Sager vedr. Tobaksplantagerne 1740—83: Af Stiftamt-mændene i Danmark deres Relationer om Tobaksplantagerne (RA). — ³⁰) Rentekammeret: Sjæll. Stifts Kontor: Journalsager 1743, Nr. 1862, Ordre- og Missive-protokol i samme Kontor, 1743, Føl. 270 (RA), Sjæll. Stiftamts Kopibog 1742, ^{18/12} (LA). — ³¹) Sjællands Stiftamt: Reskripter og Kollegialbreve 1745—48 (LA). ³²) Smst.: Do. vedr. Købstæderne i Roskilde Amt, Rentekammerbreve 1747 ^{21/10} m. Bilag, og 1747 ^{8/4} (LA). — ³³) Forordning 1760 ^{31/12}. — ³⁴) OM TOBAK, 1918, S. 32.

TO VISITATSBESØG PAA BORNHOLM I CHRISTIAN IV'S TIDSALDER

AF BJØRN KORNERUP

1. Et vigtigt Kendetegn ved de sidste Menneskealdres historiske Arbejde i Danmark er den voksende Interesse for at gøre sig Rede for Kulturlivets Udvikling. Ikke blot har en Række kulturhistoriske Forfattere ved fængslende Fremstillingskunst formaaet at vinde Ørenlyd hos videre Kredse end dem, historiske Skrifter i Almindelighed kan vente at faa i Tale, men ogsaa for selve Begrebet Kulturhistorie har man trods nogen Modstand vist en stadig større Forstaaelse. Som det maatte være naturligt ikke mindst i et lille Land, der forlængst har taget Afsked med alle Stormagtsdrømme, træffer man nu baade hos Historikere og hos den historisk interesserede Læseverden en stærkere og stærkere Bestræbelse for at vende Blikket indad, for at forstaa Kulturudviklingen — den materielle som den aandelige — i dens Forudsætninger og Forløb.

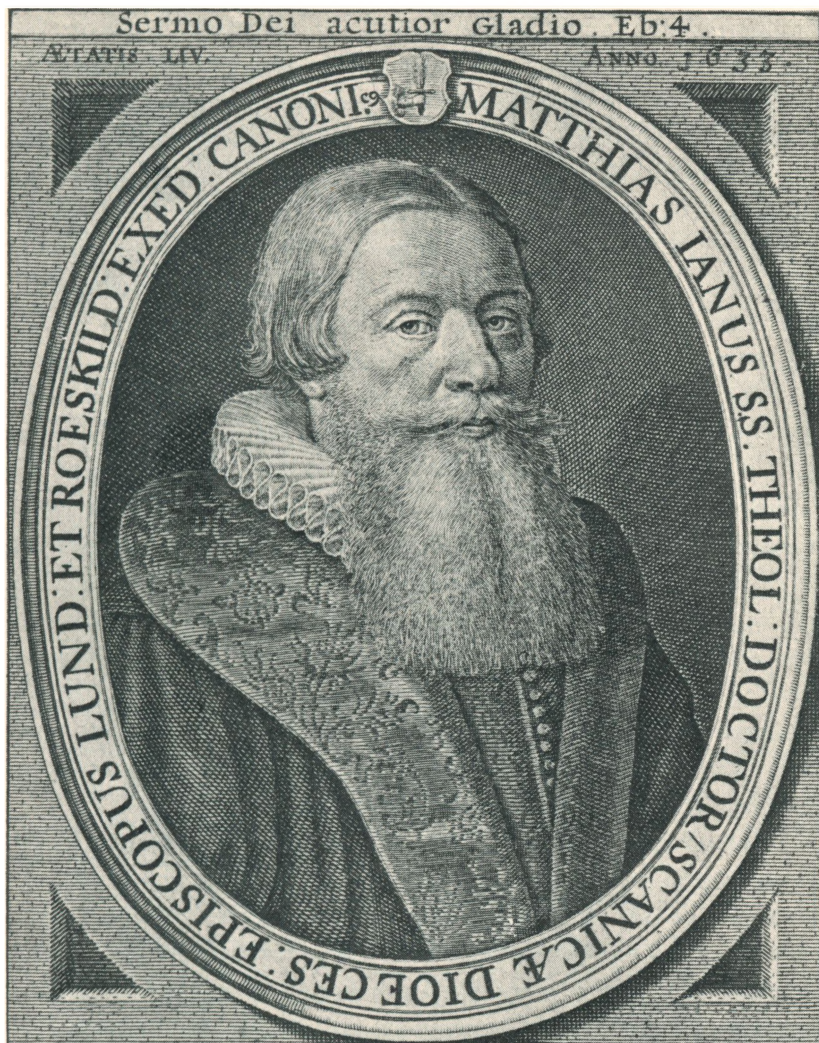
Opfatter man — som det nu almindeligvis sker — Kulturhistorie som væsentligt identisk med det gamle Begreb „Landets indre Historie“, er det klart, at Kirkehistorien maa udgøre en vigtig Provins i dette udstrakte Rige. Som direkte Følge af den fremtrædende Stilling, som Religion og Kirke i tidligere Perioder indtog i Folkets hele Tilværelse, maa den Disciplin, der har til Opgave historisk at udforske og skildre denne Side af Menneskelivet, baade selv være en ikke uvæsentlig Del af Kulturhistorien og blive af Betydning for Udforskningen af tilgrænsende Omraader. Er det Kulturhistoriens Maal — som det en Gang er blevet formuleret af den højt fortjente Forsker, til hvis Ære dette Skrift udgives — at „trænge dybere ind i svundne Tiders Liv og genskabe et troværdigt Billede af vore Forfædres Kulturforhold“¹⁾, saa maa netop Kirkehistorien fremhæves som et virksomt Middel hertil. Gennem den historiske Redegørelse for en Institution, der ompsændte det enkelte Menneskes Til-

værelse fra Vugge til Grav, belyses en Hovedpille i Fortidens Samfundsliv, og paa Grund af den bestandige Vekselvirkning, der gjorde sig gældende mellem Kirke og Samfund, kan Behandlingen af de mest forskelligartede Sider af den øvrige Kulturudvikling — Økonomi og Politik, Retsvæsen og Filosofi, Litteratur og Sprog, Kunst og Musik — vinde nyt Land og dybere Forstaaelse ved Hensyntagen til de kirkehistoriske Foreteelser. Men selv i det Tilfælde, hvor man vil holde paa en snævrere Definition af Kulturhistorie og væsentlig opfatte den som en Redegørelse for den daglige Tilværelses Livsvilkaar og Leveformer, vil der ogsaa fra Kirkehistorien kunne hentes baade nyt Stof og nye Synspunkter.

2. Blandt de kirkehistoriske Kilder, som er særlig egnede til at belyse det sidstnævnte Emne, den konkrete Samfundstilstand i en bestemt Tidsalder, maa i første Række nævnes Visitatsindberetninger og Visitatsdagbøger. Trods en vis Ensformighed, som skyldes Materialets Karakter, og som kan virke trættende ved en sammenhængende Læsning, indeholder saadanne Kilder som Regel en Fylde af Enkeltoplysninger om vidt forskellige Forhold, der er af ikke ringe Værdi, naar man vil danne sig et alsidigt Billede af en Perodes Kulturliv. Desværre udmærker ældre dansk Kirkehistorie sig ikke ved Rigdom paa Kilder af denne Art: bortset fra Peder Palladius' berømte Visitatsbog, som dog er af en noget anden Beskaffenhed, idet den ganske overvejende blot gengiver Biskoppens almindelige Visitatsforedrag om evangelisk Kirkeskik, er der fra Tiden før 1660 kun bevaret to Visitatsbøger i snævrere Forstand (Visitatsdagbøger). Den ene er den fyenske Biskop Jacob Madsen Vejles for Aarene 1588—1606, den anden er en Visitatsbog for Lunde Stift for 1611—37. Den lundensiske Visitatsbog, som gemmes i det danske Rigsarkiv, har vel nu og da været benyttet, omend fortrinsvis i ensidigt personalhistorisk Øjemed, men er først nu blevet udgivet i sin Helhed ²⁾ af Forfatteren af disse Linier. Det er paa Grundlag af denne Bog, at der i det følgende skal gives en Skildring af et Par Visitatsbesøg paa Bornholm, der indtil 1660 henhørte under Lunde Stift.

Det er karakteristisk for den kirkelige Nyordning i Danmark efter Reformationen, at man fra Begyndelsen tillagde Visitatsarbejdet af Biskopper og Provster den største Betydning. Dette Synspunkt kommer tydeligt til Orde i Kirkeordinansen og i flere andre kirkeretslige Aktstykker af almindelig Karakter, og blandt de første Slægtled af lutherske Super-

intendenter i Danmark kan der nævnes en hel Række Mænd, om hvem man ved, at de har været flittige og nidkære Visitorer. Dette gælder og-

Biskop Mads Jensen Medelfar. Stik af Simon de Pas 1633.

saa Superintendenterne i Lunde Stift. Baade for Frands Vormordsens, Niels Palladius', Tyge Asmundsens og Niels Hvids Vedkommende har man Efterretninger om deres Iver i denne Henseende, og det samme er Tilfældet med den fremragende Historiker og Teolog Mogens Madsen,

fra hvis Haand der ogsaa foreligger principielle Udtalelser om Visitatsarbejdets Vigtighed.

Der var saaledes i Stiftet Tradition for at holde denne Side af Bispegerningen højt i Ære, da Mogens Madsen 1611 afløstes af den unge Mag. *Poul Mortensen Aastrup*, og at baade han og hans Eftermand fra 1620, Dr. *Mads Jensen Medelfar* fortsatte i det gode Spor, fremgaar tydeligt nok af den nævnte Visitatsbog, som synes indrettet og videreført i M. J. Medelfars Embedstid, idet man dog i denne — efter et nu tabt Forlæg — har indført en Afskrift af Visitatsnotitser og andre Optegnelser fra Forgængere Tid. Med Hensyn til Iver for at gennemføre Visitatsarbejdet og Nidkærlighed for at holde Orden i det udstrakte Stift synes de to Biskopper at have været hinandens Ligemænd, men iøvrigt var de baade som Personligheder og i teologisk Henseende ret forskellige. Efter meget at dømme har Poul Mortensen Aastrup hørt hjemme i den med Kalvinismen sympatiserende Filippisme, medens hans Eftermand var en fuldgod Repræsentant for den efter 1615 sejrende lutherske Ortodoksi, nært knyttet til den ypperste Talsmand for denne Retning i Danmark, Hans Poulsen Resen. Ogsaa som Mennesker tilhørte de vistnok forskelligartede Typer. Saa vidt det er muligt ved Hjælp af Visitatsbogens kortfattede Notitser (suppleret med noget andet Materiale) at tegne en Kontur af deres Personligheder, synes det, som om P. M. Aastrup har haft et udpræget Anlæg for det sarkastiske og yndet at fæstne sit Indtryk af Mennesker og Forhold i knappe Sætninger med satirisk Brod — M. J. Medelfar derimod har vel ogsaa været en myndig Bispeskikkelse, i høj Grad temperamentsfuld, kraftigere i Linierne, men ikke saa nuanceret som Forgængeren.

Den lundensiske Visitatsbog viser, at Formen for de to Bispers Visitater var væsentlig den samme, om end M. J. Medelfar oftere synes at have foretrukket at lade sig nøje med blot at holde Visitats i enkelte Kirker i hvert Herred, hvor han da samlede Præster, Menigheder og Ungdom (catechumeni) fra de tilgrænsende Sogne. Forøvrigt omfattede Biskoppens Visitatshandling hvert Sted normalt tre Led: at paahøre Præstens Prædiken, at efterprøve Katekismeundervisningens Tilstand og at formane Folket enten i Almindelighed til Guds frygt og Lydighed mod Øvrigheden eller med Hensyn til specielle konkrete Forhold. Efter selve Kirkevisitatsen kunde der jævnlig blive Lejlighed til at forhandle om Kirketugtssager, Lønningsforhold o. l. eller til at stifte Fred mellem stridende Præster og Præstehustruer, Degne og Sognemænd. I Købstæderne havde Biskoppen

desuden Pligt til at undersøge de latinske Skolers Tilstand og til at besøge Hospitalerne for at forvise sig om, at der ikke skete de fattige Uret. Endelig samlede han gerne paa et eller andet Sted Herredets Præsteskab til et „conventus pastorum“ for at forhandle om forskelligartede Embeds-sager.³⁾

3. Da Mag. Poul Mortensen Aastrup i Juli 1616 satte over fra Simris-hamn til Bornholm for at aflægge sit første Visitatsbesøg her, var der forløbet 18 Aar, siden en lundensisk Biskop sidst havde været paa denne Ø. En Optegnelse i Visitatsbogen viser dog, at det i de foregaaende halvt hundrede Aar havde været Skik at afholde Visitats her med 10—12 Aars Mellemlum. Til Gengæld gik der blot 5 Aar, førend Mag. Pouls Eftermand kom paa Visitats (1621).⁴⁾

Ejendommeligt nok er der tilfældigvis andetsteds opbevaret nogle Optegnelser af Mag. Poul til Brug ved denne (eller en paatænkt?) Visitatsrejse til Bornholm.⁵⁾ Heri finder man baade en Liste over en Række konkrete Punkter, som Biskoppen skulde have in mente i de enkelte Sogne, og kortfattede Koncepter eller Dispositioner til et Par Taler, vistnok tænkt som Henvendelser til Præsterne ved de ovennævnte Sammenkomster med Biskoppen (conventus generales). Af saadanne nævnes 1616 et Møde i Klemensker den 18. Juli, 1621 et i Olsker den 13. Juli. P. M. Aastrups Indledningsord kan fortjene at meddeles i Oversættelse, — de er, som ogsaa Visitatsbogsnotiserne i Almindelighed, affattede paa Latin —, da de er karakteristiske Udtryk for den høje Værdsættelse af den rette Lære og af det gejstlige Læreembede, som saa ofte kommer til Orde i den efterreformatoriske Epigontid ikke mindre hos Filippisterne end hos den lutherske Ortodoksis Mænd.

Mag. Poul vilde da lægge sine Tilhørere følgende paa Sinde:

„Det staar ilde til med den By, hvis Vægter er en Brandstifter, værre med den Faarehjord, hvis Hyrde er en Ulv, allerværst dog med den Kirke, hvis Forstander er en Mand, som ikke har den rette Tro. Medens den første ødelægger Husene med sin Brandfakkel, og den anden Legemerne med sit glubske Bid, saa fører denne Menneskesjæle til Undergang ved sine pestbringende Lærdomme. Derfor bør der lægges Vægt paa at fremskaffe Præster, som vil pryde Lærens Renhed med et helligt Levned.“⁶⁾

Hvorledes stod det da til med „Kirkens Forstandere“ paa Bornholm 1616—21? Gennemgaaende maa det siges, at den Dom, de to Biskopper fælder om Præsteskabet, er af gunstig Karakter, om end der naturligvis

her som overalt kunde peges paa enkelte sorte Faar. Som den mest fremragende nævnes 1616 Hr. Mads Buck i Pedersker, en ærværdig og fortræffelig Olding, hvem der tilkom al Ros for Sindighed og Alvor, en Mand, som kunde fortjene at fremhæves som et lysende Eksempel ikke blot i sin egen Menighed, men ogsaa for det samlede Præsteskab paa hele Øen. En agtværdig Skikkelse var ligeledes Præsten i Østermaria, Provsten Hr. Antonius Olufsen, en vellærd Mand, i Stand til at holde en god og opbyggelig Prædiken; det samme vilde ogsaa M. J. Medelfar indrømme, om han end maatte tilføje, at han desværre ikke altid som Provst kunde virke med den Myndighed, som var ønskelig, og det uden Tvivl fordi nogle af Præsterne misbrugte hans godtroende Sindelag (*simplicitas*). Blandt tiltalende Repræsentanter for Standen kan endvidere nævnes Provsten Oluf Lauridsen i Vestermaria, en særdeles brav Mand, der tog Vare paa sit Embede med Omhu; hans Efterfølger som Præst Hr. Mikkel Haagen, der ligeledes kendetegnes som „from, beskeden og lærd“, Hr. Søren i Ny-larsker, der roses som „god og enfoldig“, Hr. Laurids Olsen i Østerlarsker, en udmærket og lærd Mand, rosværdig for sin Embedstroskab, Gudsfrygt og Flid, og endelig Hr. Jens Nielsen i Nyker. Biskoppen fandt ham „god og nidkær“, og af sine Sognemænd fik han et fortræffeligt Skudsmaal baade i Henseende til Lærdom og Levned.

Det laa i Sagens Natur, at Biskoppen ofte maatte være vanskeligt stillet, naar han skulde danne sig en paalidelig Forestilling om en Præsts hele Position. I Almindelighed havde han ved sin personlige Tilstedeværelse ikke Adgang til at skaffe sig Førstehaandskendskab til Præstens Livsførelse, men kun til hans „Lære“, det vil i Praksis sige hans Prædiken. Om Præsternes Prædikemaade indeholder Visitatsbogen da ogsaa forskellige Domme, der indirekte giver en Forestilling om, hvad der var Tidens homiletiske Ideal. En afgjort Ros var det, naar der — som det flere Gange var Tilfældet paa Bornholm — kunde tales om, at Præsten holdt en „lærd“ Prædiken, hvorved der ikke skal tænkes paa en Tale, som var oppyntet med sjældne Kundskaber fra afsidesliggende Omraader, men paa en Prædiken, der baade gav Udtryk for det rette dogmatiske Standpunkt og udmærkede sig ved god logisk Sammenhæng, var metodisk gennemført og vel inddelt. Naar det undertiden tilføjes, at Prædikenen tillige var „fuld af Trøst“, „from“ eller „gavnlig i frelsesmæssig Henseende (*salutaris*)“, hentydes der aabenbart herved til det hjertebevægende Moment, det rent opbyggelige. Anledning til Dadel var der derimod, hvis en

Præst haspede sin Prædiken af, og han blev da formanet til ikke at jakse. Heller ikke Overdrivelser til den modsatte Side fandt dog Behag. P. M. Aastrup mente saaledes, at Hr. Laurids i Rønne prædikede alt for salvelsesfuldt (satis pompose), og M. J. Medelfar bemærker yderligere, at samme Hr. Laurids vel havde en skøn og klar Stemme, men han misbrugte den aabenbart ved at henfalde til en messende Prædiketone især ved at hæve Stemmen til sidst. Hertil kom, at ogsaa hans Gestikulation var affektet.

Var det saaledes hovedsageligt Præstens Lærergerning, Biskoppen direkte kunde gøre sig bekendt med, spillede det en vis Rolle, hvilket Vidnesbyrd Sognemændene efter gammel Visitatsskik ⁷⁾ kunde afgive om deres Præst. Gentagne Gange omtales det da ogsaa, at denne eller hin Præst af sin Menighed modtog et „godt“ eller et „ypperligt“ Testimonium for sin „Fromhed og Flid“, „Gudsfrygt og Omhu“, „Embedstroskab“, „fromme og beskedne Optræden“ o. l. Ganske vist var saadanne Udtalelser ikke altid af den mest paalidelige Art — baade fra Bornholm og fra det øvrige Stift kan der i denne Periode jævnlig paavises en grell Uoverensstemmelse mellem „Sognemændenes hæderlige Vidnesbyrd“ og de faktiske Forhold. De to, her behandlede Biskopper var dog vistnok begge saa gode Menneskekendere, at de i Reglen kunde skønne over, hvor megen Betydning der i hvert Tilfælde kunde tillægges den Slags Vidnesbyrd. Ret karakteristisk er det saaledes at se, at da den skarptsynede P. M. Aastrup i Aaker havde oplevet, at en alt andet end dadelfri Præst havde faaet et straalende Skudsmaal af sin Menighed, maatte han i den Anledning give Luft for sin Stemning ved i sin Optegnelsesbog tørt at bemærke: „at man ikke med Tryghed kan lide paa Bøndernes Vidnesbyrd; er kun alt for vel bekendt!“

Giver ikke helt faa Steder i Visitatsbogen det Indtryk, at Biskopperne var sig vel bevidst, at der var en Del Ting, de ikke kunde komme til Bunds i, saa mødte de undertiden paa deres Vej saa aabenbare Forargelser, at de maatte springe lige i Øjnene. Undersøger man Visitatsbogens Optegnelser for hele Lunde Stift, er det gennemgaaende et temmelig mørktfarvet Billede, der oprulles. Ogsaa fra Visitatsrejserne paa Bornholm kan der fremføres Eksempler paa i høj Grad forargelige Præsteskikkelser. Værst i denne Henseende stod det vistnok til i Aaker, hvor Hr. Morten Brunck var Sjælehyrde. Da P. M. Aastrup den 12. Juli 1616 visiterede hos ham, holdt han (mærkeligt nok) en Prædiken om Kristi Genkomst til Dommen, om hvilken man fristes til at sige: „der var Fastespiser kun paa

Bordet“ — i den Grad var hans Udviklinger spinkle og kolde. Biskoppen giver os dog Nøglen til Forstaaelse heraf: baade Dagen før Visitatsen og den foregaaende havde Præsten sviret bravt i Rønne, og da Provsten formanede ham til i Tide at vende hjem for at tage imod Biskoppen, saa drog han vel endelig af Sted, men kom drukken til sin Præstegaard, hvor Biskoppen allerede var taget ind. „En Mand af en udsvævende og ugudeligg Levemaade, altid hængende over Bægeret“, er den Karakteristik, som P. M. Aastrup giver, og — som ovenfor omtalt — undrer han sig med Rette over, at Sognemændene ikke desto mindre gav Præsten det bedste Vidnesbyrd. Maaske skal man for en Del søge Forklaringen herpaa i den Omstændighed, som omtales umiddelbart efter, at han var ligeglad med sin „Rettighed“ af Sognet, som han ikke turde opkræve, ligesom han ogsaa lod andre dyrke og høste sin Ager og Eng. Biskop P. M. Aastrup læste alvorligt Hr. Morten Teksten i Provstens Paahør og søgte at føre ham ind paa en bedre Vej. Det var dog forgæves, thi han viste sig aldeles uimodtagelig for alle Bebrejdelser. Heller ikke havde Biskoppen synderlig Glæde af at formane Menigheden — det var kun at prædike for døve Øren, hedder det. Endnu fem Aar senere sad Hr. Morten i sit Embede, skønt M. J. Medelfar maatte erkende, at Forholdene her stadig for en stor Del var af samme Beskaffenhed, som beskrevet af hans Formand. Præsten var unægtelig en velbegavet Mand, og da han vedblivende fik et godt Lov af sine Sognemænd, kunde Biskoppen ikke komme videre, men maatte lade sig nøje med indtrængende at formane ham til et mere passende Levned, idet han dog for sig selv ikke kunde tilbageholde det Hjertesuk: Gid han kunde staa fast ved, hvad han lovede!

Andre, lige saa graverende Eksempler som dette forekom vel ikke paa Bornholm, men der var dog jævnlig et og andet at anke over. Naar man hører, at det ikke blot var den ryggesløse Hr. Morten, men ogsaa en anden, ellers ret skikkelig Præstemand, Hr. Mikkel i Rutsker, hvem Biskoppen paatraf i drukken Tilstand, kaster dette et ejendommeligt Lys over Tidens Forhold og tillader ikke usandsynlige Slutninger med Hensyn til, hvordan det er gaaet til om Hverdagen, naar Biskoppen var langt borte. Ganske mærkelige Indblik i Præstegaardslivet faar man gennem Optegnelserne fra Visitatserne i Klemensker og Nylarsker 1621. Da M. J. Medelfar paa det førstnævnte Sted blev klar over, at Præsten Hr. Laurids Mikkelsens Kone var ude af Stand til at styre sit Hus, formanede han i Enrum alvorligt baade Præsten og Konen, især dog vel den sidste, til at lægge sig efter

større Omhu og Flid i Husholdningen. Dette gav de ogsaa — grædende — Biskoppen Haandslag paa. De levede dog ikke just daarligt sammen, tilføjer M. J. Medelfar, hvis man da ellers tør tro deres Ord!

Kunde man i Klemensker anke over for lidt Foretagsomhed hos Præstekonen, var det modsatte Tilfældet i Nylarsker hos Hr. Balthasar, der skildres som ganske undergivet sin Kones Herredømme. Denne Kone, der stod vel anskrevet hos Lensmanden, den senere Rigsraad Hans Lindenov til Gaunø, havde i den Grad forstaaet at benytte sin Indflydelse paa Hammershus, at hun — selv vistnok en Præsteenke fra Nyker — havde faaet sin Mand forflyttet fra Poulsker til Nylarsker, idet hun dog inden sin Bortrejse fra Nyker havde plyndret Præstegaarden og bortført Døre, Hængsler, Laase, Vinduer og andet. Man forstaaer, at M. J. Medelfar maatte betragte denne Forflyttelse med alt andet end Tilfredshed og følte Trang til at give sine Følelser Luft i følgende harmdirrende Bemærkning: „om dette er i Overensstemmelse med Kongl. Majestæts Ordinan, overlader jeg til Gud og den høje Øvrighed at dømme om — en Præsts Kaldelse bør nemlig ikke være afhængig af Kvindeluner, heller ikke skal Guds Ord gives saaledes til Pris, at det gøres til en Handelsvare.“

4. Foruden Præsterne var der en anden Klasse Mennesker, hvis Forhold det var af Vigtighed for Biskoppen at undersøge paa en Visitatsrejse, Degnene, der dels havde til Opgave at bistaa Præsten ved Guds-tjenesten, dels at undervise Ungdommen. Dette sidste bestod hovedsageligt i gennem en stadig gentagen Udenadslæren at indøve de unge i Luthers Katekismus. Fra toneangivende Side tillagde man i denne Periode Katekismeundervisningen den allerstørste Betydning, og baade P. M. Aastrup og M. J. Medelfar viste sig ved deres Iver i denne Henseende som ægte Børn af deres Tidsalder.

Tager man hele Lunde Stift under eet, faar man af Visitatsbogen et temmeligt ugunstigt Indtryk baade af Katekismeundervisningens Tilstand og af Degnestanden, som synes at have rummet en righoldig Samling af uvidende, forsømmelige og lastefulde Personer. Dette gælder dog ikke i særlig Grad Bornholm, hvor Biskopperne flere Steder omtaler Degnenes Forhold med Tilfredshed. Ganske vist kan M. J. Medelfar et Sted bemærke, at en Degn havde været næsvis (nasutulus) over for ham, og andre Steder, at han maatte formane Degnene til større Flid i deres Embeder — dette gjaldt særlig Degnen i Rutsker, der 1621 viste sig at have

været meget forsømmelig —, men jævnlig udtaler Biskopperne sig ogsaa rosende om deres Indsats. Ungdommens gode Kundskaber tydede paa flittigt Arbejde af Degnen, hedder det saaledes i Klemensker 1621, ogsaa i Østermariae lagde Degnen ikke ringe Omhu i Katekisationsarbejdet for Dagen, og det samme var Tilfældet i Poulsker (begge Steder 1616).

Ungdommens Kundskabsstandpunkt kunde dog næppe som Helhed kaldes tilfredsstillende, og man forstaaer derfor, at M. J. Medelfar benyttede Lejligheden, da han for sidste Gang paa sin Visitats var samlet med Præster og Degne i Olsker den 13. Juli 1621, til indtrængende at lægge de sidstnævnte paa Sinde, at Katekismen skulde læres og alvorligt indpræges de unge, ellers maatte Degnene regne med at blive afsat fra deres Embeder. Naar der havde vist sig ret stærke Mangler ved Katekismundervisningen, maatte Skylden sikkert ogsaa for en stor Del tilskrives Forældrene. Ofte var de uvillige til at fremstille deres Børn til Overhøring baade til daglig og ved Bispevisitatsen. Ejendommeligt er det at se, at Biskop M. J. Medelfar 1621 klager over nøjagtigt det samme Fænomen, som 200 Aar senere Biskop J. P. Mynster (1841),⁸⁾ at Børnene i Sommer-tiden førtes bort for at vogte Kvæg og derfor ikke kunde deltage i Undervisningen. Med vanlig Myndighed tordnede M. J. Medelfar da mod denne Uskik og det — som han siger — „i alle Øens Kirker“, om end han lidt mistrøstigt tilføjer: „med hvilket Udfald maa Tiden lære“. Ved Visitatsen i Ibsker truede han desuden de Forældre, der viste sig efterladende med Hensyn til deres Børns Katekisation, med Udelukkelse fra Nadveren.

Bortset fra denne, fra gammel Tid rodfæstede Utilbøjelighed til at efterleve Bestemmelserne om Børneundervisning faar man Fornemmelsen af, at Befolkningen som Helhed har gjort et tiltalende Indtryk paa de to Biskopper. Flere Steder roses udtrykkeligt Menigheden som „lydig og gudfrygtig“, „from og god“, „beskeden og medgørlig“ o. l., og ganske som senere J. P. Mynster og H. L. Martensen⁹⁾ synes ogsaa P. M. Aastrup at have fundet, at Bornholmerne var et lydært og interesseret Folkefærd, der gerne strømmede til Kirke. Heller ikke nævnes i større Tal Kirketugts-sager, som ellers forekommer saa rigeligt ved Visitatserne i det øvrige Lunde Stift. Naar undtages, at Biskoppen i Klemensker maatte absolvere en Kvinde, der havde ligget sit Barn ihjel, og at han fra Bolsker omtaler, at der i dette Sogn fandtes en Pige, som bekendte, at hun var blevet bortført af en Djævel (dæmon) og var blevet besvangret af ham, hvorpaa hun havde født Misfostre til Verden,¹⁰⁾ indeholder Visitatsoptegnelserne

intet væsentligt om uheldige Menighedsforhold. Sammenlignet med Tilstanden særlig i visse Dele af Skaane og i Halland synes Forholdene paa Bornholm at have været præget af større kirkelig Orden.

5. Undersøgelsen af det latinske Skolevæsens Tilstand stillede ikke større Krav til Biskopperne, da der kun fandtes een latinsk Skole (i Rønne). Da P. M. Aastrup kom hertil 1616, forefandt han yderst beskedne Skoleforhold. Skolen havde kun 29 Disciple, der alle var ganske smaa og uvidende, idet de ikke var kommet ud over ABC'ens Stadium (omnes abcdarii), — tilmed var de 9 Piger! Den tidligere Rektor, nu Præst i Nyker, havde været utaaleligt efterladende i sin Gerning, den nuværende Rektor, David Tileman, gjorde sig vel al tænkelig Umage, men Disciplene stod ikke paa Højde med deres Lærers Flid. Desværre kom det tillige frem, at Rektoren var en Horkarl og Skørlevner. Da den nye Biskop faa Aar senere besøgte Rønne, stod det ikke bedre til med Skolen. Paa Grund af Pest var den helt opløst, og skønt der var kommet en anden Rektor, maatte ogsaa han formanest til et bedre Levned og større Embedsflid. — Ogsaa i Neksø fik man efter 1616 paa Borgmester og Raads Anmodning oprettet en lille Skole. Den blev ledet af Degnen, der gav Undervisning i Katekismelæsning paa Dansk og i Skrivning, men 1621 havde den kun 12 Disciple.

Heller ikke Hospitalsvæsenet gjorde noget straalende Indtryk. Om Hospitalet i Rønne hedder det 1616 ganske lakonisk, at det havde ingen eller næsten ingen Indkomster, aldeles utilstrækkelige til at ernære de 10 Fattige, som var optaget deri, og fem Aar senere var der ikke sket nogen Forandring til det bedre. — Endnu ringere stod det til med „Spedalsgaarden“ i Aaker, en fra Middelalderen stammende St. Jørgensgaard.¹¹⁾ 1616 var der her kun to „Stakkarle“, tidligere havde der dog været fire, og deres Underhold, der opregnes i Enkeltheder, var yderlig spartansk. Ret malende hedder det: „de faar hverken Smør, Fisk, Sko, Klæder eller andet i nogen Maade“. Ved næste Visitats klagedes der igen ynkeligt over, at en Række Deputater af Levnedsmidler var borttaget fra de Fattige, og de 18 Bønder — „spedale Bønder“ —, som fra gammel Tid havde Pligt til at holde Hospitalet i Stand og drage rundt i Landet for at indsamle Almisser til det, var formindsket til det halve Antal, idet de ni nu gjorde Tjeneste til Hammershus („er tagen til Slottet“). De resterende ni tjente vel de Fattige „dog som Gud ved“! Kun en mager Trøst maatte det være,

at Hospitalernes Tilstand i næsten alle andre Købstæder i Lunde Stift var mindst lige saa beklagelsesværdig.

*

*

*

De Træk, der ovenfor er fremdraget fra de to Biskoppers Visitatsrejser til Bornholm 1616—21, faar først deres fulde Belysning ved at ses i en større kirkehistorisk og topografisk Sammenhæng, end det her har kunnet ske. Forhaabentlig vil dog det anførte være tilstrækkeligt til at godtgøre, at blandt Kulturhistoriens mange andre Kilder af vidt forskellig Art kan ogsaa Visitatsoptegnelser hævde deres Plads.

NOTER

¹⁾ Hugo Matthiessen, *Natten*, 1914, S. 7. — ²⁾ Lunds Stifts Herdaminne från reformationen till nyaste tid. Utg. av G. Carlquist. 1. serien I, 1—175. — ³⁾ Med Hensyn til den nærmere Begrundelse for Baggrundsskildringen maa jeg nøjes med at henvise til Indledningen til den nævnte Udgave (S. 1—25) samt til mine Artikler om P. M. Aastrup og M. J. Medelfar i *Dansk biografisk Leksikon*, 2. Udg., I, 49—50; XV, 430—1. — ⁴⁾ Visitatsbogens Tekst om Bornholm findes i Udgaven S. 131—42. Det er ikke blevet anset for nødvendigt i det følgende at give Henvisninger til de enkelte Steder i denne Udgave, da de næsten overalt vedføjede Lokalbetegnelser tillader Læseren uden større Vanskelighed at finde de paagældende Kilsteder. — Afsnittet om Bornholm har tidligere været trykt i J. R. Hübertz, *Aktstykker til Bornholms Historie 1327—1621* S. 597—609. Herfra har enkelte Notitser fundet Vej til andre historiske Arbejder, især S. V. Wibergs *Præstehistorie*, J. A. Jørgensens *Series pastorum* eller *Fortegnelse over Præsterne paa Bornholm siden Reformationen* og Karl M. Kofoeds *Bornholms Kirkehistorie* (især I, 365; II, 11—14). Fælles for de nævnte Arbejder er det dog, at Benyttelsen foruden mindre Misforstaaelser og Fejl (jvfr. saaledes Jørgensen S. 49, 93) viser manglende almenkirkehistorisk Forstaaelse. Betegnende er saaledes Kofoeds Bemærkning (II, 14) om M. J. Medelfar, at han „lagde megen Vægt paa Formerne og den rene Lære, medens Drivkræfterne til kristeligt Liv mest fik Lov at sidde som Fanger i et Fængsel.“ Baade M. J. Medelfar og P. M. Aastrup var netop i høj Grad interesserede i at opbygge det etiske Liv. — Mærkeligt nok synes M. K. Zahrtmann i sit ejendommelige Historieværk „*Borringholmerens Historiebog*“, 1—2, ikke at have benyttet Visitatsbogen. — ⁵⁾ Udgaven S. 24—5. — ⁶⁾ Det sidstnævnte Udtryk: „*qvi doctrinæ sinceritatem vitæ integritate exornare volunt*“ forekommer ogsaa i Visitatsnotitserne 1616 (i Nyker, hvor en Præst med disse Ord maatte love Bod og Bedring). — ⁷⁾ Saaledes allerede i *Palladius' Visitatsbog* (Peder Palladius' Danske Skrifter, udg. af Lis Jacobsen, V, 78—9). — ⁸⁾ J. P. Mynsters *Visitatsdagbøger 1835—1853*, udg. af Bjørn Kornerup, II, 198, 199, 223. — ⁹⁾ J. P. Mynsters *Visitatsdagbøger II*, 223—4. F. L. Mynster og G. Schepele, Biskop Otto Laubs *Levnet II*, 1, S. 105. Hermed kan jævnføres den samtidige Rasmus Pedersen Ravns Udtalelser om Bornholmerne i *Kirkehistoriske Samlinger* 4. R. I, 462 f. — ¹⁰⁾ Endnu Mynster (anf. Skrift II, 224) siger, at „*cras Overtro er almindelig*“. — ¹¹⁾ Om denne se M. K. Zahrtmann i *Bornholmske Samlinger VIII*, 186 ff.

HOFVIOLONERNE SPILLER OP
ET 150 AARS MINDE
AF TORBEN KROGH

DEN Dag i Dag er det kgl. Kapels Symfonikoncerter et Festmoment i dansk Musikliv. Vi ved alle, at naar dette Orkester kalder, staar der ikke alene kunstneriske Garantier, men en mere end over hundredaarig Tradition bag. Det kgl. Kapel er som en gammel ædel, lagret Vin; det er en Sum af Generationers Indsats, for der skal nemlig Generationer til at skabe et saa stort og kompliceret Apparat som et Orkester om til et Ensemble, der reagerer overfor en Mestertaktstok ligesaa haarfint og følsomt som en Strygekvartets Medlemmer overfor en Primarius. Der er i Tidens Løb her i Landet ganske vist oprettet andre udmærkede Orkestre, der har virket til Held for dansk Musikkultur, men det kgl. Kapel har altid haft Traditionens Forspring. Lad os derfor se paa dets glørværdige Fortid som koncertgivende Ensemble, og dette er saa meget mere motiveret, som det i December dette Aar er 150 Aar siden, at Kapellets selvstændige Koncerter begyndte.

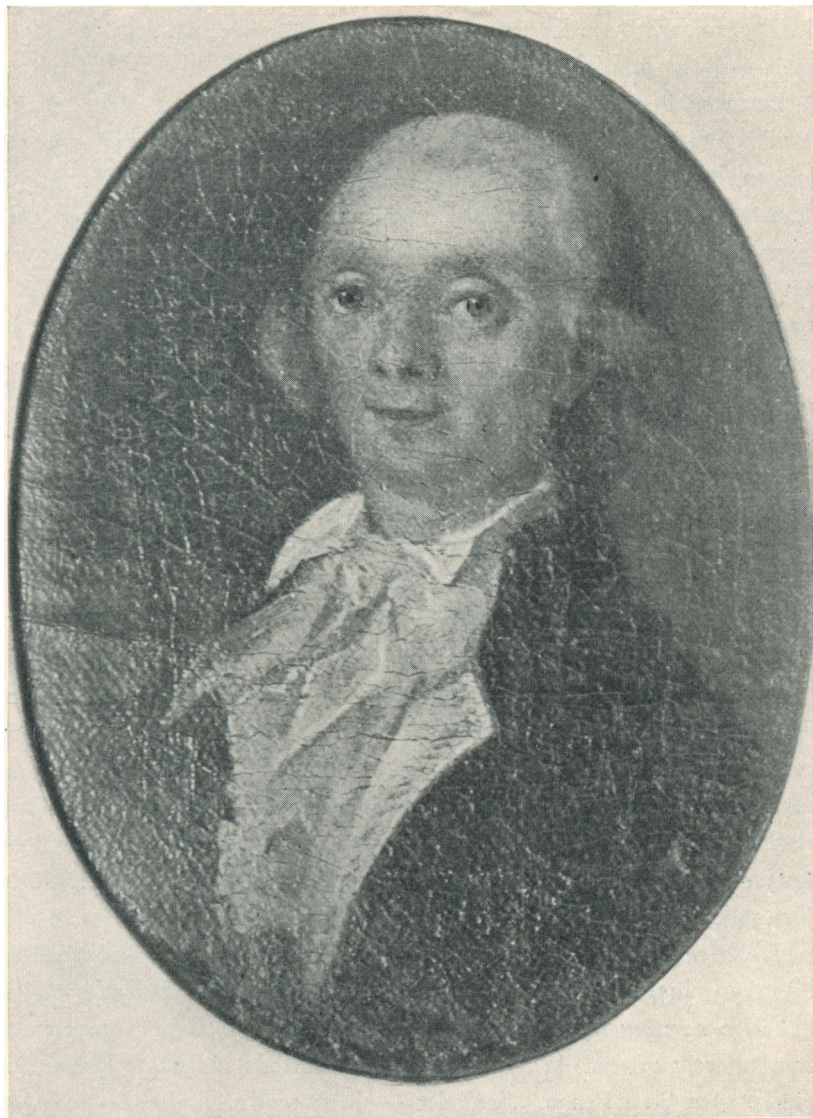
Ganske vist har fortræffelige Musikforskere som V. C. Ravn og Carl Thrane beskæftiget sig med det kgl. Kapels Virksomhed som Koncertgiver og tegnet et smukt Grundrids af den Indsats, der her er gjort; men der findes dog et Par betydningsfulde Kilder, som disse to flittige Musikforfattere aabenbart ikke har haft Lejlighed til at sætte sig ind i. Disse Kilder er det kgl. Kapels Enkekasseprotokoller 1791—1848,¹⁾ der bestaar af tre Bind, og en Journal, som Kapelchefen Kammerherre Gjedde har ført i Aarene 1791—93.²⁾ Det er hovedsageligt den ældste Del af Kildestoffet — navnlig Enkekasseprotokollen 1791—1805 — vi her vil beskæftige os med og ved Hjælp af dette Materiale søge at kaste nyt Lys over Kapelkoncerternes tidligste Historie.

Det er typisk, at Udgangspunktet for denne Del af Kapellets Virksomhed i og for sig slet ikke var Lysten til at give Koncert, men derimod det rent humane, at hjælpe et nødstedt Menneske indenfor dets egen Kreds, hvad der svarer saa slaaende til hele denne Perodes Tankegang. I 1788 døde Kontrabassist Schreiber og efterlod sig Enke og otte uforsørgede Børn; paa Grund af den afdødes Gæld havde det været Teaterchef Numsen umuligt at indsætte noget i den almindelige Enkekasse, saa Nøden var altsaa betydelig.³⁾ Karakteristisk nok var det den varmhjertede og elskelige Kapelmester J. A. P. Schulz, Skaberen af de nationale Syngespil „Høstgildet“ og „Peters Bryllup“, der tog sig af Sagen, han følte sig nemlig i Virkeligheden som en Fader for sine Orkestermedlemmer og deres paarørende. Med Bistand af Kapellet gav Schulz ikke alene en Koncert for Enken, men han tænkte samtidigt paa de mange Tilfælde, i hvilke Musikernes Efterladte stod i samme sørgelige Situation; iøvrigt faar man igennem Ravns og Thranes Skildring et udmærket Indtryk af Schulz' altid redbonne Vilje til at støtte og hjælpe Mennesker i Nød.

Et slaaende Eksempel paa, hvor daarligt selv en af de prominenteste Kapelmedlemmer til Tider var stillet, har vi i den geniale Koncertmester Johann Hartmann, Komponisten til „Balders Død“ og „Fiskerne“. Allerede i 1787 havde hans Kreditorer truet med Exekution, men Teaterchef Numsen fik ordnet Sagen i Mindelighed med et aarligt Afdrag.⁴⁾ I August 1791 trak det imidlertid atter op til en Katastrofe. Gennem Prokurator Torm havde Kollektør Runge faaet en ny Dom over den ulykkelige Hartmann paa Grund af et Mellemværende paa 50 Rd. Da Kammerherre Gjedde, der paa det Tidspunkt virkede som Kapelchef, hørte, at en Exekution var overhængende, skrev han stærkt alarmeret til Hartmann, at „sliig Medfardt vilde foraarsage Dem megen Fortred, saa for at undgaae saadant, som jeg ikke, ihvor gierne jeg ønskede det, kan hindre, ifald Procuratoren skulde paastaae det, er det høyst nødvendig, at Hr. Concertmesteren seer, at faae denne Sag bragt i Rigtighed paa een eller anden Maade for at forskaane, saavel mig som Dem selv for ubehagelige Optrin“.⁵⁾

Selv om Hartmann ved sin Afgang som Koncertmester i Januar 1793 fik en god Pension, efterlod han sig ikke desto mindre ved sin Død i Oktober s. A. saa „beklagelige Omstændigheder, at Enken end ikke var istand til selv at besørge Begravelsesomkostningerne“. Den nødstedte

Enke henvendte sig derfor til Gjedde, der saa sig nødsaget til at lade Begravelsen „af Bedemand Petersen besørge paa det aller sparsommelig-

Komponisten J. A. P. Schulz. Maleri paa Det kgl. Theater.

ste nogensinde mueligt“.) Ved sin Død skyldte Hartmann den kgl. Kasse 75 Rdr., et Forskud han havde modtaget i 1783. For at faa denne

Gæld betalt, blev man enig om at ty til den noget ejendommelige Fremgangsmaade, at fradrage Summen i Løbet af to Aar af den nye Koncertmesters Gage.⁷⁾ Det blev altsaa Claus Schall, der kom til at bløde for sin Forgænger. Dette Eksempel er jo meget talende, og det saa meget mere, som det langt fra kan anses som enestaaende.

Det siges i en „Indledning“ i Enkekasseprotokollen, at Schulz, „denne værdige Mand, forfattede en Plan til nærværende Enke-Casse grundet paa en Beregning, som Etatsraad Tetsen, Debutered i Det Kongelige Finants Collegium, af Venskab imod Schulz og Iver for en saa velgiørende Indretnings Fremgang villig paatog sig at udføre“. Det var den helt rigtige Medarbejder, Kapellets Leder her havde valgt; Etatsraad Tetsen, som Schulz kalder „en Mand, competent til at beregne slige Indretninger“, havde nemlig gode Erfaringer fra Stiftelsen af en Professor-Enkekasse i Kiel. Den 8. November 1789 blev Planen forelagt det samlede Kapel til enstemmig Vedtagelse og Underskrift, hvorefter den blev givet til Teaterchef Numsen, der indleverede den til Finanskollegiet. I Januar 1791 kom den saa endelig tilbage med kgl. Approbation. Der var sund Fornuft i dette Forslag, der her blev fremsat, og som altsaa nu gennem den kgl. Approbation var blevet Enkekassens Fundats. Grundprincippet bestod i en Art Selvpensionering, der først og fremmest skulde indvindes ved den forholdsvis beskedne Sum af 1 pCt. af vedkomne Kapelmusicus' Gage; til Gengæld forsikrede Kapellets Medlemmer, at deres Enker aldrig skulde „bebyrde Staten med Ansøgninger om andre Pensioner“. Endvidere var det Meningen, at man gennem Koncertvirksomhed yderligere vilde søge at forøge Formuen. Forbindelsen til Moderinstitutionen, Teatret, blev opretholdt gennem Enkekassens Bestyrelse, hvis Direktør altid skulde være Kapelchefen, bistaet af to Forstandere fra Kapellets egen Kreds.

I Mellemløbet mellem Planens Indlevering til Finanskollegiet og dens Approbation havde Kapelmester Schulz i Tillid til Sagens endelige lykkelige Løsning ladet Kapellet medvirke ved forskellige Koncerter af repræsentativ officiel Art, hvilket allerede forlods indbragte Kassen en ganske pæn Sum Penge. „Saaledes — beretter Protokollen — høstede Cassen allerede Frugten af denne rettænkende Mands Iver for samme, idet at begge reformeerte Meenigheder i Kiøbenhavn i Anledning af Kirkens Jubilæum i November Maaned 1789, ved hvilken Høytidelighed Capellet assisterede, lagde første Grund til Cassens Fond med 300 Rdlr.“

Dertil kom yderligere i December 1789 Medvirkningen i en Sørgekantate paa Universitetet i Anledning af Geheimeraad Stampes Død (50 Rd.), i August 1790 to Koncerter i Frue Kirke til Fordel for Sognets Fattige (111 Rd.), i November 1790 en Koncert i Nicolai Kirke til Fordel for Organist Grose (41 Rd.)⁸⁾ og endvidere i 1791 en Kantate paa Universitetet i Anledning af Kongens Fødselsdag (50 Rd.)⁹⁾ I Planen er der iøvrigt taget Hensyn til Kapellets Medvirken ved saadanne Lejligheder. Der findes saaledes en Passus, ifølge hvilken der skal tilfalde Enkekassen 50 Rd. „for enhver offentlig opførende Musik i Kirker eller andre Steder udenfor Kongens Tieneste“. Kravet mildnes typisk nok i det Øjeblik, det drejer sig om „offentlige Musikker i Kirker til bedste for fattige og milde Stiftelser“, i hvilket Tilfælde Kapellet vil „lade sig betale 10 pro Ct.“.

Naar den første Generalforsamling først fandt Sted den 26. Maj 1791 skyldtes det de praktiske Vanskeligheder, der var opstaaet mellem Teaterchef Numsens Afgang og Kammerherre Gjeddes Tiltrædelse som Kapelchef. Ved denne første Generalforsamling valgtes Kapelmester Schulz og den højt skattede Solospiller, Violinisten Professor Lem til Forstandere for Enkekassen, samtidig med, at det blev bestemt, at den tidligere omtalte Kontrabassist Schreibers Enke skulde nyde en aarlig Pension af 100 Rd. Hermed var Schulz' smukke og humane Plan traadt ud i Livet, og man forstaa fuldt ud den dybe Følelse af Taknemmelighed, der besjælede Kapellet. Denne Følelse faar et utvetydigt Udtryk i følgende Beretning i Protokollen: „Giennemtrængt af Taknemmelighed imod den værdige Stifter af et Institut, for hvis Indretning hans Minde iblandt os Capel-Musici som og alle vore Efterkommere aldrig uddøer, benyttede man sig af Dagen, hvor Capellet forsamlede sig for at høytidelige Hans Kongelige Majestæts Fødselsfest 1792.“ Ved denne Sammenkomst sang man en af P. A. Heiberg til Lejligheden forfattet Vise, meget tidstypisk i hele sin Form og Tone:

Held den Mand, hvis ædle Hierte
 Veed mod Skiæbnens Haardhed Raad,
 Lindrer Faderløses Smerte,
 Og aftørrer Enkers Graad!
 Held den Mand, der ivrig søger
 At forfremme Brødres Gavn!
 Ædel Daad vor Værd forøger
 Meget meer end ædelt Navn.

Ædle Schulz! Du blev vor Broder
 Ved dit Kald — vor Ven ved Dyd.
 Mangen dybt nedbøyet Moder
 Seent skal mindes Dig med Fryd.
 Tidt en Fyrstes Laurbær falder
 Hastig fra hans Tinding need;
 Men den Mand man Fader kalder
 O! hans Roes er Evighed!

Ven! Det Minde Du Dig bygger
 Gjør Dig uforglemmelig.
 Naar Du boer i Gravens Skygger
 Vore Børn skal signe Dig.
 Her i Dag, hvor Bacchus vinker,
 Her, hvor Glæden er vort Maal,
 Fylder Glasset, Brødre! Klinker,
 Drikker alle Schulzes Skaal!¹⁰⁾

Den omtalte Generalforsamling havde altsaa gjort Enkekassen til en Realitet. Det næste Skridt maatte blive det, gennem offentlige Koncerter at skaffe den det tilstrækkelige Tilskud. Man ansøgte derfor i Tillid til den kongelige Velvilje om Tilladelse til at benytte Teatret til det gode Formaal. Alt gik efter Ønske; der blev givet Tilladelse til to Koncerter aarligt paa Dage, hvor intet Skuespil opførtes, dog paa den Betingelse, at Kapellet selv dækkede alle Udgifter af Koncerternes Indkomst. Man naaede saaledes lykkelig og vel hen til den første Koncert, der fandt Sted i Teatret den 17. December 1791, med et Program, som bestod af en „stor Sinfonie“ af Haydn, en Violinkoncert spillet af Lem, en Duet sunget af Mad. Berthelsen, Teatrets Operaprimadonna, og Jfr. Winther, en dobbelt Obokoncert spillet af den berømte Barth og Søn, et nyt Kor af Schulz med Tekst fra Metastasios „Olimpiade“, „Oh care selve“, og endelig P. A. Heibergs Kantate til Kronprinsesse Maries Indtog med Musik af Claus Schall. Koncerten blev overværet af saa at sige hele det kgl. Hus med Undtagelse af Enkedronning Juliane Marie.

Kongehuset ydede dog ikke alene Sagen en moralsk, men ogsaa en pekuniær Støtte, idet Koncerten alene fra denne Side indbragte 570 Rd.¹¹⁾ Kapellet stod i det hele taget i høj Gunst hos Kongehuset, til hvem det havde en særlig tæt Tilknytning gennem Hofkoncerterne paa Slottet. At man ogsaa fra Kongefamiliens Side kunde møde med bestemte musikalske Ønsker viser et Brev fra Kammerherre Gjedde til Schulz fra 12. Marts 1792 angaaende en Hofkoncert, hvori det blandt andet hedder:

„Da hendes kongelige Høyhed Prindsesse Lovise Augusta udlod sig til mig i Gaaraftes, at hun yndede Ouverturen til Henry 4 af Martini, har jeg i Dag ladet den komme fra [Musikhandler] Sønnichsen og sendes Hr. Capelmesteren herved, for i Tilfælde om en Prøve derpaa skulde være fornøden — jeg mener da, man kunde begynde Concerten med denne Ouverture, i Midten spille den dermed følgende *entre act* og til Slutning Canefart Sinfonien [af Komponisten Holland], hvortil nu Billederne ere anskaffede og som jeg haaber probert.“¹²⁾ Et Citat, der paa en morsom og anskuelig Maade fører os lige ind i Tidens musikalske Atmosfære.

Det var egentlig Kapellets Mening, at den ene af de offentlige Koncerter skulde afholdes i en af Byens Kirker, medens den anden stadig skulde have til Huse paa Teatret. Paa denne Maade vilde Kapellet, omend med ændret Formaal, komme til at videreføre en gammel Tradition, der gik tilbage til Pietismens Tid. Den levede iøvrigt stadig, og netop i Perioden omkring Enkekassens Stiftelse spillede Hoffets Passionskoncerter en betydelig Rolle. Det var ikke altid lige nemt for Kapelchef Gjedde at skaffe Tekst og Musik færdig i rette Tid til disse Passionsopførelser. Navnlig var Situationen vanskelig i 1793, da Schulz meldte, at han ikke kunde faa „Frelserens sidste Stund“ af Hjorth færdig. Gjedde er nærmest grædefærdig, hvad der tydeligt fremgaar af et Brev, han den 16. Februar nævnte Aar sendte Schulz. Han siger her, at Schulz har sat ham i den „aller ubehageligste Forlegenhed og Situation, der kan tænkes“, og spørger i sin Fortvivlelse: „Hvormed skal jeg tilfredstille Autors billige Misfornøjelse? Hvormed Hoffets?“ Endelig skriver han, at han saa sikkert havde stolet paa, „at min Ven for alting i Verden ikke vilde lade mig i Stikken“, saa meget mere som „De den 2^{den} Jan., da De modtog Texten var fornøyet med den og med Haand og Mund lovede mig at vilde skaffe den færdig til Passions Tiden. Haver De derfor bedste Hr. Capelmester sandt Venskab for mig, saa giør umuelige Ting muelige; jeg veed en Schulz næsten formaaer det.“¹³⁾

Formaaede Schulz det ikke i det paagældende Aar, havde han til Gengæld formaaet det adskillige andre Gange, og det var maaske netop først og fremmest det Ry, der stod om hans kirkelige Værker, der inspirerede Kapellet til Ønsket om at give Kirkekoncerter til Fordel for Enkekassen. Sagen viste sig imidlertid ikke at være helt let at føre ud i Praxis. Forventningsfuldt ansøgte man om at faa Tilladelse til at afholde

den „aarlige“ Koncert i Frue Kirke. Finanskollegiet vilde ganske vist gerne støtte Kapellets Sag, men kun naar det kunde ske „uden Fornærmelse for andre Institutioner“. Her laa med andre Ord Anstødsstenen, og man nægtede det pure, da det netop var paabudt, at der aarligt i Kirkerne skulde opføres en Koncert til Fordel for Sogdenes Fattige. Afslaget motiveredes yderligere med følgende Ord: „Da Publici Evne ikke altid svarer til sammes Villie, er det at formode Capellets Concert ville skade den, der opføres for de fattige, især naar de bleve opførte paa samme Steder, nemlig i Kirkerne, og denne desuden ikke kan ventes at sættes ved Siden af hiin.“¹⁴⁾

Da alt Haab syntes at være ude, optraadte Dr. Smith, Kapellan ved Holmens Kirke, med et Forslag, der gik ud paa, at Kapellet skulde assistere gratis ved en Koncert til Fordel for Sognets Fattige mod saa at faa Kirken overladt til en egen Koncert. Imidlertid strandede ogsaa denne Plan, men til Gengæld opnaaede de skuffede Kapelmlemmer ret overraskende at faa overladt Slotskirken til det ønskede Formaal. Hvor ivrig man i det hele taget var efter Kirkekoncerter i denne Periode viser Musikopførelserne i Slotskirken i den stille Uge 1791, hvor der om Tirsdagen opførtes Schulz' Musik til „Athalia“ og Thaarups og Schulz' Hymne, Onsdagen samme Hymne og et Kor af Händels „Messias“ og endelig om Fredagen Ewalds og Schulz' Passionsatorium „Maria og Johannes“ og Hymnen.¹⁵⁾ At der aabenbart har været visse klanglige Vanskeligheder at overvinde i den daværende Slotskirkes Rum viser et Brev fra Gjedde til Schulz fra den 18de Januar 1792 i Anledning af en paatænkt Opførelse af Schulz' Hymne til Kongens Fødselsdag. Det hedder blandt andet: „Jeg troer, at denne fortreffelige Musik uendelig vilde vinde ved at executeres neden i Kirken og ønsker derfor ifald Hr. Capelmesteren er af samme Tanker, at denne Forandring i Aar maae finde Stæd.“¹⁶⁾

Kapellet var altsaa fuldt fortrolig med dette Kirkerum, i hvilket det afholdt sin første selvstændige Kirkekoncert til Fordel for Enkekassen den 5. April 1792. Der opførtes ved denne Lejlighed Baggensens og Schulz' Passionsatorium „Christi Død“ og Naumanns „Kyrie eleison“. Det hedder i Protokollen om denne Koncert, der indbragte 615 Rd. 3 Mk. og 12 Sk., at det behagede Enkedronningen og Arveprins Frederik med Gemalinde „uventet at bæare den med høyeste og høye Nærværelse“.

Denne Begyndelse lovede godt og efterfulgtes i Marts 1793 af en ny

Slotskirkekoncert, hvor man blandt andet gav Edvard Storms og Johann Hartmanns „Passionssang“, „Jesu Dødsangst i Urtegaarden“. Men hermed var det ogsaa Slut med Slotskirkekoncerterne. I Marts 1794 hedder det i Protokollen: „Da Slots-Kirken var en af de Bygninger, som ved den sørgelige Tildragelse ved Christiansborgs Ildebrand tillige blev lagt i Aske, og man af Erfaring var overbeviist, at Hellig Geyst Kirke saavel i Henseende til Musikens gode Virkning, som og formedelst sammes Beliggenhed i næsten midt af Staden, vilde blive den mest antageligste til den hidtil i Slotskirken aarlig opførte aandelige Concert, saa blev besluttet desangaaende at tilskrive Magistraten.“ Tilladelsen var ikke vanskelig at opnaa, og hermed havde Kapellets Kirkekoncerter faaet et blivende Sted.

Samtidig med de her nævnte Foranstaltninger medvirkede Kapellet ved en lang Række andre Velgørenhedskoncerter, der spillede en stor Rolle i Tidens Musikliv. Det blev saaledes ligefrem forordnet, at enhver Sognekommision aarligt skulde give en saakaldt Almissee-Koncert, der foruden selve Musikken skulde indeholde en kort Prædiken, som opmuntrede Forsamlingen til at vise Gavmildhed.¹⁷⁾ Det var en Skik, at Sognets Fattige selv mødte op i Kirken paa en særlig anvist Plads ved en saadan Concert, hvor typisk nok kun det danske Sprog maatte lyde. Desuden medvirkede Kapellet ved Koncerter til Fordel for det forenede Understøttelses-Selskab, hvortil senere kom de Massmanske Søndagsskoler og Blindeinstituttet.

Man var selvfølgelig Kapellet dybt taknemmelig for den gode Hjælp, selv om Resultatet ikke altid svarede til Anstrengelserne, hvad blandt andet kan ses deraf, at Koncerten til Fordel for Frue Sogns Fattige i 1792 kun indbragte Enkekassen 22 Rd., som altsaa udgjorde 10 pCt. af den samlede Concertindtægt. Ved denne Lejlighed modtog Kapellet da ogsaa en beklagende Skrivelse fra Frue Sogns Plejekommision, hvor det et Sted hedder: „Vi paaskiønne virkelig den store Fliid og Iver, med hvilken denne ypperlige Concert blev udført; men beklager tillige, at det slette Veyer og andre indtrufne Omstændigheder foraarsagede, at vor Høst til de Fattige ey blev saa riig, som vi saa inderlig havde ønsket og med saa god Grund kunde have haabet.“

Hele dette Væld af kirkelige Koncerter, fra Hoffets Passionskoncerter over Kapellets Enkekassekoncerter til alle de øvrige Velgørenhedskoncerter, fik indgribende Betydning for dansk Musikliv, og det ganske

særligt, fordi de skabte en rig Produktion af egnede Værker. Faa Perioder kan opvise en saadan Tilvækst af koncerterende Kirkekompositioner. Som den betydeligste Repræsentant staar Schulz selv, der ofte blev opfordret til at skrive passende Lejlighedsarbejder. I Maj 1794 skriver Hellig Gejst Plejekommission til Schulz i Anledning af en Almisseprædiken og Koncert og beder, at „Deres Velbyrdighed med ved Deres saa almindelig erkjendte Kompositions Fuldkommenhed ville give tvende ved denne Leilighed forfærdigede Sange, den ene af Hr. Thaarup, den anden af Hr. Doctor og Professor Hansen, den tilønskede gode Virkning“. Disse to „Choral-Sange“, af hvilke den ene hed „Tillid til Gud“, den anden „Velgiørenhed“, agtede man ogsaa at opføre det følgende Aar, og i den Anledning forklarer Plejekommissionen Kapellet, at „Vor Skoles Dicile ere underviiste i at synge disse tvende Choraler, og for at give Bas-Stemmen, som og for at forstærke Tenoren, har Hr. Syngemester Zinck været af den Godhed at love at formaae 4re Chorister til at understøtte Diciplenes Stemmer“.

Utvivlsomt har disse Kirkekoncerter, hvor det kgl. Teaters Sangere og Sangerinder ofte optraadte som Solister, været en betydelig kunstnerisk Oplevelse. Schulz var jo en fremragende Dirigentbegavelse, hvad man iøvrigt faar bekræftet gennem et Brev fra 7. Januar 1793 fra Gjedde til Schulz. Det omhandler en Hofkoncert og slutter med de meget talende Ord: „Og ønskede jeg da meget, at Hr. Capelmesteren selv, saavel under Prøven som Opførelsen paa Slottet, vilde dirigere, da alting derved faaer meere Liv og Kraft.“¹⁸⁾

Den rige Virksomhed, som Schulz udfoldede ved Kapellets Koncerter, fortsatte hans Efterfølger i den kgl. Kapelmesterstol, F. L. Æ. Kunzen, der tiltraadte Embedet 1795, efter at Schulz syg og nedbrudt havde trukket sig tilbage til Kapellets store Sorg.¹⁹⁾ At Schulz ogsaa efter sin Tilbagetræden fulgte sit Hjærtebarn med usvækket Interesse fremgaar deraf, at han i sit Testamente betænkte Enkekassen med 500 Rd., dog forudsat, at den eneste tilbageblevne af hans Børn, Datteren „Minchen“, døde i de unge Aar, hvilket dog imidlertid ikke skete. Hun levede længe og blev lykkelig gift med en Glasfabrikant.²⁰⁾

Det var ikke saa mærkeligt, at Kapellet efter Schulz' Død, den 10. Juni 1800, ønskede at mindes Enkekassens „saa velfortiente og værdige Stifter“. Det skete ved den 19de offentlige Koncert den 29. November samme Aar, hvor Programmet betegnende nok indleledes med en „stor

Sinfonie“ af Schulz' elskede Elev C. E. F. Weyse.²¹⁾ Den efterfulgtes af en Fløjtekoncert af Müller, udført af Seydler, og en dobbelt Violinkoncert af Pleyl, udført af Lem og Tiemroth. Anden Del bestod af Schulz' Hymne efter Horats til Claus Frimans Tekst og endelig „Schulzes Minde, et Sørge-Chor med tilhørende Choral“ ved Thaarup og Kunzen. I Avertissementet i Aviserne siges der efter Bekendtgørelsen af Hymnen følgende: „Musikken hertil er det sidste Arbejde af den værdige uforglemmelige Schulz, og hvilken han har skienket Capel Enke-Cassen som Beviis paa sin Kierlighed og Agtelse for det kongelige Capel.²²⁾ Ved tillige at have valgt dette musikalske Arbejde, som Schulzes Minde værdigt og et musikelskende Publicum kierkommen, ønske Capellets Medlemmer offentlig at ligge for Dagen de Følelser af Erkiendtlighed og Taknemmelighed, som de skyldte Capel Enke-Cassens Stifter.“

De otte Enkekassekoncerter, Schulz opnaaede at dirigere, viser tydeligt hans musikalske Linie og Smag. Det var ikke saa mærkeligt, at han indledede Koncerterne med en Symfoni af Haydn. Schulz, der selv havde truffet Mesteren i Eisenstadt paa sin store Udenlandsrejse, var en gløddende Beundrer af den store Symfoniker.²³⁾ Der var beslægtede Streng i deres Sind, baade i deres Lune, deres primitive Naturlgæde og deres oprigtige Gudsfrygt. Schulz har sikkert betydet meget for Forstaaelsen af Haydns Kunst i Danmark, hvor den geniale østrigske Komponist netop paa dette Tidspunkt var blevet i højeste Grad populær, hvad der blandt andet kan ses deraf, at Hofkoncerten den 7. Januar 1792 begyndte og sluttede med en Haydn-Symfoni.²⁴⁾ Paa Symfoniens Omraade kom Schulz egentlig aldrig ud over de Komponister, der ligesom laa indenfor den Haydn'ske Atmosfære som f. Eks. Wranitzky og Pleyl, af hvilke især den sidste synes at have opnaaet betydelig Yndest i danske Musikkredse. For Schulz laa dog først og fremmest Hovedvægten paa Lejlighedskantater og kirkelig Musik, hovedsagelig repræsenteret af hans egne Værker.

Den tiltrængte Fornyelse, der navnlig fik Betydning for Kapellets orkestrale Udvikling, kom i Grunden først med Kunzen. Havde Schulz været Haydnelsker, var Kunzen som den ny Tids Mand til Gengæld passioneret Mozarttilbeder. Allerede ved sin første Enkekassekoncert i det kgl. Teater den 16. Januar 1796 spillede han en „stor Sinfonie“ af Mozart, der endvidere var repræsenteret paa Programmet med en firehændig Klaversonate, udført af den berømte mähriske Klavervirtuos

Lauska og den ikke mindre glødende Mozartbeundrer Weyse.²⁵) Langfredag samme Aar fremførte Kunzen i Hellig Gejst Kirke en af Mozarts Motetter, og den 24. Februar 1798 fulgte „*Tryllefløjten*, første Act, oversat efter Schikaneders Syngespil: *Die Zauberflöte*, og lagt under Mozarts Musik til samme af Hr. Haste“. Kunzen havde allerede haft stor Succes, da han under sin Kapelmesterperiode i Frankfurt a. M. dirigerede Mozarts Værk, hvis hele Aand og Tone han iøvrigt er saa stærkt paa-virket af i flere af sine Kompositioner.²⁶) At hans Begejstring ogsaa smittede det danske Personale, forstaaer man, naar man læser følgende Tilføjelse i Enkekasseprotokollen angaaende den omtalte Koncert: „Ved forestaaende Concert havde de kongelige Chorister og Choristinder gratis assisteret, som og det samtlige Capel paatog sig Tryllefløjstens ene Acts Afskrivning for at betage Enke-Cassen en ellers betydelig Udgift.“ Det frivillige Afskriverarbejde lønnede sig nu imidlertid ogsaa pekuniært; i 1801 købte nemlig det harmoniske Selskab hele Materialet for 30 Rd.

Ogsaa de følgende Aar fortsatte Kunzen den ivrige Propaganda for sin Yndlingskomponist. Skærtorsdag 1798 opførtes atter en „stor Symphonie“ af Mozart, og den 30. Oktober 1799 fulgte en Gentagelse af Motetten ved en Koncert for det forenede Understøttelses-Selskab. Det er ganske interessant at læse Motiveringens for denne Gentagelse, i Anledning af hvilken Understøttelses-Selskabets Direktion blandt andet skrev følgende til Kapellet: „Man har troet at burde vælge en Musik, som ikke for ofte har været opført, og som derhos har almindelig Bifald, og man formeener da, at Capelmester Himmels Oratorium før og efter Talen samt til Slutning en Motet af Mozart vilde være passende og med god Virkning kunde gives.“ Denne Udtalelse viser jo tydeligt, at Mozarts Musik for Alvor var begyndt at vinde Fodfæste. I April 1801 opførtes Ouverturen til „*Tryllefløjten*“, den 9. April 1803 fulgte „*Requiem*“, „oversat og underlagt Mozarts Musik af Dr. Frankenau“. og endelig melder Protokollen om en Opførelse af G-Moll Symfonien den 24. November 1804. Mozartdyrkelsen havde i Koncertsalen nu naaet et Højdepunkt.

I sin Mozartrus glemte Kunzen dog paa ingen Maade Haydn, der til Stadhed var en af de Komponister, man allerhelst hørte. I 1796 opførte han saaledes Introduktionen til „7 Christi Ord paa Korset“, i 1801 „*Skabelsen*“ i en Oversættelse af Frederik Høeg Guldberg og 1803 „*Stormen*, et stort nyt Chor, compon. af Joseph Haydn med en frie

Oversættelse af den italienske Text ved Hr. Høyesterets Assessor Hans Falbe“. Kunzen vilde i det hele taget gerne præsentere det københavnske Publikum for det nye og aktuelle i Tiden. Ved Koncerten den 24. Februar 1798 havde han saaledes paa Programmet „en Symphonie, bestaaende af blæsende Instrumenter, componeret af Catel til Brug for de franske National-Fester“. Utvivlsomt har denne Festsymfoni, der ligesom bragte Bud om Revolutionen, glædet de mere frihedsbegeistrede blandt Publikum.

Ogsaa flere af Kunzens egne Kompositioner hørtes ved Enkekassekoncerterne og da navnlig en Række Korværker, med hvilke han med Held søgte at fortsætte de store Traditioner fra Schulz' Tid. Ofte maatte han komponere Lejlighedskantater, af hvilke der kan nævnes en „Velkomstsang til vore Sømænd“ til Tekst af Sander fra 1801. Koncerten dette Aar skulde egentlig have fundet Sted den 3. April, men blev udsat til den 26. samme Maaned, „formedelst de ved den engelske Flodes Ankomst under Admiralerne Hyde Parkers og Nelsons Comando paa Kiøbenhavns Rhed den 30de Marts foraarsagede Uroligheder“. Det kan endnu tilføjes, at Kunzen ved Koncerten i November 1804 spillede første Akt af sin egen Opera „Holger Danske“. Formodentlig har han betragtet denne Opførelse som en Slags Oprejsning for den ublide Skæbne hans og Baggensens Værk havde faaet i 1789.²⁷⁾

Iøvrigt gjorde Kunzen alt for at skabe Interesse om Enkekassekoncerterne, blandt andet ved at lade fremmede, gennemrejsende Virtuoser optræde. I Slutningen af 1790erne kunde man saaledes, foruden den føromtalte Lauska, høre saadanne Berømtheder som den blinde Harmonikavirtuos Marianne Kirchgessner, Violinistinden Mad. Gillberg, Fløjtenisten Fürstenau og Violinspilleren Pixis, „et Barn fra Mannheim paa 12 Aar af store Naturgaver“. Den interessanteste af disse udenlandske Gæster var dog sikkert Abbed Vogler, Webers og Meyerbeers Lærer, der ved sine Besøg her begejstrede og imponerede Københavnerne, deriblandt den unge Adam Oehlschläger, med sine fantastiske Tonemalerier paa Orgel eller Klaver.²⁸⁾ Ved Koncerten den 10. April 1800, hvor den tilbedte Du Puy, nylig ankommen fra Stockholm, spillede en dobbelt Koncert sammen med Lem, opførtes Voglers Ouverture til „Gustav Adolf“, efterfulgt af et „Trichordium, en Romance af J. J. Rousseau med Melodie af ham selv i tre Toner componeret, hvortil Hr. Abbed Vogler havde sat en firestemmede Harmonie med Variationer og

Chor²⁹⁾ Umiddelbart efter dette Nummer, der synes at have gjort stor Lykke, opførte den berømte Abbed en „Fantasi paa Organo chordium“. Vogler har aabenbart følt sig meget taknemmelig, eftersom han den 24. Juli samme Aar sendte Enkekassen „en Deel trykkede Texter tilligemed 4 Hoved-Synge- og Chor-Stemmer af Trichordium“. Med dette nyttige Materiale fulgte et Brev, hvor han tilbød at sende det endnu utrykte Partitur til sit Værk, en Gave som Kapellet naturligvis med Glæde tog imod.

Ved Koncerten den 9. Apr: 1803 spillede Kapellet „en stor nye Sinfonie, componeret af Louis van Beethoven“. Programmet var iøvrigt fortræffeligt formet, idet Symfonien efterfulgtes af en dobbelt Violinkoncert af Du Puy, udført af Lem og Schall, og endelig tilsidst Mozarts „Requiem“. Haydn og Mozart var forlængst blevet knæsatte af det danske Koncertpublikum. Med den unge wienske Titan, Beethoven, brød der en ny Tid frem, og dog blev det ikke Enkekassekoncerternes Sag at føre hans revolutionerende Kunst frem til Sejrr. At løse denne Opgave faldt først i „Musikforeningen“s Lod; men man ser dog af denne Fremstilling, hvorledes den Indsats, der senere skulde kulminere med Niels W. Gades Førerskab, paa den smukkeste Maade var forberedt gennem de for dansk Musikkultur saa betydningsfulde Enkekassekoncerter.

NOTER

1) Kapellets Enkekasseprotokoller findes i Det kgl. Teaters Bibliotek. — 2) Kammerherre Gjeddes Journal har følgende Titel: „Journal over hvad som er foregaaet siden den Tid Bestyrelsen af det musicalske Capell allernaadigst blev mig overdraget — April 1791.“ — 3) V. C. Ravn, Koncerter og musikalske Selskaber i ældre Tid. Kbh. 1886. S. 164. Carl Thrane, Fra Hofviolonernes Tid. Kbh. 1908. S. 191. — 4) Thrane S. 191 f. — 5) Skønt Hartmann efter Modtagelsen af dette Brev fra 2. Aug. 1792 lovede at betale Pengene omgaaende, maatte Gjedde dog paa ny den 15. Aug. samme Aar sende ham en Advarselsskrivelse angaaende hans Gæld. „Hvis Hr. Concertmesteren — hedder det — ikke snarest mueligt afgjør samme, vil De selv være Skyld i, hvad Ubehagelighed deraf kan flyde.“ Gjeddes Journal Nr. 128 og 132. — 6) Gjeddes Journal. Nr. 206. Efter Hartmanns Død maatte Enken tilbagelevere „den Kongen tilhørende ægte Stainer-Violine med Bue og Casse, som afgangne Concertmester Hartmann havde til Brug i Hans Mayestæts Tieneste“. Nr. 207. — 7) Gjeddes Journal. Nr. 213. — 8) Om Organist Michael Ehregott Grose se Ravn S. 111 f. — 9) Ved saadanne og lignende officielle Lejligheder vedblev Kapellet at assistere, blandt andet kan nævnes: Den 9. Juni 1791 medvirkede det i en „Cantate for det borgiske Collegium i Anledning af dets Jubelaar“, den 29. Decbr. 1794 i en Kantate af Haste og Wedel paa Universitetet i Anledning af Arveprinsessens Død, den 10. Febr. 1796 i en Kantate af Thaarup og Wedel i Anledning „af den kongelige svenske Ambassadeur Baron Sprengportens Ligs Bisættelse i St. Petri Kirke“, den 24. Marts 1798 paa Universitetet, der „høytideligholdt Grev Bernstorffs Minde ved en Tale“ og

en Kantate af Thaarup og Kunzen og endelig den 15. April 1799 paa Universitetet, der „høytideligholdt afdøde Kammerherre Suhms Minde ved en Tale“ og en Kantate af Rahbek og Kunzen. — ¹⁰⁾ Visen findes indført i Enkekasseprotokollen. — ¹¹⁾ Det blev Coutume, at flere af Kongehusets Medlemmer betænkte Enkekassen med en aarlig Gave. Efter Enkedronning Juliane Maries Død den 10. Oktbr. 1796 var Enkekassens Direktion bange for, at hendes sædvanlige Nytaarsgave paa 19 Rd. og 12 Sk. skulde bortfalde med det samme. Man skrev derfor i Marts 1797 til Geheimeraad Brandt og spurgte, om man dog blot endnu denne Gang kunde gøre sig „Haab om forberørte høye Gaves Modtagelse, hvis Anvendelse til Bedste for Enke-Cassen stedse bidrager til denne milde Stiftelses Fremme“. Enkekassen nød iøvrigt ogsaa Sympati og Støtte fra anden Side. I Marts 1798 blev det bestemt, at Hofbogtrykker Møller og Søn til hver Koncert skulde have „tvende Frie-Parquet Billetter“ som „et Erkiendtligheds-Bevis, fordi de ved alle af dem trykte Cantater [dvs. Kantatetekster] for Enke-Cassen ikke have fordret noget for Trykken“. — ¹²⁾ Gjeddes Journal. Nr. 82. — ¹³⁾ Gjeddes Journal. Nr. 180. Samtidigt havde Gjedde ogsaa Ubehageligheder med Johann Hartmann angaaende en Komposition til Passionstiden. For at forbedre Hartmanns Pension havde Gjedde skaffet ham et Tillæg paa 200 Rd. aarligt for en Komposition, hvad der iøvrigt var et gammelt Ønske fra Hartmanns Side. Den afskedigede Koncertmester kom hurtigt i Gang, for allerede d. 25. Jan. 1793 sendte Kapelchefen ham Teksten til „Jesu Dødsangst i Urtegaarden“ af Edvard Storm. Det var Mening, at Værket skulde opføres i den kommende Paaske, men Hartmann syntes, at det var alt for kort Tid, der blev givet ham til at fuldføre denne Komposition og skrev derfor et Par Dage efter Modtagelsen til Gjedde, at han ikke i Aar havde ventet en Tekst til Passionstiden. Stærkt irriteret skrev den vrede Kammerherre straks et Brev til Hartmann (27. Jan. 1793), hvori han blandt andet siger, at han „alt for vel kiender Hr. Concertmesterens Duelighed som Compositeur til et Øjeblik at kunde tvivle om, at en saa overmaade kort Text, som den tilsendte af Hr. Storm, ikke i tvende fulde Maaneder kunde sættes i Musik“. Han tilføjer endvidere, at Hartmanns „eget Vel for Fremtiden meget beroer paa, at denne Musik til bestemt Tiid bliver færdig“, da jo Tillæget paa de 200 Rdr. „forudsætter et musicalsk Arbejde“. Dette Argument synes at have hjulpet. Kompositionen blev færdig i rette Tid og opført ved Hoffets Passionskoncerter 1793. Gjeddes Journal. Nr. 8, 161, 170, 174 og 184. — ¹⁴⁾ Skrivelse af 24. Marts 1792. Enkekasseprotokollen. — ¹⁵⁾ I den stille Uge 1792 opførtes i Slotskirken: Tirsdag „Christi Død“ af Baggesen og Schulz og Thaarup og Schulz' Hymne. Onsdag „Pilgrimmene ved Christi Grav“ af Hasse. Fredag „Christi Død“ og „Kyrie Eleison“ af Naumann. I 1793: Tirsdag „Jesu Dødsangst i Urtegaarden“ af Storm og Hartmann. Onsdag „Christi Død“ af Baggesen og Schulz og Storms og Schulz' Hymne. Fredag „Maria og Johannes“ af Ewald og Schulz og „Christi Død“. Gjeddes Journal. Nr. 5, 101 og 190. — ¹⁶⁾ Gjeddes Journal. Nr. 71. — ¹⁷⁾ Kritik og Antikritik 1793. S. 729. Ravn S. 163 f. Thrane S. 203 f. — ¹⁸⁾ Gjeddes Journal. Nr. 165. — ¹⁹⁾ Ganske naturligt traadte Kunzen ind i Enkekassens Bestyrelse, hvor han en længere Periode virkede sammen med Lem som Forstander. — ²⁰⁾ Schulz' Testamente findes i Afskrift i Enkekasseprotokollen. Jfr. Thrane S. 233 — ²¹⁾ Symfonier af Weyse opførtes ved Enkekassekoncerterne den 7. Jan. 1797, 27. Oktbr. 1798, 28. Dcbr. 1799 og 29. Novbr. 1800. — ²²⁾ Schulz' Hymne til Frimans Tekst blev første Gang opført ved en Enkekassekoncert d. 10. Januar 1793. I Enkekasseprotokollen hedder det: „Hr. Capelmester Schulz, som til Cassens Bedste havde komponeret forestaaende Hymne, behagede at skienke samme som en evig tilhørende Eyendom til Enke-Cassen.“ — ²³⁾ Otto Riess, Johann Abraham Peter Schulz' Leben. Sammelbände der internationalen Musik Gesellschaft. XV. S. 186. — ²⁴⁾ Gjeddes Journal. Nr. 67. — ²⁵⁾ Jfr. A. P. Berggreen, C. E. F. Weyse's Biographie. Kbh. 1876. S. 29. — ²⁶⁾ T. Krogh, Zur Geschichte des dänischen Singspiels im 18. Jahrhundert. Kbh. 1924. S. 224. — ²⁷⁾ Foruden de her nævnte Stykker opførtes af Kunzen ved Enkekassekoncerter indtil 1803 følgende:

Udtog af „Festen i Valhal“ (13. Apr. 1797), Oratoriet „Opstandelsen“ til Tekst af Thaarup (24. Marts 1796, 13. Apr. 1797 og 21. Marts 1799), Ouverture (24. Febr. 1798), „Skabningens Halleluja“ til Tekst af Baggesen (5. Apr. 1798), Jubel-Hymne af Thaarup (26. Apr. 1801 og 15. Apr. 1802), Afskedssang til det forløbne Aarhundrede (15. Apr. 1802) og Ouverture i Anledning af Kronprinsesse Marias Indtog (5. Novbr. 1803). — ²⁸⁾ Oehlenschlägers Erindringer I Kbh. 1850, S. 99 f. Ravn, S. 196 f., Thrane, S. 240, Det kgl. Teaters ældste Regiejournal, udg. af T. Krogh. Kbh. 1927. S. 50. — ²⁹⁾ Teksten var oversat af Olufsen og Solostemmerne blev udført af Saabye, Knudsen, Mad. Frydendahl og Mad. Dahlen.

J

FYRSTAALET

AF PETER LINDE

DEN første Hammer i Verden var en Sten af praktisk Form og passende Størrelse. Mellem denne Oldtidens Hammer og Nutidens gigantiske Staalværker ligger en lang Udviklingsrække, en Mængde varierende Mellemløst. Sine Steder paa Jorden har man nuomstunder Høstmaskiner af helt ovenud vældige Dimensioner. De ikke bare skærer Kornet af, men de tærsker det og fylder Kernerne i Sække, og saa tager de endda et Mejeskaar paa mange Meters Bredde. Slight mekanisk Vidunder er da heller ikke lige paa engang dukket frem i fuld færdig Skikkelse. Hvis man eftersporer Begyndelsen eller Forstadiet, saa ser man bare en saare beskedent Ting, nemlig en skarp Flintskærve bundet fast paa en Træpind.

Redskaber, som har været kendt og benyttet igennem lange Tider, har først naaet deres aktuelle Fuldkommenhed gennem stadig gentagne Forsøg og gennem gradvise Forbedringer.

Det, man kalder Menneskehedens Udvikling, har imidlertid ikke overalt paa Jorden taget ganske samme Retning, har heller ikke alle Steder haft ganske samme Fart paa. Man kan se det med overbevisende Tydelighed, blot man gaar en Tur paa Nationalmuseet og sammenligner alle de udstillede Sager.

Samlingerne i Prinsens Palæ rummer jo Rigdomme af Ting fra alle Jordens Folkelag og fra hver af Historiens forbigangne Perioder. Her kan man mere sig med at betragte de sælsomme Forvandlinger, vore kendte, almindelige Brugsgenstande har maattet gennemgaa, forinden de hos os er standset ved en Form, som vi er fortrolige med.

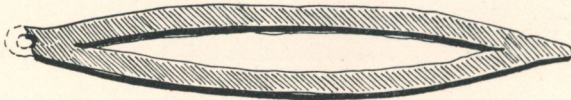
Man kan faa en højst fornøjelig og interessant Museumstur ud af det, hvis man har foresat sig at forfølge en ganske bestemt Genstand paa dens vildsomme Veje gennem dens historiske Udvikling.

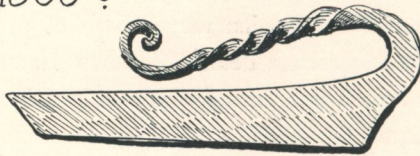
Nordisk Vikingetid.

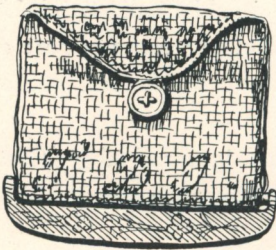
Lilleborg. c.1250

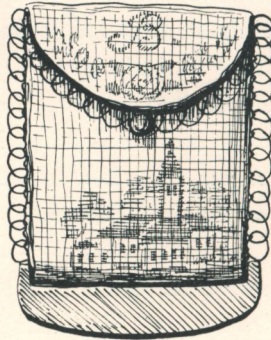
Roskilde. c.1500 ?

Vordingborg c.1600. ?

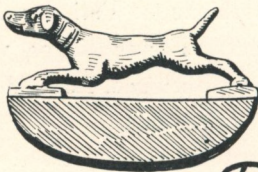
19de Aarh.

19de Aarh.

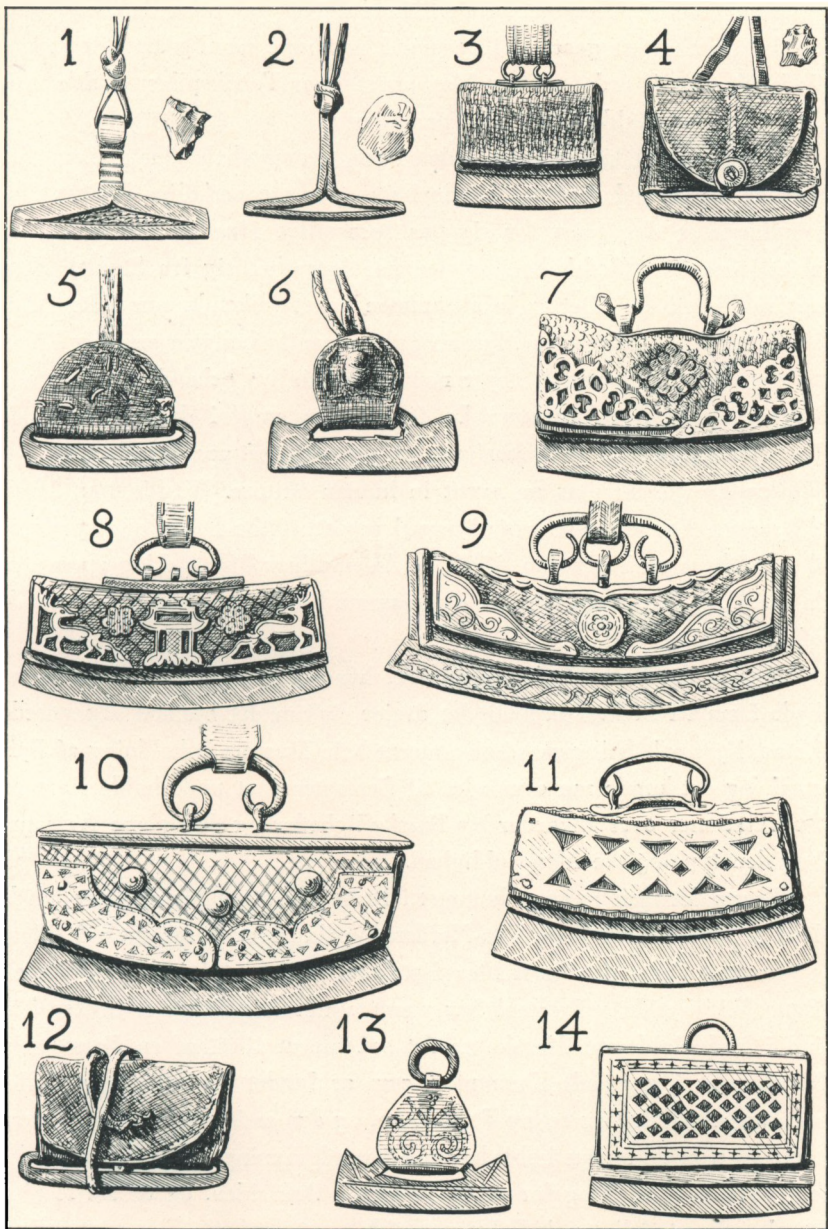

19de Aarh.

Danmark.

1/2 St.

1 og 2: Tunguser, Øst-Sibirien. 3 og 4: Giljaker, Øst-Sibirien. 5: Goldere, Øst-Sibirien. 6: Jakuter, Øst-Sibirien. 7: Tibet. 8 og 9: Kinesisk Arbejde, hele Central-Asien. 10: Altai-Tatarer, Central-Asien. 11: Kirgisere, Central-Asien. 12: Oroker, Sakalin. 13 og 14: Nord- eller Mellems-Asien. $\frac{1}{3}$ St. — Alle i Ethnografisk Samling.

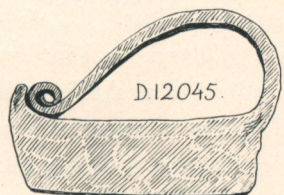
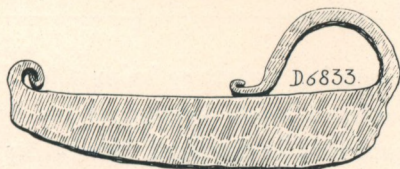
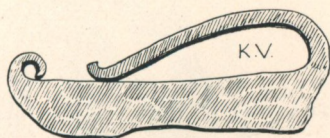
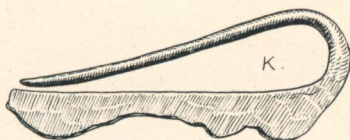
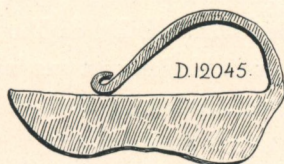
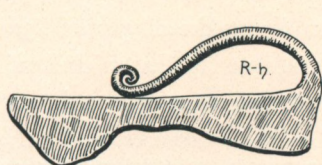
Som et lidet Eksempel er der her valgt en ret uanselig Ting, som endda forlængst er gaaet af Brug her i Danmark, nemlig det lille kække Redskab, som i fordums Dage blev brugt, naar Tobakspiben skulde tændes, eller der skulde skaffes Ild paa Arnen.

Den Kunst at kunne kalde Ilden frem, hvorsomhelst der er Brug for den, er sikkert nok lige saa gammel som den menneskelige Kultur. Ildtændingen er dog gaaet for sig paa forskellige Maader, ved Hjælp af højst forskellige Redskaber, og den har forandret sig fra Sted til Sted og fra Tid til Tid. Det er jo altsammen noget velkendt, som ikke i Enkeltheder skal gentages her. Forøvrigt kan man læse sig en grundig Viden til om disse Spørgsmaal, de er nemlig fortrinligt behandlet i følgende Bøger: *Georg F.-L. Sarauw*: Le feu et son emploi dans le nord de l'europe aux temps prehistoriques et protohistoriques. Gand, 1907. — *Walter Hough*: Fire as an agent in human culture. Washington, 1926. Af samme Forfatter findes i: Annual report of the board of regents of the Smithsonian institution, 1890, en Afhandling: Fire-making apparatus in the U. S. National Museum, og i samme Værk for 1891: The methods of fire-making.

Her er det bare Meningen at vise, hvad Nationalmuseet formaar at byde frem til Beskuelse, naar det drejer sig om det bestemt afgrænsede Emne, Fyrstaal. Skitserne viser omtrent hele Museets Beholdning af Fyrstaal, og det kunde saa overlades til Betragteren at underholde sig med Spekulationer over Ligheder og Forskelligheder og de dybere Aarsager bag den typologiske Mangfoldighed.

Fyrstaalet maa jo være kommet i Brug, saa snart Menneskene havde lært at lave haardt Jern. For Nordens Vedkommende ser det ud til, at en bestemt Form dog først blev fastslaaet mod Slutningen af Oldtiden. Dette Vikingetidens Fyrstaal har været almindelig brugt et Stykke Tid ind i Middelalderen. Maaske er det saa blevet afløst af en Form, som kun kendes i et enkelt Eksempel, som er fundet i Roskilde. Med Renaissancetiden dukker en ny Form frem, og den er især rigelig repræsenteret gennem de mange københavnske Grundgravningsfund. Her i Landet gik Fyrstaalet af Brug for netop hundrede Aar siden, og de sidste Eksemplarer er tydeligt nok Fabriksarbejde.

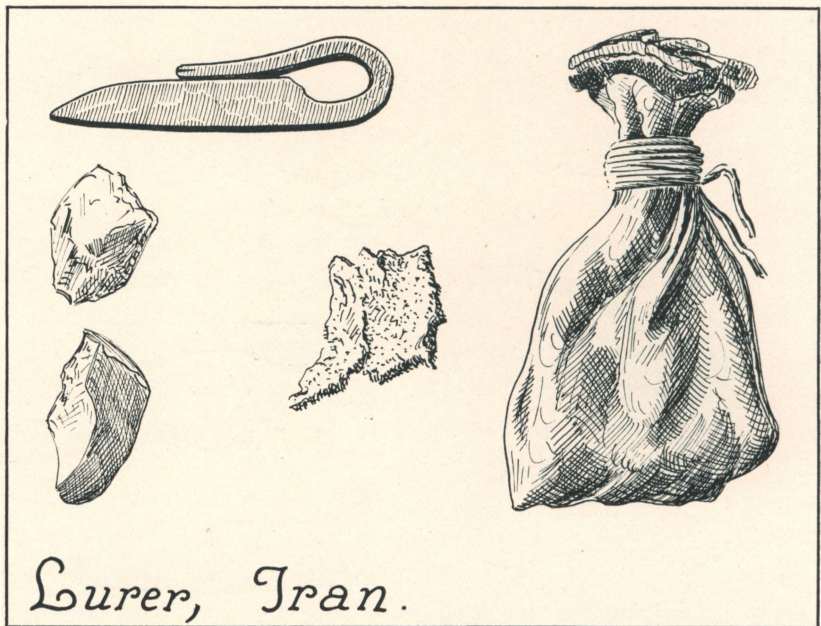
Men saa er det interessant at sammenligne disse danske Fyrstaal med dem, der stammer fra andre Folkeslag. Uvilkaarlig maa man studse over den paafaldende Lighed mellem de københavnske, jordfundne Fyr-

Fyrstaal fra 17de Aarh:
Københavnske Fordfund.

$\frac{1}{3}$ St.

staa fra det 17. Aarhundrede og det Eksempplar, som *C. G. Feilberg* for seks Aar siden afkøbte en Mand i Persien. Et Stykke af ganske lignende Form er endda kommet saa langt borte fra som fra Central-Indien. Her er Typen almindelig anvendt hos Bhilerne, et ret primitivt Bjergfolk.

Lurer, Iran.

Brugsformer, som vi her i Danmark har forladt og kasseret for flere Hundrede Aar siden, lever altsaa videre i bedste Velgaaende hos Folk, der er Efternølere i Forhold til vores tekniske Standard. Men ud fra en slig lille Opdagelse tør man naturligvis ikke i mindste Maadé give sig til at vurdere disse Folks egentlige Kvalitet og Kultur.

Museets Samlinger er desværre ikke saa fuldstændige, som det kunde være ønskeligt, men man bestræber sig stadig for at skaffe Serierne af jævne Smaating saa indholdsrige som muligt. Det er meget ofte saadanne Sager, der er i Stand til at oplyse noget om de store Kulturstrømme, der stadig har omkredset Jorden. Det er højst interessante Problemer, der knytter sig til Ligheder og Forskelligheder inden for den store Formrigdom, der skyldes Menneskenes utrættelige Opfindsomhed. En Fagmands Ord om disse Spørgsmaal kan man læse i „Naturens Verden“, 1918, S. 97. Her har *Kaj Birket-Smith* skrevet en Afhandling „Kulturlag og Kulturstrømme“.

De Perioder, vi hertilands har tilbagelagt for længe siden, ligger alt-saa oplagret et eller andet Sted paa Kloden, og hvis man rejser didhen kan man møde Livet, saaledes som det levedes herhjemme for længe, længe siden. Kan man ikke foretage lange slidsomme Rejser, saa kan man dog komme nemt og billigt til Synet af fremmede og fjerne Egenes Æventyrverden ved et Besøg i Nationalmuseet.

GAMLE PORTHAMRE I HORSENS

AF OTTO NORN

I Sommeren 1914 paabegyndte Hugo Matthiessen for Nationalmuseets 2. Afdeling en systematisk Gennemfotografering af vore gamle Byer, et Arbejde af den største Betydning for Studiet af Købstædernes Bygningskunst. I Indledningen til den første af nogle Artikler i „Architekten“ redegjorde Forfatteren for Hensigten med dette Arbejde samtidig med, at han henlede Opmærksomheden paa, at her var et stort, uopdyrket Omraade, som ventede paa Architekturhistorikernes Behandling. I nogle klare Rids blev herefter et Par af vore Provinsbyers Architektur karakteriseret; den første var Horsens.¹⁾

Den, som har haft Lejlighed til at benytte det store Materiale, der blev samlet ind dengang og siden fra andre „truede“ Omraader af vor gamle Architektur, har erfaret, hvor værdifulde Tiden har gjort disse smukke Fotografier; de er nu i sørgelig talrige Tilfælde de eneste Vidnesbyrd om vore Fædres Boligkultur.

Man skal ikke fordybe sig ret meget i Studiet af vore Købstæder for at erfare, at de hver har sit Ansigt, sine karakteristiske Bygningsformer og lokale Ejendommeligheder. Paa faa ærværdige Undtagelser nær præges de alle i overvejende Grad af det attende Aarhundredes gode Byggeskik, og Udviklingen fra Senbarokkens midtsamlende Façadeskemaer til Nyklassicismens mere ligeligt afbalancerede Huse er de fleste Steder jævn og kontinuerlig, og det, som fremfor alt lænker vore gamle Provinsbyer sammen indbyrdes og tidsmæssigt, er Bindingsværket. Denne gamle, fortrinlige Byggemaade forlod man nødigt selv i Hovedstaden, og den Dag i Dag skjuler Bjælkerne sig bag de pudsede Façader i mange gamle Købstæder.

En lidt mere dybtgaaende Undersøgelse afslører helt de lokale Ejendommeligheder, og man finder Træk og Detailler af traditions-

bunden Karakter, som sammenlagt giver Købstaden sit Særpræg. Det er om en saadan stedsbestemt Ejendommelighed det følgende skal handle, om Horsensbindingsværkets Kendingsmærke, de udskaarne Porthamre.

Det attende Aarhundrede var fremfor alt denne Bys Glansperiode, da den sugede rig Næring til sig fra sit udstrakte Opland, som trods de mægtige Afstande omfattede store Dele af Midtjylland. Byen var ble-

Porthammer Søndergade 40, c. 1769.

vet Hedens Hovedstad,²⁾ og man har ofte svært ved at se den reelle Baggrund for de mange Klagehyl, som Magistraten med passende Mellemrum udstødte. Den Dag i Dag vidner udstrakte Købmandsgaarde med rummelige Pakhuslænger om svundne Tiders Travlhed. Desværre er Byens Fysiognomi blevet slemt forvansket i de senere Aar, men den opmærksomme Iagttager formaar dog af de spredte og ødelagte Rester og paa Grundlag af det gode fotografiske Materiale³⁾ at danne sig et Billede af en driftig Handelsstad, som villigt ofrede af sin Overflod for at forskønne sine iøvrigt meget nøgterne Bygninger.

Her som i andre Byer var grundmurede Huse faa, tidligere Perioder havde næsten intet overleveret, men overalt blomstrede Bindingsværket, som i 1718 satte sin rigeste og ejendommeligste Frugt i „Negotiant og Kirkevæрге“ Claus Cortsens Gaard, for hvis Stilling i vor Architektur Chr. A. Jensen har gjort Rede.⁴⁾ Ikke blot var den Bygnings Type særpræget, men ogsaa ved sine pyntelige Enkeltheder afveg den fra det, som var Normen i Horsens. I denne Periode var her som andetsteds Konstruktionerne oftest meget simple, og i Aarhundredets Løb blev Byg-

ningerne berøvet ethvert overflødigt Led, Skraastivere, Løsholter, Fyldholter og Skraabaand forsvandt, Façaderne glattedes ud, Styrtrummet skrumpede helt ind, og til sidst overlodes det alene til Fagenes Tavlemuring, Farvevirkningen og de udskaarne Porthjælker at virke festligt; men da — omkring 1770—80 — var Bindingsværket heller ikke „fint“ længere, man skammede sig over det, søgte at skjule det og fandt det ikke mere værdigt til at modtage nogen Udsmykning.

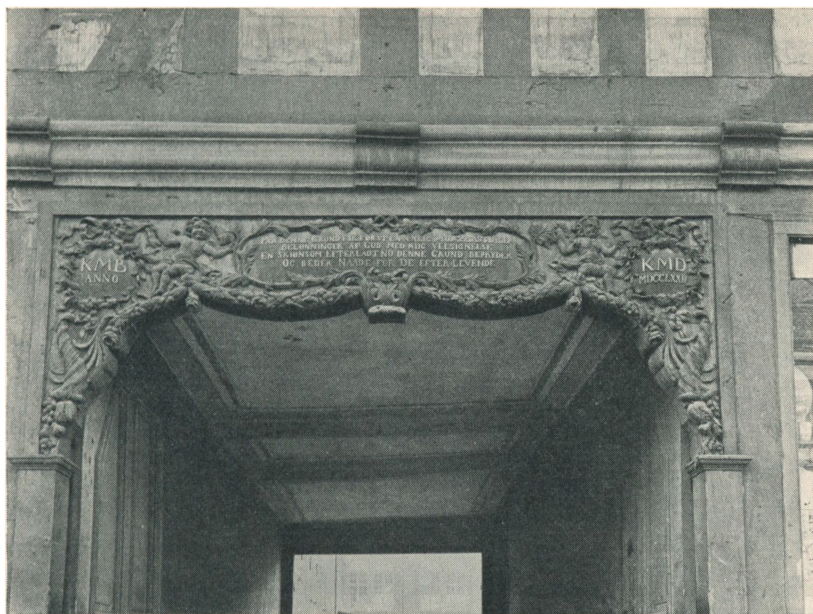
Den Skik over Husets Indgang at anbringe en udskaaren Bjælke med en lille Indskrift, gerne et Vers af gudeligt Indhold, men sjældent uden Hentydning til det verdslige, gaar i hvert Tilfælde tilbage til Renæssancen, da Adelen forsynede sine Gaarde med slige Ornamentter. Borgerstanden overtog ganske sikkert Skikken fra denne, og i nogle af vore ældste Købstæder, Ribe, Kolding⁵⁾ og Randers for Eks., sidder endnu mange udskaarne Porthammer fra det sejtende og syttende Aarhundrede som Vidnesbyrd om henfarne Slægters Smag og Kultur.⁶⁾

Hvor længe denne Skik har været fulgt i Horsens⁷⁾ vides ikke, da Byen næppe rummer een Stump Bindingsværk, som er ældre end fra 1700'erne, saa grundigt blev den fornyet i denne Opgangens og Velstandens Periode efter Krigenes Hærgen.⁸⁾

Af Oversigten Side 136 fremgaar, at de udskaarne Porttræer og -Bjælker er ret talrige i det attende Aarhundredes første Tredjedel, henimod dettes Midte tager Antallet af, fra Halvtredserne kendes kun to; men sidst i Tresserne blomstrer Skikken op paa ny, og kvalitetsmæssigt naaes en Kulmination. I Slutningen af Halvfjerdserne indledes den sidste Periode, som stort set varer Aarhundredet ud, og omkring 1795 hører man pludselig helt op med at smykke Porte og Døre paa denne hævdvundne Maade. Da Porthammerens Aarstal i de allerfleste Tilfælde angiver Bygningernes Opførelsesaar, faar vi ogsaa gennem Oversigten en Kurve for Byggeriet, idet vi dog maa tage Hensyn til de — iøvrigt ikke mange betydelige — Gaarde, som ikke blev forsynet med disse Prydelser. Denne Kurve stemmer godt overens med vor Viden om den økonomiske Tilstand i Byen i denne Periode.⁹⁾

Den eneste Porthammer fra 1600'erne er ikke betydelig i kunstnerisk Henseende, men ved sin Udformning med Bygherrens og hans Hustrus Initialer i Skjolde viser den tilbage til Renæssancens og Barokkens gængse Udformning af dette Bygningsled, saaledes som det er kendt fra Eksempler i andre Købstæder. Dette gamle Skema, hvor Forbog-

stavernes Indramning har Karakter af Bomærkeskjolde ændres hurtigt til Ukendelighed, og allerede i den lille, kunstnerisk set ringe Gruppe fra c. 1730 er Indfatningen to Palmegrene (for Eks. paa Porttræet fra Badstuestræde 6, 1727). Denne Types simple Form gør et Forsøg paa

Porthammer Søndergade 32, 1772.

en Tilskrivning til en af Byens daværende Billedsnidere formaalsløs; kun disse Stykkers djærve Vers formaar at fængsle vor Interesse.

Enkelte senbarokke Porthamre er imidlertid mere rigt udformede, saaledes den paa Claus Cortsens Gaard, hvor to Putti støtter det af en Egeranke omgivne Indskriftfelt, idet de samtidig bærer de to mindre cirkulære Initialfelter. Gaardens øvrige Træværk, Overgangsfod og Fyldholter er som nævnt rigt udsmykket med dygtigt skaarne Akanthusblade, hvis Enkeltheder minder om Jørgen Slaches kirkelige Arbejder,¹⁰) og selv om en sikker Tilskrivning paa dette spinkle Sammenligningsgrundlag ikke er mulig, mindes man denne Billedsniders Værksted, som paa hin Tid var det eneste kunstnerisk betydende i Byen.

Ti Aar senere møder vi atter en Dørbjælke tildannet paa en lignende Maade; desværre vides ikke, i hvilket Hus den oprindeligt har

hørt hjemme, indtil fornylig var den anbragt paa den grundmurede Bygning Farvergade 13. Ogsaa her er de vaabenagtige Akanthuskartoucher med Initialerne og Indskriftfeltet holdt af to søde Putti. Disse Englebørn gik igen Søndergade 43 paa den nu forsvundne rige Porthammer med Erik Hofgaards og Hustrus Initialer (1733). Dette Stykke var tillige det første Eksempel paa, at man nu ikke længere fandt Plads nok paa selve Bjælken til Ziraterne, men øgede den med to Flige ved Siderne og eventuelt ved et Nedhæng paa Midten til en næsten baldachinagtig Form, som blev den almindeligt foretrukne for de følgende rige Porthamre med Rocailleskæringer.

Begge disse Egenskaber, den ydre Form og Dekorationsskemaet findes paa den nu desværre haardt medtagne Porthammer fra Knud Monbergs Gaard, Smedegade 71 opført 1756, den første, som rejstes efter, at der i en Aarrække synes at have været nogen Standsning i Byggeriet. Denne Porthammer har betydelig Interesse ved at vise, at det var „Claus-Cortsen-Skemaet“, som havde Levedygtighed, ikke den magre Palmegrenstype, endvidere derved, at vi her for første Gang træffer Rocailen, den afløser Akanthuskartouchen som Indfatning om Initialerne og breder sig ned i de — i dette Tilfælde tabte — Flige. Efter at have gennemgaaet nogle faa Ændringer paa mindre afgørende Punkter brugtes denne Type af den meget dygtige Billedsnider, som skar to fine Rokokoarbejder omkring 1770.

Det første daterede fuldt udviklede Eksempel maa vi søge udenbys, i Vejle, Torvegade 22, en Bindingsværksgaard, som er opført 1769 af Jens Fevejle, hvis Hustru var en Datter af en Horsensskøbmand.¹¹⁾ Undersiden danner en blødt svungen Bue, som ender i lange Flige, og Puttierne holder ikke længere et stift omrammet Indskriftfelt, men et fliget, bølgende Baand, hvorpaa vi læser den fromme Indskrift. Næsten i alle Henseender tilsvarende er Mesterværket fra Søndergade 40 i Horsens, desværre udateret, men ganske afgjort næsten samtidig. Dette lille Kunstværk indtager nu en Hædersplads i Horsens Museum, hvor det langt hæver sig over de andre Stykker ved sin smukke Komposition, rig, festlig, men velafvejet, og ved Snitværkets fine Kvalitet, som lader Formerne staa skarpt og klart.

I Hospitalsgade 6, som indtil for faa Aar siden var en af Byens bedst bevarede Købmandsgaarde, sidder over Porten, mod Gaarden en Porthammer fra 1768, hvis ydre Form ganske er Rokokotypens, men

som afviger fra denne ved i Stedet for Rocailles at have Akanthusran-ker og i Initialfelterne Spejlmonogram i Stedet for enkle Bogstaver. Det er typisk for denne og enkelte andre af Rokokoarbejderne, at Porthammeren er blevet til en udstrakt, et Par Tommer tyk Plade eller Skærm, som skjuler det oprindelige og bærende, Bjælken.

Porthammer Aaboulevard 26, 1778.

En af Byens Storkøbmænd og ivrigste Bygherrer, Knud Monberg, som opførte Smedegade 71 og dér anbragte den tidligste Rokokoporthammer, har ogsaa bygget den udstrakte, nu desværre nedrevne Købmandsgaard Søndergade 28, hvis Længer han næsten overdaadigt prydede med rigt snittede Rokokobjælker, saaledes ikke mindre end fire alene paa Mellembygningen (1773), to over Luge og Port baade paa Nord- og Syd-façaden. Bygningen udmærkede sig tilmed ved Byens smukkeste Mønstermuring. Disse Porthamres ydre Former er ganske som de lige skildrede; men Dekorationen er undergaaet en lille Forandring, Indskriftfelterne med Versene har bredt sig og er nu omfattet af Rocailles, som det kniber med Pladsen til paa det midterste, smalle Stykke, Puttierne er skudt ud — nu var der jo ikke længere noget Baand, som skulde holdes — og paa Porthammeren paa Nord-façaden

er i Stedet indsat en Merkurstav og en Vægt, Symboler, som vi senere ofte skal træffe igen i denne Handelsstad. De korte Bjælker over Lugerne er, bortset fra de pudsige Indskrifter, af mindre Interesse.

Skønt Louis-Seizestilen allerede da havde holdt sit Indtog i Horsens, ja saa smaat begyndt at trænge ind paa Porthamrene, er Formerne ren Rokoko, men sammenligner man dem nøje med de lige nævnte Porthamre fra Horsens, Søndergade 40, og Vejle, Torvegade 22, aabenbarer der sig en meget tydelig Forskel i Kvaliteten. Rocailleerne har i de yngre Stykker mistet en stor Del af deres Ynde, de er blevet grove, udflydende og af en klæbrig Karakter; ikke alene Dekorationsskemaet, men ogsaa Udførelsen er betydelig forringet og Forskellen saa paafaldende, at vi iforvejen vilde erklære de sene Arbejder som værende af en anden Haand. Dette er virkelig ogsaa Tilfældet.

Ved Sammenligning med det rigt udskaarne Kirkeinventar i Engom (1759) og Tyrsting Kirker (1767)¹²⁾ vinder der afgørende Stilkriterier for at kunne tilskrive Porthamrene fra Vejle, Torvegade 22, Horsens, Søndergade 40 og trods Artsforskellen vel ogsaa Hospitalsgade 6 til Mester Jens Jensen II, født 1732 paa Samsø.¹³⁾ Han fik først i 1760 Borgerskab i Horsens,¹⁴⁾ hvilket synes at udelukke, at han kan have skaaret Stykket fra Smedegade, som herefter maa regnes for en ubekendt Mesters (Jens Jensen I's?) Værk. Jens Jensen døde allerede 1769, og derefter fortsattes hans Værksted af Stedsønnen Jens Hiernøe, der blev hjemkaldt fra København, hvor han havde søgt Uddannelse hos Harsdorff og Wiedewelt. Som anført andetsteds¹⁵⁾ overlevede Horsens-Rokokoens Jens Jensen ogsaa paa andre Omraader, og Porthamrene supplerer udmærket Erfaringerne fra Studiet af de mange hugne Ligsten, som udgik fra Værkstedet i Horsens. Man gav modstræbende efter for Louis-Seizeformerne, og kun de færreste var saa dristige som Sadelmager Claus Andersen, der 1774 smykkede sit Pilasterhus Nørregade 11 med et Sandstensskilt,¹⁶⁾ hvorfra Rokokoens ganske var bandlyst.

Der kan næppe herske nogen Tvivl om, at Porthamrene fra Søndergade 28 trods de rene Rokokoformer er skaaret af Wiedeweltelevn Jens Hiernøe; at han har maattet gaa paa Akkord med sin i København dannede kunstneriske Samvittighed og arbejde med rene Rokokoformer, ved vi positivt fra hans eneste signerede Arbejde, Sandstenspladen, som før sad over Døren til Søndergade 24¹⁷⁾ fra 1774, altsaa et Aar efter Arbejderne fra Monbergs Gaard.

Hvadenten nu Knud Monberg var af en konservativ Natur, eller Hiernø havde svært ved at tilpasse de klassiske Led efter Portbjælkens Form og derfor bibeholdt Rokokotypen, saa trænger enkelte Dele af den frembrydende Stils Formapparat trods alt ind paa Storkøbmandens Enemærker. 1772 opførte denne utrættelige Bygherre Søndergade Nr. 32, og over Porten i Forhuset, hvis øvre Etage har bevaret sit gamle

Porthammer Borgergade 1, 1795.

Udseende, sidder en rig Porthammer, en af Byens smukkeste. Her for første Gang — et Aar tidligere end paa Købmandens anden Gaard ti Skridt herfra — mangler Rocailerne totalt. Formerne er iøvrigt rige som ingensinde før, det baldachinagtige er stærkere accentueret ved Frugtguirlander, Midterfeltet med Indskriften indfattes af en Vinranke, som to Putti griber fast i med den ene Haand, medens de med den anden holder i de Baand, i hvilke de laurbæromkransede Initialfelter er op-hængte. Porthammerens Flige er udfyldt af Palmegrene og Overflødig-hedshorn, Udførelsen er dygtig, omend en vis Stivhed gør sig gældende sammenlignet med Stedfaderens Snitværker. Man kunde have ønsket, at Billedhuggeren var gaaet videre ad denne Vej, men Klassicismen sej-rede ogsaa paa dette Omraade, som forekommer saa traditionsbundet og gammeldags. Hiernø fandt en Løsning, hvorved han kunde anvende sine antikt inspirerede Dekorationer, men selv i de bedste Eksempler forekommer Resultatet os lidt kunstigt og fattigt sammenlignet med tid-ligere Tidens Rigdom.

Faa Aar efter, at Knud Monberg havde opført sit rigt smykkede Pakhus, Mellembygningen Søndergade 28, fuldendte Sønnen Mouritz

Knudsen Monberg Gaardkomplekset ved at bygge et Baghus, over hvis Port han Traditionen tro anbragte en Porthammer, som betegner et Skridt videre i Stiludviklingen. Hiernøe har bibeholdt den ydre Kontur med Sidefligene og Nedhænget, men Formerne har faaet en tektonisk Karakter. Midterfeltet er en lang, regelret fastnaglet Plade, Initialfelterne er blevet til ovale Medailloner ophængt i Baand og omgivet af Festons, Fligene udfyldes af Neptuns Trefork og Merkurs Stav. Paa alle Omraader er sket en Udrensning, men fuldt udviklet synes Louis-Seize-typen ikke at være blevet før sidst i Halvfjerdserne, herefter hersker den lidet varieret Aarhundredet ud.

1778 udvidede Mouritz Monberg sine Besiddelser ved at opføre et Pakhus syd for Aaen lige overfor sin gamle Ejendom; paa Gavlen, som vendte ud mod Vandet, anbragte han en udskaaret Bjælke i ren Louis-Seize Stil og en af de mest noble, som er udgaaet fra Hiernøes Værksted. Kompositionen er enkel, men pyntelig, Pladen med den korte Indskrift i store Versalier er angivet som fæstnet ved to bredhovedede Nagler, forneden er den forsynet med Guttæ og Festons, de langstrakt ovale Initialfelter er ophængte i smaa flagrende Baand, og den tiloversblevne Plads smukt udfyldt af Overflødighedshorn med Blomster og Palmegrene; fornemt og enkelt virker det sammen. I andre Tilfælde, hvor dette Skema er trukket ud til at fylde en lang og smal Portbjælke, syner det tyndt og magert som for Eks. paa Stykket fra Søndergade 13, dateret 1782. Rent undtagelsesvis blandt Louis-Seizegruppens Porthamre har denne et Vers, maaske det mest sigende af dem alle:

Gid Handelen saa Fremmes
Guds Ære ey Forglemmes

Det er, som den poetiske Aare tørrer ind ganske samtidig med, at den kunstneriske Opfindsomhed svinder hen. I Firserne og Halvfemserne lod man sig nøje blot med Aarstallet oftest i store Romertal, som kunde udfylde hele Skriftfeltet (for Eks. Nørregade 41, Baghus), og paa Gavlen af det Pakhus, som opførtes ved Aaen (nuv. Aaboulevard 9) 1801, Hiernøes Dødsaar, skar man blot dette Aarstal ind i Bjælken over nedre Luge.

De klassicistiske Porthamre udgør Byens største Gruppe, men det store Gros indbyder ikke til noget nøjere Studium udfra et kunsthistorisk Synspunkt. Typen varieres lidet, hist og her forsøges med Tri-

glyffer, Laurbær- og Palmegrene at bøde paa Fattigdommen. I enkelte Tilfælde opnaaes en heldig Virkning ved at lade disse eller Festons udfylde Nedhængene paa Siderne, Reminiscenser efter Rokokotypens Flige (Søndergade 18—20, 1787), men intetsteds genoptræder Midternedhænget. Konturerne er skarpe, Porthammerens Betydning som Bjælke, bærende Led understreges.

Den enlige Repræsentant fra det 19. Aarhundrede paa Mellembygningen Smedegade 49 (1817) er en dilettantisk Efterligning uden noget kunstnerisk Værdi. Den gamle, smukke Skik var allerede forlængst uddød for stedse.

Naar man ikke vil søge dybere liggende Aarsager, maa man hævde, at det var „den gode Smag“, som til sidst gjorde det af med denne aarhundredgamle Maade at minde sig selv overfor Eftertiden paa. Først i 1770'erne begyndte Bygmester Anders Kruuse, en talentfuld Harsdorff-elev, at opføre sine grundmurede Façader og skjule det gammeldags Bindingsværk under et Lag af Puds; han indgik et Samarbejde med Hiernøe, som smykkede Port- og Dørpartier med Sandstensornamenter, og paa disse blev der i en ny Form Plads til Initialer og Aarstal til Glæde for Eftertiden og ikke mindst dens Architekturhistorikere. At Porthamrene kunde holde sig Aarhundredet ud, at Hiernøe blev tvunget til at finde et nyklassicistisk Skema for deres Udformning, vidner om en forbløffende Konservatisme hos de Horsensborgere; men sjældent prangede Porthamrene mere paa Forhusenes Façader, de skjulte sig ydmygt i Baghuse og Sidegader. Da Harsdorff 1780 udtalte sig rosende om Søndergades „smukke antikke Ornamenter og Dekorationer“,¹⁸⁾ har hans Tanker næppe gjaldt Hiernøes Louis-Seize Porthamre, de var den sidste Frugt af en ikke længere levedygtig Tradition, som alle andre Steder for lange Tider siden havde ophørt at eksistere.¹⁹⁾

NOTER OG HENVISNINGER

1) Hugo Matthiessen: Gamle Gaarde i Horsens, „Architekten“ 1915, 149 ff.; der henvises her een Gang for alle til dette Arbejde, som er en udmærket Introduktion til Studiet af de gamle Bygninger i Horsens. — 2) Hugo Matthiessen: Den sorte Jyde. København 1939, 148 ff. — 3) Nationalmuseets anden Afdeling. Archiv og Billedsamling. — 4) Chr. A. Jensen: Claus Cortsens Gaard i Horsens. Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift 1909, 62—70. — 5) J. O. Brandorff: Indskrifter fra gamle Huse i Kolding. Vejle Amts Aarbøger 1908, 255—283. — 6) Det var Magister Chr. A. Jensen som i sin i Note 4 nævnte Afhandling gjorde opmærksom paa de mange Porthamre i Horsens og det lokalhistoriske Materiale,

som deres Indskrifter repræsenterede. I 1910 publicerede Chr. Heilskov en Del af disse i Aarhus Amts historiske Aarbog for dette Aar S. 63—85 og forsynede dem med personalhistoriske Noter. I dette lille Arbejde forsøges en kunsthistorisk Gruppering og Tilskrivninger. I den skematiske Oversigt nedenfor henvises til den Side i Heilskovs Afhandling, paa hvilken den paagældende Porthammer er publiceret; er Stykket nu opbevaret i Horsens Museum, anføres dette ligeledes. — ⁷⁾ Mærkværdig nok er der i Byens Omegn ikke konstateret eet eneste Eksempel paa, at Skikken har smittet af paa de store Bindingsværksgaarde. — ⁸⁾ O. Fabricius: Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie. Odense 1879, 15 f. — ⁹⁾ Smstds., 24 og 27. — ¹⁰⁾ Otto Norn: En dansk Billedskærer fra Senbarokken. „Tilskueren“, November 1937, 366—380. — ¹¹⁾ Vejle Bys Historie redigeret af C. V. Petersen. Vejle 1927, 138 (med Afbildning). — ¹²⁾ Otto Norn: En østjysk Billedskærerslæggt fra det attende Aarhundrede. „Fra Nationalmuseets Arbejdsmark“ 1939, 43—54. — ¹³⁾ Iflg. Koldby Kirkebog, Samsø, blev 6. April 1732 født Jens Stenhuggers Søn Jens. Landsarchivet, Viborg. — ¹⁴⁾ Iflg. Horsens Borgerskabsprotokol 1728—1832, Fol. 38, tog Jens Jensen, barnfødt i Coldbye paa Samsø Borgerskab som Billedhugger den 30. September 1760. Han foreviste Afskeds pas fra Grev Danneschiold dat. 9. Juni 1659. Landsarchivet, Viborg. — ¹⁵⁾ Otto Norn: Billedhugger Jens Hiernøe og hans kirkelige Arbejder i Vejle Amt. Vejle Amts historiske Aarbøger 1938, 168—206. — ¹⁶⁾ Afbildet i „Architekten“ 1914, 176. — ¹⁷⁾ Publiceret i anførte Afhandling af Chr. Heilskov S. 68, afbildet S. 69. — ¹⁸⁾ Otto Norn, Harsdorff og Palaïset i Horsens. Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift, 1938, S. 193. — ¹⁹⁾ Vil man dømme retfærdigt om den Virkning, disse Bygningsled oprindelig har gjort, maa man huske, at de fra Begyndelsen ikke har været bemalet med Dodenkop som nu alt Bindingsværket i Horsens. I Baroktiden har Porthamrene været livligt stafferet her som i andre Byer (Chr. A. Jensen: Dansk Bindingsværk. København 1933, 38). Røde og blaa Farvespor paa Bindingsværk fra Datiden er da ogsaa fundet. Med Nyklassicismen vendte Smagen sig fra det brogede, og Byen fremtraadte i kølige blaa og gule Farver. 1793 skriver Portrætmaleren Hans Hansen (Portrætmalerens Dagbog, Memoirer og Breve VI, Kbh. 1907, 47): „Vi forundrede os ellers ikke lidet over, at nesten alle Huuse er guule med blaae Stolper her i Byen.“ Samme Forfatter fandt ogsaa de mange Inskriptioner paa Husene som noget ejendommeligt for denne By (smstds. 34).

Oversigt over Port- og Dørhamre i Horsens.

1680 Søndergade 18—20	Heilskov, 67.	
1718 Søndergade 10	Heilskov, 65.	
1724 Søndergade 43	Heilskov, 74.	
1726 Proveniens ukendt		Horsens Museum 1009.
1727 Badstuestræde 6	Heilskov, 84.	Horsens Museum 1008.
1727 Søndergade 18—20	Heilskov, 67.	
1727 Nørregade 15		
1728 Farvergade 13		
1733 Søndergade 43	Heilskov, 74.	
c. 1735 Kippervig 1		Horsens Museum 1006.
1739 Aaboulevard 121	Heilskov, 81.	
1756 Smedegade 71	Heilskov, 75.	Horsens Museum u. Nr.
1758 Borgergade 17		Horsens Museum 3009.
1768 Hospitalsgade 6	Heilskov, 78. (Afb. 79).	
1769 Vejle, Torvegade 22		
c. 1769 Søndergade 40		Horsens Museum 1005.
1772 Søndergade 32	Heilskov, 70.	

c. 1773 Søndergade 28, Ml.bygn.	(Nordfaç. Luge).	Horsens Museum 1521.
1773 Søndergade 28, „	(Sydfaç. Luge) H., 70.	Horsens Museum 1519.
1773 Søndergade 28, „	(Sydfaç. Port) H., 70.	Horsens Museum 1520.
1773 Søndergade 28, „	(Nordfaç. Port) H., 70.	Horsens Museum 1518.
c. 1775 Søndergade 28, Bagbygn.		
1778 Aaboulevard 26	Heilskov, 80.	
1779 Søndergade 32	Heilskov, 83.	Horsens Museum 1003.
1779 Søndergade 32	Heilskov, 83.	Horsens Museum 1004.
1779 Nørregade 4	Heilskov, 75.	
1781 Søndergade 44	Heilskov, 71.	
1782 Søndergade 13	Heilskov, 72.	Horsens Museum 2333.
1785 Søndergade 35		
1787 Søndergade 18—20	Heilskov, 67.	
1787 Nørregade 9		Horsens Museum 1839.
1791 Nørregade 41 (Baghus)	Heilskov, 78.	Horsens Museum 1886.
1795 Borbergade 1	Heilskov, 83.	Horsens Museum 1007.
c. 1795 Hospitalsgade 6 (Baghus)	Heilskov, 78.	Horsens Museum 3013.
18. Aarh. Søndergade 28	Heilskov, 69.	Horsens Museum u. Nr.
1801 Aaboulevard 9		
1817 Smedegade 49		

FRA DEN GAMLE FARVERGAARD
PAA VESTERGADE

ADAM OEHLenschLÄGERS UNGDOMSBOLIG

AF GEORG NYGAARD

EFTERAT *Adam Oehlenschläger* i 16 Aars Alderen var blevet konfirmeret og derefter forlod Efterslægtens Skole, stillede det Spørgsmaal sig, hvad han skulde tage sig for. Hans Fader havde tænkt sig, at han skulde være Købmand, men selv vilde han helst læse videre. Han haabede i Løbet af to Aar at kunne gøre sig færdig til Studentereksamen. En gammel Student paa Frederiksberg tilbød ved en Times daglig Undervisning i Løbet af denne Tid at dimittere ham.

Man vil forstaa at denne sparsomme Undervisning, der gav Eleven Lejlighed til Driveri og Syslen med alskens Overvejelser, ikke kunde blive til noget alvorligt. Allerede i sin Skoletid havde den unge Adam været stærkt hengiven til Tidens Skødesynd, at spille Dilettantkomedie. En af hans Skolekammerater var en Søn af Skuespilleren, Instruktør *Fr. Schwarz*, og i dennes Hjem spillede de unge Mennesker et rørende Stykke, „Slaven i Tunis“. Den unge Oehlenschläger spillede Hovedrollen, Slaven, og rørte de voksne Tilskuere til Taarer. Ganske vist gjorde Kammeraterne Nar ad ham og vrængede ad ham i Kulissen. Men *Fr. Schwarz* roste ham baade under og efter Spillet.

Nu da det haabløse i den ene Times Undervisning stod ham klart, gik det pludselig op for ham, at det var Skuespiller, han skulde være! Faderen gik til Teaterchef *Hauch*, og denne fastsatte en Dag, da den unge Oehlenschläger skulde komme til ham.

Hauch forestillede ham, hvor besværligt Teaterlivet var, og at Gagen til at begynde med var meget ringe. Oehlenschläger gav sig imidlertid

ikke, og til sidst blev han antaget paa Betingelse af, at han tog Undervisning i Dans og Fægtning og lagde sig efter at gaa med Handsker, da hans Hænder var altfor røde. *Michael Rosing* skulde være hans Instruktør.

Oehlenschläger var altsaa nu i sit attende Aar knyttet til Teatret. Da Vejen fra Frederiksberg var for lang, tingede Faderen ham i Kost for 100 Rdl. om Aaret. Det var ikke første Gang, Adam Oehlenschläger boede udenfor Hjemmet. Allerede mens han gik i Efterslægten, maatte han bo i Byen, først hos en Forvalter Peter Gosch i Lille Kongensgade, senere hos en Kontrollør Laasbye ved det Vestindiske Kompagni.

Faderen skaffede ham Bolig hos en velstaaende Farver enke paa Vester-gade, Mad. *Engelke Catharine Møller*, født Ørsted.

Mad. Møller havde overtaget Farveriet og Gaarden efter sin i 1785 ved Døden afgaaede Mand, Jens Schielderup Møller, der kort forinden, den 11. Juni 1785, havde efterfulgt sin Fader, Stads-kaptajn Jens Ditlev Møller som Ejer. Men Gaarden paa Vestergade, gl. Matr. Nr. 26, nyere Nr. 20, nu Gade Nr. 28, havde lige siden 1727 været Farvergaard, der var gaaet i Arv i Slægten.

Engelke Catharine Ørsted var født 1744 i Slagelse, Datter af en Præst og Faster til Brødrene *Hans Christian* og *Anders Sandøe Ørsted*. Foruden Farveriet holdt hun Spisekvarter og lejede Værelser ud til „aange“ Menne-sker, som hun sagde. Da Adam Oehlenschläger 1797 flyttede ind hos Mad. Møller, var Huset nyistandsat efter Branden 1795.

Den gamle Vestergade har lige op til vor Tid bevaret meget af sit særegne Præg. Oprindeligt laa Gaden som en Fortsættelse af Landevejen adskilt ved Vesterport. 1668 flyttedes Porten mod Øst hen til nuværende Frederiksberggade, men Vestergade bevarede sin Særstilling som Gæst-givergaardenes og Hørkræmmernes Gade, hvor Landboerne søgte hen, naar de kom til Byen. Den kunde prale af at være den københavnske Gade med de fleste Gæstgivergaarde, ialt en halv Snes Stykker. Navnene var: Farver-gaarden, Gardergaarden, Garvergaarden, De tre Hjorter, Kronen, Prind-sen, Rosen, Sjælland, Skibet og Viinkanden. Farvergaarden, som her nævnes, laa i Nr. 22 (gl. Nr. 17), og var altsaa ikke identisk med den virke-lige gamle Farvergaard i Nr. 28.

Vestergade var en ualmindelig livlig Gade, der med sin stadige Færd-sel af Bøndervogne, Stafetter og Fragtmænd stod i uafbrudt Forbindelse med Landet gennem den nærliggende Vesterport. Naar Dagens Færdsel

var forbi, lød Vægternes Sange og Tappenstregens Trommehvirvler gennem Gaden.

For Adam Oehlenschlägers Oplevelser som Skuespiller ved Teatret paa Kongens Nytorv har Robert Neiiendam gjort udførligt Rede i sin Afhandling i „Scenen drager“ (Side 49—75). Første Gang, han stod paa Scenen, var som Korist i Thaarups Syngespil „Høstgildet“ den 4. September 1797. Sin første, egentlige Debut fik han den 15. December 1797 som Fændriken i F. L. Schrøders Komædie „Fændriken eller den falske Mistanke“. Fjorten Dage senere debuterede han anden Gang som Løjtnant King i Todes „Sø-officererne eller Dyd og Ære paa Prøve“. Begge disse Roller havde tidligere været spillet af Rosing og var nærmest tilfaldet Oehlenschläger paa Grund af hans kønne Ydre. Da han endelig ved sin tredje Debut — for eneste Gang — spillede Torben Oxen i Samsøes „Dyveke“, oplevede han for Alvor, hvordan Scenens nøgterne Krav kan tilintetgøre selv de mest brusende Drømme. Han blev klar over, at han havde taget fejl af sig selv.

Og netop nu blev han efter sin tredje Debut udnævnt til kongelig Skuespiller fra 1. Februar 1798 med 120 Rdl. aarlig Gage og 80 Rdl. aarligt Tillæg, naar han var blevet saa duelig, at han kunde gøre Tjeneste i Syngespillet.

Han var led og ked af Skuespillerlivet, og da han modtog en Reprimande fra Teaterdirektionen, skrev han en lakonisk Ansøgning om Afsked. Hans sidste Optræden fandt Sted den 30. November 1799, og den 8. Januar 1800 bevilgede Direktionen ham Afsked.

Provst *Daniel Smith* omtaler i sine Erindringer (Pers. Tidsskr. 1887, S. 13 og 15) Oehlenschlägers Fader som en ubarmhjertig Mand, der paa denne Tid skal have forskudt Sønnen, da han var „kasseret“ som Skuespiller(!), og han fortæller, at en af deres fælles Bekendte, den noget vidtløftige *Carl Weinholt*, gav ham Kost og Logi. Det passer ikke med Oehl.s Erindringer, af hvilke det fremgaar, at det tværtimod var Oehl., der en Tid husede W. paa sit Værelse. Smiths Optegnelser er i deres Omtale af Oehl. tydeligt prægede af Uvilje mod Digteren. De synes ikke paalidelige. I sit Logi hos Mad. Møller paa Vestergade havde Oehlenschläger truffet de to Brødre Ørsted og sluttet Venskab med dem. De spiste hos deres Fæster men boede paa Elers Kollegium, og her havde Oehlenschläger beundret deres Flid og deres Glæde over Fordybelsen i Videnskaben. Han saa med Mismod Teatrets Tomhed i Modsætning til dette Liv og blev grebet af Trøstesløshed ved Tanken om de to spildte Aar ved Teatret. Men

han levede op, da *Hans Christian Ørsted* forsikrede ham, at det endnu ikke var for sent at tage fat paa Studierne. *Anders Sandøe Ørsted* lovede at ville være hans Manuduktør. Med de Forkundskaber, han besad, lykke-

Mad. Engelke Catharine Møller, f. Ørsted. Efter samtidigt Maleri.

des det Brødrene i Løbet af kort Tid at faa ham indskrevet som Student, og han tog latinsk-juridisk Forberedelseksamen.

Disse Aar paa Vestergade blev Oehlenschlägers Gæringstid og aandelige Udviklingstid. Han forlovede sig med *Christiane Heger*, som han

havde lært at kende paa Bakkehuset hos Rahbeks, og han skrev sine første Digte.

I Oehlenschlägers lille Stue blev der arbejdet flittigt. Der var Ild paa Digteressen! Digtekunsten skulde jo „Fanden gale mig“ rejse sig igen. Henrich Steffens' Besøg havde givet Oehlenschläger et nyt Syn paa Digtningen. Og hans Forelskelse i den lysblonde Christiane Heger havde føjet nye Strengte paa hans Lyre.

Farvergaarden i Nr. 28 var af Ydre af samme klassiske Stil som de øvrige Ejendomme i Gaden, der var opført efter Branden 1795. I Kælderen boede en Øltapper. I Husets Stueetage ved Siden af Porten laa et stort Værelse til Gaden. Her kom Bønderne med deres Garn og Tøj, som skulde farves. Til Gaarden laa en dyb Stue, hvor de unge Mennesker, der her havde deres Spisekvarter, spiste sammen med Farversvendene, som sad til Bords med deres blaafarvede Hænder. Særlig lagde man Mærke til Mestersvenden, *Niels Henrik Holst*, der altid læste meget længe til og fra Bords. Ude i Stuen til Gaden, hvor Bønderne kom, var der ogsaa stillet et Par Borde frem til spisende Gæster. Her sad et Par Slagelse-Studente, som havde frit Bord. Mad. Møller, der selv var fra Slagelse, havde en særlig Forkærlighed for Slaglosianerne. En af dem var den senere Skuespiller *Christen Niemann Rosenkilde*, der altid hurtigt spiste sin Mad og gik igen.

Paa Førstesalen laa til Gaden tre Værelser. I Værelset over Porten med Indgang for Trappen boede Oehlenschläger en Tid sammen med en norsk Student, den senere Justitiarius i Norges Højesteret *Georg Jacob Bull*, der blev gift med Brødrene Ørstedes Søster *Barbara Albertine Ørsted*. Ved Siden af deres Værelse laa „Salen“, en 3-Fags Stue, og i Flugt med den endnu en Stue paa 1 Fag.

Den norske Astronom *Christopher Hansteen*, som paa denne Tid havde sin Gang i Farvergaarden hos Bull, fortæller i sine Rejse-Erindringer, at blandt dem der spiste hos Mad. Møller, var Assessor i Kommercekollegiet Lehmann (Orla Lehmanns Fader) og et Par norske Studenter Hjorth. Paa Højtidsdage spiste ogsaa A. S. Ørsted der med sin Frue, han var blevet gift med Oehlenschlägers Søster 1802.

„Oehlenschläger havde i den Tid begyndt at skrive sit „Sct. Hansaften-Spil“ og andre mindre Digte. Han indbød undertiden Bull og mig efter Middagsbordet op paa sit Kammer, hvor han forelæste os de foregaaende Dages Digtninger, saa friske som de vare komne fra Pennen.“

Ofte naar den unge Adam sad ved sit Vindue og kikkede ud paa den livlige Vestergade, hvor det farvede Tøj hang og flagrede til Tørring uden-

Adam Oehlenschlägers Værelse. Fotograferet 1919.

for Stueetagens Vinduer, og Kattene ude paa Trappen lavede et farligt Spektakel, eller naar den daarlige Kakkellovn, som han ogsaa har skrevet

et Digt om, ikke vilde varme, saa skrev han en lille Billet til sin „kiere søde Pige“ og lod en af Farverdrengene løbe hen med den til Hegers Bryggergaard paa Nørregade (dér, hvor nu Folketeatret er beliggende) for at bede Christiane gaa med en Tur ud til Bakkehuset. Der er bevaret flere af disse Breve om Stævnemøder; ogsaa nogle, der viser, at han har været stærkt optaget af andre Ting, bl. a. af Steffens' Forelæsninger og af Besøget af den brave, norske Mad. Korén og hendes 12-aarige Datter Sara.

I et af disse Breve hedder det:

„At jeg ikke i disse Dage har været hos Dig, maa Du ikke blive vred over. Steffens' Sygdom og Fru Koréns Ophold confunderer reent mine Planer. Mit Kammer er et Forgemak, hvor jeg har Fremmede tidlig og silde. Steffens ønsker mig hos sig saa ofte som muligt og jeg kan derfor hverken komme ordentlig til Dig, eller være flittig, som jeg ved Gud dog nu saa gjerne vilde.“

Vi kender Navnene paa nogle af dem, der besøgte ham. Mens Mad. Korén opholdt sig her, fik han Besøg af sin tidligere Lærer ved Efter-slægten, *C. F. Dichmann*. Dichmann havde i sine yngre Aar været forelsket i hende; men hun var allerede den Gang forlovet og fulgte tro og hengiven sin Korén til Norge.

I sine Erindringer siger Oehlenschläger:

„I mit Værelse og i min Nærværelse saas de første Gang igen efter mange Aars Adskillelse, og det var ogsaa sidste Gang.“

Komponisten *Weyse* var en af de hyppige Gæster. Han talte den Gang endnu mest Tysk. En Dag, da Oehlenschläger havde været ude, fandt han skrevet paa sin Dør med store Kridtbogstaver:

Oehlenschläger ist nicht zu Hause,
Sitzt vielleicht bei einem Schmause.
Weh mir, rief ich, zehnfach Weh!
Erde zittre, Welt vergeh!

En af de mærkeligste Besøgende, der søgte Digteren paa Vestergade, var den omvandrende Antikvarius og Original *Martin Friedrich Arendt*.

Oehlenschlägers Interesse for Dilettantkomedie var ikke kølnet efter hans Afgang fra Teatret. Hos Mad. Møller fik han og hans Venner Lov til at benytte „Salen“, den store 3-Fags Stue ved Siden af hans Værelse, til deres Forestillinger. Bl. a. opførtes „Kierlighed uden Strømper“, hvori

Oehlenschläger spillede Mads. Anders Sandøe Ørsted deltog i disse Dilettant-Opførelser; men han egnede sig meget daarligt til at spille Komædie. Hans Distraction bevirkede, at han ofte glemte sine Repliker.

Ogsaa Henrich Steffens har deltaget i disse Forestillinger paa Salen i Farvergaarden.

Der findes en Billet til Fru Rahbek, underskrevet af „Adam Skiald hin Øhlenslæger og H. Steffens, Philosophux“, lydende: „Gratiernes og Musernes Yndling, vor Velynderinde og Veninde Camma, Rahbeks Qvinde, indbyde vi ved dette vort Brev til i Aften, første Pindsedag [1803] Kl. 8 Slet at møde hos Farverenke Mad. Møllers, for at see Holbergs Erasmus Montanus opføre af os undertegnede, og Flere.“

Henrich Steffens fortæller i 5. Bind af „Was ich erlebte“ (S. 63—65), at Forestillingen fandt Sted i en stor Sal i en af Byens Forstæder, og at der var 2—300 Tilskuere til Stede. Enten maa han huske forkert, eller Forestillingen er givet flere Gange. Steffens, som spillede Erasmus, havde indlagt flere aktuelle Hentydninger i sin Rolle, forvrængede Misforstaaelser, som Publikum havde gjort sig skyldig i ved Opfattelsen af hans Forelæsninger, og som han nu ironiserede over.

Oehlenschläger spillede Peer Degn. Blandt de Tilstedeværende var en af Mad. Møllers Spisegæster, en naragtig Skolemester, som Oehlenschläger efterlignede saa godt, at hele Selskabet kendte ham igen. Kun han følte sig ikke ramt. Han var vel tilfreds med Spillet, og da Komædien var forbi, roste han Holberg, der saa godt havde skildret uvidende, tossede Pedanter.

I Værelset paa Vestergade har Oehlenschläger skrevet de fleste af sine Ungdomsarbejder. Her skrev han efter den berømte Samtale med Steffens „Guldhornene“. Det er helt mærkeligt at tænke sig, at medens Oehlenschläger sad paa Vestergade og skrev dette berømte Digt om det paa dette Tidspunkt endnu uopklarede Guldhornstyveri, sad Tyven, *Heidenreich*, faa Skridt derfra i sit Logi paa Hjørnet af Larsbjørnsstræde og St. Pedersstræde og omsmeltede paa sit Køkkens Ildsted de uerstattelige Oldtidskatte.

Men foruden „Guldhornene“ blev ogsaa „Sanct Hansaften-Spil“, „Vaulundurs Saga“, „Aladdin“ og flere Værker til her. Til Skildringen af Morgiane laante han enkelte Træk af sin brave og jævne, varmhjertede og hjælpsomme Værtinde, Mad. Møller.

Til hendes Fødselsdag, der fejredes i Familiens Kreds den 27. April 1804 havde han skrevet en Sang. Den er bemærkelsesværdig ved, at han her for første Gang underskrev sig *Oehlenschläger*. Tidligere havde han, mindre pompøst, skrevet sit Navn *Øhlenslæger*.

Et af Versene i denne Lejlighedssang lyder:

Du deler Venners Fryd og Smerte,
thi varm og aaben er din Aand;
du rækker med et velmeent Hjerte
den Hielpeløse tid din Haand.
En talrig Flok vil følge med
og græde ved dit Hvilested.

Dette sidste skete nu først 1822, da Engelke Catharine Møller døde, 78 Aar gammel.

Da Oehlenschläger i 1805 begav sig ud paa sin store Udenlandsrejse vedligeholdte hans Søster, der 1804 sammen med sin Mand A. S. Ørsted, havde taget Bolig faa Huse fra Farvergaarden, i Nr. 22 paa Vestergade, Forbindelsen med Tante Møller.

I et Brev til sin Broder den 8. Marts 1806 fortæller hun, hvorledes Tante Møller har omtalt ham:

„Øhlenslæger er paa min Sæl et retskaffent Menneske; at han ikke skriver, kan man ikke regne, han har nu travlt med at skrive alt det op, han seer, for at han siden kan bruge det. Jo han er saa Gud et flittigt Menneske, det veed jeg; da han var i mit Hus, skrev han tit halve Nætter, det ved Gud han gjorde, jo jeg kender ham, han har i fem Aar spist og drukket i mit Hus (de behørige Kniks med Nakken og Rykken i Tour'en kan du nok selv lægge til).“

I et andet Brev fra Sophie Ørsted — til *F. C. Sibbern* — faar man ogsaa et lille Glimt af den elskelige Tante Møller. Den tidligere nævnte Nordmand, Georg Jacob Bull, som var gift med en af Brødrene Ørstedes Søstre, opkaldte et af sine Børn med Fru Ørstedes samtlige Navne, Sophie Wilhelmine Bertha. Dette fortæller hun Sibbern og tilføjer:

„Det var mig forhen saa ubegribeligt, hvorfor Tante Møller stedse holdt mest af den af Ørstedes smaa Søstre, som var opkaldt efter hende; men nu maa jeg enten tro, at det er naturligt, eller at jeg ikke er klogere end den ærbare Farver-Enke.“

Engelke Catharine Møller oprettede den 25. Juli 1820 sit Testamente, hvori hun gjorde sin førnævnte Mestersvend *Niels Henrik Holst* til sin

Arving. Han skal „saafremt han mig overlever, og ved min Død er i min Tjeneste, til et Bevis paa min Erkendtlighed for hans lange troe og uegen-

Vestergade Nr. 28. Fotografi kort før Nedrivningen 1919.

nyttige Tjeneste, eie og beholde min iboende Farvergaard, gl. Matrikel Nr. 26, nyt Nr. 20, beliggende Vestergade udi Nørre Quarter her i Staden,

med Farverie, Inventarium, Beholdning af Farvermaterialier og alt videre til Farveriets Drift henhørende.“

Da Tante Møller to Aar senere afgik ved Døden, begravedes hun paa Assistens Kirkegaard ved Hovedvejen paa „Trinitatis nye Kirkegaard“. Hendes Mindesten af rød bornholmsk Sandsten saas endnu for nogle Aar siden, men nu er den forsvunden.

Hendes Arvtager, Niels Henrik Holst, som døde 1836, fandt sit Hvilested ikke langt derfra. Han var ugift og barnløs og oprettede 1825 Testamente til Fordel for sin Brodersøn *Carl Holst*, der ogsaa var Farver og i Tjeneste hos Onklen. Carl Holst skulde arve baade Gaarden, Farveriet, alt hvad der henhører til Farveriet og det hele Indbo og udestaaende Fordringer. Ved en Tilføjelse til Testamentet 1833 bestemte N. H. Holst, at i Tilfælde af Carl Holsts Død, skulde Arveretten gaa over til hans Enke, eventuelt hans Børn.

At man i Familien Holst har bevaret Mindet om „Tante Møller“ er forstaaeligt. I Familjegravstedet paa Assistens Kirkegaard hviler to af Slægten, der bærer Navnene *Engelke Catharine* og *Engelke*.

Den 18. Marts 1836 afgik Niels Henrik Holst ved Døden, og Farveriet gik da over til Carl Holst. Efter Carl Holsts Død 1855 fortsatte hans Enke *Anna Malene Holst*, f. Hansen, Farveriet til 1874, da hun solgte baade Gaarden og Farveriet til Farver *I. D. Draminsky*, der 1899 ophævede Farveriet og solgte den gamle Farvergaard til Grosserer *H. E. Bonne*. Paa dette Tidspunkt havde der i samfulde 172 Aar, fra 1727, været drevet Farveri paa dette Sted.

Om det gamle Farveris senere Skæbne kan fortælles kort. Efter H. C. Ørsteds Død flyttede hans Enke, Inger Birgitte, f. Ballum, en Del omkring i Byen. I 1859 boede hun et Aarstid paa 2. Sal i det gamle Hus paa Vestergade, hvor hendes Mand var kommet saa meget som ung. Hun boede sammen med sin Datter, Frk. *Mathilde Ørsted*. Hver Onsdag fik de Besøg af *H. C. Andersen*, der lige fra sin Ungdom havde været fast Middagsgæst i det Ørstedske Hus. Nu paa sine ældre Dage kom han Kl. 4 Onsdag Eftm. og gik Kl. 5½, fordi han skulde i Det kgl. Teater, hvad han nødigt forsømte. Saa fortalte Fru Ørsted om gamle Dage, bl. a. om Rosenkilde, der som ung Student maatte sidde i den forreste Stue og spise sin Middag.

— Men hvorfor fik de andre Studenter ikke Rosenkilde ind til deres Bord? spurgte Andersen.

— Det vovede de ikke for Tante Møller. Vilde Tante ikke, maatte de lyste, det var den Tids Skik.

Rosenkilde aflagde mange Aar efter Besøg i Farvergaarden, som den Gang ejedes af Holst. Han bad om Lov til at se Oehlenschlägers Stue og spurgte efter Tinskaalen, hvori han havde faaet serveret sin Mad. Den var endnu i Familjens Eje.

Af andre, der har boet i Nr. 28 kan nævnes Forfatteren *Theodor Rumohr*, hvis historiske Romaner under Mærket P. P. i sin Tid var en yndet Læsning, han boede her 1839—41, altsaa før han blev kendt som historisk Romanforfatter. I Begyndelsen af 70'erne boede Komponisten af bl. a. flere af H. C. Andersens Børnesange, *I. C. Gebauer*, her en kort Tid. I 1878 boede den i det københavnske Forlystelsesliv meget omtalte Skuespillerinde *Helga Bluhme*, der kaldte sig Actrice, paa sin gammeldags Maner. Hun rejste kort Tid efter til Amerika med en Ven, der forlod hende, og endte sit Liv paa en kummerlig Maade som Indehavskone af en *saloon* i New York.

I 1912 købte Dagbladet *Politiken* det store Bygningskompleks paa Vestergade-Hjørnet og lejede af Grosserer Bonne Førstesalen i Nr. 28, Mad. Møllers gamle Lejlighed, der indrettedes til Redaktionslokaler for *Ekstrabladet*.

En Dag, da Museumsdirektør *Karl Madsen* besøgte Politikens Redaktion, kiggede han ind til Ekstrabladet. Han havde fra sin Barndom Erindringer fra denne Lejlighed, hvor hans Bedsteforældre havde boet. Han genkendte det altsammen, kun var den 3-Fags „Sal“ nu delt i to Værelser og det midterste Vindue blændet, og Oehlenschlägers Kakkellovn, som han har besunget, var erstattet af en anden af mere moderne Type.

I 1919 købte *Politiken* den gamle Farvergaard til Nedrivning for paa Tomten at opføre en Udvidelse af Bladhuset.

Inden Nedrivningen fik Bymuseet Lejlighed til at opmaale Oehlenschlägers Stue, og Museet fik overladt Paneler, Døre og Vinduesindfatninger, saa det er muligt en Gang eventuelt at genfremstille Værelset. Desuden modtog Museet Ejendommens gamle, solide Port, et karakteristisk Stykke Snedkerarbejde, som nu er indlemmet i Samlingen af andre københavnske Porte.

Den 20. Januar 1935, 85 Aarsdagen for Oehlenschlägers Død, samledes paa Politikens Redaktion en indbudt Kreds, i hvilken man bl. a. saa Oehlenschlägers to Datterdøtre, Frøknerne *Konow*, for at overvære Af-

sløringen af en Mindetavle paa det nye Hus. Den var bekostet af Stenhuggermester *Schannong*, der har gjort sig fortjent ved Opsætningen af en Række Mindetavler.

Mindetavlen er udført efter en Skitse af Billedhuggeren *Aksel Rode* og bærer omkring en Gengivelse af det store Guldhorn følgende Indskrift:

I DET HUS DER STOD HER TIL 1919
BOEDE
ADAM OEHLENSCHLÄGER
FRA 1797 TIL 1805
HER SKREV HAN GULDHORNENE
SANKT HANSAFTEN-SPIL OG ALADDIN

LANDSBYTØMREREN

AF ALBERT OLSEN

Til et Stykke op i Middelalderen har Bønderne bygget deres Huse selv, været deres egne Tømrere. I et tysk Haandskrift fra det 13. Aarhundrede findes en Tegning, der viser Bønder i Færd med at bygge et Hus samtidig med, at de rydder den Jord, som skal tages i Brug. Men

Tegning i et tysk Haandskrift fra det 13. Aarhundrede: Bønder bygger Hus, samtidig med at Jorden ryddes. Herremanden overrækker Bonden et Dokument, som giver denne Ret til Arvefæste paa Ejendommen. (Monographien zur deutschen Kulturgeschichte VIII Leipzig 1901).

selv i de ældste Huse, vi kender, har Træarbejdet krævet en vis Færdighed, og da man naaede frem til fast Bebyggelse, er der nødvendigvis stillet større Krav til dem, der skulde opføre Bygningerne. Det er da ogsaa karakteristisk, at det Stykke Værktøj, der først og fremmest hører Tømrerarbejdet til — Øksen — allerede i Stenalderen er naaet frem til et særdeles højt Stade; den tyndnakkede og tyndbladede Flinteøkse er et helt igennem fortrinligt Redskab til at hugge med. Ogsaa andet Værktøj, Mejsler, Bor, Knive, Skafter etc. naar i denne Tid en større Fuldkommenhed. Udviklingen fortsættes gennem Bronze- og Jernalde-

ren, fra Folkevandringstiden viser Træhøvlen sig i Danmark. Og naar vi kommer frem til Middelalderen, er Værktøjet til Bearbejdelse af Træ ganske anseligt — den store Tømmerøkse, Bilen, Vimmelskaftet af Træ (Haandtag og Borsving) samt Baandkniven gør Arbejdet lettere og bedre end tidligere. Betingelserne for en Arbejdsdeling var nu til Stede, og med den stærke Bosættelse, der fandt Sted fra den senere Jernalder til det 14. Aarhundrede, opstod da ogsaa Landsbytømmeren i Danmark. Vi har sikre Vidnesbyrd, ialfald fra det 14. Aarhundrede, om hans Tilstedeværelse, selv om han utvivlsomt har været der før. Udviklingen var vel den, at nogle Bønder havde særlige Anlæg for Tømmerarbejdet og derfor er blevet anvendt af Bondesamfundet uden for den Gaard eller Familie, de tilhørte. De større Bønders Gaarde og de Trækirker, der meget tidlig opførtes, har dog sikkert kun i ringe Grad været lokalt Arbejde, de er rejst af Vandrehaandværkere eller Haandværkerselskaber, som kom fra Udlandet eller fra de større Bebyggelser. Tømmeren har først og fremmest været Hugger, men paa et tidligt Stade maa han nærmest karakteriseres som Træarbejder. Omkring Træarbejdet opstod efterhaanden en Række Professioner: Tømmeren, Snedkeren, Billedskærereren, Bødkeren, Hjulmanden, Møllebyggeren, Skibsbyggeren o. s. v., en Specialiseringsproces, som foregik under store Kampe mellem Haandværkerne indbyrdes, og som faktisk kun trængte helt igennem i Hovedstaden.

I de større Købstæder skilte enkelte Fag sig ud i det 17. og 18. Aarhundrede, i de mindste var Processen knapt gennemført ved Slutningen af det 19. Aarhundrede. Tømmerne har kun eet gammelt Lav — det i København. I Aalborg dannedes i 1680'erne et Lav, der ikke havde kongelig Stadfæstelse, men kun en noget tvivlsom Anerkendelse af Byens Magistrat. Dette fik sine Lavstatutter i det 18. Aarhundrede. Helsingør havde et kort Tilløb til Lav i det 17. Aarhundrede. I Nakskov oprettedes med Magistratens Samtykke i 1737 et „Muurmesternes og Tømmermændenes Laug“, og i Odense kom et virkeligt, af Kancelliet anerkendt, Lav i 1750'erne, men derudover fandtes ikke Tømmerlav. Tømmerens Arbejde var saaledes gennemgaaende mindre beskyttet end f. Eks. Snedkernes, der havde flere Lav, selv om dette ikke vil sige stort. I Almindelighed var Staten ikke meget for at spærre Adgangen til Byggehaandværk ved Oprettelse af Lav, da man som Følge af de jævnlige store Ildebrande til Tider havde Brug for saa megen Arbejdskraft, at man maatte tillade

alle „Fuskere“ at tage fat, for ikke at tale om, at Staten selv lagde Beslag paa Arbejdere til sine egne Foretagender og hertil indkaldte ikke blot Udlændinge og udenbys Folk, men tillige Landsbyhaandværkere. 1580 udgik der saaledes Befaling til en Række Lensmænd om at sende Tømrere og Savskærere til København for at arbejde paa Kongens Skibe. 1582 ønskede man fra Lenene sendt til Hjælp for den kongelige Hjulmand i Hovedstaden „gode Tømmermænd eller Bønderkarle, der kunde lave Hjul“, og 1612 var det atter saa galt med Mangel paa Tømrere i København, at Landsbyfolk maatte indkaldes.¹⁾ Lensregnskaberne viser, at man ogsaa i Købstæderne anvendte Landsbytømrere. En Del af disse Folk har slaæet sig ned i Byerne, mens andre har søgt Arbejde der, og det er derfor intet Under, naar Købstæderne klager over, at Landsbyhaandværkerne bruger deres Embeder lige saa frit i Byerne som disses egne Indvaanere. Det er dog et stort Spørgsmaal, om man kunde undvære Landsbytømrerne i Byerne. Af Aalborg Tømmerlavs Svendebog²⁾ fremgaar det, at saa langt op som i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede arbejdede en Række „Landsbymænd“ som Svende hos Lavsmestre og Frimestre i denne By mod at svare dobbelt Afgift til Svendeladen: Fra Nakskov kender vi samme Forhold, en Lavsmester lover saaledes ^{29/11} 1794 Kornmaaler og Tømrersvend Christen Petersen, der er blevet grebet i Fusk, Arbejde „forud for nogen paa Landet“ eller uden for Lavet.³⁾ Naar det var saaledes i en By med Lav, kan man tænke sig, hvorledes Forholdene laa paa Steder, hvor saadanne ikke fandtes. Man kan vist derfor uden at begaa større Fejl hævde, at Landsbytømrere kunde arbejde som Svende overalt i Byerne med Undtagelse af København, og at der blev lagt dem faa Hindringer i Vejen for at nedsætte sig som Mestre i Byerne. Anderledes stillede det sig derimod, saafremt de med Bevarelse af deres Bopæl paa Landet vilde optræde som Mestre, i saa Fald blev der af og til skredet ind. I Byerne, navnlig de mindre, fandtes Muligheder for at skaffe sig et Levebrød ved Siden af Tømmerhaandværket. Blandt de i Ribe i det 18. Aarhundrede indskrevne Borgere finder vi Folk, der har løst Borgerskab som „Tømrer og Daglejer“ eller „Tømrer og Murer“, af de 38 Tømrere, der i Tiden 1619—1797 fik Borgerskabsbrev i Aarhus, fik fire Ret til at ernære sig som „Tømrere og ved Husnæring“, een som „Skipper, Tømrer og ved Husnæring“, og een levede af „Møllebyggeri og Husnæring“. ⁴⁾ I Hjørring fandtes 1735 en Murmester, som tillige var Tømmermand og Jordbruger, han ejede

desuden to af de bedste Gaarde, holdt en Dreng og var af Formue.⁵⁾ Lemvig havde 3 Tømrere, der ogsaa benyttedes som Snedkere, i Ringkøbing, Holstebro og Nibe var Tømrerne ligeledes Snedkere.⁶⁾ Tømrerne i Viborg stod sammen med Snedkere, Bødkere, Murere, Glarmestre og Hjulmænd i Snedkerlavet indtil 1751, da der stiftedes et særligt Tømmer- og Murerlav; Næringsforholdene synes her at have ligget ret frit. En Abraham Laschowsch, der „ikke er indskreven (i Forbundet) uden for at lære Tømmermandshaandværk“, tog selvstændigt Arbejde ved „Tømmermands- og Murmesterhaandværk“, men han blev ikke desto mindre anerkendt som Mester i Lavet.⁷⁾

Der kan derfor ikke være nogen Tvivl om, at de Restriktioner, der ramte Landsbytmreren i Relation til hans egentlige Haandværk, Tømmerfaget, ikke har været alt for generende. Fra det 14. Aarhundrede havde Købstæderne søgt og faaet gennemført Forbud mod Landsbyhaandværkere, undtagen saadanne, der stod i Adelens private Tjeneste, og dette Forhold behandles i Recesser af 1537 (§ 14), 1547 (§ 35) og 1558 (§ 55). I den sidste fastsloges det, at alle „Embedsmænd“, undtagen enkelte, skulde flytte til Byerne.⁸⁾ Og disse Bestemmelser gaar i det store og hele igen i Købstadsprivilegierne af $\frac{24}{6}$ 1661 og Danske Lov 3—13—24. Tømrerne var blandt de Landsbyhaandværkere, der var tilladt, sammen med Murere, Vævere, Bødkere, Teglblændere, Hjulmænd, Pottemagere som „gøre sorte Potter“, og Skomagere, som „gøre Bondesko“. Som det vil ses, havde Snedkere ikke Ret til at nedsætte sig paa Landet, ialfald ikke uden Bevilling, men de gjorde det ikke desto mindre. Arbejdsdelingen var naturligvis endnu mindre gennemført paa Landet end i de smaa Købstæder. Man finder saaledes adskillige Landsbyfolk, der benævnes „Tømrer og Snedker“, „Tømrer og Savskærsmænd“, „Tømrer og Hugger“, „Tømrer og Muurmand“ o. s. v. Et skarpt Skel kunde af gode Grunde umulig drages, og Tømmerfaget, der var Moderprofessionen, synes at have været den almindelige Fællesbetegnelse. Naar Jens Snedker og Søren Tømmermand arbejder sammen paa Hovedgaarden, kaldes de i Regnskaberne for „begge Tømmermænd“.⁹⁾ Adskillige af Tømrerne har brugt Høvlen i udstrakt Grad og lavet Snedkerarbejde, ikke blot for Herremænd og Bønder, men tillige afsat deres Varer i Byerne, hvis Snedkerlav, hvor saadanne fandtes, tog dem det meget ilde op. Gang paa Gang klager Byernes Lav over, at Landsbyhaandværkerne bryder deres lokale Monopol, og „Snedkerfuserne“

indtager en fremtrædende Plads. Der synes at have været mange af dem. 1747 klagede Horsens bl. a. over, at der fandtes over 30 Fuskersnedkere i en Omkreds af $1\frac{1}{2}$ —2 Mil fra Byen, og at disse ikke blot arbejdede for Herremænd, Præster og Bønder, men endog forfærdigede Dragkister, Skabe, Kister og Skrin og samme ved Lejlighed sælger til Borgerfolk, som fører det til Byen.¹⁰⁾ Fra Viborg klager Haandværkerne (1735) navnlig over Indpas i deres Næring af Drejere og Bødkere paa Landet.¹¹⁾ Blandt Fuserne kan vi udpege Landsbytømmeren, der udfylder den døde Periode, hvor Tømmerarbejde og Landbrug ikke lægger Beslag paa hans Tid, med Snedkerarbejde paa Værkstedet. Det lykkedes aldrig Byerne effektivt at slaa Fuskeriet ned, og der indtræder først en virkelig Stramning i Forholdet mellem By- og Landhaandværkere i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, om end størst paa Papiret. Aarsagen hertil maa bl. a. søges i den Mangel paa udenlandsk Arbejdskraft, som indtraadte i Forbindelse med Revolutionskrigene, og den større Lyst, Dyrtiden skabte hos Byhaandværkerne, til at flytte fra By til Land, fordi Konsumtions-skatten der var mindre end i Købstæderne og den personelle borgerlige Tyngde lettere at bære. Hertil kom saa, at Tiderne under Udstykningen var forholdsvis gode for Byggehaandværkerne, indtil Krisen efter Kri-gen ogsaa lammede Byggeriet paa Landet. 1814 klagede Københavns Tømmerlav over, at Svendene fra København ofte forlod Staden og for egen Regning tog Arbejde paa Landet eller i andre Købstæder. 1816 skrev Stadsbygmester Malling til Københavns Magistrat, at Godsejerne søgte at lokke de dueligste Svende til at nedsætte sig paa Landet,¹²⁾ og allerede 1812 var det blevet forbudt Haandværkssvende under de gældende Konjunkturer at forlade København. I Traad med denne Politik indskrænkede en Plakat af 1816 Retten til frit at slaa sig ned for visse Kategorier af Landsbyhaandværkere ved at kræve Sanktion af Over-øvrigheden. 1822 paalagdes det Landsbymestre at søge Tilladelse til at holde Svende og Dreng, og Danske Kancelli præciserer, at der ved Udstedelsen af en saadan skulde tages Hensyn til Afstanden fra Købstad, Egnens Trang og Omstændighederne, „at Bønderbørn, som er uskikket til Bondehaandtering, kunne blive anbragt til anden gavnlig Virksomhed“. Tømrere fra Landet skulde det fremtidig være „uforment at forfærdige og indlægge samt indsætte Gulve, Loftter, Døre, Vinduer og forfærdige simpel Husgeraad, saavel som Liggister, der blot er sammen-slaaede med Søm. De Rettigheder, der herved tillagdes Landsbytømmerne,

er noget mere udstrakte end for Købstadtømrernes Vedkommende. I Byerne var der efter utallige Stridigheder truffet en Ordning ved Reglementet af $27/2$ 1723, hvorefter alt finere Bygningsarbejde tilfaldt Snedkerne, hvem Limpotten ogsaa alene tilhørte. Paa Landet kunde Tømrerne praktisk talt udføre alt Bygningsarbejdet og ogsaa paatage sig en Del af Inventaret, det vil sige Snedkerarbejde. 2 Plakater af 1822 skærpede Betingelserne for at blive Mester i Købstæderne, idet der i Byer, hvor intet Lav fandtes, forlangtes, at man for at vinde Borgerskab skulde godtgøre sin Duelighed ved et Mesterstykke lig det, som var foreskrevet for samme Haandværk i de almindelige Lavsartikler. Ved Næringsloven af 1857 bortfaldt disse Restriktioner, og dens Afstandsbestemmelser (Læbælter) kom ikke til at gælde Tømrere paa Landet. Det gjordes saaledes lettere at blive Mester i Byerne, ogsaa for en Landsbymand, „Papirmestre“, som de gamle Lavshaandværkere foragtelig kaldte dem, der ikke havde aflagt Mesterprøve efter Næringslovens Ophævelse. Derimod fandt der ingen Lettelse Sted for Svendenes Vedkommende. Fagforeningerne og senere Fagforbundene førte Lavs traditionerne videre, hvor saadanne fandtes, og nægtede Landsbytømrerne Optagelse, eller stillede mere eller mindre skarpe Betingelser for deres Optagelse. Spørgsmaalet om „Landsbyfuskeres“ Anerkendelse som faglærte Tømrere har i de større Byer givet Anledning til mange Stridigheder i det sidste halve Aarhundrede og har først fornylig fundet sin Løsning gennem Indførelse af obligatoriske Svendepøver.

De største Hindringer i Udøvelsen af sin Profession mødte Landsbytømreren i Tiden indtil Stavnsbaandsløsningen fra Herremændens Side. Herremændene var interesseret i at have ordentlige — og billige — Haandværkere paa deres Godser, og fra det 15. Aarhundrede, da Vornedskabet blev indført paa Sjælland og Lolland-Falster, faldt dette dem mindre svært, idet de kunde forbyde de vornede Bønder at rejse fra Godset. De jyske og fynske Haandværkere var betydelig friere stillet indtil 1733, da Stavnsbaandet traadte i Kraft og gav alle danske Godsejere Ret til at binde deres Bønder, en Ret, der varede til 1788, og som de naturligvis ikke undlod at benytte sig af. At slaa sig ned i de danske Byer uden at have opnaaet Godsejerens Tilladelse, var Selvmord, selv opnaaet Borgerskab ydede ingen Beskyttelse. 1736 havde Tømrer Jens Christensen faaet Borgerskab i Viborg, men blev krævet udleveret af Godsejer Christian Fischer til Allinggaard, under hvis Stavn han hen-

hørte. Kravet blev taget til Følge, da „velædle Hr. Fischer alt har gjort Prætention at være Ejer af Jens Christensen“.

Det var under Vornedskab og Stavnsbaand almindeligt, at Herremændene sendte Bondedrenge til Byerne og lod dem udlære i et Haandværk. Naar Læretiden, eventuelt suppleret med et Par Svendear, var udløbet, maatte Mesteren forpligte sig til at udlevere dem til deres Ejer. Svenden blev tvunget til at nedsætte sig paa det Gods, hvorunder han henhørte, hvorved Godsejeren sikrede sig billig kvalificeret Arbejdskraft. Haandværksmestrene i Byerne hjalp Godsejerne for at faa det nødvendige Antal Lærlinge, hvormed det kneb, fordi Befolkningsoverskuddet i Byerne paa Grund af manglende Hygiejne, Epidemier o. s. v. enten var Nul eller negativt. Blandt de Tusinder af unge bortrømte Mennesker, Godsejerne til Stadighed lod efterlyse paa samme Maade som bortløbne Kreaturer, befandt sig mange stavnsbundne Bondesønner, der havde lært Haandværk i Byerne. Da denne Uddannelse havde givet dem Betingelser for at kunne tjene Brødet andetsteds, tog nogle af dem Flugten til Udlandet, hvor den gyldne Frihed vinkede. Der er givet ogsaa adskillige Landsbytømrere blandt dem, der har lært i Byerne, men vor Viden herom er ringe, fordi der fandtes saa faa Tømmerlav, og man af den Grund ikke har mange Lavsbøger til Dokumentation. Det ser imidlertid ud til, at Herremændene i Stavnsbaandstiden i større Grad har sat Bønderdrenge i Snedkerlære, antagelig fordi denne Uddannelse har gjort Vedkommende mere anvendelig ogsaa til det finere Arbejde paa Godserne.

Tømmerne paa Landet maa derfor deles i adskillige Kategorier, med megen forskellig Uddannelse og Kvalifikationer. Der er for det første de „selvlærte“, d. v. s. Fuskere uden virkelig Faguddannelse. I en Indberetning af 1735 siges det om nogle Haandværkere i Hillerslev og Hundby Herred, at de har lært sig selv,¹³⁾ de var altsaa i egentlig Forstand ikke Fagarbejdere. I Brøndbyvester paa Sjælland siges om de to Smede, en Hugger, en Skrædder og et Par andre Husbeboere, at de „kan hjælpe Bonden med at ringe et Par Hjul, sy en Vadmelsklædning, fly paa deres gamle Huse o. s. v. . . . har ellers intet andet end en anden Husmand at ernære sig af“¹⁴⁾. Af saadanne har der været adskillige, navnlig i de mere fattige Egne, hvor Byggeforholdene var yderst primitive. Paa adskillige magre Godser findes i det 17. og 18. Aarhundrede faa Haandværkere udover Smede, men en hel Del, i hvis Skifter man

træffer lidt Tømrerværktøj. Det har været Bønder, som fuskede i Tømmerhaandværket, noget der havde gammel Hævd. Godsejerne har forlangt, hvad man nu vilde kalde Tømmerarbejde af deres Bønder, og det samme gjorde Kongen. Da tre Tømmermænd i Hillerød havde faaet Betaling for at lave nogle Krybber og Baase paa Frederiksborg og opstille et Svinetrug i Slottets Køkken, skriver Kristian IV: Dem skal Bønderne gøre færdig en anden Gang.¹⁵⁾ Naar Tømmerne arbejdede, var det almindeligt, at de fik udvist Træ i Skoven og stillet Bønderkarle til Hjælp under Hugningen, og senere, naar de rejste Huset; saa en Haandlanger, der havde Interesse for Arbejdet, har kunnet lure Tømmermanden noget af Kunsten af. Herfra og til at blive Tømmerfusser har Springet ikke været langt. En saadan har vi i Gaardmand Jens Christensen i Søbymagle. Han lærte sig selv at „dreje, snedkre og tømre“ og havde et godt Nemme.¹⁶⁾ Nogenlunde paa samme Trin staar Savskæreren, som ofte tillige kunde bruge Øksen. Dernæst kommer Hjulmanden, der ligesom Tømmeren regnedes til Huggerne. Han havde undertiden faaet sin Uddannelse paa Landet, undertiden i Byen og tog sig desuden Tømmerarbejde paa. En saadan Type finder vi i Hans Jørgensen i Pibholm, der døde 1722. Præsten har i Kirkebogen skrevet en Nekrolog over ham, hvori det oplyses, at han var født i 1666 og havde opholdt sig hos Forældrene „til hans Alders 16. Aar“, „lærte imidlertid at læse og skrive, kom siden iblandt fremmede og lagde sig især efter Hjulmands Arbejde og Haandværk“, hvilket Handverk, „hand og saa vel hafde, at hand med billighed kunde kaldes en Mester derudi, thi hand kunde derforuden meget vel bruge sin Øxe, og saa vel til tømmer- som til Snedkerarbejde“.¹⁷⁾ Den afdøde havde i 8 Aar tjent velbyrdige Hr. Erik Steensen paa Lystager, som her har haft en billig Arbejdskraft — fæstede herefter et Par Gaarde og slog sig saa endelig ned i Pibholm Huset i Kirkerup Sogn. 56 Aar gammel døde han lige før sit forestaaende andet Giftermaal. Han var, siger Præsten, „en god ærlig christelig Mand, vel opliust i hans Christendom, en Mester i hans Handverck, og omendskiønt han var nogen hengiven til druckenskab, saa var han dog fredsommelig og gjorde aldrig nogen fortræd“.

Mangen en Huggers Liv er forløbet som Hans Jørgensens, og meget forskelligt herfra har det ikke været for den, der gjorde Husbygning til sit Speciale, han, som først og fremmest benævnes Tømmermand. Der var for saadanne paa Landet ingen særlig straalende Udsigter til en

sammenhængende Lærlingeuddannelse. Arbejde gaves der for lidt af Aaret rundt, og derfor kan man heller ikke tale om Lære i moderne Forstand. Det samme var forøvrigt Tilfældet i de mindre Købstæder, hvor adskillige Lærekontrakter indeholdt en Passus om, at Lærlingene

Landsbytømrerværksted i 1850'erne. Efter Maleri af C. Dalsgaard (1824—1907) i Den Hirschsprungske Samling.

maatte ernære sig med, hvad de bedst kunde, naar Mesteren intet havde at sætte dem til. Saadan maatte Forholdet næsten altid arte sig paa Landet; mellem Mester og den ofte voksne „Dreng“ var Baandene ret løse, og det afgang derfor af Lærlingens egen Energi, hvor meget han lærte, og naar han kunde kaldes udlært, desuden af om en Mester viste sig villig til at antage ham som Svend, og om Herremanden tillod ham at staa Læretiden ud. Disse Besværligheder med Hensyn til Uddannelse varede ved til langt op i det 19. Aarhundrede. Vi har i Dansk Folke-mindesamlings Arkiv paa det kongelige Bibliotek en Beretning, som en gammel Tømrer, lad os kalde ham Jens Morsing, nedskrev omkring 1920, og i den faar man en Række Oplysninger om Faderens Liv omkring Midten af det 19. Aarhundrede. Denne var ogsaa Tømrer, og de Kaar han lever under, er ikke meget forskellige fra dem, vi kender fra

det foregaaende Sekel. Virksomheden havde intet større Omfang, og et lille Landbrug bidrog til at faa det til at løbe rundt. Om Vinteren lavede han River, Spær, Høleknager, Trillebøre, Køllehoveder, Klaptræer, Hamler, Svingler, Plejlslag, Spande, Kar, Baljer o. s. v., somme Tider lappede han paa Vogne, Akselstokke og Hjul, reparerede Skytter, Spoler, Garnvinder o. s. v. En anden Tømrer i samme Landsby, Mikkel Tonsgaard, klarede sig bedre, men han havde ogsaa endnu flere Jern i Ilden. Foruden at være Tømrer var han Biavler og Jæger, hans Speciale i saa Henseende bestod i at fange Harer i Kaalhaver med Snarer mod at faa Lov at beholde Byttet. Som Tømrer havde Tonsgaard stadig Arbejde med at lave Ligkister. Han stod omkring i Hjemmene, hvor den afdøde havde hørt til, og lavede Kisten næsten efter Maal. Herfor fik han Kosten og 2 Mark om Dagen, saa han kunde klare sig helt fint økonomisk, navnlig da Konen samtidig gik ud og syede. Da Jens Morsings Søn skulde i Lære i 1870'erne, begyndte han hos Faderen. I Sommeren 1875 arbejdede Drengen i Mark og Have eller gik paa Dagleje. Foraaret 1876 blev han udrustet med en Tværsæk, hvori der var et Par Høvle, Hammer, Vinkel, Økse og Bor med Sving, desuden med Sav paa Armen og Tømmerstok, Blyant, Vridbor og Passer i Vestelommen. Rejsen gjaldt Ørding, hvor han fik Arbejde hos en Tømrer, som var gammel Ungkarl. Denne Mester havde en Svend, som fik 300 Kr. aarlig plus Kosten, „det var dengang uhørt“. Da der ikke gaves mere Arbejde, drog han atter hjem til Faderen, hvor han lærte „for lidt“ Tømrerarbejde, men nogen Tid efter lykkedes det ham at faa et Job i Elsø hos en Tømrer. Efter dettes Ophør gik Vejen igen til Hjemmet, hvor han ogsaa maatte bruge Plejlen. I Aarene 1877—78 syntes det aldeles umuligt at finde Beskæftigelse, og den unge Mand maatte gaa hjemme og lave mahognimalede Fyrretræsskabe til 1879, da der blev noget at bestille i Rakkeby. Han maa vel nu regnes som Forbundter og fik halv Svendeløn plus Kosten. Næste Arbejdsplads var i Møllerup og Lønnen den samme. Atter maatte Hjemmet en Tid yde ham Husly og Lære, hvorefter Turen paa ny gik til Lindenes i Salling. Under Høsten arbejdedes der ikke paa Haandværket; men paa Markedet i Skive fæstede han sig hos en Gaardmand. Betalingen herfor udgjorde 34 Kr., og da Vejret var godt, tog det hele kun 16 Dage. Den næste Sommer arbejdede vor Morsingbo atter i Salling, nu mod Svendeløn (1 Kr. daglig plus Kosten) og drog igen paa Høstarbejde for 36 Kr. Han maa paa denne Tid være regnet som ud-

lært, for 1882 rejste han til Nykøbing som Svend. Arbejdstiden var 11 Timer med $\frac{1}{2}$ Times Frokost, 1 Times Middag, $\frac{1}{2}$ Times Vesperkost ind mellem. Aaret efter tog han Plads hos en Møllebygger i Allerup og slog sig 1885 ned som Landsbymester. Som man ser en meget besværlig og træls Faguddannelse. Men Forholdene har næsten ligget ligesaadan i det 18. Aarhundrede, blot med den Forskel, at den unge Mand nu ikke længere behøvede at indhente Herskabets Tilladelse til at drage ud for at lære noget.

De Tømrere, der med Fripas slog sig ned paa Godserne i Stavnsbaandstiden, eller som blev indkaldt, har antagelig været af forholdsvis god Kvalitet, og dem var der adskillige af.¹⁸⁾ En gennemgaaende bedre Faguddannelse havde de Landsbytømrere, som havde lært i Byerne, navnlig de større. Udlændinge har ogsaa nedsat sig som Landsbytømrere. Naar en Haandværker hedder Casper Bielenberg, har hans — eller ialfald hans Fædres — Vugge næppe staaet i Skelby paa Sjælland.¹⁹⁾ I Nordjylland er Norge repræsenteret. En norsk Tømrer, Anders Laursen, slog sig f. Eks. ned i Kjettrup.²⁰⁾ I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede ved vi fra Tømmerlavets Klage, at københavnske Tømrere etablerede sig paa Landet, sikkert først og fremmest i Nordsjælland, som manglede Haandværkere, deriblandt Tømrere.²¹⁾ I det 18. Aarhundrede og antagelig senere var Tømrere og Snedkere, ogsaa københavnske, paa Grund af deres særlige Indsigt eftertragede af Godsjerne som Skovfogeder.²²⁾

Alt i alt maa Landsbytømmerne — som andre Haandværkere paa Landet — med Hensyn til Uddannelse og Kvalifikationer karakteriseres som et noget broget Folkefærd. Til Billedet bør endda yderligere føjes de Tømrere, der fra det 16. Aarhundrede mere eller mindre fast stod i kongelig Tjeneste og havde Hus med lidt Jord i Fæste mod at gøre Tømmerarbejde paa Kongens Slotte og Avlsgaarde. Men saa vidt man kan se, tilhører Hovedparten af dem dog den Kategori, der er vokset op paa Landet og her har gennemgaaet en langvarig og meget uregelmæssig Læretid, før de har kunnet slaa sig ned som Tømmermænd i Landsbyerne. Ved større Arbejder er Fagfæller fra Hovedstad eller Købstad undertiden traadt til. Paa Københavns Len arbejdede en Tømrer fra Storkerup sammen med københavnske Tømrere. De sidstnævnte fik 20 og 18 Skilling daglig paa egen Kost, medens den Landsby-Tømrer kun fik 16.²³⁾ Det giver Rangstigen; der har som bekendt altid været Forskel paa Kong Salomon og Jørgen Hattemager.

Bygningshaandværkerne paa Landet spandt sjældent Guld — i Mod-sætning til adskillige Smede. Tømrerne trængtes af Fuskere og Murerne af Kvinder, der hyppigt klinede Væggene. Nogen Velstand træffer vi dog hist og her,²⁴⁾ og deres Stilling var betydelig bedre end de Husmandsfæstere, der kun var Daglejere. Alene deres Værktøj repræsenterede en Kapital svarende til 2 Maaneders Arbejdsfortjeneste, omkring en halv Snes Rigsdaler.²⁵⁾ Der var efterhaanden kommet flere Redskaber, og til et ordentligt Tømrerudstyr hørte bl. a. Skarøkse, Bindeøkse, flere Bredbiler, Holdhager, Lægthamre, Vinkeljern, adskillige Høvle, Save og Træskruer. 1721 ansættes i et Skifte 1 Rigsdaler om Ugen som allerringeste Løn for en Haandværker,²⁶⁾ men de betaltes oftest efter Kvalifikationer. Ved Siden af Haandværket havde de Jorden at passe. I ældre Tider har Landsbytmørrerne gennemgaaende haft større Jordbrug end senere. Fra det 15. og 16. Aarhundrede kender vi adskillige Tømrere, der tillige var Gaardmænd, men derefter bliver Brugene mindre, og de allerfleste var kun smaa Husmænd, enkelte blandt dem Selvejere. Jeg skal belyse deres Stilling ved et Par Eksempler fra Stavnsbaandstiden: I Østerild, Thy, maatte en Tømrer, der fik Hus i Fæste, saaledes selv opbygge Huset og om Aaret betale 8 Mark i Leje samt yde 4 Dages Tømrerarbejde aarligt til Godset. Paa Aagaard Gods i Vester Han Herred fik en stavnsbunden Tømrer et Hus i Kjettrup med 1 Fjerdingkar 1 Album Hartkorn mod at svare 4 Rigsdaler aarlig og være Godsets Haandværker. Han skulde herfor — foruden Kosten — have 10 Skilling om Dagen fra Mikkelsdag til 1. Maj og 12 Skilling fra Maj til Mikkelsdag. Betydelig bedre Konditioner. opnaaede sammesteds Tømrer og Snedker Anders Laursen, som 1777 fik et Fæstehus paa 1 Skæppe, 2 Fjerdingkar og 1 Album Hartkorn, hvorfor han kun maatte svare 5 Rigsdaler aarlig. Anders Laursen var Nordmand og kom som fri Mand til Aagaard. Han har antagelig kunnet lidt mere end en Landsbytmørrer i al Almindelighed, og Betalingen er herefter, idet han faar 12 Skilling om Sommeren mod 8 om Vinteren plus Kosten. „Dog,“ hedder det i hans Fæstebrev, „ved særlig stort Arbejde ved Kirken eller andetsteds, da nyder han 1 Mark (16 Skilling) om Sommeren og 10 Skilling om Vinteren.“ Undertiden betaltes Arbejdet paa Hovedgaarden og for Bønderne efter Akkord, d. v. s. per Bygningsfag.²⁷⁾ Paa Sjælland, hvor der mange Steder var Mangel paa Bygningshaandværkere, laa Betalingen gennemgaaende noget højere end i Jylland. Tømmermanden

fik betydelig højere Løn end Haandlangeren. 1742 sattes paa et sjællandsk Gods en Tømrer med Kost og Løn à 1 Mark daglig, hans Haandlanger til 12 Skilling.²⁸⁾ Den større Fortjeneste gav de Husmænd, der tillige var Haandværkere, Mulighed for at etablere et lidt mere komfortabelt Hjem end den almindelige Husmands, de har vel gennemgaaende haft en noget bedre Viden, og flere af dem har kunnet regne og skrive. I Tømmermand Hans Christensens Bo i Holme 1771 fandtes saaledes Cramers Regnebog, 1 gejstlig Bog, 1 Psalmebog, nogle Almenakker og andre Bøger. I det 19. Aarhundrede blev der imidlertid paa Landet flere Haandværkere med jordløse Huse end tidligere. Dette kom ikke til at forringe disses økonomiske Stilling, men Faget blev i stigende Grad den afgørende Erhvervsfaktor, medens Jorden træder tilbage. Herved sker der en Forandring i selve Landsbytømrerens Stilling inden for Bondesamfundet. Det afgørende Skub i saa Henseende kom imidlertid udefra, gennem den tekniske Udvikling.

I 1830'erne fik hele Tømrerfaget et alvorligt Stød, da en københavnsk Snedkermester erholdt Privilegium paa at save, høvle og pløje Tømmer med Dampmaskine, og i Midten af Aarhundredet begyndte de københavnske Tømrere at frygte Konkurrencen fra Maskinerne. Den maskinelle Udvikling, der bredte sig til Provinsen, ramte først Savskærerne, saa Huggerne. Senere kom Jernbeton og Cement, Plademateriale og Fabrikker inden for Trævarebranchen og omkalfatrede Tømrer- og Snedkerfaget. Det tog lang Tid, før „Amerikaniseringen“ trængte ud paa Landet, men den kom. Landsbytømreren faar nu sit Tømmer leveret hugget i de brugelige Dimensioner, sine Brætter skaaret, høvlet og pløjet fra Savskæreriene, han bygger Pladehuse og maa se paa, at moderne Teknik paa Landet skyder Træet som Materiale i Baggrunden ved mange Byggeforetagender. Han er endnu ikke saa specialiseret som sin Kollega i Byerne, men kan dog ikke længere skaffe sig større Fortjeneste ved indendørs Værkstedsarbejde, fordi Trævareindustriens Fabriksvarer har slaaet baade ham og andre „Snedkerfuskere“ ud. Ogsaa meget af Hjulmands- og Bødkerarbejdet gik samme Vej ved den industrielle Udviklings Gennembrud i Danmark. Den oprindelige Landsbytømrer, som kunde lidt af hvert og undertiden ikke ret meget af noget, er blevet en historisk Skikkelse, der kun hører Fortiden til.

NOTER

1) Kancelliets Brevbøger ¹³/₁ 1580, ²⁰/₁ 1582 og ³/₁ 1612. — 2) I den paagældende Fagforenings Eje. Navnlig 1811 og 1815—17. — 3) Murmestrenes og Tømmermændenes Laugsbog udi Nakskov 1737. Sjæll. Landsarkiv (S. L.). — 4) Uddrag af Borgerskabsprotokollerne. Viborg Landsarkiv (V. L.). — 5) C. Klitgaard: Hjørring Bys Historie. p. 138. — 6) Hardsyssel Aarvog XIII 1919. p. 101 ff og Fra Himmerland og Kjær Herreder VI p. 475 ff. — 7) Viborg Snedkerlav 1710—48 ⁹/₈ 1720. V. L. — 8) Se Poul Johs. Jørgensen: Dansk Rethistorie, Kbhvn. 1940. p. 443. — 9) Stenalt. 1738—98. Regnskabsfortegnelse 1774—75. V. L. — 10) Aarbøger for Aarhus Amt XLV p. 127. — 11) Sv. Aakjær i Viborg Købstads Historie. Viborg 1940. p. 579. — 12) Københavns Tømmerlav, Diverse Korrespondancesager 1811—30. S. L. — 13) Jyske Samlinger. 4 III p. 32 ff. — 14) F. Skrubbeltrang: Husmand og Inderste. Kbhvn. 1940. p. 154. — 15) Bricka og Fridericia: Kong Christian IV. egenhændige Breve. Tillæg o. 30. Dec. 1623. — 16) Kirkebøger anf. Stift, S. L. — 17) Kirkebog for Kirkerup 1722. S. L. — 18) Se f. Eks. Aagaard Fæsteprotokol 1777. V. L. Aastrup Fæsteprotokol ⁸/₄ 1741 og ²/₁₁ 1762 S. L. Birkholm Fæsteprotokol ⁹/₁₂ 1776. S. L. Nandrup Fæsteprotokol ⁹/₅ 1784. V. L. — 19) Kirkeby før anf. Bog. S. L. 1731. — 20) Fæsteprotokol Aagaards Gods, V. L. — 21) Fra Frederiksberg Amt 1917. p. 88. — 22) F. Eks. Søbymagle Kirkebog 1723. Jørgen Madsen, Marselisborg Fæsteprotokol ²¹/₅ 1720? Aarhus Byarkiv. — 23) Københavns Len ²⁰/₆ 1602. Rigsarkivet. — 24) Skifteprotokol for Kølbygaard ¹⁸/₁₁ 1708. V. L., Birkholm ²⁸/₃ 1768, Egeskov ¹⁶/₂ 1707. O. L., Sonnerupgaard ¹⁰/₈ 1767. S. L. — 25) Marselisborg Skifteprotokol. ²⁰/₃ 1771. — 26) Birkholm Fæsteprotokol 1721, Øster Kielgaard. — 27) F. Skrubbeltrang: Husmand og Inderste. Kbhvn. 1940, p. 212—14. — 28) Birkholm Skifteprotokol anf. Aar.

MATHIAS WINTHER, POET OG SKANDSKRIVER

AF K. F. PLESNER

„DET er en sørgelig Erfaring, at Letsindighed alt mere og mere udbreder sig. Med Laster, som i hedenfarne Dage straffedes af Fædrene med Skjændsel og Foragt, sees nu igjennem Fingre af Nutidens forfinede Mennesker,“ således begynder en lille piece, *Nutidens Unoder eller noget om Komoedier, dramatiske Selskaber, Baller, blottede Bryster etc. etc.*, som med slet tryk på slet papir udkom i Odense i 1818; og der fortsættes: „Gammel nordisk Ærlighed banlyses eller flygter til en enlig Vraa paa Landet, medens fransk Letsindighed hæver sin seierrige Trofæ i Byerne. . . en stor Deel af Dannerfolket er udartet og har fanget fremmede Sæder.“ Komedier og dramatiske selskaber virker til letsindighed: „Hvorofte opføres ikke endnu Holbergs usædelige Skuespil, som burde være banlyst fra ethvert Theater, og det er vist ikke for de usædelige Udtryk, som findes i Freyas Alter, at dette er blevet fordømt. Hvor sjelden opføres derimod ikke nu Stykker som Axels og Valborgs, Niels Ebbesens, Rolf Krakes, Blanca, hvilke indgyde deres Tilskuere ædle og hellige Følelser og en djærv og stolt Fortids Aand.“ Børn burde aldrig have lov at komme på komedien; unge fruentimmer ledes i de dramatiske selskaber blot til „sandselige Lysters Tilfredsstillelse“; baller, moderne dans, især valsen, er den rene usædelighed. „Den Kvinde som finder Fornøielse at besøge dem, er ej langt fra Fald, og den Mand, som er hengiven dertil er alt paa Fordærvsens Bane.“ . . . „I Fordums Tid gik hvert Fruentimmer med Barmen tildækket, men det var kun i hine enfoldige Dage, da kun den ærlige Pige kaldtes Jomfru. Nu see vi saavel den leiede Maitraisse som den pyntelige Frue og Frøken, saavel den unge Kone, som den gamle Kokette at blotte sig, at blotte sin Karakter; thi ved saadan uanstændig Dragt kan hun jo umueligt andet end vise, at den største Usædelighed boer i hendes Inderste.“ Snørlivet og blanchetterne angribes, spiritus, tobak, the og kaffe; man står sent op og går sent i seng. „I fordums Tid dvælede man med from Glæde ved Religionens evige Sandheder; da hørtes aldrig et bespotteligt Ord; thi Fædrene vare ærlige som i deres Vandel saa i deres Tale.“ . . . „I Fordums Tid læste den ærlige Matrone i gudelige Skrifter, og søgte deri Husvælselse mod Livets Gjenfordigheder. Nu læser Damer af Stand flau franske Romaner eller usædelige indtil Væmmelse umoralske Historier. Sjelden vil man finde en ung Pige eller Modens Herre, som ikke kan fortælle om en Rinaldo, Sigeunerne, Urnen i den eensomme Dal, den vandrende Jomfrue, eller om Lafontaines og Spiezes daarlige Romaner, og andre oversatte Bøger, som det ansees for et Beviis paa god Levemaade at have læst. Jo mere Sæderne forværrer, desto flere slige Skrifter forplantes paa dansk Grund, thi de trives der froed-

gen, og mangle derfor ikke Oversættere.“ De unge pjatter nu med om alt. „Nu er det ingen Ubeskedenhed, at unge Mænd med mageløs Frækhed haaner ældre og fortjente Mænd, som Peter Hjort nylig har gjort mod salig [!] Justitsraad og Professor Baggesen.“ Fromhed og respekt for kirken uddør, usædelig litteratur trykkes (T. C. Bruun og Kong Lear!); moderen ammer ikke selv længere sit barn. Dog overtroen hersker endnu: „Den tøileløse Fantasie, som hersker i de fleste af Nutidens saakaldte genielske Digteres Arbejder, og hvori man forgjæves søger nogen Orden, mindre Regel eller Lov, har alt lokket mangen Yngling i Vildfarelse, fordi Mennesket i sit Indre har et Hang til det Underfulde, hvorfor Førstanden maa herske over Fantasien, hvis Mennesket ei skal vorde til en Drømmer.“

Det var en grusom salve; og der er ingen grund til i ringeste måde at opfatte den som satirisk. Forfatteren til denne pseudo-rousseauistiske jeremiade var den kun 23-årige eskadronskirurg ved de fynske dragoner Mathias Winther, en sønnesøns søn af den Ørbæk-præst Rasmus Winther, af hvem vi ejer nogle ærbart-enfoldige optegnelser, hvori man kan nyde „en svunden tids mentalitet, helt forskellig fra vor, uden glimt af selvironi.“¹⁾ Hans søn Mathias Winther d. æ. fulgte ham i Ørbæk, blev provst i Vinding herred og byggede gården Gammellund i Vissenbjerg sogn til sin søn den yngre Rasmus, der senere måtte afhænde den og købe den lille ejendom Aalemosegaard, som han dog også mistede, efter sønnens udsagn fordi „andres Ondskab og egen Ukyndighed indviklede ham i en Sag, der for ham tog den uheldigste Vending“, efter en slægts-tradition fordi han stod i ledtog med en af de berygtede Vissenbjerg-røvere. Han døde d. 20. oktober 1811 af „huslige Bekymringer og Græmmelse for Udkommet“, og hans 16-årige søn, der vel hade gået i adskillige skoler, men uden fordel, var „opvoxet som et vildt Skud der mangler Stytte.“²⁾ Drengen kom først på byskriverkontoret i Odense, men begyndte snart at studere kirurgi, tog en kort tid til København, men blev snydt som en pantsat bondedreng, led af hjemvé og var glad ved at blive ansat som kompagnikirurg i Middelfart og kort efter ved et felthospital i Odense. Som den unge Johannes Ewald gør han her sine beskedne livserfaringer: „Jeg, hidtil en stille, bly Fyr, der neppe turde løfte Øine paa en Pige, maatte jo have mig en Kjæreste ligesom alle de Andre. At ryge Tobak, skraa og drikke Brændeviin, kunde jeg ikke lære og har ikke lært til denne Dag. . . . Men en Kjæreste maatte jeg have, ligemeget hvor jeg fik hende fra.“³⁾ Ved en fest på kongens fødselsdag 1814 træffer han en skrædderdatter, Christiane Thorning, med hvem han kort efter giftede sig, samtidig med at han mistede sin stilling på grund af felthospitalernes ophævelse ved krigens slutning — „den galeste

Handling i mit Liv“ kalder han det selv. Hun kunde imidlertid ernære sig selv og delvis ham ved dameskræddersyning, og i 1816 tog han igen til København for at tage sin examen, hvilket dog strandede på „pengeomangel og W's urolige færd.“⁴⁾ I Odense stod det småt til: Christiane hade fået en lille Rasmus, og selvom de slog sig igennem på et stykke smørrebrød og en gang om ugen en ret varm mad, var det dog en lettelse, da han et halvt år senere blev eskadronskirurg i Randers, hvor hjemveen imidlertid atter plager ham, så han i sommeren 18 bytter sig tilbage til Odense. Resten af hans historie er delvis velkendt: den fattige, uslebne, oversete dreng udvikler en række komplekser, der efterhånden gør ham til konsekvent kværlulant. Han rager hurtigt uklar med oberst Høegh Guldberg, men opnår dog 1825 orlov med fuld løn for atter at prøve at få sin examen i København; han går op både 28 og 29, men klarer sig slet — efter eget sigende på grund af sygdom, men måske snarere, fordi han har benyttet tiden til litterære studier, hvis anseeligste resultater er et par omfattende bibliografier over dansk naturhistorisk og medicinsk litteratur (1829 og 32). Selv kalder han disse år de lykkeligste i sit liv, da han „førte egen husholdning ved“ Ingeborg Marie Olsen, „en simpel Tjenestepige, der forlod sin Condition og tog til ham i hans Logie“,⁵⁾ hvor de fik to børn sammen, Carl Ludvig og Elizabeth. Da han vendte tilbage til sin stilling i Odense, lod han sig d. 13. januar 1830 skille fra konen, med hvem han også hade to børn, Rasmus og Jørgen Grønwold Winther, hvis datter blev Hugo Matthiessens mor. Da han ikke kunde få lov at have Ingeborg hos sig på sygehuset, knyttede han øjensynlig som trøst en ny forbindelse med økonomens pige, Trine. Han synes på dette tidspunkt at have været helt desperat: sit arbejde forsømte han, alle militære forhold vakte hans harme, Ingeborgs og børnenes underhold undlod han at betale, så hun måtte klage til Guldberg, som omsider foreslog at få ham forflyttet til et andet regiment, da han „muligen ved at udrives af de Forhold, hvori han haver indviklet sig, kunde bevirke sig en bedre Fremtid.“⁶⁾ Da stabskirurg Tønder imidlertid anså ham for uduelig og ude af stand til at tage sin examen, blev han afskediget fra militærtjenesten d. 2. oktober 1830; men for ikke at skade ham unødigt blev svagelighed anført som årsag. Nu styrtede alting sammen for Mathias Winther: han blev udpantet for ubetalte børnepenge; Ingeborg, som hade været nødt til at henvende sig til fattigvæsenet, blev til trods for hans protest med begge børnene sendt til København, hvor hun blev anbragt som opvartningskone på søhospiti-

talet, men allerede døde d. 28. august, kun 25 år gammel. Winther, der nu også kom til byen, tog børnene til sig og ernærede dem ved den journalistiske virksomhed, hvorved han „skrev sig Udkomme og Skjændsel til og den ene Proces efter den anden.“⁷⁾ Ikke blot over personlige fjender som Guldberg og Tønder, men over allehånde militære og civile myndigheder i Odense og København svingede han sin vredes svøber. Da han var kommet for skade at beskyldte borgmesteren i Aarhus Hans Astrup Fleischer for „en saa stræng tyrkisk Justits, at adskillige uskyldige Mennesker skal være døde af hans Tortur“, blev han ved hof- og stadsretten dømt som tremarksmand foruden til en betydelig bøde og fire gange fem dages fængsel på vand og brød. Han appellerede ganske vist sagen til højesteret, der formildede dommen; men da var han allerede død d. 24. februar 1834 og begravet ved sin Ingeborgs side på Holmens kirkegård. De to børn tog et par københavnske familier sig kærligt af. Han efterlod sig et slet ry og et godt personligt eftermæle; en samtidig skriver, at „alle ere enige om, at han ej blot var sparsommeligt, tarveligt og ædrueligt, men tillige tjenstfærdigt, ej uden en vis Godmodighed, godgjørende imod Fattige, stedse færdigt til at forsvare den Forurettede, og en kjærligt Fader mod *sine uægte Børn*.“⁸⁾

„Modigt saa, mit Hjerte!
Lad ej Jordens Smerte
Matte dine unge Vingeslag.
Vil ej Solen glimte,
Saa bag Døden skimte
Atter vi dog Friheds, Lysets Dag.
Du var født at tørste,
Kjærlighed dit første
Og Musik dit sidste Aandedrag!“⁹⁾

*

En begavet rabulist, et menneske hvis liv gik i skår ved egen skyld, en karaktersvag skribler, en af dansk smudsjournalistik's fædre — var han ikke bedst tjent med glemsel og tavshed? Kulturhistorikeren og menneskekenderen vil dog også under denne forhutlede fremtoning kunne høre tidens hjerte banke, uroligere, mere varmblodigt måske end hos mangan officiel storhed. Derfor turde det nok kunne lønne sig at gennemblade hans usmagelige tidsskrifter og talrige åbenhjertige småtryk.

Der er hos Mathias Winther en evig strid mellem indre pretentioner og ydre fremtræden: den fattige dreng af gammel kulturslægt, den

videnskabelige intelligens som ikke kunde bestå en smule examen, det følsomme hjærte som volder alle sine kærers ulykke, den sammenbidte energi som sættes ind på små og lave formål, skønhedselskeren og

Mathias Winther. Litografi af J. A. Jerichau 1834.

drømmeren som kvæles i offentlig og privat uhumskehed — det kunde kun føre til indre disharmoni og ydre skibbrud.

Allerede barnets opdragelse blev forsømt; men i de Ørbæk-præsters store bogsamling, der med hensyn til sjældne danica talte sammenlig-

ning med tidens bedste,¹⁰⁾ fandt han næring for sin fantasi og videlyst; det var ham en dyb sorg, da den efter faderens død måtte sælges til spotpris, og hans senere liv gav ham kun ringe anledning til at opbygge en ny på de sørgelige rester han hade frelst, skønt han aldrig mistede lysten dertil og efterlod sig ikke mindre end 725 bøger.¹¹⁾

Hans første læsning var robinsonaden om Albertus Julius, Till Uglspils historier og kæmpeviserne, hvortil siden kom en del naturhistorie, Phædrus fabler og Lafontaines romaner. „Ogsaa Holbergs Fabler var paa den Tid min kjæreste Læsning, og dette er maaske Aarsagen til, at det endnu gjør mig ondt at see ham nedreven for at have skreven dem, om man endogsaa kan fremvise Suhms Autoritet for deres Sletted. Men Suhm forstod sig oprindelig bedre paa Historien, hvori han excellerede med sin mageløse Hukommelse og Erudition, end paa Poesien, og jeg gad seet hvormange af Nutidens Bibliotheks-Læsere der finde Smag i hans Fortællinger med deres halv nordiske og halv franske Tilsnit.“¹²⁾ Til sin yndlingslæsning regner han yderligere Vulpius, Spiess, Smollett og „den sværmeriske Florian, hvis ømme Hyrderomaner engang udgjorde min kjæreste Læsning; jeg tog hans Stella i Lommen og sadde mig under et Træ dybt inde i Skoven, for at græde eller glædes med den unge Hyrdinde;“¹³⁾ videre Paul og Virginie, Ossian, de tyske romantikere og vore egne guldalderdigtere. En sand revolution i hans sjæleliv vakte bekendtskabet med Oehlenschlägers *Digte 1803*: „Med Begjerlighed læste og læste jeg dem! jeg kunde dem snart alle udenad ... og jeg skylder denne Bog Opvaagnelsen af de Følelser der hidtil havde slumret i min Sjæl. Jeg forstod førend deres Læsning ikke mig selv, men nu blev det mig klart, som forhen var mig en Gaade. Ingen Bog har havt en saa overveiende Indflydelse paa mit Liv, som denne, Henrik Steffens's Forelæsninger maaskee undtagne, som jeg læste nogle Aar senere og som endnu er mig en behagelig Lektüre.“¹⁴⁾ Bortset fra det ovenanførte spark til Holberg blev han disse guder tro hele sit liv.

Af sine samtidige så han særlig op til Grundtvig — „Dannevirkes Gjenopbygger“ — som han tilegnede sin Digtsamling fra 1820, og som han i et særskilt udgivet digt opfordrede til ikke at forstumme, da han i 26 hade nedlagt sit embede, men vedblive at tale „i By og Borgen Lydt for Kristi Sag, til en bedre Pindsemorgen bringer Seiersflag.“ Derfor tager han ogsaa Lindbergs parti mod Visby og skriver et langt for-

svar for Ingemann, hvis hjemkomst han 1819 havde besunget, mod en artikel, som han tillagde F. I. Hansen: „hans Digte læstes og læses endnu i Høisalen og i den ringe Hytte, hans Sange lyde saavel ved den fine Dames Claveer, som i Skoven fra den simple Bondepiges Læber. og deri ligger Poesiens forunderlige Kraft, at den har Nøglen til alle Hjerter.“¹⁵⁾ — Derimod er det ikke så underligt, at H. C. Andersen var bange for „den snavs Mathias Winther“: Endnu i juli 32 mente han, at han lykkelig var sluppet for at komme i *Raketten*; men en måneds-tid senere skildrer en af bladets opdigtede figurer, smedemester Aber, hestevæddeløbenes modstander, en fest der skal fejres:

„Min Smedesvend recommenderede mig derimod, istedet for Poeten i Aabenraae, en sig her i Byen opholdende fyensk Poet ved Navn Anders Annessøn, ogsaa kaldet Poeten med den lange Næse; men ved ham var der ogsaa, som man siger: „et Aber iveien“; thi paa et Værtshuus, hvor jeg søger, og hvor der ogsaa kommer endeel lærde Folk, havde jeg tidt af disse hørt Poeten med den lange Næse omtale, og de vare da Alle enige i, at der hos ham fandtes Intet mindre end poetisk Talent, og at en af Danmarks store Digtere blot for Løier havde smuglet ham ind paa Parnasset under sin Slengkappe, hvor han nu quiddrede med, som en Spurv iblandt Nattergale; og desuden hørte jeg tidt disse lærde Folk satirisere over hans Kjærlighed op af Nicolai Taarn, og, skjønt jeg aldrig kunde blive ret klog paa, hvori hans Kjærlighedsgjæringer ved bemeldte Taarn bestode, saa kunde jeg dog af de gode Folks Tale slutte mig til, at de ikke vare af det anstændigste Slags. Jeg frygtede derfor for, hvis jeg antog en slig priapisk Trold til min Væddeløbs-Poet, og derfor aabnede ham mit Huus, at jeg da skulle føre Ulven ind i Faarestien . . . Da Smedesvenden imidlertid vedblev, at recommendere ham, saa tænkte jeg: at see ham koster vel ingen Penge — og gik derfor op til ham. Men — du milde Gud! hvilket Uhyre af en Næse har du dog posteret midt i hans Ansigt! Nei, at kalde ham Poeten med den lange Næse er urigtigt; skal der endelig skoses til hans Næse, da bør han hedde: den storsnude Poet! Jeg indsaae strax, at han med et saadant Batterie i Ansigtet, aldrig kunde blive farlig for mine Fruentimmer; thi for hans Kysse-Evne havde jo Skaberen sat en Pind, eller rettere sagt en fem Punds Kjødclump, og, uden at kysse, kommer man aldrig til Pigernes Hjerter, det er en afgjort Sag. Jeg gjorde derfor strax Accord med ham om Visen, og jeg fik den for 4 Skilling Verset.

— De første 86 Vers handle allene om ham selv; han fortæller deri, hvad han er for en Karl, og hvor mange store Mænd han i sine Dage har besungen. Til en Prøve vil jeg give det første Vers, som lyder saaledes:

Jeg synger gjerne til Stormands Priis;
 Pjat! Pjat!
 Og kysser ydmygt paa Fruens Riis
 Skrat! Skrat!
 Som Vinden blæser jeg Kappen hænger,
 Til Gunst og Gave jeg altid trænger.
 Pjat, Pjat, Skrat Skrat!
 Pjat, Pjat, Skrat Skrat!
 Pjat, Pjat!“

Og han slutter med følgende vers:

„Af mangen nysselig Jomfruemund,
 Pjat, Pjat!
 Som gjerne jeg kysset', — ak, kunne jeg kun! —
 Skrat, Skrat!
 Din Roes skal ved Thebordet lifligen lyde,
 For Samtalen Stof du i lang Tid skal yde.
 Pjat, etc. etc.“

Man finder i dette ondsindede vrøvl ikke blot hentydninger til *Kjærlighed paa Nicolai Taarn*, „Pjat, Pjat-visen“ og andre digte, men også i understreget form Molbechs og andres dom over Andersen som krybende og behagesyg.¹⁶⁾

Selv udgav Winther fire digtsamlinger, som vel ikke er af syndeligt værd, men vidner om en del ægte poetisk følelse, iklædt tidens almindelige udtryksform, undertiden ret ubehjælpsomt, en enkelt gang net og jævnt. Den første hedder *Vaarkvad*, en duodez på 66 sider, som den senere professor C. C. Rafn besørgede trykt i 1817; da digteren mange år efter så den igennem, indrømmer han, at han „har rødmet ved hver side“. Så meget bedre var han nu ikke blevet, siden han som ung skjald slog sin „Harpes brune Streng“ og på titelbladet satte et tungsindigt motto af Ossian. Digtet „Regisses Kilde“ („I gammel længst hensvunden Tid Der var en venlig Kvinde ...“) er en næsten ordret gengivelse af Oehlenschlägers digt til „Sanct Kirsten“; „Einar. En Idyl“ er skrevet på, hvad man med god vilje og svigtende øre nok kan tage for hexametre; resten er mest ballader i tidens stil, fulde af rædsel og vemod. — I *Kjærmindeblomster og Rosenblade* (1820) — med min-

dels i titlen fra Thiele og Baggesen — genklinger stadig ossianske og oehlenschlægerske toner; foruden egne ballader er der oversættelser af Kosegarten og Goethes „Erlkönig“, men findes også så velklingende strofer som denne:

„O nynnende Bæk!
O du som henrisler paa bølgede Strømme
Langs Bøgenes Hæk,
Som salige Kjærlighedsdrømme;
Drag nynnende hen
Som før, med de sølvlokke, rullende Bølger,
Thi Skjalden i venlige Drømme dig følger.
Væk Mindet igjen!“¹⁷⁾

Sanderumgaard's Have (1824) er blevet noget af en bibliofil lækkerbisen på grund af J.F. Clemens vignetter; litterært er bogen ikke meget værd, men den sikrede ham Bülow's bevågenhed og et honorar, som hjalp ham til studieårene i København. — Vægtigst er nok hans *Digte, gamle og nye* (1833), der stadig rummer ballader i tidlig romantisk stil, en del konventionel erotik, megen naturfølelse og et par kønne mindedigte over Ingeborg, af hvilke det sidste slutter:

„Sov nu Hjerte, stille, sødt,
Under Græstørvlagnet blødt
I din lille Kiste.
Skjebnen, som var graa og sort,
Livet, som var knapt og kort,
Glæden, som fløj hurtig bort,
Var en Fugl paa Kviste!“¹⁸⁾

En ny indflydelse mærkes tydeligt i digtet „Vaarsuk“, nemlig Poul Møllers „Aprilsvisé“:

— — —
Stormen i et Kast
Blæser bort i Hast
Sløret fra den unge Skjønheds Kinder.
Luften er saa kold,
Derfor Kaabens Fold
Om den smækre Midie tæt sig vinder.

Hvilket Stjernerpar
Dog den Skjønne har!
De to Sole er i Vaarens Taage.
Bort hun atter gik,
Men det hulde Blik
Skal med Nattens Stjerner for mig vaage.“¹⁹⁾
— — —

Mindst Interesse er der ved Winthers originale noveller, *Eventyr og Fortællinger* (1825) og *Kometen*, Samling af underholdende Læsning (1831), den sidste dog med en del oversættelser; de er egentlig kun ballader på prosa, fulde af rædsler, handler om røvere, søvngængere og naturlig sympati, let læste og lettere glemte. Derimod er *Danske Folkeeventyr*. Første Samling (1823) en lille, næppe tilstrækkelig påagtet perle. Winther hade altid næret stor interesse for almuens fortællinger og har efter eget sigende leveret en stor mængde stof til Thieles *Danske Folkesagn* (1818—23).²⁰ Hans egen samling, der indledes med et digt, som er en nøje genklang af Phantasias epilog i *Aladdin* („Alt længe laae de gamle Eventyr / Forglemt paa Hylden, medens Støv og Gruus / Bedækket dem. Nu har jeg varsomt visket, / Saa godt det lod sig gjøre, Støvet af . . .“), bringer mange af de klassiske æventyr: Pandekagehuset, Snehvide, Manden og hans Skygge, Prinds Hvidbjørn (Psykemotivet), Den lille Kokketøs (Askepot), De elleve Svaner — det sidste direkte forlæg for De vilde Svaner af H. C. Andersen, som vides at have kendt bogen.²¹ De er ganske kønt fortalt, i bevidst enfoldig stil som Grimms, selv siger han: „som en ærlig Bondemand eller gammel Matrone kunde fortælle mig det“, men undertiden med svigtende logik i temaets gennemførelse og forsynet med folkløriske noter som Thieles hefter.

Dersom Mathias Winther endnu mindes, er det nok mest som bladudgiver. Allerede i sine studieår hade han udgivet nogle hefter: *Sneeliljer* (1827—28) med skønlitterære bidrag af forfattere som Rahbek, Blicher, Søtoft, Schaldemose o. a. Et „almennyttigt folkeblad“, *Sundhedspolitiet* fra 1831 kendes nu ikke mere. *Raketten*, der begyndte henimod slutningen af 31 og fortsattes til udgangen af 33, udkom med et 16-sidet oktavblad hver lørdag og skal have nydt betydelig udbredelse. Det giver kraftigt udtryk for hans personlige nag til Guldberg, Tønder, andre militære og kirurger, overretsprokurator Philip Julius Knudsen, Statstidendes redaktør, som han må have haft et eller andet udestaaende med, indeholder noget større afhandlinger og fortsatte satirisk-novellistiske skildringer, og udviklede sig efterhaanden til en slags organ for den lavere og laveste middelstand med talrige indsendte bidrag af almenavnligt eller nærgående personligt indhold. Også en lille stab af mere eller mindre trofaste medarbejdere knyttedes dertil, af hvilke det vil være nok at nævne den bitre og skuffede historiemaler C. F. Høyer, der ufortrødent kommenterer akademiets virksomhed, og danselærer

O. G. F. Bagge, „Baggesens originaleste abe“, som på prosa og ganske elegante vers styrter sig ind i en række livlige polemiker.

En gennemkommentering af *Raketten* vilde kræve en kulturhistorisk viden om tiden, som næppe nogen er i besiddelse af. Hvor meget er der fx. om, at chokoladefabrikant Kehlet skal have solgt sin kone? Eller var kammerjunkerlavets oldermand F. C. v. Scholten svag for småpiger, og hade der været vrøvl med hans kasse? De mange hentydninger til stabskirurgens „lækre østers, champagne og fede flamske sild“ fatter man først, når man andensteds hos Winther selv læser,²²) at en kirurgisk student Rasmus Phillip, som nok også var bidragsyder til *Raketten*, forgæves hade søgt at bestikke Tønder med de nævnte naturalier, men senere sendte regning på dem, — altså en ganske løs sladderhistorie. En slig kommentering vilde absolut ikke være møjen værd; men ved at kikke bladet igennem får man et interessant indblik i tidens og læsekredsens psyke. Først og fremmest angribes al despotisk vilkårlighed, ethvert overgreb af embedsstand og overklasse, alle som „lever af profitten“, mishandling af børn, dyr og de små i samfundet; også en del antisemitisme og anden lurvethed får lov at løbe med; anonyme og forblommede hentydninger om lån som skal tilbagebetales, forfølgelser som må ophøre, advarsler mod farlige steder hvor man kan støde sig på fremspringende kælderhalse, risikere at få en natpottes indhold i hovedet osv. osv.; der klages over uhøflig behandling og høje priser hos navngivne restauratører, ublu ågerkarle, skrappe tjenestepiger eller urimelige herskaber, faren ved slet vogtede slaver, gadernes urenlighed, „logerende damers“ trækken i kirketiden, og så igen de kommunale forhold i Odense og officerers og underofficerers misbrug af deres undergivne. Ofte synes en moderne læser, at udgiveren groft krænker privatlivets fred; men mens man arbejder sig igennem de tykke, slet trykte bind, indfanges man af duften fra staden indenfor voldene, ser og sanser med underklassens bevidsthed, forarges over forloren fornemhed og brutalt hovmod, udnyttelse og inhumanitet, væmmes ved snavset og svineriet, krænkes med sine venner og kumpaner, mærker — trods al respekt for den vise og kærlige landsfader — fjerdestandens knurren, som et par år i forvejen hade givet sig udslag i Paris, — og svinger mellem selvgod følelse af hvor herligt vidt vi har bragt det siden, og skam over de mange punkter hvor det egentlig stadig er ligeså hos os.

Også lidt højere kan man af og til se. Vi deler publikums for-

argelse over arresteringen af mad. Kretzschmer, „det kongelige teaters sidste blåtårnsfange“;²³⁾ vi er ikke så sikre på, at prof. Hurtig (Rasmus Rask) så tydeligt har ytret sin foragt for dansk digtning;²⁴⁾ vi følger optaget den skarpe strid om U. J. Lornsen, „en sansculottisk Vindmagers Æselsskrig.“²⁵⁾ Og bladet meddeler nyheder, de andre blade forsømmer at bringe, som at Grundtvig til sin 50-års dag fra taknemmelige tilhørere fik en smuk sølvpokal med 50 dukater.²⁶⁾

Smudspresse? Vel nok. Men, som Winther udbryder et andet Sted: „Lykkelig den, der lader Verden gaae sin skjæve Gang og klogelig tier, naar Ret og Sandhed underkues, hvor det ikke skal være anderledes.“²⁷⁾ Han var blevet desperat, da børnene ved nattetide blev revet ud af hans seng og han kort efter måtte begrave deres mor, „et skjønt og godt ungdommeligt Liv, der gik i sit 26de Aar.“ Han blev bitter og søgte sin trøst i at kæmpe for sandheden, sådan som han nu så den, forfulgt af de store og formående, støttet og hyldet af de små. Han vil rydde ondet ud fra roden og hæve almuen; derfor er skrivefriheden det nødvendigeste af alle goder. „Den Tone der hidtil var den almindelige i vore Blade og Skrifter, maatte absolut dræbe den sidste Rest af aandelig Virksomhed. Men ingen anden end den, der ikke kjender den danske Nation, kalder den dorsk og sløv; der brænder et Ætna i Folkets Hjerter, som Tidens Tryk vel har dæmpet, men ikke undertrykt.“²⁸⁾

En urolig sværmer var Mathias Winther og hans talent kun lille; man kan sige det blev misbrugt, spildt kan det ikke kaldes.

NOTER

1) Th. A. Müller i Politikens kronik 9/11. 1936. — 2) Forpostfægtning, 1831, 6. — 3) *ibid*: 17. — 4) Jul. Petersen i *Bricka*, XIX, 70. — 5) J. L. Beeken, M. W.s Levnet og Hændelser, 1834, 9. — 6) *Læsning for Publicum*, 1831, 77. — 7) Fr. Barfod, *Poetisk Læsebog for Børn og barnlige Sjæle*, 1836, 596. — 8) *ibid*: 597. — 9) *Digte*, 1833, 36. — 10) *Forpostfægtning*, 6. — 11) *Den wintherske Slægtbog*. Udg. af Axel Kofod, 1934, 18. — 12) *Forpostfægtning*, 5. — 13) *Supplement eller Randgloser til Forpostfægtningen*, 1831, 14. — 14) *Forpostfægtning* 19. — 15) *Raketten*, 1831, 72 ff., 88 ff. — 16) *Breve fra H. C. Andersen*, I, 103, 109; H. C. Andersen, *Brevveksling med Edvard og Henriette Collin*, I, 106; *Raketten*, 1832, 558 ff., 574; *Sejer Kühle*, Fr. Paludan-Müller, I, 129 f. — 17) s. 54. — 18) s. 162. — 19) s. 82. — 20) *Forpostfægtning*, 34. — 21) Paul V. Rubow, H. C. Andersens Eventyr, 1927, 40. — 22) *Læsning for Publicum*, 100. — 23) *Raketten*, 1831, 71. — 24) 1832, 239. — 25) 1832, 209, 360, 394. — 26) 1833, 911. — 27) *Forpostfægtning*, 28. — 28) 1832, 853.

DET KGL. KAPELS
ÆLDRE STRYGEINSTRUMENTER
AF GODTFRED SKJERNE

DET KGL. KAPEL var i sin Oprindelse et Kantori, altsaa som Navnet antyder et Korps af Sangere. Dette hænger naturligvis sammen med, at det blev til i Polyfoniens Tidsalder, da den højeste Musikform netop var en Korsats med talrige selvstændigt førte Stemmer, medens det instrumentale Element endnu førte en underordnet Tilværelse. Et særligt Trompeterkorps kan man ganske vist i Danmark spore helt tilbage til Kristoffer af Bayerns Dage, men i Kongens Hofkapel, som netop har sit Navn efter de kirkelige Omgivelser, hvori det fortrinsvis virkede, dukker instrumentale Udtryksmidler, særlig de blidere Strængeinstrumenter, først relativt sent op. De stammede jo ogsaa fra et væsentlig andet, helt verdsligt Milieu, og selvom en bekendt gotlandsk Folkeviselader allerede Valdemar Atterdag lege paa Lut, flyttes vi dog et godt Stykke hen i Reformationsaarhundredet, inden vi i Forbindelse med Kongens Kapel støder paa sikker Oplysning om Tilstedeværelsen af Repræsentanter for denne Instrumentgruppe. Det er først efter Syvaarskrigens Afslutning, vi ved Skildringen af Frederik den Andens Bryllup i 1572 træffer Lut og Gige i denne Sammenhæng. Med dette sidste Instrument staar vi ved Spiren til det i Kapellets senere Historie saa vigtige Begreb: Strygerne.

Det er ikke her Stedet at trække Linjen op for selve Kapellets Historie.¹⁾ Heller ikke ved vi i Enkeltheder synderligt om, hvornaar under Strygeinstrumenternes rivende internationale Udvikling de enkelte Former, saaledes som vi kender dem fra de forskellige Tidens instrumenthistoriske Hovedværker,²⁾ fandt Indpas her. Til en vis Grad kan vi følge Hovedtrækkene i Udviklingen gennem Betegnelsen for deres Dyrkere fra Giglerne over Violisterne, der røber italiensk Indflydelse,³⁾ og de kgl. Violons (Hofviolons), der bringer Bud om den franske Ho-

vedstads dominerende Betydning som Musikcentrum, til vore Dages jævne og enkle Navn Strygerne. Stedvis hører vi gennem Tiderne Tale om de skiftende Instrumentformer (Gige, Fedel, Trumscheit, Lira og Viola da braccio, da gamba, Violone, Violin, Bratsch, Violoncel og Kontrabas), men Instrumenterne selv, som har været anvendt her, kender vi ikke. De er og bliver forsvundne i Tidernes Malstrøm.⁴⁾ Intet Instrument er bevaret, som med Sikkerhed kan paavises at have gjort Tjeneste i det danske Hofkapel før saa sent som i Slutningen af det 18. Aarh.

Først, da Kapellet tillige bliver et egentligt fast Teaterorkester, begynder der at flyde Kilder, som sætter os i Stand til mere regelmæssigt at opfange Glimt af Instrumenternes eget Liv. Men da var Strygeinstrumenternes Udvikling forlængst afsluttet. Kapellets tidligste Forhold til det faste Teater skriver sig fra 1770, da Komediehuset af Københavns Magistrat blev overdraget Kongen. Men Teatret og Kapellet havde hver sin Chef, som oftest, men ikke altid, forenet i samme Person, og i lange Tider virker de som to selvstændige og adskilte Etater. „Uagtet Vor Kapelle er forbunden at forrette den ved Theatret forefaldne Tieneste, staar det dog paa ingen Maade under Theater Direktionen, siden det har sin egen Chef“, hedder det i Instruksen af 7/9 1798,⁵⁾ ligesom hver Etat havde sin egen Økonomi, hvad der undertiden voldte Stridigheder, som da Finanskollegiet krævede Tilbagebetaling af nogle under Grev Ahlefeldts Bestyrelse afholdte Udgifter til Anskaffelse af Instrumenter til Kapellet til et Beløb af 925 Rdlr. 37 Sk., hvilke Teaterdirektionen med Rette ansaa for sig uvedkommende, medens Kapelchefen fandt Pengenes Udredelse af Kapelkassen „ligesaa lidet billigt som giørligt“.⁶⁾ Man kunde herefter antage, at en Gennemgang af Kapellets Arkiv uden videre vilde give os alle ønskelige Oplysninger om de gamle Strygeinstrumenter. Men saa simpel er Sagen ikke.

Naar der paa disse Sider skal gives et kort Rids af, hvad vi ved om de her omhandlede Instrumenter, maa man ikke vente at se disse rykke frem i Flok og Følge. Det er simpelthen ugørligt, fordi Kilderne ganske svinger overfor de naturlige Spørgsmaal: Af hvem og naar er Instrumentet bygget, naar er det anskaffet, hvem har spillet det, og hvad ved vi iøvrigt om dets Skæbne? Det drejer sig her langt snarere om en Række Antydninger af, under hvilke Vilkaar det overhovedet er muligt at fremskaffe saadanne Oplysninger, at der deraf kan tegnes et til en vis Grad sammenhængende Billede af de enkelte Instrumenters Kaar

gennem Tiderne. Vi vil derfor slaa ned paa et Tidspunkt i Kapellets Historie, hvor vi finder et fast Udgangspunkt for vore Betragtninger.

En af Kammerherre Gjeddes sidste Regeringshandling som Kapelchef var at lade udfærdige et Kapelinventarium, der ved hans Afgang i Februar 1794 afleveredes til Hofmarskallatet („Hofstuen“), hvor det ved Slotsbranden den 26. s. M. gik tilgrunde. Den nye Kapelchef A. W. Hauch gav derfor Kapelmesteren, J. A. P. Schulz, Ordre til, indtil et nyt kunde forfattes, at føre en Interimsliste over Nyerhvervelser,⁷⁾ bl. hvilke der bortset fra et Par Buer kun figurerer en Aaret efter til Koncertmester Schall anskaffet Violin. Det er herefter ikke sandsynligt, at der er gaaet synderligt tabt af Kapellets Instrumenter ved Branden, og naar det fortælles,⁸⁾ at Inspektøren for den kgl. Dansemusik reddede en Violin, som han senere fik foræret af Kronprinsen, har det nok været den, han selv benyttede, thi efter Inventarieregnskaberne for Hofdansemusiken synes denne kun at have raadet over følgende Instrumenter: en Violin, en Cello, en Kontrabas, tvende Par Fløjte traverse, en Takt Tromme, et Par Pauker, et Par Bækkener, en Staal Triangel, en Kasse med et Par gamle Valdhorn og en Bjælde Maskine samt en Piccolofløjte, hvilket nøjagtigt var det, Niels Møller i 1799 overtog efter den tidligere Inspektør Jacobsen.⁹⁾ Det er ogsaa rimeligt at antage, at alene Dansemusikens Instrumenter har været tilstede paa Slottet, medens Kapellets befandt sig i Teatret eller i Hjemmet.

Af adskillige Skrivelser fra Hauch ses det, at han lagde megen Vægt paa den nøjagtige Udfærdigelse af de omhandlede Inventarier, men skøndt han i Schalls Instruks¹⁰⁾ fik indføjjet en særlig Post, hvorefter denne var pligtig bl. a. at føre en nøjagtig Liste over alle Instrumenter Kapellet tilhørende, syntes der dog stadig at rejse sig Hindringer for Schall med tilhørende Paamindelser fra Hauch. Ikke destomindre foreligger der for den nærmest følgende Tid en Række Inventarieregnskaber for Kapellet, omend man aldrig naaede til, som Bestemmelsen var, at gøre dem strængt aarligt tilbagevendende.

Naar det er klart, hvor vigtigt dette Materiale er for det foreliggende Emne, maa man rigtignok beklage, at det kun er meget nødtørftige Oplysninger, der lader sig hente frem af disse Inventarier. Medens selve Teatrets Inventarie Regnskab f. Eks. regelmæssigt indeholder en Fortegnelse over en lang Række Klaverer til Brug for de sceniske Kunstnere og omhyggeligt har en særlig Angivelse af Fabrikatet, mangler noget saa-

dant ganske i Kapelinventarierne. Heller ikke Regnskabsbilagene, fsv. saadanne endnu forefindes, giver nogen Besked, idet man øjensynlig har lagt Hovedvægten paa, om de var attesterede f. Eks. af Kapelmester Kunzen, hvem Hauch i en Aarrække i sin Korrespondance haardnakket benævner „Kuntze“, eller hyppigere dog af Koncertmesteren, hvilket jo dengang betød noget væsentligt andet end nu. Naar saa faa Oplysninger findes om Instrumenternes Fremstillere, skyldes det bl. a., at Regnskabsbilagene ofte udfærdigedes af Kapelmedlemmer, der selv havde indkøbt Instrumenterne og blot kvitterede for Refusionen af de udlagte Penge. Saaledes foreligger en Regning af $^{11}/_6$ 1799 fra P. Schall, hvorefter han har betalt 30 Rdlr. for en Violoncel. Den var attesteret af Broderen. Denne leverede selv i 1802 for 50 Rdlr. en Bratsch til Brug for Kapellet.¹¹⁾ Sammenholdt med Revisionsantegnelserne kan der undertiden fremskaffes en og anden værdifuld Oplysning. Efter Claus Schalls Regning af $^{15}/_5$ 1799 havde han leveret Repetitør Tiemroth til Brug i Kapellets Tjeneste „en meget god Violin af Stainer“ til 60 Rdlr. Om denne, der endnu i 1909 tilhørte Kapellets Bestand, siger Schall senere i sine Bemærkninger til Antegnelserne for Aaret 1800, at Violinen „er den, som forrige Aar i Hr. Overhofmarskallens Nærværelse blev leveret Tiemroth, den unge Hartmann fik Tiemroths gamle, og Hartmanns, som var ganske ubrugbar, blev afleveret“. Det er et af de faa Tilfælde, hvor vi saa tidligt kan oplyse noget om et endnu i vor Tid forefundet Instrument.

Men man købte ogsaa direkte hos danske Instrumentmagere. Efter Andr. Hiorths Regning af $^{16}/_{11}$ 1804 er anskaffet fire nye Violiner til Violinisterne Schindler, Luplau, Andr. Schall og Lorentzen à 50 Rdlr. eller ialt 200 Rdlr. Formodningen maa her være for, at de er af Hiorths eget Fabrikat. Men Sikkerhed findes ikke. Man kan altsaa ikke i Almindelighed slutte noget af Leverandørens Navn, selvom han er Instrumentmager, ligesom det er uvist, om man tør lægge noget videre ind i de skiftende Udtryk „leveret“ og „forfærdiget“, selvom det sidste naturligvis er klart nok. Saaledes „leverede“ Hiorth i 1809 en ny Violin til Matthiesen, medens han i 1810 for Violinist Mads Dam „forfærdigede“ en ny Violin til 50 Rdlr. At den sidste var af Hiorths Fabrikat er utvivlsomt, om den første ved vi i Virkeligheden intet. Paa samme Maade er Tvivl udelukket, naar der efter P. Schalls Regning af $^{18}/_4$ 1799 til Cellisten Debahn er købt en af Schnabel forfærdiget Violoncel til 60 Rdlr. Men det er sjældent, at Oplysningerne er saa fyldige eller nøjagtige. I

flere Menneskealdre interesserede Inventarieregnskaberne sig ikke for sligt. I en Aarrække gav man derimod Instrumenterne Karakter og anførte ud for hver enkelt: „brugbar“, „maadelig“, „god“ og „meget god“, men ellers intet. „Ubrugbar“ anvendtes kun om de afleverede dvs. de i Depotet for udrangerede Instrumenter beroende. Men senere Tider var endnu karrigere. Da tilføjedes kun den lidet interessante Oplysning „med Bue og Kasse“, og dermed maatte man lade sig nøje.

Er det saaledes begrænset, hvad vi af ældre Tiders Arkivalier kan læse os til om de gamle Strygeinstrumenter, er der gudskelov den Udvej tilbage, at disse selv kan fortælle os noget, fsv. de endnu maatte kunne paavises. Og at dette virkelig er Tilfældet skyldes en anden Foranstaltning, som ogsaa har sin Hjemmel i Schalls Instruks fra 1795, der i sin Post 10 bl. a. rummer denne Bestemmelse: „Da alle Vort Kapells Instrumenter ere anskaffede og betalte af Os, saa haver han (Schall) at paasee: at de stedse holdes i saa god Stand som muligt, og at de alle ere forsynede med det antagne Stempel, hvilket stedse bør være i Forvaring hos Vor Kapell Chef, i hvis Nærværelse alle nye Instrumenter bør stemples ...¹²⁾ Da det ikke er muligt at paavise noget Instrument, der før denne Reform har tilhørt det kgl. Kapel, staar vi her overfor et meget væsentligt Grundlag for Identificeringen navnlig af den ældre Instrumentbestand. Stemplingen synes oprindelig gennemført temmelig konsekvent, allerede fordi den foretoges under Kapelchefens personlige Tilsyn. Efter Smed Timms Regning af ³¹/₁₂ 1796 er der „til Kapellets Instrumenters Stempling forfærdiget Et Brænde Jern med C 7^{timi} og Krone — 3 Rdlr.“¹³⁾ Dette Brandmærke paatryktes de her omhandlede Strygeinstrumenters Nakke. Senere Tider benyttede naturligvis andre Brandmærker f. Eks. et kronet Fr. VI, medens man nutildags som Regel anvender et K. T. Dermed er Kapellets Ejerforhold til Instrumentet konstateret. Iøvrigt har Instrumenterne fra Arilds Tid tilhørt Kapellet og ikke dets enkelte Medlemmer. Denne Foranstaltning tilsigtede oprindelig, og gør det vel endnu, dels at sikre, at man altid havde Instrumenter til Raadighed, som maatte anses for tilfredsstillende, og dels at hindre Situationer, hvor det enkelte Medlem paa en eller anden Maade havde formøblet sit Instrument, saa at han stod uden Midler til at forrette den ham paalagte Tjeneste.

Med C 7 Brandmærket som Adelsmærke fremtræder for første Gang i Kapellets Historie et Instrument som Statsejendom, og naar C 7 Instru-

menterne i Tidens Løb har opnaaet et vist Ry, er det ikke saa meget paa Grund af deres ekstraordinære Kvalitet, thi med den var det undertiden saa som saa, men især fordi de stammer fra en Periode i dette Eliteorkesters glørværdige Fortid, om hvilken Romantiken har svøbt sit farvestraalende Slør. Den ejendommelige Fornemmelse, der griber Arkæologen eller Historikeren, naar han helt haandgribeligt stilles Ansigt til Ansigt med et Levn fra Fortiden, gør sig naturligvis i forøget Grad gældende her, hvor ikke blot Øjet men ogsaa Øret delagtiggøres i et Udtryk for Livet i en svunden Tid. Vi skal om lidt se, hvad der er blevet af disse hæderkronede Instrumenter, de ældste af Kapellets som vi har noget nærmere Kendskab til, og om mulig nogle af dem endnu gør Tjeneste indenfor de gamle Rammer.

Forinden vil vi lige kaste et Blik paa, hvad vi ved om disse Instrumenters daglige Liv og deres Røgt og Pleje. Ogsaa her giver Schalls Instruks et Fingerpeg,¹⁴⁾ idet dennes Post 3 bl. a. foreskriver: „Han maa henvende sin fulde Opmærksomhed paa rigtig og reen Stemning, til hvilken Ende det er nødvendigt, at han, efter først at have nøyagtigen stemt sit eget Instrument efter den her antagne Stemgaffel /: hvilket stedse bør tiene til Grund ved Stemning :/ at han da lader de øvrige Instrumentalister stemme enhver sit Instrument efter hans, dog maa herved saa meget som muligt undgaaes ald overflødig og unødig Stemning, især i Vores Overværelse —“. Ikke mindst Landsfaderens Formaning om at skaane hans jo unægtelig noget sarte Nervesystem, er ikke uden Virkning. Forøvrigt anvendtes C7 Instrumenterne ikke blot ved Teatertjenesten men navnlig i høj Grad ogsaa ved Hoftjenesten, der efter Slotsbranden hyppigt var forlagt til Frederiksberg Slot, og hyppigt gjorde de Turen gennem Vesterport, hvor de som optrædende i kgl. Tjeneste var fritagne for Bompeng, medens de naturligvis ikke var saa fint kørende som Kapellisterne selv, der befordredes i Kareter.¹⁵⁾

Det hændte oftere, som forøvrigt ogsaa senere, at fhv. Hofviolons ogsaa efter deres Afgang fik deres Instrument til Hjemmelaan, hvilket beredte Schall, der havde Møje nok med sine Inventarieregnskaber, forøgede Vanskeligheder, naar de Efterlevende glemte at foretage behørig Aflevering. Det gjaldt dog fortrinsvis Blæsere og andre, men Hauch maatte dog i 1799 tilkendegive Mad. Frydendahl, at den af hendes forrige salig Mand Hr. Berthelsen til Brug hafde Violin ikke efter hans Død var afleveret, „som formodentlig er bleven forglemt“, og begærer den tilbageleveret til Kapelbudet Boch.¹⁶⁾

Reparaturer og Strængeleverance var i en Aarrække i Hænderne paa en af Hofviolonerne, Fagottisten J. H. Schnabel, en tidligere Hoboist, der ogsaa havde lagt sig efter Bygning af Strygeinstrumenter, af hvilke han leverede flere til Kapellet, der alle fik Stemplet C 7. Navnlig Strængeleverancen kneb det med at gøre rentabel, men gennem seks Aar lykkedes det ham dog gennem det kgl. Vestindisk-Guineiske Rente- og General Toldkammer at opnaa toldfri Indførsel af de Strænge, han var forbunden at levere til det kgl. Kapel.¹⁷⁾ Efter hans Død i 1799 overtoges denne Virksomhed af Violinbyggeren Andr. Hjorth, der dog allerede i 1803 beklagede sig over, at den aarlige Betaling 200 Rdlr. for Strængeleverancen, der i Schnabels Tid med færre Strygere og tilstaaet Toldfrihed endnu kunde tiltrække, kun paaførte ham Tab. Italienerne havde atter forhøjet Prisen med 35 %, saaledes at han ikke kunde faa en Violinkvint billigere end for 18 Sk. dansk, og i det forløbne Aar $\frac{1}{6}$ 1802 — ult. Maj 1803 havde hans samlede Udgifter været 266 Rdlr. 4 Mark 4 Sk., saaledes at han havde haft et Tab af 66 Rdlr. 4 M. 4 Sk. og har maattet gøre alle de smaa Reparationer for aldeles intet.¹⁸⁾ Han maatte endda finde sig i, at man forhørte sig om Priserne hos Nürnbergeren paa Østergade og Isenkræmmeren paa Gammel Torv, der for enkelte Strængesorter var billigere.¹⁹⁾ Da man naaede Bankerotaaret 1813, afløstes han af en af Kapelletts egne, Kontrabassisten J. W. Haskerl, der sad med denne Leverance lige til sin Død i 1833, hvorefter den endegyldigt gik over til Firmaet Hjorth,²⁰⁾ men da var Betalingen alene for Strængeleverancen steget til 325 Rbd. Sølv aarlig.

De afleverede dvs. udrangerede Instrumenter havde umiddelbart efter Slotsbranden i 1794 fundet Plads i et ubeskadiget Rum i Fløjen ud mod Hofteatret, senere overflyttedes de til et Værelse i Slottet ud mod Slotskirken for omsider at finde et Hjemsted i selve Slotskirken i det Værelse, hvor det gejstlige Musikbibliotek befandt sig. Det var her, de gamle Instrumenter var opmagasinerede, da Franz Glaeser i 1857 af Overhofmarskallatet fik Bemyndigelse til at lade dem bortsælge ved Auktion, uden at det dog kunde „have nogen Mening om, hvorvidt de opgivne Instrumenter virkelig forefindes i bemeldte Værelse, hvortil Nøglen i mange Aar har været udenfor dets Værge“.²¹⁾ Af Glaesers Indberetning til Direktøren for det kgl. Teater og Kapel, Prof. N. V. Dorph, fremgaar det, at det drejer sig om gamle næsten ubrugbare Instrumenter, blandt hvilke befandt sig tre Violonceller og fire Kasser tilsammen samt en Violin, medens Resten var Blæseinstrumenter, Pauker o. lign.,

men endnu paa dette Tidspunkt savnes alle Midler til at identificere de enkelte Instrumenter. Det er ganske karakteristisk, at vi skal meget nær ind paa vor Tid, før der bliver virkelig Mulighed for at kontrollere Tilgang og Afgang af Kapellets Instrumenter og fastslaa deres Oprindelse.

Dette er endnu ikke opnaaet gennem det af Glaeser i Forening med Violinisten H. Bjerregaard udfærdigede Kapelinventar, der er begyndt i 1850 og ført videre lige til 1892. I Glaesers Tid raadede man over ialt 19 Violiner og 2 ubrugelige. Det ses endvidere, at Paulli Semler, Schram og Koch havde hver to, men den sidstnævnte plejede dog at spille Solo paa sit eget Instrument. Fremdeles fandtes fem Bratscher, af hvilke den ene var et gammelt Reserveinstrument, som Kapelbudet Mogenssen havde i Forvaring, og de fire Cellister var udrustede med ialt 6 Instrumenter, idet Kuhlau og Rauch jun. hver havde en Solo Violoncel foruden en til Orkesterbrug. Endelig fandtes fire Kontrabasser, som synes at være de samme, som siden C7 Instrumenternes Tidsalder uafbrudt har gjort Tjeneste i Kapellet.

Først saa sent som i 1895 stilles man for første Gang over for et Inventarium, der tilfredsstillende ogsaa historiske Krav. Det var anlagt af Cellisten Fritz Bendix, en akademisk dannet Mand, der paa det Tidspunkt var Kapelregissør. Hans Efterfølger i denne Stilling, Violinisten Carl Jensen, førte det videre i samme Aand i sit Inventarium af 1905. Endnu hos Bendix, da Kapellet tæller 17 Violinister, er der opført ikke færre end 12 Violiner, mærkede C7. Helt udtømmende er Tallet vist ikke, idet en lyslakeret David Dechler (Tecchler) 1739, der spillede af Witzansky, utvivlsomt hører til denne Gruppe. Paa dette Tidspunkt benyttede Anton Svendsen og Axel Gade eget Instrument, lidt senere var det samme Tilfældet med Ludvig Holm, men ellers fulgtes Reglen, at det var Teatrets, der var i Brug. Det var altsaa aldeles overvejende C7'erne, der lød. Fr. Hilmer spillede en Maggini Kopi, bygget af Th. Jacobsen, Edv. Møller og senere Georg Høeberg et fransk Instrument, Fini Henriques ligeledes, ligesom Carl Nielsen i en Del af sin Kapeltid spillede en Mittenwalder, han havde overtaget efter Sveistrup. I Bergs Hænder var en Lupot, og Jul. Borup havde faaet tildelt en Jacobus Stainer, med hvilket berømte Navn ogsaa et Instrument kunde skilte, der var udlaant til Chr. Petersen. Hertil kom nogle enkelte af Hjorth (Edv. Møller, G. A. Lembcke og Carl Jensen), medens Resten var anonyme.

Foruden denne Gruppe af C 7 Instrumenter var der, blandt de senere tilkomne, f. Eks. en „sorte Carlsen“, mulig af Hjorths Fabrikat, der var udlaant Danseren Holger Holm, men af fremragende Betydning var navnlig to Mesterinstrumenter, af hvilke den ene var en Amati, der af Johs. Schiørring var overtaget efter Faderen, og en Stradivarius, der dengang beroede hjemme hos den afgaaede V. Tofte.

Vender vi os derefter til Bratscherne, ses det, at denne Gruppe helt beherskes af C 7. I Chr. Petersens Hænder var en Jac. Meinertzen 1698, og Rosenbaum havde en J. H. Schnabel 1788, hvorimod de to andre var af ukendt Oprindelse.

Af Celloerne havde Fritz Bendix én Vuillaume og en Marstrand, medens F. O. Hansen og Ernst Høeberg hver havde en Schnabel fra henh. 1788 og 1780, ligesom en Marstrand var udlaant til Danseren Uhlendorf. Derimod havde Rüdinger ikke noget C 7 Instrument men var til Gengæld udstyret med en veritabel Amati 1639, et fortrinligt Mesterinstrument, der den Dag i Dag har overlevet alle Storme og endnu fryder ved sin gediegne Tone. Om denne Violoncel's tidligere Historie indenfor det kgl. Kapel vides desværre slet intet.

Samtlige fire Kontrabasser var alle C 7, men i Optegnelserne findes intet om deres Herkomst, og selv yder de intet Bidrag til Gaadens Løsning. Den ene af dem, en Italiener, kaldet „den sorte Bas“, har tjent Slægten Hegner gennem flere Slægtled. Den har nu ikke altid været sort, tidligere skinnede den med den pragtfuldeste røde Lak men har uvist af hvilken Grund skiftet Kulør. Den er imidlertid af ædelt Blod, maaske en Testore, ialfald stammer den fra 1600-tallets første Halvdel. Af de tre andre C 7 Basser er de to Tyrolere, den sidste maaske tysk.

Af det næste Inventarium, Carl Jensens, der tager sin Begyndelse med Sæsonen 1905—06, fremgaar adskillige nye Oplysninger, men dog viser Bestanden et noget andet Billede. Da er den store Udskiftning af det kgl. Kapels Strygeinstrumenter begyndt. Denne skulde for en væsentlig Del fjerne den gamle Bestand fra aktiv Tjeneste. Ikke fordi de ældre Instrumenter ikke i og for sig var gode nok. Men med det moderne Repertoires stærke Tilvækst indenfor Blæsergruppen følte de gamle Strygeinstrumenter for spinkle i Klang, og de kunde ikke længer rigtig gøre sig gældende. Carl Thrane omtaler endnu i 1908 i „Fra Hofviolonernes Tid“ en Bestand paa 20 C 7 Strygeinstrumenter som værende i Brug, og dette stemmer paa det nærmeste ogsaa med Carl

Jensens Inventarium, men efterhaanden som Udskiftningen skrider frem, reduceres Tallet væsentligt. Denne foretoges af det kgl. Kapels faste Leverandører Emil Hjorth & Sønner, der afkøbte Teatret en Del af de gamle Instrumenter og samtidig leverede nye af eget Fabrikat: Disse, der alle er fra Firmaets „røde“ Tid, er let kendelige paa den røde Lak og bærer alle Brandmærket Det kgl. Teater. Ved denne Lejlighed udgik specielt af C 7 Instrumenterne bl. a. den gamle Jac. Stainer 1667, en Andr. Hjorth 1803, begge Violiner, endvidere en Bratsch Schnabel 1788 og tre Violonceller: en Vuillaume, to J. H. Schnabel henh. 1789 og 1792, og en Marstrand, medens Kontrabasserne ikke antastedes. Samtidig blev en ældre Bratsch ombyttet med en af C. Weis, der af Hjorth ombyggedes i 1908. Naar der undertiden ²²⁾ tales om „Jacobis store sorte Djævel af en Bratsch“, sigtes der herved til et usigneret Instrument, som i sin Tid var i Hænderne paa den forlængst afdøde L. M. F. Jacobi, og som ogsaa hørte til C 7 Instrumenterne. Det var endnu paa denne Tid tilstede og spilledes af Vilh. Bartholdy, indtil det i 1916 overgik til Victor Gandrup. Senere har imidlertid heller ikke dette undgaaet sin Skæbne. Ogsaa det er forlængst taget i Bytte af Hjorth, hvorfra det senere er vandret videre ud i Verden.

Vi er nu naaet saa langt frem i Tiden, at vi med Grund kan spørge, om der da overhovedet er nogle tilbage af det kgl. Kapels ældre Strygeinstrumenter, som har gjort Kampagnen med, lige fra de adledes med C 7 Mærket eller dog fandt Vej til vort Eliteorkester i Guldaldertiden under de store Traditioner.

For sidste Gang tager vi da vor Tilflugt til de for vort Emne saa vigtige Inventarier, der synes at have haft den uundgaaelige Skæbne altid at gaa i Staa, naar Interessen og Energien ebbede ud. Det allersidste er flunkende nyt, det er fra i Aar, og omhyggelig udarbejdet af den nuværende Kapelregissør O. F. Christiansen. Heraf fremgaar det, at den øjeblikkelige Bestand udgøres af 18 Violiner, idet Georg Aarskov indtil videre benytter eget Instrument, 5 Bratscher, 5 Celloer og 5 Kontrabasser. Af disse Instrumenter er 17 helt moderne, alle fra Hjorts „røde“ Tid, medens en enkelt Cello, lysebrun, af samme Fabrikat er fra 1889, hvortil kommer en mørkerød Bratsch fra Louis Noebe, Bad Homburg 1893, samt en Kontrabas fra Ludwig Glaesel, Berliner, Markneukirchen 1930. Det er altsaa temmelig begrænset, hvad der findes tilbage af det kgl. Kapels ældre Strygeinstrumenter. Og her spørger vi naturligvis først efter

den berømmelige Gruppe C 7, som bærer eller kan paavises at have baa-ret det ansete Brandmærke. Af disse er kun to Violiner tilbage. Den ene er en Joh. Sam. Fritsche ca. 1700, mørkebrun, men trods Brandmærket kan dens Historie ikke spores længere tilbage end til Carl Jensens Inventarium, hvorefter den var i Hænderne paa Olaf Bjørvig. Om den anden ved vi noget mere. Under et af sine Ophold i Paris sammen med Broderen Peder foretog Claus Schall for 600 Rdlr. forskellige Indkøb af Musikalier og Instrumenter til Kapellet, men ved Forsendelsen forliste et Instrument og en Del Musikalier undervejs med Skibet.²³) Blandt det, der naaede frem, var ogsaa to Violiner af den store Nic. Lupots Arbejde. Der var den Ejendommelighed ved Lupots Instrumenter, at de, hvad der ogsaa gælder de her omtalte, var forsynede med en Lak, som havde vanskeligt ved at tørre. Det viste sig da ogsaa hurtigt, at alt klæbede ved dem, saa de maatte forsynes med ny Lak. Det ene af dem er i Tidens Løb forsvundet, men det andet eksisterer endnu og er det, der nu figurerer i Kapellet. Det er af meget høj Kvalitet. En anden Mærkelighed ved det er, at det bærer Stempet C 7, skønt det, hvad ogsaa Signaturen udviser, først er bygget i 1820. Det synes altsaa, at det gamle Brandstempel fra 1790'erne stadig er benyttet, selv efter Christian den Syvendes Død, hvad der vel ogsaa er Grunden til, at et Stempel Fr. VI kun en enkelt Gang har kunnet paavises. Men det gør naturligvis C 7 Stempels Værdi som historisk Bevismiddel med Hensyn til Anskaffelsestiden noget tvivlsom.

Blandt de tilbageværende C 7 Instrumenter, 8 ialt, findes ogsaa den lysebrune Bratsch, Jac. Meinertzen 1698, hvis Anskaffelsestid ikke kan oplyses, men som meget godt kan skrive sig fra Christian den Femtes eller Frederik den Fjerdes Kapel, fremdeles en Cello, bygget af J. H. Schnabel, musicus regius, 1792, som ganske vist ikke bærer Brandmærke men utvivlsomt hører herhen, samt endelig fire Kontrabasser, som allerede tidligere er omtalte. De to er brune, af hvilken den ene bærer tydeligt Stempel, medens det om den anden vides, at den havde det paa den gamle Hals. Den mørkebrune er saa slidt, at Mærket nu kun træder meget uklart frem, medens den sorte, Italieneren, formentlig af samme Grund ikke længer viser noget Mærke.

Men foruden C 7 Instrumenter findes fra ældre Tid foruden en Gulbrand Enger Violin 1859 og den lysegule C. Weis, som er ombygget af Hjorth, nogle enkelte af Kapellets allerypperste Instrumenter. Blandt

disse maa først og fremmest nævnes Perlen mellem dem alle, den berømte Stradivarius.

Den tidligere spanske Gesandt i København, A. Yoldi, der efter det bonapartistiske Regimes Fald traadte i dansk Tjeneste og blev Hofmand, ja endog Overceremonimester hos Frederik den Sjette, og som i det danske Teaters Historie bl. a. har gjort sig fortjent ved sin Medvirkning til, at Aug. Bournonville sikredes for den nationale Scene, ejede en Stradivarius (Signatur: Antonius Stradiarius Cremonensis Faciebat Anno 1714. Vignet.). Ved Dødsboauktionen efter ham i 1852 blev denne erhvervet af den kendte Guldsmed i St. Kongensgade P. W. Moldenhauer, Medstifter af Musikforeningen og Grundlægger af Københavns Musik-konservatorium. Han var selv Musikentusiast, dyrkede Kammermusik som Sekondviolin og Bratsch, og i sit Testamente havde han bl. a. ogsaa betænkt det kgl. Kapel, hvem han foruden 5000 Rdlr. til Enkekassen skænkede den Yoldiske Stradivarius.²⁴⁾ Saaledes kom det sjældne Instrument i Kapellets Besiddelse i 1864. Den første, der her fik det i Hænde, var Vald. Tofte, der paa dette Tidspunkt var Koncertmester, og som hidtil havde spillet en Gulbrand Enger.²⁵⁾ For Tofte spillede dette Instrument en alt overskyggende Rolle, og det forblev med ministeriel Tilladelse i hans Hænder lige til hans Død i 1907, selv efter at han forlængst var afgaaet fra Kapellet. Hans Veneration for det kendte ingen Grænser. Han „vaagede over den med skinsyge og aarvaagne Øjne som over et elsket Barn. Indhyllet i fint præpareret Skind laa denne Stradivarius i sin Kasse, og Tofte tillod ikke, at den kostbare Lak blev berørt af profane eller tankeløse Hænder“.²⁶⁾ Ja, naar han om Sommeren boede paa Landet, blev den endog forvaret i Nationalbanken. Den opbevaredes dengang i en gammel Dobbeltkasse, der var mærket F. Th. Wexschall. Dens store Ry skriver sig ogsaa fra Toftes Tid. Hans Efterfølgere i Besiddelsen var med al deres Begejstring ligesom lidt mere forbeholdne, navnlig de seneste. Da Anton Svendsen fik den, undergik den en stor Reparation hos Hjorth, og nu den er tildelt Peder Lyngø, der privat spiller en Joseph Guarnerius, følte Tonen for flad, idet Foret var for utilstrækkeligt til at bære denne, hvorfor Instrumentet i Aar hos Merling er bleven forstærket og har faaet ny Udforing. Men den er trods alt et sjældent Instrument fra Mesterens allerbedste Tid.

Den er imidlertid ikke ene om i Kapellet at repræsentere den store Cremoneserskole. Ogsaa Navnet Amati møder vi. En matbrun Nic. Amati var efter Bendix' Inventarium tildelt Johs. Schiørring, der havde over-

taget den efter Faderen. Hvornaar den er erhvervet kan næppe oplyses. Men efter en Tradition ²⁷⁾ er den identisk med en, der i sin Tid tilhørte Komponisten Rud. Bay. Det kan imidlertid ikke være den, der spiller saa stor en Rolle under hans i September 1842 paabegyndte „musikalske Rejse“, og som han efter Vieuxtemps' Raad lod undergaa en mirakuløs Kur hos Engleder i München, der gjorde det Mesterstykke, at han for at styrke det indsunkne Bryst paa Amatien havde taget nogle klangfulde Spaaner af den altfor tykke Ryg paa en Vieuxtemps tilhørende Maggini, saa den fik en tidligere ukendt Kraft og Fylde.²⁸⁾ Det vilde ialfald have været en interessant Forhistorie. Men desværre var dette Instrument en Antonius & Hieronymus Amati fra 1627.²⁹⁾ Ganske vist havde Bay ogsaa en lidt yngre Nicola Amati, hvis Skæbne iøvrigt er ukendt, men at det heller ikke kan være den, fremgaar formentlig af den Kendsgerning, at Kapellens Amati er stemplet Fr. VI, forøvrigt det eneste Instrument, der vides at have baaeret dette Brandmærke, medens Bays endnu deltog i Rejsen i 1842—45. Hertil kommer yderligere, at den efter en nærmere Undersøgelse næppe kan antages for en ægte Amati. Forøvrigt har den faaet nyt Dæk, delvis ogsaa ny Sarg. Lakken er heller ikke original. Sedlens Ordlyd er der intet at indvende imod, men det er i sig selv intet ubetinget Bevis for, at den er ægte. Og det resterende af Instrumentet tyder paa, at det stammer fra Sydtyskland eller Tirol, hvor man ofte, ligesom i sin Tid Andr. Hjorth her, byggede efter Amati Model. Kyndige Violinbyggere som f. Eks. Otto Hjorth er da ogsaa af den Anskuelse, at den ikke er ægte.

Derimod klinger der endnu i Kapellet en ægte Amati, en fortrinlig brun Cello, mærket Nic. Amati 1639, et af dets ypperste Instrumenter. Den er engang bleven gjort lidt smalle, fordi en noget tykmavet Kapelmusikus ellers ikke kunde affinde sig med den. Der er den Mærkelighed ved den, at skønt den utvivlsomt er ægte, er Sedlen, der nu er paaklæbet en nyere Udforing, øjensynlig falsk, da den er forkert redigeret. Celloen er i 1892 og i Aar repareret af Hjorth, og dens Personalhistorie kan følges tilbage til 1874, da Rüdinger modtog den. Senere er den spillet af Ernst Høeberg og Fritz Dietzmann, i hvis Hænder den nu befinder sig.

Jagten paa de gamle Strygeinstrumenter er nu endt. Blandt de „forhenværende“, der fjæler sig i det skumle Rum i Kapellet, der bærer det pompøse Navn „Arkivet“, findes intet mer tilbage. De gamle Brandmærker forsvinder ved Indskæftning og ved Slid. Hvad der har kunnet reddes af Oplysninger er beskedent. Hvad Traditionen har bevaret, er

ganske usikkert. Men trods alt vil deres Ry leve og lyse, og sagtens i voksende Grad, efterhaanden som de selv fortøner sig i fjern Uvirkelighed.

NOTER OG HENVISNINGER

¹⁾ Se om denne C. Thrane, Fra Hofviolonernes Tid. Kbh. 1908. — ²⁾ Seb. Virdung, Musica getuscht. Basel 1511. (lat. v. O. Luscinius, Musurgia. Strassburg 1536). M. Agricola, Musica instrumentalis deutsch. Magdeburg 1528. Mich. Prætorius, Syntagma musicum II (De organographia. Wolfenhüttel 1619). M. Mersenne, Harmonie universelle II. Paris 1637 m. fl. — ³⁾ Den franske Gesandt i Stockholm Dansay, der har givet en Skildring af Erik XIV's Personlighed, siger bl. a. om ham, at han var en ganske god Musiker. Et Vidnesbyrd om hans for sin Tid fuldt moderne Musikopfattelse findes ogsaa deri, at han i sit Hofkapel havde fem italienske Fedlere, hvilket vakte nogen Misundelse i det dengang noget tilbageblevne Danmark, da netop Italien var Landet, hvor den gamle Gige og Fedel, der omsider var bleven næsten synonyme Begreber, havde været Genstand for en frugtbar Udvikling, jfr. Tob. Norlind, Svensk Musikhistoria, Stock. 1918 S. 71. — ⁴⁾ Det er forøvrigt ikke saa mærkeligt, at intet Instrument fra hine Tider er bevaret, især naar man tager i Betragtning hvilken Behandling, de undertiden blev gjort til Genstand for. Saaledes finder man i de kgl. Kammerregnskaber under ¹⁷/₄ 1674 en Post: K. M. skiød paa Christian Musicants Instrument. Denne Spas kostede Kongen 28 Rdlr. E. Marquard, Kgl. Kammerregnskaber fra Fr. III's og Chr. V's Tid. Kbh. 1918, S. 118. Aaret efter gentog Historien sig med samme Persons Sølvpokal. Men det var knap saa dyrt. *ibid.* S. 131. Om Christian Musicant, der var identisk med den kendte Hofviolon Chr. Gantzel, se iøvrigt C. Thrane l. c. Registret. — ⁵⁾ Capell Protocol 1794—1801 S. 232 (R. A.). — ⁶⁾ *ibid.* S. 11. — ⁷⁾ Hauchs Skr. ⁶/₅ 1794. Kgl. Teater Litr. L. Diverse Dok. Inventarregnsk. vedk. 1794—1892 (R. A.). — ⁸⁾ C. Thrane l. c. S. 214. — ⁹⁾ Designation ¹⁸/₅ 1799. Div. Dok. Inventarregnsk. vedk. — ¹⁰⁾ Capell Prot. S. 76. — ¹¹⁾ Regning af ⁸/₅ 1802 Div. Dok. Inventarregnsk. vedk. — ¹²⁾ Capell Prot. S. 75. — ¹³⁾ Div. Dok. Inventarregnsk. vedk. — ¹⁴⁾ Capell Prot. S. 71. — ¹⁵⁾ *ibid.* S. 280. — ¹⁶⁾ *ibid.* S. 268. — ¹⁷⁾ *ibid.* S. 126 jfr. kgl. Resol. ²²/₅ 1793. — ¹⁸⁾ Promemoria ⁴/₆ 1803. Kapellets indk. Breve 1795—1803 (R. A.) — ¹⁹⁾ Det, at Strænge leveredes af Isenkræmmere, synes at have Rod langt tilbage i Tiden. I et Missive af ¹/₁ 1600 giver Chr. IV, der har bragt i Erfaring, at en Isenkræmmer paa Amagertorv skal have gode Lutenstrænge, Hofmesteren Befaling til at undersøge, hvem det er, som har disse Lutenstrænge, og tilsende Kongen alle de Kister, han har med saadanne Strænge, for at de bedste kunde udvælges. De skal siden blive ham betalt. Kancelliets Brevbøger. — ²⁰⁾ Musikhist. Arkiv. Kbh. 1931—39. S. 404. — ²¹⁾ Overhofmarskallatets Skr. ¹³/₅ 1857. — ²²⁾ Fritz Bendix, Af en Kapelmusikers Erindringer, Kbh. 1913. S. 90 og 126. — ²³⁾ C. Thrane l. c. S. 310 jfr. 426. — ²⁴⁾ A. Hammerich, Kjøbenhavns Musikconservatorium 1867—92. Kbh. 1892, S. 14. G. Hetsch, Det kgl. danske Musikkonservatorium 1867—1917. Kbh. 1917 S. 1. — ²⁵⁾ Dette allerede foran omtalte Instrument, der er bygget 1859 og i og for sig er fortrinligt, gaar man nutildags af en eller anden uforklarlig Grund udenom, hvorfor det altid tilfalder den sidstankomne. Om Enger og de øvrige her forekommende danske Violinbyggere se Aarvog for Musik 1924. Kbh. 1926. S. 35 ff. — ²⁶⁾ Clara Tofte, Til Minde om Valdemar Tofte. Kbh. 1934 S. 42. — ²⁷⁾ Memoirer og Breve udg. af J. Clausen og P. Fr. Rist XXXIII S. 160. Det angivne Aarstal 1697 er sikkert en Trykfejl for 1627. Ifald Aarstallet er rigtigt, var det ialfald ingen Amati. — ²⁸⁾ Memoirer og Breve udg. af J. Clausen og P. Fr. Rist XXXIV S. 2, 16, 31, 35 og 90. — ²⁹⁾ Efter at foranstaaende var skrevet, er den nu af Firmaet Emil Hjorth & Sønner erhvervet fra en Ejer, om hvem det oplyses, at han ved Midten af Halvfemserne har købt den af Emil Hjorth.

JENS JUELS GENNEMBRUD

AF CHRISTIAN ELLING

1.

I Aaret 1765 var Jens Juel vendt hjem til sin fyenske Landsby efter en fleraarig Læretid i Hamborg. Men hans Ophold i Familiens Kreds var kun en Station paa Vejen til Akademiet i København. I sin Ferie viste han, hvad han duede til. Han malede sin Søster Anna Sophies Portræt og dekorerede hendes Kiste, „hendes første Bohave“, med Navnetræk og Aarstallet „1765“. ¹⁾ Sine Forældre, Degnen Jørgen Jørgensen i Gamborg og hans Hustru Elisabeth, har Jens vel ogsaa afskildret. ²⁾ Og hans Ry naaede Sognets Præst, Mads Pedersen Maaløe, kaldet til Gamborg 1759 af Greven paa Wedellsborg, hvor han hidtil havde tjent som Informator. Det blev betroet Juel at male Præstens to spæde Børn, Wilhelmine og Hannibal Wilhelm Ludvig, — Puslinger smykkede med det grevelige Herskabs Familienavne. ³⁾ Disse Menneskeskildringer fra en lille Verden indleder Jens Juels danske Portrætgalleri. Da han kun syv Aar senere, i November 1772, tiltraadte sin Rejse til Italien, havde den store Verden i København ladet sig besejre af den 27-aarige Maler. Efter en kortere Tids Ophold i Hovedstaden udfoldede hans rige Evner sig med pludselig Styrke. Og med forbløffende Hast skaffede han sig et stort Klientel og fik et Navn. Juels Gennembrud som Kunstner, baade hans indre Modning og hans ydre Succès, kan fæstnes til Tiden 1766—67. Det sidste Aar er skelsættende.

En Undersøgelse af Jens Juels exempelløst hurtige Udvikling i Perioden mellem hans to Udenlandsrejser har længe, og med Rette, været betragtet som en af vor nyere Kunsthistories mest lokkende Opgaver. Problemet har naturligvis to Sider, uadskilleligt forbundne. Der maa søges redegjort for de rent ydre Faktorer, der gjorde det muligt for Juel saa hurtigt at opbygge en omfangsrig Produktion. Malerens Kunst har

ligesom enhver anden Haandtering sin verdslige Skæbne, der meget vel kan staa i omvendt Forhold til hans Talents Spændvidde. Det er et Stykke Klienthistorie. Dernæst maa det undersøges, hvorledes Juels kunstneriske Udvikling former sig, — en Udvikling, der henholdsvis *kan* betinge og delvis være betinget af hans Medbør paa Markedet og hans Plads i det sociale Milieu. Man erindre, at Portrætmaleriet som Fag er stærkere bundet af konventionelle Hensyn end nogen anden af Malerkunstens Genrer. En saadan Studie er et Stykke Kunsthistorie i snævrere Forstand.

Af disse to Sider af Gennembrudets Art og Historie er det mig her mest om at gøre at undersøge den første; det sømmer sig vel ogsaa bedst i et Skrift til Honnør for en Kulturhistoriker, der — skønt selv Kunstner af Sind — ikke har givet det æstetiske Skøn Ret til at sige det sidste Ord i sin Videnskab. Den anden Side af Problemet søges her blot strejfvist belyst ved Omtale af nogle særlig karakteristiske Arbejder. Alene Pladshensyn forbyder en videregaaende Granskning.

2.

Om Juels Læreaar paa Akademiet ved vi ikke meget udover den Skala af Prisbelønninger, der angiver hans ydre Bane. De bevarede Konkurrencearbejder er temmelig ligegyldige. Hans egentlige Udvikling er foregaaet i Ly af den Skole-Karriere, der fik sin Afslutning 1771, da han — „En ved Navn Juel“ — fik tilkendt den store Guldmedaille. Naturligvis maa vi ikke underkende den Rolle, Akademiet har spillet for vor unge Fyenbo. Han fik Kontakt med et Kunstnersamfund, i hvis første Række stod en Personlighed af Pilo's Rang, han fandt Venner og Beskyttere herinde, tillige Modeller (som Ahron Jacobson og W. A. Müller). Paa en Maade har Juel ogsaa taget sin Skolegang alvorligt nok. Hurtigt udviklet og tidlig selvsikker blev han yderst fortørnet over i 1770 at gaa Glip af den store Guldmedaille og gav sine Følelser tilkende i en ret insolent Skrivelse (af 23. April s. A.) til Akademiets Præsæs.⁴⁾ Alligevel, — man er fristet til at tillægge Juels private Studier i disse Aar en Vægt, der nok tør hævde sig ved Siden af hans akademiske. Han har tidligt opdaget, at der ogsaa var en Verden udenfor Charlottenborgs Mure. Naar den rare Peder Als som Tak for Tilbud om Undervisning fik det bekendte Svar af Juel: „at han sandelig ikke

havde Tid“, betyder det ikke blot, at den unge Maler allerede da havde begge Hænder fulde som Porträtleverandør, men sikkert ogsaa, at andre

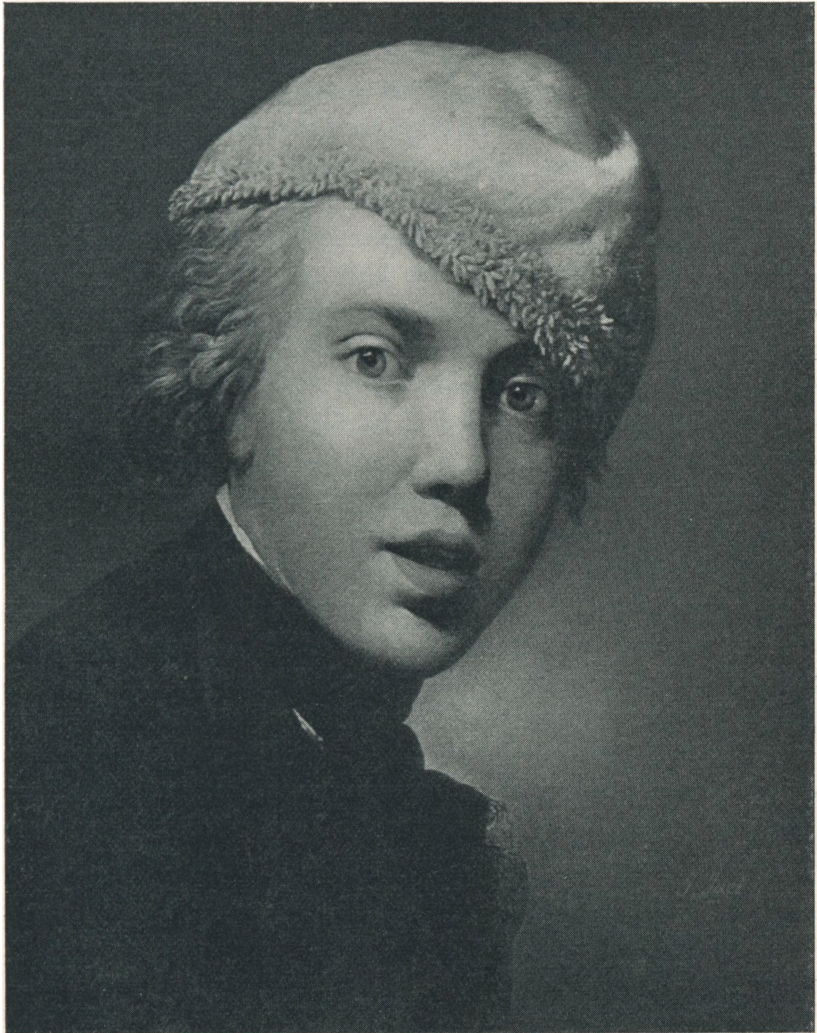

Fig. 1. Jens Juel: Selvportræt. 1767. (Privateje).

og efter hans Skøn bedre Lærerkrafter udenfor Akademiet lagde Beslag paa hans Opmærksomhed. Som slige Lærere har gode Malerier paa Borgerfolks Vægge og i Kenderes Kabinetter kunnet virke. Ude i København har Juel ogsaa været en flittig Elev.

1768 logerede Jens Juel i Gaarden Store Kongensgade 31—33 hos Vintapper Wilhelm Henrik Klingberg.⁵⁾ Ejendommen, der laa næst op til Etatsraad Herman Lengercken Klöckers Palæ, bestod da af to Huse til Gaden — et af Bindingsværk paa ti Fag og et lille grundmuret Hus paa tre Fag, een Etage høj med Gavlspids⁶⁾. Hvornaar Juel flyttede ind hos den velhavende ugifte Vintapper, véd vi ikke; men det maa vel være sket senest 1767, thi i dette Aar portrætterer han Vintapperens Broder *Jacob Klingberg*. Vel samtidig har han malet et Portræt af dennes Hustru *Karen, f. Lund*, og af Jacob Klingbergs gamle Mor *Marie Elisabeth Hansteen*. Dette sidste Maleri er gjort paa Grundlag af et allerede eksisterende Portræt, udført 1764 af E. H. Löffler, men de to andre Portrætter, gjort ad vivum, er at regne blandt den unge Kunstners ypperste Arbejder. Ved samme Tid har han rimeligvis ogsaa malet et Portræt af sin Husværts Broder *Johan Klingberg*, ogsaa Vintapper, der efter Wilhelm Henriks Død 1772 overtog dennes Forretning og Ejendommen i St. Kongensgade.⁷⁾

Der kan ikke være Tvivl om, at Juels Forbindelse med den velansete Klingbergske Slægt⁸⁾ har været af stor Betydning for hans hurtige Placering som kendt Portrætmaler i København. Da han som ung Akademielev traadte ind i Huset i St. Kongensgade, gik derfra mange Døre op for ham til gode Borgerhjem i Hovedstaden. Uden de Introduktioner, som en solid Bourgeoisiefamilie kunde forsyne ham med til andre Huse, vilde det nok have været saare svært for Juel i saa ung en Alder at bryde sig en Bane som Portrættør. Gennem Familieforbindelser, gennem Anbefaling fra Ven til Ven danner der sig den ene Kreds udenom den anden af Klienter. I Midten staar den fynske Malerspire og ser en vidtstrakt Arbejdsmark aabne sig. Duelige Portrætskildrere udenfor Hofmalernes meget snævre Lav hang ikke paa Træer i Datidens København. Hörner var død 1763, og i de Aar, da Juel brød igennem, var Andreas Brünnich og Peter Wichmann, to af de hidtil mest benyttede Specialister, begge gamle (de døde 1769) og kunstnerisk udtjente. Men Behovet af Portrætter var betydeligt og maa have været voxende i velhavende borgerlige Kredse. Den unge fremadstræbende Maler maatte blot forstaa at gøre sig synlig paa Torvet. Gode selskabelige Forbindelser hjælper altid den professionelle Portrættør; for en Begynder i Faget var de en Livsbetingelse, dengang regelmæssige „Saloner“, Separatudstillinger og aktuel Kunstkritik var ukendte Fænomener. Jens Juel

opnaaede i Løbet af forbløffende kort Tid at skaffe sig Klienter, en hel Række, der ikke blot var lang, men som beskriver en i social Henseende stejlt stigende Kurve. Efter at den tidligere gængse Antagelse af Juels illegitime Herkomst fra en fyensk Adelslæggt har vist sig at være mindre sandsynlig⁹⁾, er der ingen Grund til at regne med, at han strax efter sin Ankomst til København er blevet protegeret frem af formaaende Folk. Alle Omstændigheder tyder tværtimod paa, at Juel fra første Færd har været sin egen Lykkes Smed. Selve hans Natur var lykkelig. Han vandt let Mennesker. Og indfanget ved hans Væsens milde Charme blev de besejret af hans Kunst. Fra Vintapperen i St. Kongensgade til Geheimeraadens paa Christiansborg fører en Rad af Mennesker, Led for Led sammenknyttede i Venskab eller ved kollegial Berøring. Fra sit beskedne Udgangspunkt i Skjul ledes han videre som i en Kædedans. Han slipper næppe en venlig Haand før den næste rækkes ham. Saaledes ser det ud for vore Øjne. Sikkert er det, at man ved en Udredning af den vidtforgrene Klingbergske Kreds, — med alle dens ranglede Sideskud —, kan indfange et paafaldende stort Antal af de Mennesker, der har siddet for Jens Juel i Aarene ca. 1767—70. „Klingberg-Linien“ og dens Udløbere binder Modellerne sammen. Netop disse Figurer udgør Hovedparten af den unge Juels Portrætgalleri fra de nævnte Aar.

Landsdommer *Jacob Klingberg* (1719—82) havde en Broder, Lauritz Klingberg, der var Sekretær i Søetatens Krigskancelli gennem hele sit Liv. Af Marinens Centralbestyrelse gjorde denne sjælden pligtopfyldende Mand sig højt fortjent. Gennem disse to Brødre aabnedes Vejen for Juel ind til Ministerialembedsmændenes Kreds, — en Gruppe „Raa-der“ omkring Rentekammeret, Tyske Kancelli, Kommerce- og Generaltoldkammerkollegierne. Lauritz Klingberg var i December 1768 blevet gift med Kathrine Elisabeth Schumacher, Datter af Konferensraad Cornelius Schumacher, der fra nævnte Aar var Kommitteret i Kommercekollegiet. Dette var netop dengang blevet forenet med det 1760 oprettede vestindisk-guineiske Rente- og Generaltoldkammerkollegium, hvis Chef var *A. P. Bernstorff* og i hvilket Joachim Wasserschlebe d. 12. Februar 1768 blev 2. Deputeret. At Lauritz Klingberg har kendt Wasserschlebe, turde være givet. Juel har saavidt vides ikke malet denne kunstforstandige Mand, Æresmedlem af Akademiet fra 1754, men muligvis har han — som det nedenfor skal vises — haft Forbindelse med ham. Wasserschlebe beklædte tillige Embedet som Sekretær i Tyske Kancelli

til 1770. Blandt hans Kolleger dér var Etatsraad Johan Henrik Kirchoff, gift 1768 med den rige Brygger Poul Christensens Datter. Hörner malede ham ca. 1762,¹⁰⁾ Juel afskildrede hans Kone 1768. Gennem denne Kreds har Juel kunnet komme i Kontakt med Kgl. Agent *Jean de Coinck*, som han portrætterede 1768, thi denne blev just nævnte Aar Wasserschlebes Efterfølger som Direktør for det almindelige Varemagasins, der sorterede under Kommercekollegiet.

Jacob Klingberg, Notarius publicus i Vestindien og Sekretær ved Generalguvernementet 1756—65, har givetvis kendt *Hans Gustav Lillieniskiold*. Denne havde 1757—60 været stationeret som Søofficer i Vestindien og blev gift derude (1758). Efter sin Hustrus Død ægtede han 1769 Mette Cathrine de Cederfeld; en Broder til denne var fra 1768 Wasserschlebes og Schumachers Kollega i Kommercekollegiet. Da hun døde allerede 1770, giftede Lillieniskiold sig Aaret efter med *Sophie Charlotte Heltzen*, en Datter af Deputeret i Rentekammeret, Konferensraad Poul Heltzen. Atter fører Sporet tilbage mod „den røde Bygning“. Juel har malet baade Lillieniskiold og hans sidste Hustru. Endvidere malede han 1771 *Sophie Charlotte de Cederfeld*, en Søster til Lillieniskiolds anden Kone.

Med Portræterne af disse sidste Personer finder vi Juel placeret som Aristokratiets Maler. Han havde da naaet den sidste Fase af sin Udvikling før Udenlandsrejsen 1772. Naturligvis kan det ikke sikkert eftervises, ad hvilke Veje han har forladt Embedsbourgeoisiet og gjort sin Entré i de adelige Cirkler og i Hoffets Kreds. Men i det mindste adskilligt taler for, at Juel har gjort sine Erobringelser ad Søvejen, — om man saa maa sige. Man kunde tro, at han „lægger ud“ fra Admiraltetssekretær Klingberg. Dennes Chef, Overkrigssekretær for Søetaten, Geheimeraad *Fr. Chr. Rosenkrantz*, malede Juel 1769; Klingberg har omtalt denne noget omtvistede Marineminister med Sympathi i sine efterladte Erindringer og har da vel staaet paa en god Fod med ham. Vistnok ogsaa fra 1769 stammer Juels Portrætter af Admiral *Fr. Chr. Kaas* (1725—1803) og Hustru f. Juul.¹¹⁾ I sit bekendte Andragende fra 1769 til Kongen om Rejseunderstøttelse anfører Juel at have nydt flere høje Herrers Protektion, bl. a. Greve *Conrad Holcks*. Han har sikkert nok malet denne endnu paa dette Tidspunkt almægtige Hofmand, Christian VII's Yndling; men intet originalt Juel-Portræt af ham er kendt. Otto Andrup har dog sikkert med Rette formodet, at Erik Pauelsens Por-

træt af Holck fra 1772 (paa Frederiksborg) er en Kopi efter et Billede af Juel.¹²) Da et Brev, som Holck her er afmalet med i Haanden, er betegnet „D. 28. Aug. 1769“, er det formentlig Juel'ske Originalportræt vel malet i 1769, og senere end nævnte Dato; paa Maanedsdagen efter denne blev Holck gift med Komtesse Danneskiold Laurvig og udnævnt til Geheimekonferensraad.¹³) Efter Reverdils Udsagn¹⁴) hørte F. C. Rosenkrantz til de Folk, der havde pousseret Holck frem.

Har Juel malet Holck, *Grand Maître de la Garderobe*, i 1769, betyder det, at han havde faaet Fodfæste i Hoffets intimeste Verden. Ogsaa Adam Gottlob Moltkes Gunst nævner Juel selv at have vundet. Han udfører *Andreas Peter Bernstorffs* Portræt ca. 1770. Og nu maler han Damer ved Hoffet, af hvilke en Kreds skaffede Bidrag til hans Udenlandsrejse, — blandt dem Feltmarskalinde *Margrethe Thomasine Numsen*, Grevinde *Sophie Charlotte Wedell*, A. G. Moltkes Datter, tidligere Hofdame hos Dronning Louise, og *Christine Sophie Frederikke Bruhn*, Kammerjomfru hos Dronning *Caroline Mathilde*. Endelig opnaar Juel i 1769 at male selve denne Dronning.¹⁵) Portrættet af Fru Numsen, den senere Overhofmesterinde hos Kronprins Frederik (VI), førte saa adskillige Portrætbestillinger med sig fra den *Løvenskiold'ske* Familiekrede.¹⁶ Med disse sidste Arbejder (1770—72) tager den unge Juel værdigt Afsked med sin aristokratiske Klientkreds før Afrejsen til Rom.

3.

Vel de fleste, i hvert Fald de mest karakteristiske af Jens Juels sikre Portrætter fra Aarene 1765—ca. 1767 er „Hoveder“, — selv naar de formelt set er Brystbilleder. Hans eget Hoved var ham kær Model; som alle unge fattige Malere studerer han gerne sig selv. Disse tidlige Portrætter er snævert tilskaaerne, grelt kunstigt belyste, med et stivnet Udtryk af momentant Liv. Det er Hoveder i stærk plastisk Forenkling, gennemført med sikker Sans for Fladernes elementære Sammenspil; Juels Selvportræt fra Hamborgtiden (c. 1764) indleder Rækken.¹⁷) Flere af dem er dramatiske i samme Forstand som Barokkens Komedi masker er det. Det gælder saaledes et Mandshoved (1766), der drejer Munden i en grinende Grimasse,¹⁸) et andet, der skuler,¹⁹) og det fine *Selvportræt* („fecit 1767“), der viser den unge Mands maabende Ansigt; fuld af Undren, som med tilbageholdt Aandedræt, har han opdaget sig selv og under-

søger nu sit Billede i Spejlet (Fig. 1).²⁰⁾ Ogsaa det formentlige Portræt af Johan Klingberg hører her hen. Tydeligvis er disse Juel-Portrætter stærkt afhængige af Værkstedspraxis i Hamborg og af de hollandsk prægede „Karakterhoveder“ (delvis formidlede gennem Sortkunstblade), der her har tjent som Forbilleder. Juel havde lært en meget haandfast Manér i sit Modelstudium, en Manér, der nok kunde blive farlig for et svagt Talent ved sin Tendens mod den grove Effekt i Opstilling og Belysning, men som sikkert var en ganske god Forskole, naar den blev forladt i Tide, thi den tvang i det mindste Kunstneren til at gøre skematisk Rede for plastiske Grundværdier. Den var en skrap Modgift mod det flade Skabelonmaleri, som Rokokoens halvbefarne Portrættører ikke sjældent henfaldt til. Juels store Begavelse som Iagttagger, hans følsomme og klarsynte „Naturalisme“ led ingen Skade ved denne Hestekur. Portrættet af Søsteren Anna Sophie (1765) og Selvportrættet i Kunstakademiets Samling (1766), der viser ham siddende foran Staffeliet, godtgør dette. Men netop disse to Arbejder, i hvilke han vover at sætte Hovedet paa „en halv Krop“, viser rigtignok ogsaa, hvor ensidig og ufuldstændig hans tidligere Uddannelse havde været. Thi omend hans Iagttagelse af Enkeltformer, af Farve og af Lys, er fin, — disse Portrætter er dog opbyggede af en forlegen og umoden Kunstner. „Studiehovederne“ sætter ikke deres Lys under en Skæppe, de tér sig helt overlegent, udleverer sig og deres Svagheder med *aplomb*. Men her, hvor *Juel selv* prøver sig frem mod en sandere Virkning og en større Form, glipper det for ham. Forskolens Lærdomme strakte ikke længere til, hans Synskreds var for snæver. Sin fulde Udfoldelse fik hans Evner først, da han i København — paa Akademiet og udenfor dette — opnaaede Føling med Portrætmaleriets store Traditioner. Og det vil atter sige: da han stiftede Bekendtskab med fransk Portrætkunst. Først da blev Figureerne i hans Portrætbilleder frie og rytmisk bevægede, først da aander han ud, med fuldt Bryst, og lærer sine Modeller at gøre det samme paa Lærredet. 1766—67 har været Juels kunstneriske Gennembrudstid. Det smukke Selvportræt paa Kunstmuseet, der i dettes Katalog (1936) er dateret til „omtr. 1765“, er sikkert tidligst blevet udført 1767, snarere lidt senere; i selve Ansigtets Drejning og Maskens Udformning er det nært beslægtet med „det maabende Selvportræt“, der er betegnet 1767. Sammenligner man Kunstmuseets Selvportræt med Akademiets fra 1766, faar vi et levende Indtryk af, hvad Juels københavnske Studier

havde betydet for ham, thi Figuren i det yngste Portræt, — Galleriets —, er nu afbalanceret og indføjet i Billedfeltet med en blid Elegance i Li-

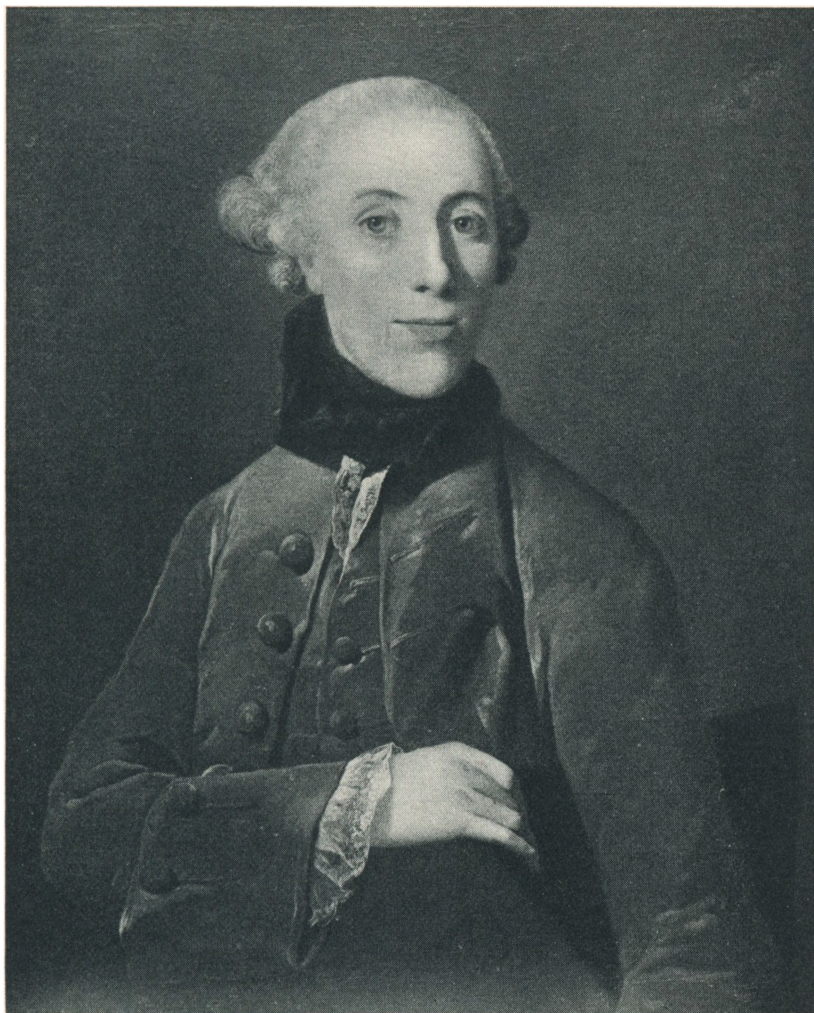

Fig. 2. Jens Juel: Ahron Jacobson. (Tilh. Fru Ellen Wain).

nieføringen, der sætter de formelle Mangler ved det ca. eet Aar ældre Arbejde i stærkt Relief. Og Farven har faaet andre, mere raffinerede Klange.

I 1767 var Juel ikke længere Provinsianer, han turde føle sig som „Europæer“ i sin Stil og kalde sig Franskmændenes Lærling. Det store

Barn, der Aaret i Forvejen sad forsigtigt og pirkede ved sit Lærred, var nu afløst af en sikker Yngling; helt selvfølgelig indtager han den Po-

Fig. 3. Louis Tocqué: Joachim Wasserschlebe. 1746. (Tilh. Kunstakademiet).

situr, — med venstre Arm støttet paa Tegnemappen —, som fransk Portrætkunst siden Lebrun havde fundet det naturligst at lade en Skildrer indtage. Fra 1767 skrider Juel saa frem ad denne Udviklings Bane med ufattelig Hast. Kun et Par Aar senere var han en Mester i sit Fag, paa Højden af sin kunstneriske Ydeevne.

Hvem havde Juel lært af? Hvad Akademiets Lærere, Pilo og Als, betød for ham, skal blive belyst i anden Sammenhæng. Hvilke andre

Fig. 4. Jens Juel: Jacob Klingberg. 1767. (Tilh. Hr. Overretssagfører Erik Rode).

Kunstnere havde været hans Læremestre? Hvilke Billeder af fremmede Malere har han kunnet danne sig efter? Tre Portrætter kan fortælle os et og andet, der lyder som Svar paa disse Spørgsmaal. Fra 1767 at regne. — det Aar, i hvilket han fik den lille Guldmedaille —, begynder Juel at tale fransk i sine Signaturer. Det gør han ogsaa i sin

Kunst. 1767 eller 1768 malede han Hofsignetstikker *Ahron Jacobson* (Fig. 2). Frit, helt behersket i Form og Omrids staar han mod en graa-brun Baggrund. Dragtens ulmende Carmoisin udgør sammen med Hattens, Halskludens og Nakkesløjfens dybe fløjelssorte Farve en Akkord af en pragtfuld sonor Klang. Et stærkt Lys fra venstre falder ind over Figuren. Paa Dragten ligger det blegt, som lette Flager, men Ansigtet faar dets fulde Styrke. I lutrende Klarhed fremhæver Skæret alle Planer i Ansigtmasken, føler dem efter, glatter dem af, Hovedets Volumen er ligesom skrællet rent med glidende Snit. Næsen tegner sin skarpe Linie paa Kinden. Den følsomme Hud er udspændt, helt *nøgen* og kølig, som nyfødt efter en Barbering. Baade Formstudium og Stofkarakteristik er gjort med fornem Alvor, knapt og virilt. Ogsaa Ansigtets Udtryk er særtegnet med en Sikkerhed, der er mageløs klarsynet, — dette sære katteagtige Ansigt med svagt optrukne Bryn og tunge Laag over de glasagtige Øjne, hvis Blik er baade forbeholdent afbødende og skeptisk afventende, og med den fintskaarne, sensuelle Mund. Juels Opfattelse af dette vagtsomme og hovmodige Menneske er ubestikkelig, direkte og omsat i tugtet Form.

Samme Sikkerhed i Figurens kompositionelle Opbygning. Til Hattens nedadvendte Trekant svarer Kropstykkets større opadvendte. Det er ikke almindeligt i Datidens Portrætkunst, at den trekantede Hat spiller en saa væsentlig Rolle, den er gerne stukket ind under den ene Arm, saa at kun en Spids er synlig; den bøjede anden Arm er saa hyppigt forankret med Haanden stukket ind mellem et Par Knapper i Vesten. En saadan Opstilling har Hörner brugt paa typisk Vis i sit Portræt (ca. 1762) af Joh. Henr. Kirchhoff, et Arbejde, som Juel sikkert har kendt; han betjener sig af dets Opstillings Type i sit kostelige Portræt (1768) af en ukendt Herre („*den røde Mand*“) i Ribe Stiftsmuseum. Men dette er mere frontalt udfoldet end Kirchhoff-Portrættet. Ogsaa Jacobson er malet *en face*, den bøjede Arms Horizontal giver Opbygningen stor Ro og Klarhed og Hattens Trekant afbalancerer den til Fuldkommenhed.

I Henseende til Lysføring og plastisk Behandling ligger Juels Portræt af Jacobson i direkte Fortsættelse af Selvportrætternes og Studiehovedernes Gruppe. Men det faste, kegleagtige Omrids af Figuren turde han have lært af Pilo (jfr. Anna Margrethe Juel, ca. 1760). Og til den ret ualmindelige Placering af Figurens bøjede højre Arm, der krydsende Kroppen holder Hatten, findes en Analogi i Tocqué's Portræt (fra 1759)

af Kronprins Christian (VII). Hvis Juel har lært et og andet af dette Portræt, som han har kunnet se hos A. G. Moltke, har han dog gjort Kompositionen helt til sin egen ved at stramme dens Linier. Alene ved en slig Korrektur har han vist sin forbavsende Modenhed; ogsaa Farvernes S sammensætning er haarfint afvejet, de sorte Partier holder hinanden Stangen. Bedre Portræt end Jacobsons er vel aldrig gjort i Danmark. Det er aldeles overlegent som Malerkunst og som Menneskeskildring, blankt, fast, ja køligt som en moden Mesters Værk.

Der er al god Grund til at tro, at netop en saa fornem og rolig „Naturalist“ som Louis Tocqué har hørt til de franske Portrætmalere, hvis Kunst i særlig Grad maatte tiltale Jens Juel. Og han havde Lejlighed til at se Originaler af denne fortrinlige Kunstner, hvis Ophold og Virksomhed i Danmark (1758—59) jo kun laa faa Aar tilbage i Tiden. Det kan næppe omtvistes, at et Tocqué-Portræt hvad Kompositionen angaar har været den direkte Forudsætning for Juels Portræt af *Jacob Klingberg* (1767) (Fig. 4). Den skeløjede Landsdommer er afmalet i en Opstilling, — siddende ved sit Arbejdsbord med et Brev i Haanden —, der genfindes i Tocqué's Portræt fra 1746 af Joachim Wasserschlebe (Fig. 3). Juel maa have set dette Arbejde; og Klingberg har fundet det nærliggende at lade sig afskildre i samme fornemt-intime Stilling som sin Embedsbroder, den højtansete Etatsraad. Men Juel har bearbejdet sit Mønster. At Klingberg baade fylder og vejer mere i Billedfladen end Wasserschlebe tør vel tilskrives Modellens egen *pondus*; men det er Juel selv, der har ryddet op omkring ham, fjernet Søjle og Draperi. En Tendens mod større Jævnhed i Portrætfremstillingen gør sig gældende. Klingberg rokker sig ikke fra sit Sæde, han er voxet sammen med det; Wasserschlebe synes at have taget Plads og at holde Positionen for en kortere Tid, han „sitter for“ Maleren; men det er Juel, der sætter sig foran Klingberg, Ansigt til Ansigt med et Monument. For ikke længe siden havde Juel haft Vanskeligheder med sine Figurers Kroppe (jfr. ogsaa „Det Brøndsted'ske Familiebillede“); een Figur syntes at sidde paa Kanten af en Stol, en anden at sætte sig imellem to. Først nu havde hans Mennesker naaet den fulde Harmoni og Bevægelsesfrihed, en gylden Ro. Her, i Klingberg-Portrættet, var Tocqué hans Læremester, — dog ikke i Farve og Malemaade. Juel bruger hverken Franskmandens Kul eller Kridt, han er mindre glansfuld. Tonen er nedstemt, Lyset dæmpet, Penselen fast. Der er ingen ydre Bravour i dette

Billede, men hvilken Kunnen! Netop denne fabelagtige Beherskelse af alle Midler fylder os med Undren. Hans Dygtighed kalder Maadeholdet frem.

Vel ved samme Tid, som Juel malede Landsdommer Klingberg, fik han til Opgave at portrættere dennes Husfælle *Karen Lund* (Fig. 6);

Fig. 5. J.-B.-S. Chardin: L'Instant de la Méditation. Stik af Surugue 1747.
(Tilh. Den kgl. Kobberstiksamling).

først en halv Snes Aar senere, i 1776, blev hun Klingbergs Hustru. Maa-
ske er dette Forhold Aarsag til, at Karen Lunds Portræt ikke penderer
med Landsdommerens. Vi beklager ingenlunde disse Omstændigheder, de
gav Maleren Anledning til at forme et virkelig intimt Kvindeportræt.

Den ikke helt unge Mamselle Lund, der var født 1733 som Datter af
en Skovfoged fra Færgelunden ved Jægerspris og formodentlig havde
gjort Klingbergs vestindiske Kampagne med, er afskildret i hjemlig
Hygge med sit Sytøj. Let bøjet over Arbejdet, fri af Ryslædersstolens
Ryg, vender hun et køligt iagttagende Blik ud mod Beskueren. I det lidt
mulede Ansigt er intet Smil, hun *virker* og lader sig kun kort afbryde;
dette dygtige Menneske falder ikke i Staver, sjæleligt Tvelys er næppe

hendes Medium, end ikke i Hvilestunder. Selve Portrættets Opskrift, — „en Dame, der syer“ —, havde Juel benyttet i sin Skildring af Søsteren Anna Sophie. Men medens dette var et rent Privatportræt, et Familiestykke, snævert tilskaaret, saa er dette et dog delvis udadvendt Bestillingsarbejde. For et saadant var en helt genremæssig Behandling noget

Fig. 6. Jens Juel: Karen Lund. (Tilh. Hr. Overretssagfører Erik Rode).

hidtil ukendt i dansk Malerkunst. Billedets Breddeformat er værd at mærke. Fornemmelsen for Interiøret bliver bestemmende; ogsaa Papegøjen har et Ord — maaske flere — at sige. Dens forgyldte Bur naar meget passende op i Højde med Mamsellens pudrede Frisure, — Rummet udmaales, Figuren er ikke ene om at skabe det.

Allerede Karl Madsen har i Forbigaaende benyttet Navnet „Chardin“ til Karen Lunds Portræt.²¹⁾ Det er vistnok muligt at udtrykke sig ganske positivt i denne Sag. For mig er der ingen Tvivl om, at et bestemt Arbejde af Chardin, formidlet gennem et Stik, har været det direkte Forlæg for Kompositionen i Juels Billede. Der sigtes til „*L'Instant de la Méditation*“, stukket 1747 af Surugue (Fig. 5).²²⁾ En Sammenligning mellem de to Billeder vil bedre end mange Ord klargøre for Læse-

ren, hvad Juel har kunnet bruge og hvad han har maattet omtyde. Det skal blot fremhæves, hvorledes han lader Fugleburets lodrette Linier erstatte Kaminens. I dette Portræt, som i Jacob Klingbergs, gør han iøvrigt Fremstillingen mere roligt hvilende end i Forbilledet, forenkler, renser ud. Den sjælfulde Tone i Chardins Billede har han ikke helt kunnet indfange, — den unge franske Pige har *Sind* til at fylde sin lange Pavse; men Tystheden har han tolket. Og med intuitiv Træfsikkerhed har han i Kolorit og Teknik nærmet sig Datidens bedste franske Kunst. Den crêfefarvede Hjemmekjole, Silketørklædet paa Bordet, de grønne og gule Sysager i Kurven er malede med en bedaarende Finhed. Mindre fyldigt i Anslaget end Klingberg-Portrættet, der beherskes af den mørkt penséefarvede Frakke, har det en Mildhed i Tonerne, der er ligesaa ud-søgt fornem som Liniernes Spil.

Kanhænde har Jens Juel under et Besøg hos Wasserschlebe ikke blot studeret Tocqué's Portræt af Husets Herre men ogsaa bladet i Etatsraadens talrige Mapper med franske Kobberstik, — og dér fundet Surugue's Blad. Det Exemplar, vi her afbilder, stammer maaske netop fra Wasserschlebes store Samling, der senere indgik i Det kgl. Kobberstik-kabinet.²³⁾ Ihvertfald, — Jens Juels Berøring med Wasserschlebe i den Klingbergske Kreds har givet gode Resultater, vist ham den rigtige Vej. Atter engang havde J. H. E. Bernstorffs Faktotum og talrige franske Kunstneres Ven rakt en ung dansk Maler sin hjælpende Haand. Atter engang havde en af vore Kunstnere fundet sin rene Danskhed ved at lutre sit Syn og skærpe sine Evner i den franske Skole.

HENVISNINGER OG NOTER

¹⁾ Henny Glarbo i Kunstmuseets Aarsskrift 1926—28, 211. — ²⁾ Juels udmærkede Portræt af Faderen (Privateje) er et tidligt Arbejde, men næppe malet 1765, snarest et af de følg. Aar. Degnens rød-blussende Ansigt er levende belyst, Dragten er saftigt grøn. Koloritten er ligesaa fyldig som Karaktertegningen er frisk og robust. — ³⁾ Juel har ogsaa senere malet Hannibal; Billedet i Privateje. (Godhedsfuldt meddelt af Fru Dr. Vagn Poulsen). — ⁴⁾ Rigsarkivet. A. G. Moltkes Privatarkiv. (Jeg takker Arkivar Frk. Henny Glarbo for Henvi-sning til denne Sag). — ⁵⁾ Københavns Stadsarkiv. Skattemandtal. — ⁶⁾ Sst. — Vurdering af 21. Maj 1764 (St. Annæ Vestre Kvt., Matr. Nr. 37—38/1755). — Johan Klingberg lod Ejendommen ombygge 1774 (Vurdering af 8. Marts 1774, ssts.). — ⁷⁾ Johan Klingbergs Portræt, „halstykke af Prof. Juel“, fandtes i Boet efter en af Lauritz Klingbergs Sønner, Prof. anatomiae Henr. Math. Wilh. Klingberg (d. 1835). Denne udstillede et Mandshoved, af Juel, set ved Lys, i Kunstforeningen 1828 (Nr. 9). Maaske er disse to Arbejder identiske. Det Juel'ske Hoved i kunstigt Lys, der iflg. en Familietradition forestiller Johan Kling-

berg, blev solgt paa Aukt. Illum—Wengel 1940, Nr. 190; det ejes nu af Hr. Apoteker Wengel, Ringsted. I Juels Interiør med Selvportræt fra 1766 (Akad.) ses det hænge paa Væggen. — Jens Juel bevarede gennem Aarene sin Forb. med Familien Klingberg; han har langt senere malet Pasteller af Jac. Klingbergs Søn, Højesteretsadvokat Chr. K. (1765—1821) og dennes Hustru, f. Klingberg. — Gennem sin Husvært Wilh. Henrik K. kan Juel være kommet i Forb. med Vinhandler Johan Jørgen Lund, hvis Hustru Johanne Georgia, f. Liebenberg, han portrætterede 1771 (Juel-Udstill. 1909, Tillæg Nr. 211). Denne Vinhandler Lund er forevigt af Wessel i hans Impromptu: „Til Vintapper Lunds Svend“ (... „Lund tre Mark for Flasken ta'r / Og jeg kun den ene har ...“). Fra 1771, da Juel malede Konens Portræt, havde Lund Forretning i den endnu bevarede Vinstue „Cap de bonne Espérance“ i Kælderen paa Hjørnet af Købmagergade og Løvstræde (jfr. Carl C. Christensen i Histor. Medd. om Kbh., 3. Rk., IV, 404 ff.). — ⁸) E. Marquard: Depechesekretær Laurits Klingbergs Selvbiografi. Med nogle Notitser om hans Slægt (Personalhisor. Tidsskr., 3. Bd., 4. Hefte). — ⁹) Henny Glarbo, anf. St., 208. — ¹⁰) Christian Elling i Kunstmuseets Aarskrift 1937, 51. — ¹¹) Ogsaa den anden Admiral Fr. Chr. Kaas' (1727—1804) Hustru Edele, f. Kaas, har Juel malet ca. 1770, geng. i Danmarks Malerkunst, red. af Erik Zahle, 113. — ¹²) Udvalg af Frederiksborgmuseets Erhvervelser 1913—1925, Nr. 228. — ¹³) Luxdorfs Dagbøger, udg. af Eiler Nystrom, I, 378—79. — ¹⁴) Reverdils Memoirer, udg. af P. Læssøe Müller & Louis Bobé. 2. Udg., 1917, 64. — ¹⁵) Karl Madsen i Kunstmuseets Aarskrift 1926—28, 188—90. — ¹⁶) Feltmarskal Numsens ældste Datter Charlotte ægtede 1749 Lehnbaron Severin Løvenskiold til Løvenborg. — ¹⁷) Leo Swane i Kunstmuseets Aarskrift 1932, 78 f. — ¹⁸) Portrættet er dateret 1766; solgt paa Auktion ²⁴/₅ 1932 hos Winkel & Magnussen. — ¹⁹) Solgt paa Auktion Bille-Brahe-Selby ¹⁹/₄ 1932, Nr. 33, hos Winkel & Magnussen. Hverken dette Hoved eller det just nævnte tør anses for at være et Selvportræt af Juel. — ²⁰) Fandtes paa Kunstforeningens Juel-Udstilling 1909, Nr. 14 („J. Juel Fecit 1[7]67“). — ²¹) Karl Madsen i Kunstbladet, 1909—10, 257. — ²²) Om Chardins Original og den formentlige Model jfr. Ed. & J. de Goncourt: *L'Art du XVIIIe siècle*, I (1881), 179. — ²³) Ifølge venlig Meddelelse fra Hr. Museumsinspektør Jørgen Sthyr kan Bladene fra Wasserschlebes Samling ikke med Sikkerhed identificeres.

For Tilladelse til at undersøge de Klingbergske Portrætter og for værdifulde familiehistoriske Oplysninger bringer jeg Hr. Overretssagfører Erik Rode og Frue min bedste Tak.

FORTEGNELSE OVER
HUGO MATTHIESSENS SKRIFTER

VED VICTOR HERMANSEN

1905.

Skove. Egeskov. I Granskovens Dyb. Du store, vilde Skov. (Tilskueren. 1905. S. 610—612.)

1907.

Efteraar. September. Oktoberkvæld. (Tilskueren. 1907. S. 663—664.)
Spover. (Illustreret Tidende, 8. Sept. 1907, 48. Bd., Nr. 49, S. 642.)

1908.

Ude. (Illustreret Tidende, 11. Okt. 1908, 50. Bd., Nr. 2, S. 15.)
Enkedronning Dorothea paa Koldinghus. (Vejle Amts Aarbøger. 1908. S. 1—89.)
Dronning Dorotheas Billede. (Vejle Amts Aarbøger. 1908. S. 284—88.)

1909.

Gammelt Fredericia-Liv. Af en gammel Borgers Minder. (Vejle Amts Aarbøger. 1909. S. 41—82.)

1910.

Bøddel og Galgefugl. Et kulturhistorisk Forsøg. (Gyldendal).
Bøddelboligen og dens Beboere. Et Blad af Fredericia Bys Kulturhistorie. (Vejle Amts Aarbøger. 1910. S. 1—39.)
En Forskrivning til Satan 1732. (Vejle Amts Aarbøger. 1910. S. 40—59.)
Fredericias ældste Raadstuer og Fængsler. Et Bidrag til Byens Historie 1650—1760. (Vejle Amts Aarbøger. 1910. S. 141—61.)
Lidt om Ullerup Sogn. (Vejle Amts Aarbøger. 1910. S. 205—09.)

1911.

Fredericia 1650—1760. Studier og Omrids. (Gyldendal).
En Tale af Hans de Hoffmann. (Vejle Amts Aarbøger. 1911. S. 171—80.)
Barselkvinders Indledning i Kirken. (Kirkehistoriske Samlinger. 5. R. V. S. 808—809.)

Historiske Mindesmærker og deres Bevaring. Oversigt over Nationalmuseets 2. Afdelings Virksomhed i Vejle Amt i Aarene 1908—11. (Vejle Amts Aarbøger. 1911. S. 244—53.)

1913.

Stodderkongen. Et Blad af Tiggervæsenets Historie. (Fra Arkiv og Museum. V. S. 256—93.)

Af Randers Tingbøger. (Samlinger til jydsk Historie og Topografi. 4. R. I. 520—526.)

1914.

Natten. Studier i gammelt Byliv. (Gyldendal).

En middelalderlig Kirketomt i Holbæk. (Fra Holbæk Amt. VIII. 5—38.)

En Snedkerforskrivning fra Kallundborg. (Fra Arkiv og Museum. V. S. 459—460.)

Sejerværket paa Køge Raadhus. (Fra Arkiv og Museum. V. S. 460—62.)

Trolldom i Næstved, en Hekseproces i Aaret 1601. (Aar bog for Historisk Samfund for Præstø Amt. III. S. 3—13.)

1915.

Byens Hægte. Bidrag til det kommunale Fængselsvæsens Historie i Tiden før 1660. (Festskrift til Johs. C. H. R. Steenstrup. S. 99—119.)

Gamle Gader og Gaarde i Holbæk. (Architekten. XVIII. S. 41—46, 49—54, 64—66, 75—80. — Fra Holbæk Amt. IX. S. 109—136.)

Gamle Gaarde i Horsens. (Architekten. XVII. S. 137—141, 149—153, 157—161, 173—177.)

Borgmester Mogens Tuessøns Badstue i Næstved, et lille Bidrag til Næstved Bys Historie. (Aar bog for Historisk Samfund for Præstø Amt. IV. S. 69—88.)

„Per Døver“ i Odense. (Fra Arkiv og Museum. V. S. 639—40.)

1916.

Kiste, Taarn og Kælder. Bidrag til det kommunale Fængselsvæsens Historie i Danmark i Tiden før Enevælden. (Nordisk Tidsskrift for Strafferet. IV. S. 200—224.)

Gamle Gader og Gaarde i Nakskov. (Architekten. XVIII. S. 145—148, 149—156, 162—167, 171—174.)

Fredericia Volde. (Architekten. XVIII. S. 212—217, 223—226.)

1917.

Gamle Gader. Studier i Navnenes Kulturhistorie. (Gyldendal).

Gamle Vartegn. (Vor Fortid. I. S. 481—500.)

Tiggertegn. (Fra Arkiv og Museum 2. R. I. S. 111—116.)

Lidt om St. Peders Klokker i Næstved. (Fra Arkiv og Museum. 2. R. I. S. 63—66.)

Gamle Gader og Gaarde i Rudkøbing. (Architekten. XIX. S. 173—177, 181—185, 191—197.)

1918.

Tobakkens Triumf. Omrids af Tobakkens Historie i Danmark. (Om Tobak. En Samling Nicotiana. S. 1—33.)

Christianshavn. (Forskønnelsen. VIII. S. 73—79.)

1919.

De Kogstrøgne. Et Blad af Prostitutionens Historie i Danmark. (Gyldendal).

Af Skiltenes Kulturhistorie. (Gamle københavnske Skilte og Bomærker. Tegninger af Aage Jørgensen. S. 9—46.)

Grundplan og Byggeskik i de danske Købstæder. (Daniel Bruun: Danmark. Land og Folk. II. S. 34—74.)

1920.

„Under en Balje“. Et Bidrag til Belysningen af „levende Begravelse“ som Dødsstraf for Kvinder. (Nordisk Tidsskrift for Strafferet. VIII. S. 276—283.)

Straavisk og Lejebært. (Historiske Meddelelser om København. VII. S. 400—402.)

Lidt om Barberernes Skilte. (Historiske Meddelelser om København. VII. S. 619—24.)

St. Clemens-Staden i Aarhus. En Grundplan-Studie. (Architekten. XXII. S. 153—60.)

Vor Frue Kirke i Holbæk. Et Tillæg til „En middelalderlig Kirketomt i Holbæk“ Aarbogen for 1914. (Fra Holbæk Amt. XIV. S. 122—125.)

St. Mikkel Kirke i Roskilde. (Aarvog udgivet af Historisk Samfund for Københavns Amt. 1920. S. 75—84.)

Den danska lagen om skydd för gamla byggnader. (Tidskrift för hembygdsvård. I. S. 191—203.)

1921.

Tomten i Duebrødrevænget. [Roskilde]. (Aarvog udgivet af Historisk Samfund for Københavns Amt. 1921. S. 70—82.)

Studier over Køge Byplan. (Architekten. XXIII. S. 349—357.)

1922.

Torv og Hærstræde. Studier i Danmarks Byer. (Gyldendal).

Troels Lund. (Historisk Tidsskrift 9. R. III. S. 96—98.)

1923.

- Om Fredericia Latinskole. (Vejle Amts Aarbøger. 1923. S. 92—94.)
 Fredericia i Fest 1767. (Vejle Amts Aarbøger. 1922. S. 231—232.)
 Harridslevgaard. (Danske Herregaarde ved 1920. II. Fyen. S. 55—64.)
 Gamle Færgestræde i Helsingør. (Illustreret Tidende. LXV. S. 25—26.)
 „Manden“ paa Vor Frelasers Spir. (Illustreret Tidende. LXV. S. 103—104.)
 Bellmanske Sange i København. Bidrag til Belysning af Digtenes Forekomst i 1770erne og 1780erne. (Historiske Meddelelser om København. 2. R. I. S. 106—115.)

1924.

- Københavnske Gader 1728—1795.* Kulturhistoriske Studier. (Rechtwig og Tryde).
 Kæmpen Gilli. (Historiske Meddelelser om København. 2. R. I. S. 275—279.)
 Om Oprindelsen til Navnet Reverentzgade. (Historiske Meddelelser om København. 2. R. I. S. 279—280.)
 Pestkirkegaarden paa Østerbro. (Historiske Meddelelser om København. 2. R. I. S. 386—396.)
 Rundetaarn belyst. (Historiske Meddelelser om København. 2. R. I. S. 556—557.)
 Underjordiske Roskilde-Gader. (Aarvog udgivet af Historisk Samfund for Københavns Amt. 1924. S. 70—77.)
 Den ny-restaurerede St. Ibs Kirke. (Illustreret Tidende. LXV. S. 700.)

1925.

- Haderslev og Aabenraa.* Gamle Gader og Gaarde. (Gyldendal).
 Det gamle Hillerød. (Hillerød By, udgivet af Frederiksborg Amts historiske Samfund. 1925. S. 143—72. — Ogsaa som Fortryk. 1924.)
 Lollands Købstæder. Studier over deres Grundplaner. I. (Lolland—Falsters historiske Samfunds Aarvog. XIII. S. 92—102.)
 Fra Havsens Bund. Om Fund fra Havbunden, som nu findes i Nationalmuseets historiske Samling. (Nationaltidende, 1. Marts 1925.)
 Langs gamle Veje. Landevejsfund i Nationalmuseets historiske Samling. (Nationaltidende, 17. Marts 1925.)
 Søndersplittede Helligdomme. Om jordfundne Kirkesager fra Middelalderen i Nationalmuseets historiske Samling. (Nationaltidende, 4. April 1925.)
 Gyldne Ringe. Om jordfundne, middelalderlige Fingerringe i Nationalmuseets historiske Samling. (Nationaltidende, 20. Maj 1925.)
 Fra Bunden af gamle Gader. Om Smaafund i Nationalmuseets historiske Samling. (Nationaltidende, 11. Juni 1925.)

The People's Museum. (American—Scandinavian Review, September 1925, p. 332—335.)

1926.

Den gamle Købstad. Tegninger af Kr. Kongstad. (Gyldendal).
Byens gamle Bygninger. (H. St. Holbeck: Odense Bys Historie. S. 441—488.)

Lollands Købstæder. Studier over deres Grundplaner. II. (Lolland—Falsters historiske Samfunds Aarbog. XIV. S. 63—70.)

1927.

Middelalderlige Byer. Beliggenhed og Baggrund. (Gyldendal).
Hærvejen gennem Jylland. Introduktion til det jyske Vejnets Historie. (Historisk Tidsskrift. Festskrift til Kr. Erslev. S. 107—130.)

„Folen“ paa Kalundborg Slot. En Redegørelse for den af Nationalmuseets 2. Afdeling i Foraaret 1926 foretagne Undersøgelse. (Fra Holbæk Amt. XXI. S. 182—200.)

Et Par gamle Billeder af Prinsens Port i Fredericia. (Vejle Amts Aarbøger. 1927. S. 1—6.)

Det genopstandne Helligaandshus. Om Restaureringen af gamle Bygningværker og om det istandsatte Helligaandshus i Næstved. (Nationaltidende, 17. Maj 1927.)

En truet Idyl. [Mønterstræde i Odense]. (Nationaltidende, Aften-Udgave, 6. Sept. 1927.)

Graabrødreklostret. [København]. (Nationaltidende, 29. December 1927.)

1928.

Grundplan og Bybillede. (Fra det gamle Kjøge. Tegninger af Aage Jørgensen. S. 9—52.)

Det stockholmske Blodbad i ny Belysning. Lauritz Weibulls Bidrag til det nye historiske Tidsskrift „Scandia“. (Nationaltidende, Aften-Udgave, 19. Marts 1928.)

Den gamle Borgtomt. [Aranäs, Västergötland]. (Nationaltidende, Aften-Udgave, 18. Sept. 1928.)

Ildebrandshuset. I Anledning af 200 Aarsdagen for Københavns Brand den 20. Oktober 1728. (Nationaltidende, Aften-Udgave, 19. Okt. 1928.)

1929.

En By i Forfald. (Ribe Bys Historie 1660—1730. S. 9—140.)

Middelalderlig Bebyggelse. (Laurits Pedersen: Helsingør i Sundtoldstiden 1426—1857. I. S. 50—63.)

Det middelalderlige Kolding paa Grundlag af I. O. Brandorffs Undersøgelser. (Vejle Amts Aarbøger. 1929. S. 1—37.)

Nysted Graabrødreklosters Tomt. (Lolland—Falsters historiske Samfunds Aarbog. 1929. S. 1—7.)

Viborgs Beliggenhed i historisk Belysning. (Fra Viborg Amt. 1929. S. 24—31.)

1930.

Hærvejen. En tusindaarig Vej fra Viborg til Danevirke. En historisk-topografisk Studie. (Gyldendal).

— 2. Udg. 1934.

En middelalderlig Kapeltomt i Holbæk. (Fra Holbæk Amt. XXIV. S. 232—236.)

„Hvornhøj Stenvaes“. Det brolagte Stykke af Hærvejen over Urnehoved. (Sønderjydske Maanedsskrift. VI. S. 134—138.)

Københavnske Kort. (Nationaltidende, 14. April 1930.)

1931.

Sct. Laurentii Kirke i Roskilde. En Redegørelse for Nationalmuseets Udgravning i August—September 1931. (Aarbøger for Københavns Amt. 1931. S. 141—80.)

1932.

Gamle Gaarde. (Victor Hermansen og Povl Engelstoft: Køge Bys Historie. S. 227—42.)

Udgravningen af Sct. Laurentii Kirke i Roskilde. (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark. 1932. S. 5—16.)

1933.

Viborg-Veje. Studier og Vandringer. (Gyldendal).

Det middelalderlige Købstadvæsen i Danmark. (Nordisk Kultur. XVIII. S. 46—62.)

1936.

Limfjorden. Fortøninger og Strejflys. (Gyldendal).

— 2. Udg. 1941.

1937.

Gamle Huse i Ribe. (Nationalmuseets Blaa Bøger.) (Gyldendal).

1939.

Den sorte Jyde. Tværsnit af Hedens Kulturhistorie. (Gyldendal).

1941.

Halvor Zangenberg. (Kulturminster. 1940—41. S. 20—23.)

Middelalderlige Byplaner. (Meddelelser fra Foreningen til gamle Bygningers Bevaring. 4. R. II. S. 5—16.)

